T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

BİR ADALET MESELESİ OLARAK YENİ YOKSULLUK

(DOKTORA TEZİ)

Ahmet ÖZGÜLTEKİN

BURSA-2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

BİR ADALET MESELESİ OLARAK YENİ YOKSULLUK

(DOKTORA TEZİ)

Ahmet ÖZGÜLTEKİN
ORCID: (0000-0001-8133-398X)

Danışman:
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA – 2023

Prof. Dr. Pir Ali KAYA'nın anısına

&

In Memory of Professor Pir Ali KAYA

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Bir Adalet Meselesi Olarak Yeni Yoksulluk" başlıklı çalışmasının bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına, kaynakçadaki eserlere atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla beyan ederim.

29/12/2022

Adı Soyadı: Ahmet ÖZGÜLTEKİN

Öğrenci No: 711715008

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset ve Sosyal Bilimler

Tezin Türü: Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Ahmet ÖZGÜLTEKİN**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**
Bilim dalı	**Siyaset ve Sosyal Bilimler**
Tezin niteliği	***Doktora***
Mezuniyet tarihi	**……/……/2023**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP**

BİR ADALET MESELESİ OLARAK YENİ YOKSULLUK*

Yeni yoksulluk kavramı: Neo-liberal politikalar, düşük ücretler, güvencesiz istihdam ve sosyal dışlanma ile karakterize, kentsel bir yoksulluk olgusunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu etkenler; insanların çalışabilmeleri, iyi bir yaşam standardına sahip olmaları ve topluma katılabilmeleri gibi değer verdikleri şeyleri başarmalarını zorlaştırabilir. Çalışmanın amacı, yeni yoksulluk içeriğinde olduğu değerlendirilen Neo-liberal politikalar, sosyal dışlanma ve yapabilirlik yoksunluklarına yanıt üretebilecek bir adalet teorisi arayışıdır. Yapabilirlik Olarak Adalet kuramı ise insanların farklı değerleri ve öncelikleri olduğunu ve iyi bir hayatın kişiden kişiye değişeceğini kabul eden bir bakış açısı sunmaktadır. Bu, farklı yoksulluk deneyimlerini ve bakış açılarını dikkate alarak yeni yoksulluğu daha incelikli bir şekilde anlamamızda; yeni yoksulluğu değerlendirmede daha kapsamlı bir adalet kuramı sunmaktadır. Yeni yoksulluğun arkasındaki ve bünyesindeki unsurların tespit edilmesi, bunların çözümlenmesinde hangi yanıtların üretildiğinin ortaya konulması adına çalışmanın yöntemi olarak belge analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma bulguları olarak yeni yoksulluğun, Neo-liberal psikopolitik etkiler, tüketim toplumunun ötekisi olma ve güvencesiz/belirsizlik içerisindeki çok boyutlu bir yapıyı kapsadığı sonucuna ulaşılmıştır. Refahı ve adaleti; yalnızca fayda, mal veya kaynak dağıtımı olarak ele almanın yeni yoksulluk açısından yetersiz kaldığı, yeni yoksulluğu değerlendirmede yapabilirlik kayıplarının dikkate alınarak politika oluşturmak gerektiği bulgusuna varılmıştır. Yapabilirlik Olarak Adalet'in yeni yoksulluk konusunda; neoliberal negatif özgürlük yerine pozitif özgürlük, farklılıkları dikkate alan adalet, dezavantajlı konumlara karşı eğitim ve belirsizlik-güvencesizlik zoru karşısında yapabilirlik güvencesi konuları ile önemli yanıtlar üretebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

***Bu çalışma, Yükseköğrenim Kurumu 100/2000 Öncelikli Alanlar-Yoksulluk Çalışmaları kapsamında desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yeni Yoksulluk, Neoliberal Psikopolitika, Sosyal Adalet, Yapabilirlikler, Yapabilirlik Güvencesi

ABSTRACT

Name & surname	**Ahmet OZGULTEKIN**
University	**Bursa Uludag University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**Political Science and Public Administration**
Subfield	**Political and Social Sciences**
Degree awarded	***PhD.***
Date of degree awarded	**……/……/2023**
Supervisor	**Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP**

NEW POVERTY AS A JUSTICE ISSUE*

The concept of "new poverty" is used to define an urban poverty phenomenon characterized by neoliberal policies, low wages, precarious employment, and social exclusion. These factors can make it difficult for people to achieve the things they value, such as being able to work, having a good standard of living, and participating in society. The study aims to search for a theory of justice that can produce responses to neoliberal policies, social exclusion, and capability deprivations, which are considered to be part of the new poverty. The Capability Approach to Justice theory, on the other hand, offers a perspective that accepts that people have different values and priorities and that the good life varies from person to person. This allows us to understand new poverty in a more nuanced way, and to offer a more comprehensive theory of justice that takes into account different poverty experiences and perspectives. The document analysis approach was used as a method to identify the elements behind and within the new poverty and to reveal the answers that have been produced to solving it. As a result of the research, it has been concluded that new poverty is a multidimensional structure that includes neoliberal psychopolitical effects, being the other of the consumer society, and being in a situation of uncertainty/uncertainty. It has been found that considering only welfare and justice as the distribution of goods, goods, or resources is insufficient for new poverty, and that policies should be created by taking into account the loss of capabilities in evaluating new poverty. It concluded that the Capability Approach to Justice can produce important answers to the new poverty issue, such as positive freedom instead of neoliberal negative freedom, justice that takes into account differences, education against disadvantaged positions, and capability guarantee in the face of the challenge of uncertainty/uncertainty.

***** This study was supported within the scope of YOK 100/2000 Priority Areas - Poverty Studies.

Keywords: New Poverty, Neoliberal Psychopolitics, Social Justice, Capabilities, Capability Assurance

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ **1**
ÖZET **2**
ABSTRACT **3**
İÇİNDEKİLER **4**
ŞEKİLLER LİSTESİ 6
GİRİŞ 8

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ YOKSULLUĞUN KAPSAMI VE ARKA PLANI **21**
1. YOKSULLUK: YENİ ETMENLER VE TANIMLAMALAR 21
1.1 YOKSULLUĞUN TANIMLANMASI VE TARİHSEL İÇERİĞİ 21
1.2 YOKSULLUĞUN SINIFLANDIRILMASI 30
1.2.1 Mutlak Yoksulluk 30
1.2.2 Göreli Yoksulluk 32
1.2.3 Öznel ve Nesnel Yoksulluk 34
1.2.3 İnsani Yoksulluk 34
1.2.4 Kentsel Yoksulluk 35
1.3 NEDEN 'YENİ' YOKSULLUK? 38
1.4 YENİ YOKSULLUĞUN ARKA PLANI 41
1.4.1 Neoliberalizm 46
1.4.2 Neoliberal Psikopolitika 50
1.4.3 Tüketim Toplumu 58
1.4.4 Sosyal Politikalardaki Değişim 62
1.5 YENİ YOKSULLUĞUN BÜNYESİ 69
1.5.2 Tüketim Toplumunda Yoksul: Yeni Yoksulluk 75
1.5.1 Yapabilirliklerin Yitimi ve Kronikleşen Yoksulluk 77
1.5.3 Sosyal Dışlanma 82

İKİNCİ BÖLÜM

ADALET TEORİLERİ VE BİR ADALET SORUNU OLARAK YOKSULLUK **88**
2. KLASİK DÖNEM TANIMLAMALARINDAN MODERN DAĞITICI ADALETE 89
2.1 ADALETİN TANIMI VE UNSURLARI 90
2.2 KLASİK SİYASAL DÜŞÜNCEDE ADALETİN KAPSAMI 96

2.3 HELENİSTİK DÖNEM: EPİKÜRCÜLÜK'TE VE STOACILIK'TA ADALET KAVRAMSALLAŞTIRMALARI 106
2.3 PLOUTOS'UN GÖZLERİNİ AÇMAK: MODERN SİYASAL DÜŞÜNCEDE DAĞITICI ADALET 111
2.3.2 Faydacılık ve Adalet 128
2.3.3 Ödev Bilimsel (Deontolojik) Liberalizm ve Adalet 136
2.4 MAL VE KAYNAK DAĞITIMI TEMELLİ TEORİLER 144
2.4.1 John Rawls: Hakkaniyet Olarak Adalet 145
2.4.2 Ronald Dworkin: Eşit Kaynaklar Yaklaşımı 153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAPABİLİRLİK YİTİMİ OLARAK YENİ YOKSULLUK ve ADALETİN ODAĞINI YETKİNLİĞE ÇEVİRMEK..... 159

3. YAPABİLİRLİKLER YARATMAK VE YENİ YOKSULLUK 160
3.1 YAPABİLİRLİK OLARAK ADALET 160
3.2 AMARTYA SEN: ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA 167
3.2.1 Faydacılık ve Refah İktisadı Eleştirisi 168
3.2.2 Özgürlüğe Odaklı Kapasite ve Yoksulluğun Görünümü 175
3.3 MARTHA NUSSBAUM VE YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI 179
3.3.1 Yapabilirlikler Yaklaşımının Kökenleri 180
3.3.2 Faydacılığın ve Dağıtıcı Adaletin Sınırları 186
3.3.3 Yapabilirlikleri Sınıflandırmak 195
3.4 ULUSLARARASI SOSYAL ADALET VE YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI 198
3.8 YENİ YOKSULLUĞU YAPABİLİRLİK OLARAK ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK 205
3.8.1 Özgürlüğü ve Yapabilirliği Artırma 207
3.8.2 Yapabilirlik Güvencesi 209
3.8.3 Kapasite Farklılığını ve Farklılıkları İçeren Adalet 217
3.8.4 Dezavantajlı Konumlara ve Eşitsizliklere Karşı Eğitim 224
SONUÇ 232
KAYNAKÇA 239
ÖZGEÇMİŞ 251

ŞEKİLLER LİSTESİ

1	Çok Boyutlu Yoksul Sayıları ve Yoksunluklar	s.34
2	Gelire Göre Sıralı %20'lik Gruplarda Tüketim Harcamalılarının Türlerine Göre Dağılımı (%), (2022)	s.35
3	İnsani Gelişme Endeksi Bazında Ülke Gruplarında İnsanlarda Algılanan Güvensizlik	s.36
4	Seçili Ruhsal Bozuklukların Küresel Yaygınlığı	s.47
5	İstihdam Türlerine Göre Dünya Çapında Olumsuz Duygu Yaşayan Katılımcıların Oranı	s.65
6	Düşük Eylemlilik ile Daha Fazla Güvensizlik Arasındaki İlişki	s.70
7	Ülke ve Bölge Bazlı Siyasal Kutuplaşma (2011-2021)	s.78
8	Zihinsel Sorunların; Başarma Özgürlüğü, Seçimler ve Yapabilirlikler ile Etkileşimi	s.208

KISALTMALAR LİSTESİ

Bibliyografik Bilgiler	**Uluslararası**	**Türkçe**
Bakınız	V.	Bkz.:
Karşılaştırınız	Cf.	Karş.
Karşı görüş	vs.	k.g.
Aynı eser/yer	Ibid.	a.e.
Adı geçen eser	op.cit	a.g.e.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	et. al.	v.d.
Sayfa/sayfalar	p. / pp.	s.
Editör/yayına hazırlayan	ed. by	ed.veya haz.
Çeviren	trans. by	çev.

GİRİŞ

Yoksulluk, insanlık tarihinin önemli bir bölümü boyunca varlığını sürdüregelmiş olgulardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Marshall Sahlins'in belirttiği gibi yoksulluk: avcı-toplayıcı toplumdaki orijinal bolluğun yerine uygarlığın bir icadı ve insanlar arasındaki ilişkisel boyutu yansıtan, aynı zamanda statüsel bir anlam taşımaktadır. Walter Scheidel'a göre ise Holosen devrin başlangıcından öncesine -yaklaşık 11.700 yıl- dayanan kazılar bağlamlarında gözlemlenebilir malzeme eşitsizlikleri nadir olmasına rağmen yine de varlık göstermiştir. Statüsel fark ve eşitsizliğin en ünlü örneği Moskova'nın 120 mil kuzeyinde, kalıntıları yaklaşık 30.000 ila 34.000 yıl öncesine, yani son Buz Devri'nin nispeten ılıman bir evresine karşılık gelen bir zamana ait olan Sungir'de gün yüzüne çıkarılmıştır.[1] Kazı alanında eşyaları ile gömülen kişiler arasında belirgin maddi ve statüsel farklılığı gösteren izler bulunmuştur. Tarım Devrimi sonrasında ise birçok eşitsizlik etkeninin varlık gösterdiğini ifade edebiliriz. Doğa kaynaklı, toplumsal kesimleri hızla yoksullaştıracak felaketler dışında Tarım Devrimi ile toprak mülkiyeti, sınıfsal ayrışmalar, nüfus artışı, verimlilik durumu, iş bölümü ve artı değer yaratmaya yarayan bireysel yeteneklerin varlığı gibi durumlar yoksulluk statüsü ile yakından ilişkili görülebilir. Her ne kadar yoksulluğun etkenleri ve etkileri çok değişken olsa da yoksulluk; bireylerin yaşam kalitesinin ve refah seviyesinin belirli bir standardın altında bulunması olarak tanımlanabilir. Yoksulluk, çok boyutlu yapısı göz önünde bulundurulduğunda yasal, politik, ekonomik ve kültürel bir modelle desteklenen kaynakların eşitsiz dağılımının bir sonucu ve sosyal adaletsizliğin temel bir ifadesi olarak ele alınmaktadır."[2]

Yeni yoksulluk ise 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve yoksulluğun doğasında bir değişim olarak nitelendirilen olguya işaret etmektedir. Özellikle neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşmenin etkin olmaya başladığı dönem içeresinde kentsel ve kronikleşen yoksulluk olgusu karşısında yeni bir kavram ihtiyacı doğmuştur. 1980'li yıllarda oluşmaya başlayan yeni yoksulluk kavramsallaştırması yerine Kıta Avrupası'nda '*sosyal dışlanma*', ABD'de '*sınıfaltı*' ve Latin Amerika'da ise '*kenardalık*' (marginality) tanımlamaları da kullanılmaktadır. Geleneksel yoksulluk tanımının -temel mal ve

[1] Walter Scheidel, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century,* Princeton: Princeton Unıversirty Press, 2017, s. 30-31.
[2] Silvina Ribotta, "Poverty as a Matter of Justice", *The Age of Human Rights Journal*, ss.1-15, 2003, s.1.

kaynaklardan yoksun olma durumu- aksine yeni yoksulluk; modern toplumda katılım için gerekli olan ekonomik ve sosyal fırsatlara erişimin eksikliği ve yapabilirlik kayıpları ile karakterize edilmektedir.

Yeni yoksulluk, genellikle çalışmanın değişen doğası ve küreselleşme ile ilişkilendirilmektedir. Yeni yoksullukla karşı karşıya kalanlar iş güvencesi eksikliği, yetersiz istihdam ve düşük ücretler gibi zorluklarla yüz yüze gelmektedir. Kavram; uygun fiyatlı konut, sağlık hizmeti ve eğitim, sosyal ağlar ve karmaşık bürokratik sistemleri yönetmek için gereken beceriler gibi erişim eksikliklerini içeren çok boyutlu bir yapıyı işaret etmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) ve Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişiminin (OPHI), 111 (23 düşük, 85 orta ve 3 yüksek gelirli) ülkeyi ve 6,1 milyar kişiyi kapsayan 2022 yılı verilerine göre 1,2 milyar insan (%19.1) çok boyutlu yoksul olarak tanımlanmaktadır.[3] Yeni yoksulluk, küresel belirsizlik ve güvencesizlik ortamı içerisinde maddi yetersizliğin dışına taşan bir dizi kapasite yitimi durumunu içermektedir. BMKP 2022 yılında Yüksek İGE ve Çok Yüksek İGE ülke gruplarında güvensizlik düzeyinin artış yönünde kümelendiğini, Düşük İGE'de ise yalnızca artış yönünde güvensizlik duygusu ölçümlenmiştir.[4] Aynı rapora göre işsiz ve yarı zamanlı çalışmakta olan ve tam istihdam isteyen (*underemployed*/*eksik istihdam*) kesimlerde olumsuz duygu yaşayan kişi oranları ise pozitif yönde belirgin bir ayrışma göstermektedir.

Yeni yoksulluk tanımlaması içerisinde güvencesiz çalışma, çalışan yoksul olma ve sosyal dışlanma -özellikle tüketim toplumunun ötekisi- başat unsurlar olarak özetlenebilir. Yoksulluğun değişen doğasındaki tanımlamalar, neoliberal ideolojinin toplumsal ilişkilere yayılan kapsamı ile ilişkilendirilebilir. Neoliberalizm: Piyasalara oldukça sınırlı devlet müdahalesini, serbest ticareti, güçlü mülkiyet hakları ve özelleştirmeyi vurgulayan bir ekonomik ve siyasal düşüncedir. Neoliberal dönemde ulus devlet sınırlarının ötesinde akışkan doğaya kavuşan sermaye, Z. Bauman'ın belirttiği biçimde bir 'belirsizlik yönetim aracını' elinde bulundurur olmuştur.[5] Neoliberal düşüncenin verimlilik, rekabet ve

[3] United Nations Development Program (UNDP) ve Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), "Unpacking Deprivation Bundles to Reduce Multidimensional Poverty", *Global Multidimensional Poverty Index 2022*, 2022, s. 4.
[4] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", *Human Development Report 2021/2022*, 2022.
[5] Z. Bauman, *Liquid Limes: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press., 2007.

belirsizliğe dayanan düşünce sistemi içerisinde bireyler üzerinde benzer bir denetim sağlanmıştır.

Neoliberal düzende kapitalist üretim biçimlerinin ve yönetim araçlarının klasik şekli başkalaşıma uğramıştır. Bedeni değil ruhu hedefleyen yaklaşımda, üretimin kapsamı ve içeriğine yönelik dönüşümler bulunmaktadır. Psyhche'ye, böylelikle psikopolitikaya dönüş, günümüz kapitalizminin gayri maddi gayri bedensel oluşuyla belirlenen üretim biçimine de bağlıdır. Refah devletinin kimi güvenceli alanlarının yerine rekabet ve verimlilik kıstaslarının önemli olduğu dönem içerisinde 'bireysel sorumluluk' önemli bir denetim aracına dönüşmüştür. Neoliberal yeni yönetim araçlarının yeni yoksulluk bünyesinde ve yeni yoksulluğun tanımı içerisinde değerlendirilmesi bu nedenle önem taşımaktadır.

Yoksulluğun nasıl tanımlandığı onunla mücadele etmek için ortaya konulan politikalar üzerinde önemli etkinlik göstermektedir. Neoliberalizmin, neoliberal psikopolitikanın ve tüketim toplumunun etkin olduğu mevcut dönem içerisinde yoksulluğun kentsel ve kronikleşen durumu, bu bağlamda önem ve anlam kazanmaktadır. Yeni yoksulluk karmaşık ve çok yönlü bir konudur ve etkili bir şekilde ele alınması için kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir. Yeni yoksulluğun üstesinden gelmek için stratejiler; genellikle ekonomik büyümeyi teşvik eden, eşitsizliği azaltan, sosyal güvenlik ağları sağlayan politikalar ve eğitim ve eğitim programlarına yatırım yapmayı içeren bir birleşimi içermesi gerekmektedir. Bu nedenle yeni yoksulluğun bünyesini ve arka planındaki unsurların ortaya konulması ve neden yeniden bir adalet-hak sorunu temelinde ele alınması gerekliliği üzerinde durarak ilerlemeye çalışacağız.

Çalışmanın Amacı, Varsayımlar ve Araştırma Sorunsalı

Yeni yoksulluğun bünyesine ilişkin neoliberalizm (psikopolitika dahil); kronikleşme, sosyal dışlanma, tüketim toplumunun ötekisi olma unsurlarının yoksulluğu değerlendirmede yeni alanların gerekliliğine işaret ettiğini ifade edebiliriz. Ayrıca hayatın neredeyse tüm alanlarına yayılan risklere açık olma, istihdam güvencesinin buharlaşması durumlarına da değinmemiz gerekmektedir. Yalnızca tüketimden dışlanan ötekiler biçiminde ele alınan, sosyo-politik ve küresel ekonomik etkenleri dışarda bırakan bir yaklaşımı yeterli bulmamaktayız.

Baudrillard'ın ifade ettiği Tüketim Toplumu içerisinde tüketimin eşitleyici görünen yüzünün değiştiğine yönelik tespitinden hareket edeceğiz. Baudrillard'a göre "yalnızca bolluk değil zararlar, kıtlık durumları da toplumsal mantık tarafından sürdürülmektedir."[6] Temiz hava ve su, mekân, zaman, yeşil alan gibi unsurlar neredeyse herkesin erişiminin olduğu alanlar kimi kesimler için günümüzde uzakta bir vahaya dönüşmektedir. "Üretilen mallar ya da hizmetler ise kitlelere sunulmaktadır."[7] Yeni ayrıcalıklar yaratan yeni tip yapının irdelenmesi bu bağlamda önem taşımaktadır. Niceliksel olarak sergilenen bir gösterişten kültürel ayrıcalığa ilerleyen, gelirin odaktan çıktığı-yoksulluğu tam olarak tanımlayamadığı bir kenara bırakılsa dahi- yeni kıtlıkları dikkate alan bir teorik yaklaşım arayışında olacağız.

Günümüzde tam istihdam koşullarının hedeflenmediği, verimlilik ve rekabet ilkelerinin her alana yayıldığı, güvenceli çalışmanın giderek azaldığı hatta insanlara kimlik sunan çalışmanın parçalandığı dönemde yoksulluk nasıl adlandırılmalıdır? Girişimciliğin kutsandığı ve kendini gerçekleştirme adına bireylerin 'özgür' bırakıldığı, ruhlarının okşandığı durumda hâlâ aynı tür yoksunluklar mı vardır? Çalışmanın değil tüketmenin hatta onun da anlamını yitirdiği, yeni kültürel ayrıcalıkların büyük bir arzuyla arandığı, tüketim rolünü iyi oynamanın bir norm olduğu toplumda yoksulların etrafı yalnızca geçim derdi ile mi sarılı? Refah devletinin geri çekildiği sosyo-ekonomik ve sosyal güvenlik alanlarında, yoksullara yönelik sosyal politikaların bu dönüşümden ari kalması mümkün mü? Yalnızca mal, kaynak dağıtımı veya genel refahın artırılması uygulamaları adalet açısından yeterli midir? Bu sorular ile çerçevesini ve hedefini çizmiş olduğumuz çalışmamızın ana sorunsalına yanıtlar aramaya çalışacağız.

Çalışmanın amacı: Yeni yoksulluğun neden bir adalet meselesi olarak ele alınması gerekliliği ve yeni yoksulluğun içeriğinde olduğu değerlendirilen yapabilirlik yoksunluklarına yanıt üretebilecek bir adalet teorisi arayışıdır. Yapabilirlik Olarak Adalet'in çeşitli fraksiyonlarında, yeni yoksulluğun etkilerine karşılık gelebilecek adalet kavramsallaştırmalarını ortaya koyma hedefinde olacağız. Bu kapsamda çalışmamızın ana soruları: "Neoliberal dönemde yeni yoksulluğun bünyesinde ele alınabilecek unsurlar nelerdir?" ve "Yeni yoksulluğun gelirin ötesine geçen tanımına yanıt üretebilecek adalet

[6] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Ferda Kesgin ve Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 9. Baskı, 2020, s. 62.
[7] a.g.e, s. 23-24.

kuramı veya kuramları var mıdır, var ise ne tür karşılıklar sağlayabilir?" Bu sorular doğrultusunda; mal, kaynak, fayda dağıtımını içeren bir sosyal adalet anlayışının ötesine geçme amacını taşımaktayız. Nitekim dağıtılacakların yalnızca gluten yönünden zengin kaynaklar olduğu bir yerde çölyak hastaları bulunuyorsa adil bir dağıtımdan söz edebilir miyiz? Dağılım, prosedürel anlamda eşitlikçi veya 'en dezavantajlının en çok faydası' prensibine göre yapılsa dahi bireysel farklılıkları ıskalayan bir yana sahip olabileceğini ifade edebiliriz. Nitekim Yapabilirlikler yaklaşımının ünlü düşünürü Nussbaum, "duyarlı bir kamu politikasının beslenmeyle ilgili kaynakları herkese eşit dağıtamayacağını, hedefinin etrafa para saçmak değil, insanlara işlevsel beceriler kazandırmak" olduğunu dile getirmektedir.[8]

Yeni yoksulluğun bünyesine eklemlendiğini varsaydığımız neoliberal psikopolitik etkileri de dikkate alan, kişilerin yapabilirlik yoksunluklarını kapsayabilecek adalet teorileri analizi yapmaya ve yeni yoksulluk konusunda olası teorik yanıtlar aramaya çalışacağız. Çalışmamızın amacı doğrultusunda, "Yeni yoksulluğun bünyesindeki unsurlara yanıt üretebilecek, güvencesizliği ve bireyler arasındaki farklılıkları dikkate alan bir adalet kuramı var mıdır?" suali odak sorunsalımızı oluşturacaktır. "Yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluğun sadece gelir yetersizliğiyle değil, aynı zamanda bireylerin temel yeteneklerine erişimdeki kısıtlamalarla ilgilendiği için yeni yoksulluğun bir adalet meselesi olarak ele alınmasında ve sosyal politika oluşturulmasında etkili bir çerçeve sunar." cümlesi ise ulaştığımız sonuçları sınayacağımız temel varsayımımızı oluşturacaktır.

Çalışmamızın ana varsayımını sorgulama yolunda ise yeni yoksulluğun Yapabilirlik Olarak Adalet perspektifinde değerlendirilmesinde aşağıdaki hipotezleri sınayacağız. Bunlar:

1. Neoliberal dönemde iş gücü piyasasında artan esneklik, düşük, yarı-zamanlı ve güvencesiz işler yeni yoksulluğun yaygınlaşmasında etken olmaktadır.
2. Eğitime erişime sahip olan kişiler yeni yoksulluk riski altında daha az olacaktır.

[8]Martha C. Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, 1. Baskı, çev. Selda Somuncuoğlu, 2018, s. 74.

3. Yapabilirlik yaklaşımı perspektifinde, sosyal politikaların hak temelli olması ve eşitliği gözeten güçlü sosyal güvence sistemleri, bireylerin yeni yoksulluk riskine karşı daha iyi korunmasına yardımcı olmaktadır.
4. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve hane içi gelir dağılımını dikkate alan Yapabilirlik yaklaşımı dezavantajlı aile bireylerinin yeni yoksullukla karşı karşıya kalmasını azaltıcı bir niteliğe sahiptir.
5. Toplumsal farklılıkları dikkate alan, yapabilirlik güvencelerine odaklanan bir adalet yaklaşımı, yeni yoksulluğun sosyal dışlanma etkeninin ortadan kaldırılmasına etkide bulunmaktadır.

Çalışmanın Önemi ve Literatür Taraması

Eşitsizlik; özellikle son on yılda ortaya çıkan küresel krizlerin (salgınlar, iklim krizi vb.) kamusal hizmetlerin budanmışlığını gözler önüne sermesi sonucunda çok sayıda çalışmayla, kamusal ve akademik gündemlere geri dönmüştür. Bunlardan; Global Inequality[9], A War on Global Poverty[10], The Great Leveler[11] yoksulluk ve eşitsizliklerin tarihsel sürecini anlayarak günümüzü ele almamıza olanak sağlayan, öne çıkan eserler olarak sıralanabilir. Eşitsizlikler ve yoksulluğun küresel durumu ile ilgili raporlar Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) 1993 yılından günümüze hazırlamış olduğu insani gelişmişlik (okuma yazma oranı, eğitim durumu ve yaşam süresi) raporları ve World Inequality Database (WID.world) verileri eşitsizlikler ve yoksulluk durumları için önemli kaynaklar sağlamaktadır. BMKP, "2021/2022 İnsani Gelişme Raporu: Belirsiz Zamanlar, Kararsız Hayatlar Dönüşen Dünyada Geleceğimizi Şekillendirmek"[12] başlıklı raporu ise çalışmamız açısından önemli konulara dikkat çekmektedir. Belirsiz ve güvencesiz zamanlarda eşitsizliklerin durumu üzerinde duran rapor, çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. Rapora göre, son on yılda eşitsizlikler ilgi odağı olmuş fakat eşitsizliklerin ve belirsizliğin güvensizliğe; güvensizliğin ise eşitsizlik ve belirsizliğe nasıl katkı sağladığı yeterince aydınlatılamamıştır. Eşitsizliklerin günümüzdeki

[9]Branko Milanovic, *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*, Harvard University Press, 2016.
[10] Joanne Meyerowitz, *A War on Global Poverty: The Lost Promise of Redistribution and the Rise of Microcredit*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2021.
[11] Walter, Schdeil, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century. Princeton University Press*, 2017.
[12] UNDP, *Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World,2022.*

görünümünde: küreselleşme, neoliberal politikalar, kimlik sunan çalışmanın ve işin kendisinin parçalanması, çalışma durumunda dahi yoksulluk içerisinde olma, güvencesizlik ve belirsizlik kavramlarının etkinlik sağladığını ifade edebiliriz. Sonuç olarak, "ekonomik eşitsizlik; eşitsizliği, kırılganlığı ve ayrımcılığı ağırlaştırıcı bir faktör olarak işlemekte; ekonomik eşitsizliğin kendisini ve onun en doğrudan ve ciddi sonucu olan yoksulluğu kronikleştiren bir kısır döngü yaratmaktadır."[13] Yalnızca adil gelir dağılımın değil, siyasal katılım eksikliği, ayrımcılık, cinsiyet ve fırsat eşitsizliği, yeteneklerin serpilip gelişme imkanının bulunmaması gibi birçok unsur yoksulluğun ortaya çıkmasında ve kronikleşmesinde rol oynamaktadır. Yoksulluğun çok boyutluluğu göz önüne alındığında siyasi ve toplumsal eylemliliği zorlayan sosyal bir sorun olması, onu bir adalet meselesi olarak tahayyül etmemizi sağlayan önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Adalet, en genel tanımıyla hak edene hakkını teslim etmek olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda yoksulluğu üreten ve kronikleştiren ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlardaki dağılımlarda çeşitli adaletsiz paylaşımların olduğu değerlendirilebilir. "Toplumu daha adil hale getirecek şekilde yeniden düzenleyebilecek veya yapılandırabilecek belirli eylemlerin olması yoksulluğu bir adalet meselesi haline getirmektedir."[14] Bu kapsamda yoksulluğun bir adalet sorunu olarak ele alınması ve bu yöndeki çalışmalara bakmamız gerekmektedir. Faydacılık, yoksulluk çalışmalarında önemli bir süre gelir temelindeki yoksulluk tanımlamalarında etkin olmuştur. Faydacı adalet açısından bir eylemin veya kararın ahlaki değeri sonuçlarına ve en fazla sayıda insan için üretilen mutluluk veya iyi olmasına dayanarak değerlendirilmektedir. Deontolojik adalet ise belirli eylemlerin ahlaki olarak doğru veya yanlış olduğunu, sonuçlarına bakılmaksızın, etik prensiplere bağlılık temelinde değerlendirmektedir. Deontolojik bakışın yoksulluğun ve yoksullukla mücadelenin kapsamındaki etkileri onun bir adalet sorunu olarak tanımlanması bakımından önemli bir dayanak noktası oluşturduğunu ve modern dağıtıcı adalet kriterleri açısından değerli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Neoliberalizmin esas aldığı adalet anlayışı ise usuli/prosedürel bir adalet anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda serbest piyasada yer alabilme ve hukuk önünde eşitlik 'adil' tanımı açısından yeterli

[13] Ribotta, a.g.m, s. 11.
[14] Ribotta, a.g.m, s.8.

görülmektedir.[15] Neoliberalizmin bu düşünce yapısı içerisinde sosyal politikalar ise 'tembellik' yarattığı için piyasanın verimlilik ve rekabet ilkeleri ile çatışma içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca sosyal politikaların kamu bütçesi üzerinde de önemli bir yük yarattığından hareketle hak temelli değil ihtiyaç temelinde bir sosyal politika kavrayışı neoliberalizmin önemli vurguları arasında yer almaktadır.

Amartya Sen ise Özgürlükle Kalkınma[16] eserinde siyasi özgürlükler, ekonomik olanaklar, sosyal fırsatlar, şeffaflık garantileri, koruyucu güvenlik olarak adlandırdığı beş özgürlük alanının genişlemesini insani gelişme için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Adalet ise bu durumda özgürlüklerin dağılımı olarak değerlendirilebilir. Martha C. Nussbaum, İnsani Gelişme: Yapabilirlik Yaklaşımı[17] kitabında ise Yapabilirlikler yaklaşımını öne çıkararak, insanların sahip oldukları maddi varlıklara veya uzun ömürlerine değil, gerçekte ne yapabiliyor ve ne olabiliyor olduklarına odaklanıldığında insani gelişimin, -yoksulluk ve adalet- çerçevesinde daha yeterli bir ölçüt sunulacağını öne sürmektedir. Pogge, Thomas W., Dünya Yoksulluğu ve İnsan Hakları: Kozmopolit Sorumluluklar ve Reformlar[18] başlıklı eserinde yoksulluğun bir insan hakları ihlali olduğunu ve küresel, ahlaki bir sorumluluğumuz olduğu fikrini dile getirmektedir. Yoksulluk, küresel ekonomik sistemdeki adaletsiz işleyişle yakından ilintili olarak ortaya konulmaktadır. Fraser, Nancy'in Adalet Ölçekleri: Küreselleşen Dünyada Siyasi Alanı Yeniden Düşünmek[19] adlı çalışmasında ise küreselleşen dünyada geleneksel adalet yaklaşımlarının yetersizliğini tartışmaktadır. Buna göre yerel (birey, aile, topluluk), ulusal ve küresel düzeyde ölçekler bakımından adalet gereklilikleri mevcuttur çünkü yoksulluk yerel anlamda ayrımcılıklar ve küresel ölçekteki dağılım eşitsizlikleri ile ilgili görünmektedir. Yoksulluk ve adalet arasındaki ilişkisellik üzerine bir diğer önemli çalışma Iris Marion Young'un, Adalet Sorumluluğu[20] eseridir. Young'a göre yoksulluk ve sosyal adaletsizlik, sosyal kurumların haksız fayda ve yük dağılımı sonucuyla yakından ilişkilidir. Young,

[15] Robert Nozick, *Anachy, State and Utopia*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2001.
[16] Amartya Sen, *Development as Freedom*, New York: Oxford University Press., 1999.
[17] Martha C. Nussbaum, *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
[18] Thomas W. Pogge, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Malden, MA: Polity Press, 2008.
[19] Nancy Fraser, *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*, New York: Columbia University Press., 2010.
[20] Iris Marion Young, *Responsibility for Justice*, New York: Oxford University Press, 2011.

sömürü (adil tazmin olmaksızın emekten yararlanma), bastırma (toplumsa eşit var olamama), hakimiyet (rıza olmadan hayat üzerinde kontrol), marjinalleştirme (sosyal kurum ve faaliyetlerden dışlanma) ve borçlanma (temel ihtiyaçlar için dahi) unsurlarını, yoksulluk için önemli nedenler olarak sıralamaktadır.

Özetle, yoksulluk ve adalet arasındaki ilişkiye yönelik literatür; sosyal adalet, eğitim, yoksulluk önlemleri, yoksulluğun nedenleri, sağlık, suç dahil olmak üzere konunun farklı yönlerini kapsamaktadır. Literatür, yoksulluğun sadece ekonomik bir durum olmadığını aynı zamanda adaletle yakından ilintili, sosyal yönleri olan bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Yeni yoksulluk ile ilgili literatür ise özellikle 1980'li yıllar ile birlikte oluşmaya başlamıştır. William Julius Wilson, "The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy" (1987) - Çalışma, "yeni yoksulluk" kavramının ortaya çıkmasına katkıda bulunan önemli bir eserdir. Kitap, kentsel bölgelerdeki dezavantajlı kesimleri ve işsizlikle mücadeledeki zorlukları ele almaktadır. Kathryn J. Edin ve Laura Lein, "Making Ends Meet: How Single Mothers Survive Welfare and Low-Wage Work" (1997) - Bu eser ise yalnız annelerin yaşadığı yeni yoksulluk durumlarını incelemekte ve refah sistemine erişim eksikliği ile düşük ücretli işlerin nasıl birleştiğini anlatmaktadır. Barbara Ehrenreich, "Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America" (2001) - Yazar, kişisel deneyimlerini temel alarak, düşük ücretli işlerde çalışmanın getirdiği zorlukları ve yeni yoksulluğun günlük yaşam üzerindeki etkilerini anlatmaktadır. Guy Standing, "The Precariat: The New Dangerous Class" (2011) Kitap, "prekarya" adı verilen güvencesiz işlerde çalışan kesimin durumunu ele alır ve bu kesimin yoksulluğunun nasıl farklılaştığını, birçok örnekle birlikte tartışmaktadır.

Türkiye özelinde ise Yapabilirlik yaklaşımını ve yoksulluk ilişkisini ele alan; Türkiye'de yoksulluk çalışmalarına yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde bir katkı: Mustafa Onur ARUN'un, "Türkiye'de yoksulluk çalışmalarına yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde bir katkı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü örneği" (2011), Zeynep ACA'nın "Türkiye'de kamusal sosyal yardımların yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde etkinliği analizi: Bursa örneği" (2018), Çağıl ÖNGEN KÖSE'nin "Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yapabilirlik ve yapabilirlikten yoksunluk: Sosyal politika yansımaları" (2021) tez çalışmaları çeşitli boyutlarda yapabilirliklerle birlikte ele almaktadır. Yeni yoksulluğun hangi yönleri ile bir adalet sorunu oluşturduğu çalışmaları üzerinden

Yapabilirlik yaklaşımının üretebileceği yanıtları irdelemeye çalışacağız. Çalışmamız literatür içerisinde eksiklik olarak görülen bu bölümünün doldurulmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın, yeni yoksulluk etkenlerinin modern bir dağıtıcı adalet çerçevesinde ele alınmasında kuramsal katkı sağlayabileceğini düşünmekteyiz. Bu ilişkiyi araştırmak, yapabilirlikleri ve yeni yoksulluğu ölçme yöntemlerinin geliştirilmesine veya iyileştirilmesine yarar sağlayabilir.

Yeni yoksulluğa ilişkin verilerin daha çok görüşmeler üzerinden toplanması, yeni yoksulluğun ölçülmesinde mutlak yoksulluk çizgisi (*poverty line*) biçiminde genel geçer bir orana ulaşılamaması önemli bir çalışma sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca Yapabilirlik yaklaşımının yeni yoksulluk karşısında üretebileceği yanıtlara ilişkin veriler daha çok bireysel mücadele katkılarını[21] ve bazı ampirik çalışmaları içeren karşılaştırmalı grup analizlerini[22] barındırmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Yoksulluk; çok yönlü, karmaşık ve tarihsel süreçte değişen neden, sonuç ve anlamlarla varolmuş bir sorundur. Günümüze uzanan kesitte çok fazla araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Son yıllarda Yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluğu anlama ve ele almanın bir yolu olarak giderek daha fazla ilgi görmektedir. Yaklaşım; insanların değer verdikleri şeyleri başarma yeteneğine, yani "yapabilirlikler"ine odaklanır. Sen, yoksulluğun yalnızca gelir veya kaynak eksikliği olarak değil, iyi bir yaşam için gerekli yapabilirlik eksikliği olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Yeni yoksulluk ise özellikle 1980'li yıllar ile birlikte yoksulluğun değişen doğasını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Yeni yoksulluk; neoliberalizm, belirsizlik, güvencesizlik, yapabilirlik kayıpları, entegrasyon sorunları ve gelir yetersizliğinin ötesinde bir anlam içeren kentsel yoksulluk olgusunu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Yapabilirlik yaklaşımı, yeni yoksulluğu anlama konusunda bir dizi nedenden dolayı uygun teorik çerçeveyi sunabilir. İlk olarak Yapabilirlik yaklaşımı, refahı etkileyen geniş bir faktör yelpazesini dikkate almaktadır. Refahın gelirin dışında pek çok faktörü içermesi olarak ele almak önemlidir çünkü yeni yoksulluk; gelir eksikliği değil, eğitim, sağlık ve

[21] Bkz, Martha C. Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, 1. Baskı, çev. Selda Somuncuoğlu, 2018, s. 41.
[22] Bkz. Jonathan Wolff ve Anver De-Shalit, *Disadvantage*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

sosyal hizmetlere erişim gibi bir dizi yapabilirlik eksikliğini içermektedir. İkincisi, yetenek yaklaşımı, farklı insanların değerleri ve öncelikleri olduğu gerçeğini kabul ederek bireysel farklılıkları dikkate almaktadır. Yeni yoksulluk; herkes tarafından -bireysel farklılıklar, sosyal dışlanmaya konu olacak alanlar, eğitim, sağlık vb. hizmetlere erişim gibi nedenlerle- aynı biçimde deneyimlenmemektedir. Bu nedenle adalet teorisi ve yeni yoksulluğa üretilecek daha genel cevaplara ulaşmak adına Yapabilirlik yaklaşımının farklılıkları dikkate alan bu yapısı önemli olacaktır. Nitekim iyi bir yaşam, kişiden kişiye değişebilecektir. Üçüncü olarak yetenek yaklaşımı, insanların kendi hedeflerini gerçekleştirme yeteneğine odaklanarak güçlendirici bir bakış açısı sunmaktadır. Yeni yoksulluğun neoliberal psikopolitik etkileri, bireysel sorumluluk temelli bakış açısı ile ilişkisi düşünüldüğünde bireylerin bu etkenleri aşmaları için yarar sağlayabilir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırma metodolojisi hem nicel hem de nitel veriler üzerinden belge analizi yaklaşımı olacaktır. Belge analizi, araştırmacının yazılı veya görsel belgelerden bilgi topladığı bir yöntemdir. Belgeler, katılımcıların deneyimlerini ve görüşlerini yansıtabilir ve araştırmacının belirli bir konu hakkında daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olabilir. Çalışma içerisinde nicel veriler, yeni yoksulluğun yaygınlığını ve ona katkıda bulunan faktörleri değerlendirmek için kullanılacaktır. Özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) ve Oxford Yoksulluk İnsani Gelişim Girişimi'nin (OPHI) yayımlamış olduğu çok boyutlu yoksulluk verileri kullanılacaktır. Nitel veriler ise yeni yoksulluk içinde yaşayan insanların deneyimlerini anlamak için kullanılacaktır. Nitel veriler, literatürden elde edilen kuramsal yaklaşımların katkıları ve Stephen Armstrong'un 'New Poverty' (Yeni Yoksulluk) çalışmasının yeni yoksul olarak değerlendirilen bireylerin veya çiftlerin yaşamlarına dayanan röportajlar yoluyla toplanacaktır. Bu sayede, yeni yoksulluk içinde yaşayan insanların deneyimlerini, değerlerini ve önceliklerini ve karşılaştıkları zorlukları tespit ederek adalet kuramı oluşturma açısından bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

Araştırma bulguları, yeni yoksulluğu ele almak için politika oluşturmak ve politikalara müdahale etmek için kullanılacaktır. Bulgular; yeni yoksulluk sorununa dikkat çekmek, yeni yoksulluğun çok boyutlu yapısını ve bunun adalet kuramları açısından ne tür katkılar sunabileceğini ortaya koymak amacıyla irdelenecektir. Neoliberalizm, neoliberal psikopolitika ile belirsizlik ve güvencesizlik ilişkili; yoksulluğun yapabilirlik kayıplarına,

gelir yetersizliğinin ötesinde tanımlanması gerekliliğine dikkat çeken çalışmamız bu noktaya ışık tutmaya çalışacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, yoksulluğun daha çok toplumsal tarihsel süreçte nasıl anlamlandırıldığını ele almaya çalışacağız. Tüketim toplumu ve neoliberal politikaların ortaya çıktığı dönemde, yoksulluğun ele alınış biçimindeki 'yeni' olarak nitelenen unsurları belirlemeye çalışacağız. Birçok adlandırmanın söz konusu olduğu 20. ve 21. yüzyıldaki yoksulluk görünümleri içerisinde 'yeni yoksulluk' kavramsallaştırmasını kullanacağız. Yoksulluğun yeni olarak tanımlanmasına neden olan unsurları aydınlatmaya çalışacağız.

İkinci bölümde ise yoksulluğun neden bir adalet sorunu olarak ele alınması gerektiğine yönelik savları ele almaya çalışacağız. Bu kapsamda adaletin, toplumsal tarih içerisinde ve düşünürlerce nasıl tanımlandığı konusunu irdelemeye çalışacağız. Klasik dönemden Modern dağıtıcı adalete uzanan süreçte temel olarak Antik Yunan, Helenistik, Hıristiyan felsefi düşüncelerine değineceğiz. Yoksulluğun tanımlanması ve bir adalet sorunu olarak ele alınmasına ilerleyen düşünsel ve sosyal tarihsel süreci ele almaya çalışacağız. Yoksulluk çalışmalarına bir dönem egemen olan Faydacı düşünceye önemli bir karşı çıkış olarak I. Kant'ın deontolojik adalet anlayışını açıklamaya çalışacağız. Adalet kavramsallaştırması içerisinde mal ve kaynak dağıtımının eklemlenmesine değinerek dağıtıcı/sosyal adalet kuramlarına değinmeye çalışacağız. Deontolojik Adalet anlayışı özelinde ise John Rawls'ın ve Ronald Dworkin'in mal ve kaynak dağıtımı kuramlarını açıklamaya çalışacağız.

Yeni Yoksulluğu, Yapabilirlik Olarak Adalet anlayışı çerçevesinde incelemeye çalışacağımız üçüncü bölümde yeni yoksunluk alanlarına yanıtlar arama çabasında olacağız. Bu kapsamda önceki bölümlerde ele aldığımız adalet teorileri dizilerinden Yapabilirlik yaklaşımının nasıl ayrıştığını, kuramsal eleştirilerle birlikte ele almaya çalışacağız. Yapabilirlik yaklaşımının geniş düşüncel çerçevesi içerisinde temel olarak Amartya Sen, Martha C. Nussbaum ve Ingrid Robeyns'in fikirleri üzerinden hareket edeceğiz. Yeni yoksulluğun, Yapabilirlik Olarak Adalet açısından değerlendirilmesinde, Nussbaum'un on temel yapabilirlik sınıflandırmasından hareket edeceğiz. Yeni yoksulluğun yol açmış olduğu sorunlar karşısında özgürlük ve yapabilirlikleri artırma,

farklılıkları dikkate alan adalet, dezavantajlı konumlara karşı eğitim ve yapabilirlik güvencesi önerilerini değerlendirmeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ YOKSULLUĞUN KAPSAMI VE ARKA PLANI

1929 Büyük Buhran sonrasında 1970'lerin ortasına kadar sürdüğü genellikle kabul edilen dönem, Keynesyen refah devleti uygulamalarının etkin olduğu kesit olarak ele alınmaktadır. Rosavallon'a göre refah devletinin içsel dinamiği, "gereksinimlerden ve risklerden kurtarma" gibi önemli bir ödeve yaslanmaktadır.[23] Sosyal politikalar ise risk ve gereksinimlere karşı önemli bir refah devleti sorumluluk alanı içerisinde önemli bir araçsal role sahiptir. Esping-Anderson'a göre sosyal politika, toplumsal risklere karşı bir tür kolektif siyasi eylemin varlığı ile ilintili olarak tanımlanmaktadır.[24] Esping-Anderson, toplumsal risklerin refah uygulamalarının etkin olduğu dönem içerisinde devletin yanı sıra aile ve piyasa arasında paylaşıldığını belirtmektedir. Yoksulluk ise yine bu dönemde kabul edilen sosyal riskler bağlamında konumlandırılmış ve bu kapsamda çözüm önerileri sunulmuştur. Neoliberal dönemde ise risklere olan karşı olan tutum değişmiş, yeni iktidar teknikleri ile belirsizlik ve güvencesizlik önemli bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

1. YOKSULLUK: YENİ ETMENLER VE TANIMLAMALAR

Sosyal sorunun nasıl tanımlandığı ve inşa edildiği konusunun ona yönelik politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığını ifade edebiliriz. Yoksulluğun ele alış biçimini, sınıflandırılmasını, içerdiği ögeleri tarihsel olarak kısaca ele almayı bu nedenle değerli görmekteyiz. Neoliberal dönemde yoksulluğa gelmeden önce yoksulluğun iktidar ilişkileri karşısındaki konumuna ilişkin toplumsal tarih bakış açısı ile veriler sunmaya çalışacağız. Yeni yoksulluk tanımlamasının arka planına ve bünyesindeki unsurlara bu bölümde ulaşmaya çalışacağız.

1.1 YOKSULLUĞUN TANIMLANMASI VE TARİHSEL İÇERİĞİ

Yoksulluk, kendisini ortaya çıkaran etmenlerin ve çıktılarının çok boyutlu olması nedeniyle tanımı değişkenlik gösteren bir olgudur. Yine de bir tanım yaparak yoksulluğun genel bir çerçevesini çizmemiz gerekirse yoksulluk, bireylerin yaşam kalitesinin ve refah seviyesinin belirli bir standardın altında bulunması olarak tanımlanabilir. Burada önemli

[23] Pierre Rosanvallon, *Refah Devletinin Krizi*, çev. Burcu Şahinli, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2004, s. 31.
[24] G. Esping Anderson, "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", *Sosyal Politika Yazıları*, A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), B. Yakut-Çakar ve U. B. Balaban (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

olan yoksulluk kavramının ne olduğu değil, asgari yaşam standardı dediğimiz unsurların neler etrafında belirlendiğidir. Asgari standartların belirlenmesi ve yoksulluğun nedenlerinin doğa olaylarının ötesine geçen boyutu günümüz yoksulluk anlamlandırması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim Marshall Sahlins'in belirttiği gibi "dünyanın en ilkel insanları sadece birkaç şeye sahiptir, ama yoksul değildir. Yoksulluk ne malın mülkün az oluşu ne de sadece amaçlarla araçlar arasındaki ilişkidir. Yoksulluk her şeyden önce insanlar arasındaki bir ilişki biçimidir, toplumsal bir statüdür ve bu hâliyle de uygarlığın bir icadıdır."[25] Yoksulluğun ilişkisel ve statüsel bu boyutu, kendisini oluşturan etmenlerin çok yönlülüğü ve tarihsel süreçteki farklılaşmaları içerisinde anlamlandırılabilir. Avcı-toplayıcı toplumdaki kişiler; çoğunlukla çok çalışmakla, sınırlı boş zamana sahip olmamakla ve mutlak yoksul bir avcı olarak antropolojideki genel kanılar üzerinden tanımlanmaktadır. Paleolitik Çağdaki ekonomik yapının orijinal bolluk toplumu olduğu yönünde savlar bulunmaktadır.[26] Tarımsal üretime geçişle birlikte farklı toplumsal sınıflar ve daha büyük örgütlenmelerin ortaya çıkmasının 'yoksulluk' konumlandırması açısından önemli bir kırılma olarak görülebilir. 'Haraççı üretim tarzı'[27]nın ve tarım krallıkların ortaya çıkması ile 'ihsanda bulunulması' söz konusu olan yoksulların siyasal iktidarın meşruiyeti için araçsal rolünü belirtmemiz gerekmektedir. Özellikle düzen sağlamanın çok daha zor olduğu, çatışmaların ve doğaya bağlı kıtlıkların yaşandığı bölgelerde 'tanrı-kral' imgesinin iddiası pek mümkün olmamıştır.[28] Üretim ve iktidar ilişkilerinin bu türden geliştiği bir yapılanma içerisinde yoksulların, yöneticiye aktif destek sağlamak açısından dikkate alındığını söyleyebiliriz. Nitekim ilgili yöneticiler, "yoksulları doyurduklarını anımsatarak meşruiyetlerini sağlamıştır, böylece çoban-kral imgesi bu dönemlerden itibaren Mezopotamya' da gelişmiştir."[29]

Modern kapitalist ekonomik ve toplumsal yapıda ise 'kıtlık' önemli bir önerme olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha fazla üretmek veya daha az istemek ikileminde, kapitalist ekonomik yapı, daha çok üretmekten yana bir yol izlediğini söyleyebiliriz. 'Pazar-endüstri toplumu, kıtlığı tamamen benzersiz şekilde ve başka hiçbir yerde yanına

[25] Marshall Sahlins, *Taş Devri Ekonomisi*, çev. T. Doğan, Ş. Özgün, İstanbul: BGST Yay., 2010, s. 10.
[26] Sahlins, a.g.e, s. 13.
[27] Haraççı üretim tarzı: "çoğunlukla tarımsal üretim üzerine kurulu olan ancak kentsel ekonomileri de kapsayan, egemen sınıfın şiddet ve ideoloji aygıtlarını kullanarak üretim artığına el koyduğu üretim biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır." Bkz. Uslu, a.g.e, s.27.
[28] Uslu, a.g.e, Cilt I, s. 60.
[29] a.g.e, Cilt I, s. 60.

yaklaşılmayacak ölçüde tesis etmiştir. Sahlins'in belirttiği üzere "üretimin ve dağıtımın fiyat davranışları ile düzenlendiği ve bütün geçinme vasıtalarının edinme ve harcamaya dayandığı bir toplumda, maddi araçların yetersizliği, bütün ekonomik faaliyetlerin açık, hesaplanabilir başlangıç noktası hâline gelmiştir."[30] Ekonomik araçların yetersizliği, dağılımındaki sorunlar ise yoksulluğun ortaya çıkmasındaki önemli belirleyicilerden, statüsel adlandırmayı sağlayan unsurlardan birisi olmuştur. 16. yüzyılda dünya ekonomisindeki ağların oluşumundan Sanayi Devrimine ve küreselleşmeye uzanan süreçte yoksulluk küresel etkilere giderek açık hâle gelmiştir. "Sanayi öncesi bir ortalama gelir boyunca eşitsizlik; salgınlar, keşifler veya savaşlar gibi dışsal veya arızi olaylara bağlı olarak genişlemekte veya daralmaktadır. Bu çağlarda olmayan ise iktisadi kalkınmaya bağlı içsel güçlerdir.[31] Modern dönemde kalkınmayı ve dolayısıyla eşitsizliği etkileyen, bu içsel güçlerin küresel piyasaya eklemlenme "başarısı" olmuştur. Bazı yerlerde dünya ekonomisinin etkileri; yoksulluğun geleneksel sebeplerine, nüfus patlamasına, siyasi ve ekonomik bunalımlara çok az katkıda bulunmuştur. Başka yerlerde ise kapitalizm ve sömürge ekonomisi gibi hem yoksulluk hem de büyük sefalet içerisinde yaşamalarına yol açan faktörler üzerinde etkili olan, tamamen yeni üretim sistemlerinin büyümesine yol açmıştır.[32]

Yoksulluğun anlamındaki değişimler ve yoksullukla mücadele uygulamaları ise bu süreçlerdeki dönüşümlerle yakından ilintili olarak görülebilir. Geleneksel toplumdaki cemaat bağları, hayırseverlik tutumu ve yoksulluğun Tanrısal/doğal olduğuna yönelik inancın çözülmeye başlaması, önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Geremek'e göre Geç Orta Çağ'ın sosyal sistemini Erken Modern Çağ'dan ayıran şey yoksulluktan daha fazlasını, yoksulluk artırıcı eğilimi ifade etmektedir.[33] Orta Çağ'daki yoksulluk algısının, bu algının içerisindeki konumlandırmaların, dönemin ideolojisinde ve toplumsal kabullerindeki belirli işlevselliklerinin değişmeye başladığını ifade edebiliriz.

[30] Sahlins a.g.e s.15
[31] Branko Milanoviç, *Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı için Yeni Bir Yaklaşım*, çev. Meneviş Uzbay ve Mustafa Pirili, 1. Baskı, Ankara: Eflayun Yay., 2018, s.75.
[32]Steve M. Beaudoin, *Yoksulluğun Tarihi*, çev. Tugay Kaban, İstanbul: Dedalus Yay., 2017, s. 68-69.
[33] Bkz. Geremek, a.g.e, s.102.

Değişen bu işlev içerisinde yoksulluğa önem kazandıran "o sıradaki yoksulluğun yalnızca sayısal olarak uçsuz bucaksız boyutu ya da hemen hemen her yerde bulunması değil, aynı zamanda yeni bir sistemin, kapitalizmin oluşumundaki rolü olmuştur."[34]

Eski işlevinden ve algılanışından sıyrıldıkça 'kamusal olarak zararlı' olarak damgalanan yoksulluğun, öte yandan kapitalizmin gelişmesinde/gelişim evresinde yeni bir fonksiyon kazandığını söyleyebiliriz. "Küçük üreticilerin yoksullaşmasının oynayacak yeni bir rolü vardı, çünkü bu, kapitalizmin gelişmesinin bir koşulu ve ilk sermaye birikiminin ayrılmaz bir parçasıydı; bu, öncelikle dönüşümün sancıları içindeki tarımsal sistemler için geçerli olmuştur."[35] Bu bakımdan, yoksulluk sosyal sistemde varlığını korumuş fakat işlevine yönelik farklılıklar gerçekleşmiştir.

Ekonomik liberalizm, 1929 Büyük Buhranı sonrasında planlamanın ve ulusal kalkınmacılığın etkisi altında kalmıştır. Öte yandan belirsizliğe, öngörülemezliğe, tesadüflere ve şansızlığa karşı insan doğasını da kapsayacak biçimde doğanın aklın egemenliğinde şekillendirilebileceği, modernizm düşüncesinin veçheleri çeşitli alanlarda kendisini göstermiştir. Refah devleti uygulamaları bu bakımdan, emek ve sermaye arasında düzenlemelerde güvence maliyetinin devlet tarafından üstlenildiği bir yapılanmayı ifade etmektedir. Yalnızca ekonomiye müdahaleler olarak okunamayacak bu süreç aynı zamanda; sosyal yardım, eğitim, sağlık gibi önemli mekanizmaların dinsel otoriterin elinden alındığı sekülerleşme için önemli bir uygulama alanı oluşturmaktadır. Yoksulluk tanrısal inayetten sıyrılıp çalışma temelli bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu anlamda, "devlet; yalnızca tanrısal iktidar tarafından dağıtılabileceği düşünülen rastlantısal hayırları kendi düzenli yetkilerine dönüştürerek laikleşmesini tamamlamıştır."[36] Hayırseverliğin, tanrısal "imtihanın" ve risklerin yerini devletin düzenliliği ve sigortacılığı almıştır. Ulusal kalkınmacılığın öne çıktığı bu dönem, refah devletinin yapısal (işsizlik içinde enflasyon, verimlilik kaybı, büyümede azalmalar) ve ideolojik krizleri sonucunda neoliberal öğretilerin taraftar kazanması ile neticelenmiştir.

İktisadi-politik özgürlük için bireyin özgürlüğünün esas alınmasının ve ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılması düşüncelerinin; 1970'li yılların ortalarından itibaren

[34] Geremek, a.g.e, s. 102.
[35] a.g.e, s.102-103.
[36] Pierre Rosanvallon, a.g.e, 2004, s. 24.

hızla kabul gördüğünü ifade edebiliriz. Neoliberal düşüncenin bu kabul edilme süreci, sermayenin konumu açısından da farklılaşmaya ön ayak olmuştur. Kalkınma için mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile ulusal sınırların ötesine geçen sermaye, akışkan bir doğaya kavuşmuştur. Piyasanın rekabet, verimlilik ve karlılık gibi erdemleri küresel arenaya taşınmıştır. Sermayenin yeni formunun küresel arenadaki etkileri yerel ekonomik bağlantıları da etkilemiştir. Uluslararası rekabetin verimliliği artırıp fiyatları aşağıya çektiği ve enflasyonist baskıyı azalttığı savı, ülke içi politikaları büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Sermayeyi ülke içinde tutabilmek, yeni yatırımları çekebilmek kısacası küresel alanda rekabet edebilmek adına refah devleti güvenceleri hızla budanmıştır. Ayrıca "nihai malın tüm parçalarının belirli bir üretim merkezinde üretiminin yerini, pek çok parçanın dünyanın farklı ucuz iş gücü, fason üretim veya uzmanlaşmış noktalarına yayıldığı yeni bir yapılanma ortaya çıkmıştır."[37]

Sermayenin ucuz iş gücünün var olduğu mekanlara, hızla göç etmesi sonucu emek aleyhine esnek veya yarı zamanlı çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır. "Piyasa değişkenliği, artan rekabet ve daralan kar marjları ile karşı karşıya kalan işverenler, çok daha esnek çalışma rejimleri ve iş sözleşmeleri için baskı yapmak için zayıflayan sendika gücünden ve (işsiz veya eksik istihdam edilen) işçi havuzlarından yararlanmıştır."[38] Teknolojide, piyasada ve üretimde yaşanan değişimler karşısında işçiler sürekli olarak yenilikçi ve esnek olma tehdidi altında kalmışlardır. Esneklik kavramsallaştırmasına göre insanlar belirsizliklerle başa çıkabilecek ve üretimdeki hızlı değişimlere uyum sağlayabilecek özneler olarak görülmektedirler.[39] Ayrıca bu durum, pek çok kesimin karakterine de nüfuz eden -risk, verimlilik, esneklik, başarısızlık vb.- etmenlerle başa çıkmasını zorunlu kılmıştır.[40] İstihdamın sağlanması adına öne sürülen esneklik, özellikle maaşlı çalışanlar açısından -yalnızca yoksullar için değil- risk, belirsizlik durumunun temeli olmuştur.

Küresel eşitsizliğin, emeğin kolay ulaşılabilir olması ve ulus devletin sosyal güvencelerinin azalması neticesinde derinleştiğini ifade edebiliriz. Yoksulluk ile

[37] Bkz. Andre Gorz, *Yaşadığımız Sefalet*, çev. Nilgün Tutal, 3. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 35.
[38] David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Wiley-Blackwell, 1991, s. 150.
[39] Pertti Koistinen, Lilja Mósesdóttir , Amparo Serrano Pascual, *Emerging Systems of Work and Welfare*, Brussells: P.I.E-Peter Lang S.A., 2009, s.9.
[40] Richard Sennet, *Karakter Aşınması*, çev. Barış Yıldırım, 8. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2014, s. 49-69.

mücadele hızla bireysel başarılara itilip küresel hâle gelirken zenginlik de belirli bir kesimin elinde toplanmıştır. OXFAM 2019 Raporuna göre dünyanın 2,153 milyarderi, gezegen nüfusunun yüzde 60'ını oluşturan 4,6 milyar insandan daha fazla servete sahiptir.[41] Ekonomik ve toplumsal yapının bu şekillenişi içerisinde yoksullar ise yarışmanın gerisinde kalanları oluşturmaktadır.

Yoksulluğu; tanımı, yapısı, nedenleri, kültürel, toplumsal, sınıfsal veya toplumsal cinsiyet açısından çok çeşitli biçimlerde açıklamaya çalışan kuramlar bulunmaktadır. Çalışmamızda yoksulluğun kuramsal irdelenmesinden ziyade yoksulluğun etkenleri üzerinden hareket ederek ilerlemeye çalışacağız. Eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma, barınma, yeterli beslenme, güvenceli bir iş bulma, saygı görme gibi unsurlar mevcut durum içerisinde hayatta kalabilmenin, mücadele edebilmenin birer aracı aynı zamanda çatışmanın yaşandığı sahalar olmuştur. Şüphesiz ki yoksulluğun dünya tarihi boyunca belirli adlandırma ve anlam verme farklılıklarını içermesi söz konusudur. Örneğin avcı-toplayıcı toplumda; avlanma araçlarına sahip olup olmama, toplanacak bölgedeki tehlikeler veya bunu yapamayacak nitelikte bir insan olma vb. nedenlerin kişiler arasındaki farklılaşmayı getirmesi olası görülebilir. Fakat günümüze geldiğimizde, "yoksulluğun ortaya çıkış nedenleri, zamanla doğal felaketlerden ve savaş gibi genel sorunlardan; kullanabilir kaynakları, dağıtım sistemlerini ve potansiyel çözümleri etkileyen daha küresel, ekonomik sorunlara dönüşmüştür.[42]

Tarihsel süreçteki yoksulluk tanımlamalarını, yoksulluğun ele alınış biçimini ve onunla mücadele yöntemlerini değerlendirmek, kavramsal çerçevenin anlaşılması adına oldukça önemlidir. Beaudoin, yoksulluğun tarihini temel olarak 16.yy.a kadar olan kısmı kapsayan modern öncesi dönem ve 16.yy. sonrasını içeren modern dönemde yoksulluk olarak ikiye ayırmaktadır. Modern öncesi döneme ilişkin yoksulluğun tanımı, derecesi, ölçümü ile ilgili kaynakların yetersizliği ve yer kürenin farklı noktalarında farklı görünümler olabileceğinden hareketle kesin bir kanıya varmak mümkün görünmemektedir. Bu dönemde, doğanın kendi döngüsü ve insan tahribatı sonucu

[41] OXFAM International, https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people, Erişim Tarihi (01.03.2020).
[42] Beaudin, a.g.e, s. 9.

yaşanan kıtlıklar, hidrolik toplumda iktidarın suyu kontrol etmesi[43] yoksulluğun çoğunlukla açlıkla ilişkilendirilmesi şeklinde yorumlara neden olmuştur.

Sosyo-ekonomik konumlardaki farklılıklar, doğal afetler, kuraklık, sel, çatışmalar vb. nedenler kronik açlık ve yetersiz beslenmeyi tetikleyen modern öncesi dönemdeki önemli olgulardandır. Yoksulluğun, bu dönemdeki görünümü bir materyal yoksunluğundan ziyade hayatı sürdürebilmedeki yeteneksizliğini ifade etmektedir.[44] "Modern öncesi tüm toplulukların yoksullukla ilgili en temel benzerlikleri sefalete bağlı olan açlık ve güvensizliktir."[45] Yoksulluk, bu dönemde pek çok farklı toplumda ilahi bir belirlenim olarak görülmüştür. Yoksullukla mücadele ise dini kurumlar, vakıflar, resmi olmayan talepler (dilencilik vb.) ve kamu-özel ayrımın belirsiz olduğu stratejiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Hayırseverlik temelli yaklaşım 16.yy. ortalarına kadar ağırlıklı bir biçimde devam etmiş, yerel kurumlar ve topluluk ağlarına büyük oranda bağımlı bir yönelim sergilemiştir.[46] Henüz çözülmeyen cemaat bağları yoksulluğun kapsamı, görünürlüğü ve mücadelesi açısından önemli rol üstlenmiştir. "Orta Çağ boyunca bireyler yoksulluğa düşme felaketini önlemek için ailelerinden, komşularından ve kent alanlarında meslek gruplarından yardım istemiştir."[47]

Sanayi Devrimi ve öncesindeki kapitalist birikim süreçleri dünyanın çeşitli yerlerindeki ekonomik ilişkileri etkilemeye başlamıştır. Bazı yerlerde yeni ekonomik etkilerin; yoksulluğun geleneksel sebeplerine, nüfus patlamasına, siyasi ve ekonomik bunalımlara çok az katkıda bulunduğunu ifade edebiliriz. Başka yerlerde ise kapitalizm ve sömürge ekonomisi gibi hem yoksulluk hem de büyük sefalet içerisinde yaşamalarına yol açan faktörler üzerinde etkili olan, tamamen yeni üretim sistemlerinin büyümesine yol açmıştı.[48] Yoksulluk olgusunun sosyal bir kriz unsuru hâline gelmesi 17. Yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Fakat kitlesel yoksulluk olarak nitelendirilen yoksulluğun yaygınlaşması ve süreklileşmesi 18. yüzyılın ortalarından itibaren gözle görülür biçimde artmıştır."[49] Özellikle Protestan düşüncenin yaygınlaşması ile bireysel sorumluluk, işte

[43] Joachaim Radkau, *Doğa ve İktidar*, çev. Nafiz Güder, İstanbul:İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.
[44] Beaudoin, a.g.e, s. 36
[45] a.g.e, s. 35.
[46] Bronislaw Geremek, *Poverty: A History*, Blackwell Publishers, 1997, s. 243.
[47] Beaudoin, a.g.e, s.87.
[48] a.g.e, s. 68-69.
[49]Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 32.

başarılı olmanın seçilmiş kişi olunacağına yönelik inanç, yoksulluğa bakışın değişiminde etkili olmuştur. "…kurtuluş yolu olarak görülen iyi işlerin reddedilmesiyle Protestanlar, yoksulluk ve geleneksel Hristiyan ahlakı arasındaki son bağı da sert bir şekilde yok etmişti."[50] Yoksulluk; modern devletin, kapitalist üretim ilişkilerinin ve liberalizmin gelişimi çerçevesinde tanrısal inayetini ve doğallığını yitirmekteydi. Yoksulluk algısındaki bu değişim sonraki yıllarda sosyal sorun tanımlamasını ve çeşitli mücadele yöntemleri iddialarını beslemiştir. Yoksulluğun sosyal kriz yaratıcı unsur olarak ortaya çıkması ve derinleşmesini tarihsel anlamda bu şekilde temellendirebiliriz. Kapitalist model bu derinleşmenin önemli bir adımı olmakla birlikte yoksulluk olgusunun ortaya çıkmasında pek çok unsurun etkisi yadsınamaz ölçüdedir. İşgücü piyasasından kaynaklanan durumlar, enflasyon, gelir dağılımı gibi ekonomik nedenler, ayrımcılık, göç, eğitim, hızlı nüfus artışı gibi sosyal ve demografik başlıklar yoksulluğun temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Yoksulluk olgusunun sebepleri kapsamında ilk olarak işgücü piyasasından kaynaklanan sonuçlara baktığımızda; "hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde yoksulluk, işgücü piyasasının temel özelliklerine ve işgücü piyasalarındaki gelişmelere göre şekillenmekte ve işgücü piyasasından kaynaklanan nedenler yoksulluğun temel sebeplerini oluşturmaktadır"[51] İşsizlik durumu yoksulluğun hem sebebi hem de gelir elde edememe durumundan kaynaklı bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat "işgücüne katılmayanlar", "çalıştıkları hâlde yoksul olanlar" başka bir ifadeyle "çalışan yoksullar" ve "işsizler"[52] konusu da yoksulluğun işgücü piyasası açısından bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Ekonomik nedenlerin yoksulluğun oluşmasındaki etkilerine bakacak olursak; büyüme, gelir dağılımı ve enflasyon kavramlarını gözlemlemekteyiz. Ekonomik büyümenin yoksulluğun azalmasına pozitif etkileri olabilmekle beraber bu konuda asıl önemli olan yoksul bireylerin büyümeden ne derece etkilendiğidir. Burada karşımıza gelir dağılımında adalet unsuru öne çıkmaktadır. "Gelirin adil paylaşımı, toplumun farklı sınıflarındaki bireyler arasında ekonomi, refah ve siyasi güç açısından bir denge oluşturmaktadır"[53] Bu nedenle, ekonomik büyümenin düşüklüğü, yoksulluğa negatif etki

[50] Beaudoin, a.g.e, s. 90
[51] Şenses, a.g.e, 2002, s. 136.
[52] a.g.e.,2002,s. 167.
[53] Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 2.

yaratmakla birlikte gelir dağılımında adalet sağlanamadığında da iktisadi büyümenin, yoksulluğun azaltılması üzerinde pozitif etkisi bir kenara dursun, yoksulluğu derinleştirici etkisi de olabilmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Neoliberal politikaların iş gücü piyasaları üzerindeki etkisi bu bağlamda daha net görülebilmektedir. "Artan uluslararası rekabet ve sanayisizleşme karşısında iş gücü piyasalarının yeniden yapılanması, birçok ülkede istihdam olanaklarını daraltırken, başta niteliksiz işçiler olmak üzere çok sayıda işçinin işini kaybetmesine ve yarı zamanlı gibi değişik istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır."[54] Örnek vermek gerekirse, 2022 yılında toplam istihdam içerisindeki yarı zamanlı çalışma oranları: Fransa'da %38, Belçika'da %43, Almanya'da %43, İsveç'te %47, Arjantin'de %43, Bolivya'da %38, Endonezya'da %39, Ruanda'da %50 seviyelerine ulaşmıştır.[55]

Yoksulluğun nedenlerinde üçüncü başlık olan sosyal ve demografik olgular ise yoksulluğun hem nedeni hem de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Derinlemesine incelediğimizde; ekonomik büyüme oranının üzerinde gerçekleşen nüfus artışı sonucu ortaya çıkan kişi başına düşen milli gelirdeki azalma, hane halkı sayısındaki artış, dil, din, ırk ve toplumsal cinsiyeti kapsayan ayrımcılık gibi durumlar yoksulluk durumunu etkilediğini söyleyebiliriz. "Nüfusta yaşanan hızlı artışlar karşısında yeterli işgücü talebi olmadığı durumda konut ihtiyacı, eğitim sorunları, gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi pek çok problemle karşı karşıya kalınmakta, bu sorunlar da yoksulluğun derinleşmesine sebep olmaktadır."[56] Artan nüfus ve derinleşen yoksulluk karşısında da göç olgusunun tetiklenmesi ile birlikte yukarıda bahsedilen gecekondulaşma ve çarpık kentleşme sorunları ortaya çıkmakta ve yoksul bireyler, çalışma hayatına katılsalar bile yoksullukları sona ermeyebilmektedir. Fikret Şenses'in belirttiği gibi "çalışan yoksul" olarak kalabilmektedirler. Zira tarihsel tanımlama içerisinde farklılaşan yoksulluk boyutları, sadece gelir elde etme ölçütüne göre değil yerleşim birimi, ihtiyaçlara erişim, eğitim- sağlık gibi hizmetlerden faydalanma, yeteri düzeyde gıda alımı gibi pek çok unsuru göz önünde bulundurmayı beraberinde getirmektedir. Bu açıdan yoksulluk; "düşük gelir düzeyi, yetersiz ve dengesiz beslenme sağlıksızlık, sosyal yalıtım ve düşük

[54] Şenses, a.g.e, 2002, s.166.
[55] International Labour Organization. "Wages and Working Time Statistics database (COND)" ILOSTAT. Accessed September 05, 2023, https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.PART.ZS (Erişim Tarihi: 09.09.2023)

sosyal katılım, psikolojik ve ekonomik bireysel güvensizlik, şoklara açıklık, risk ve belirsizliğe cevap verememe, doğal çevrenin bozulması ve sosyal çevrede kısır döngü gibi aksaklıkların bir bütün olarak algılanması gereğine işaret etmektedir.[57]

Sonuç olarak, yoksulluğun tanımlanması ve nedenlerinin saptanması pek çok farklı etkeni göz önünde bulundurmayı beraberinde getirmektedir. Genel olarak yoksulluk profilinin çizilmesi ise Şenses'e göre sektörel ve mekânsal dağılıma, iş gücü piyasalarına, yoksulluk süresine, hane halkı özelliklerine göre değişkenlik gösterebilmektedir.[58] Yoksulluğun niceliksel ve niteliksel olarak nedenlerinden hareketle yoksulluk tanımının ne denli geniş olabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Yoksulluk tam olarak onu nasıl tanımladığımızdır ve herhangi bir kavramın nasıl tanımlandığı onun nasıl ölçüleceğini belirlemektedir. Yoksulluğun kapsamını ve büyüklüğünü belirlemek, temelde bir ölçüm seçiminde somutlaşan metodolojik bir soruyu ortaya çıkartmaktadır.[59]

1.2 YOKSULLUĞUN SINIFLANDIRILMASI

Yoksulluğun pek çok faktörü göz önünde bulundurulması gereken yapısı, bir yandan tanımını zorlaştırırken diğer yandan yoksulluğun belirlenmesine ilişkin arayışları beraberinde getirmektedir. Yoksulluğun ölçülmesi ve sınıflandırılması da bu alandaki önemli yansımalardandır. Yoksulluk düzeyinin ve yoksulluk profilinin ve bunlardaki değişimlerin doğru olarak belirlenmesi, yoksullukla mücadele programlarının tasarlanması, sonuçlarının değerlendirilmesi ve başarısı için önemli bir ön koşuldur.[60] Bu başlık altında yoksulluğun tanımına, ele alınışına ve kime yoksul denileceğine ilişkin değerlendirmeleri ele alacağız.

1.2.1 Mutlak Yoksulluk

Yoksulluğun tanımının ve ölçütlerinin belirlenmesi açısından baktığımızda karşımıza ilk olarak temel bir yaklaşım olan 'mutlak yoksulluk çizgisi' kıstası çıkmaktadır. Nicel verilerin etkinliğinin olduğu bu yaklaşımda gelir durumu ve tüketime yönelik harcamalar

[57] Oğul Zengingönül, *Küreselleşme: Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde*, Adres Yay., Ankara, 2004, s.109.
[58] Şenses, a.g.e, 2002, s.133-144.
[59] Michael Ward, "Identifying Absolute Poverty in 2005: The Measurement Question", *Absolute Poverty and Global Justice*, ed. Elke Mack, Michael Schramm, Stephan Klasen ve Thomas Pogge, MPG Books Group, Farnham, 2009, s.37
[60] Şenses, a.g.e, 2002, s. 61.

esas alınmaktadır. Tüketim harcamalarına ilişkin hesaplamalar, genellikle "yeterli" miktarda temel gıda maddesinden oluşan gıda sepetinin maliyeti veya asgari kalori normunun gerektirdiği tüketim harcamaları esasına göre yapılmaktadır.[61] Temel olarak hayatta kalabilmek için ulaşılması gereken mal ve hizmetlerin, parasal gelirin üzerinde olması durumu mutlak yoksulluk olarak değerlendirilir.

Mutlak yoksulluk yaklaşımının, yoksulluk çizgisi ölçümlemelerine baktığımızda temel olarak beş ana yöntem bulunmaktadır. Minimum Kalori İhtiyacı (FEI) adlı ilk yöntem, fertlerin günlük alması gereken kalori miktarının belirlenmesini ve bu miktarın altında tüketimi olanların yoksul olarak adlandırılmasını ön görmektedir.[62] Gıda temelli olması, bütçelerinin büyük bir kısmını gıdaya harcayan ülkeler için önemli bir gösterge sunmaktadır. Az gelişmiş olarak adlandırılan ülkeler için tipik bir yöntem olmasına rağmen parasal gelirin gıda dışı alanlara daha fazla harcandığı ülkeler açısından bazı sorunlara neden olmaktadır.[63]. Aynı zamanda ülkeler arası ve ülke içindeki bölgelere göre; kırsal ve kentsel alanlara, çalışma koşullardaki farklılık bu yöntem için önemli bir kısıtlılık oluşturmaktadır. "Pek çok yoksul için yeterli düzeyde gıdaya ulaşmak ne insan davranışlarının ne de gıda tüketimine yönelik güdünün tek sebebi olmaktadır."[64] Temel İhtiyaçlar Maliyeti (CBN) ise yalnızca yeteri kadar gıdanın değil, aynı zamanda yeteri kadar gıda dışı elementlerin de ölçüm sepetinde bulunması gerektiğine dayanan bir yöntemdir. "Yeterli barınma alanı, elektrik, su ve yeterli düzeyde giyim ihtiyacını karşılayabilme gibi unsurlar gıda dışı unsurlar arasındadır.[65]

Tüketim Eksikliği (CI) Metodu, minimum kalori ihtiyacı yönteminin (FEI) ve gıda dışı unsurları da içeren (CBN) yönteminin bir uzantısıdır. Bir diğer yöntem olan Bütçe Standardı'nda (BS); gıda, gıda dışı malların yanı sıra sosyal harcamaların da dikkate alındığı, mal ve hizmetleri en düşük maliyetle satın almaya endeksli bir program bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütünün (FAO) BS yöntemli hesaplamasına göre ilk olarak gıda temelli (FEI) hesaplanır, daha sonrasında gerekli

[61] Şenses, a.g.e, 2002, s. 63
[62] Örneğin Hindistan'da kişi başı günlük kalori ihtiyacı, kırsal alanlar için 2400, kentsel alanlar için 2100 kalori olarak belirlenmiştir. Alaght,1992, s.109 Akt. Şenses, a.g.e, s. 63.
[63] Food and Agriculture Organization of the United Nations(FAO), *Impacts of Policies on Poverty: Absolute Poverty Lines*, 2005, s. 2.
[64] Martin Ravallion, *The Economics of Poverty: History, Measurement and Policy*, Oxford Uni. Press, Oxford, 2015, s. 197.
[65] FAO, a.g.m, 2005, s. 4.

görülen gıda dışı ve gerekli olmayan gıda dışı ürünler dahil edilir.[66] Bu toplama, gıda ve gıda dışı harcamaların eklenmesiyle Bütçe Standardına dayalı yoksulluk çizgisine ulaşılmış olmaktadır. Son olarak Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) yöntem ise yoksulluk sınırının günlük olarak Amerikan doları bazında belirlendiği bir yöntemidir. Dünya Bankasının 2018'de belirlediği rakamlara göre, düşük-orta gelirli ülkelerde günlük 3.20 Amerikan doları, üst-orta gelirli ülkelerde ise 5.20 Amerikan doları yoksulluk çizgisi olarak belirlenmiştir.[67]

Sonuç olarak mutlak yoksulluk yaklaşımında, yoksulluğun temel ihtiyaçların karşılanamaması ve belirli bir düzeyde gelire sahip olamama olarak ele alınışı, ölçümün içerdiği unsurlar[68] bakımından çok çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Öncelikle bir yoksulluk çizgisi düşüncesi saptanmış, bu çizginin ne kadar olacağı, hayatta kalabilmek için hangi ürünlerin gerektiği, gıda dışı unsurları içermemesi gerektiğine yönelik bir dizi ölçüm şekli öne sürülmüştür. Ülkeler arası veya ülke içi tüketim alışkanlığı, cinsiyet, iklim, kırsal veya kentsel alanlardaki farklılıklar gibi etkenler yoksulluğun mutlak olarak sınıflandırılmasının önemli kısıtlılıkları arasında sayılmaktadır.[69] Ayrıca yoksulluğun yalnızca maddi kaynak eksikliği olmadığına yönelik eleştiriler[70], ülke içinde karşılaştırmalı bir refah çizgisini esas alan yaklaşımlar tarafından eleştiriler mutlak yoksulluk yaklaşımının sınırlılığına işaret etmektedir.

1.2.2 Göreli Yoksulluk

Göreli yoksulluk yaklaşımı, yoksulluğun daha çok toplumsal yönüne dikkat çekmektedir. Göreli yoksullar, temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen ancak kişisel kaynaklarının yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve topluma sosyal açıdan katılmaları engellenmiş olanları kapsamaktadır.[71] Bu yaklaşım,

---

[66] FAO, a.g.m, s. 10-11.

[67] World Banks, *Monitorin Global Povert Report*, 2020, Çevrimiçi, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/9781464816024_Ch1.pdf_2020, s. 27, (Erişim Tarihi : 28.01.2021).

[68] Yoksulluğu ölçmeye yönelik Seebohm Rowntree'nin çalışmalarında çoğunlukla neyin gerekli olduğu önceden belirlenip anketler gerçekleştirilmiştir fakat neyin gerekli olduğuna yönelik sorular sorulmamıştır. Gazete, işe gitmek için para, giyim gibi unsurlar geleneksel olarak zorunlu kabul edilmiştir. Fakat bazı unsurların neden ölçüm sepetinde yer almadığına yönelik eleştiriler Peter Townsend tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Peter Townsend, Measuring Poverty, *The British Journal of Sociology* , Jun., 1954, Vol. 5, No. 2 (Jun., 1954), pp. 130-137, s. 131.

[69]

[70] Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 126-158.

[71] Şenses, a.g.e, 2002, s. 91.

mutlak yoksulluk yaklaşımındaki yaşam için temel unsurlar ve gelir yerine gelirin ve toplumsal refahın dağılımı esas alınan noktayı oluşturmaktadır. Göreli yoksulluk tanımı, "minimum kalori ihtiyacının yanı sıra kültürel ve toplumsal ihtiyaçlara bağlı, ülkelerin tüketim alışkanlıklarının 'hesaplama sepetine' dahil edilmesine dayanmaktadır.[72] Townsend'e göre yoksulluk, yalnızca göreli yoksulluk olarak nesnel olarak tanımlanabilir ve tutarlı bir biçimde uygulanabilir. Townsend göreli yoksulluğun iki boyutu olduğunu iddia etmektedir.

Göreli yoksulluk, "bireyin göreceli olarak yoksun hissettiği toplumdaki diğer gruplarla değil, aynı zamanda aynı toplumdaki değişen yaşam ve tüketim kalıplarıyla da ilişkilidir."[73]Göreli yoksulluk tanımı ve sınıflandırması toplumun belirli bir yüzdelik kesimi üzerinden refah karşılaştırmasına dayalı olduğu için, bireyler arasında mutlak bir eşitlik söz konusu olmadıkça bir toplumsal kesimi sürekli olarak yoksul olarak değerlendirilecektir. Bireyler veya bir toplumsal grup (en az gelire sahip yüzde 20 veya orta-üst gelire sahip olması fark etmeksizin) herhangi bir şeyden nispeten mahrum hissedebilir ve farklı yoksunlukları için bir dizi farklı referansa sahip olabilir. Dahası hem refah istekleri, tüketim alışkanlıkları hem de yoksunluklar oldukça kısa bir süre içinde bile değişebilir. Bu nedenle, bir kişinin göreceli yoksunluklarının tam bir analizine yaklaşan herhangi bir şeyin, araştırmacıyı sosyolojik analizin kapsamının çok ötesine götürmesi gerektiği açıktır.[74] Her zaman yoksul olarak tanımlanmaya yönelik bu sorunun giderilmesi maksadıyla göreli yoksulluk çizgisi ortalama gelirin belirli bir oranı etrafında değerlendirilmektedir. Örneğin; "Avrupa Birliğinde' göreli yoksulluk çizgisi, genellikle ortalama gelir veya ortalama harcamanın %50'si olarak belirlenmektedir.[75] Göreli yoksulluk tanımı mutlak yoksulluğun hâkim olduğu gelişmemiş ülkelerden (AGÜ) ziyade refah düzeyinin daha fazla olduğu ülkelerde çoğunlukla kullanılmaktadır.

[72] Neşe Şahin Taşğın, *Yoksulluk, İnsan Hakları ve Sosyal Hizmetler,* 1. Baskı, Ankara: Nika Yayınevi, 2017, s. 158.
[73] Jeremy Seabrook, *Papaurlen: Poverty and the Poor in Britain*, London:Hurst&Comp., 2013, s. 130.
[74] W. G. Runciman, Problems of Research on Relative Deprivariton, *European Journal of Sociology*, Vol. 2, No. 2, On the Welfare State, pp.315-323, 1961, s. 317.
[75] Şenses, a.g.e, s. 92.

1.2.3 Öznel ve Nesnel Yoksulluk

Bireyin tüketim harcamalarının ortalama kalori miktarı, gelir durumu gibi kriterlere bağlı olarak ölçülen yoksulluk sınıflandırması türüdür. Objektif yoksulluk kavramının diğer bir adı da refah yaklaşımı ölçütüdür. "Yoksulluğun tanımlanmasında objektif yaklaşım (refah yaklaşımı) yoksulluğu neyin meydana getirdiği ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenen (normatif) değerlendirmeleri içerir."[76]

Sınıflandırma, aynı mutlak yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde olduğu gibi uzmanlar tarafından belirlenen oranlar ve miktarlar üzerinden analiz yapılmaktadır. Objektif yoksulluk ölçütüne göre bireyler kendileri için faydalı olanı seçme konusunda başarısızdırlar bu sebeple asgari düzeyde bir besin düzeyi belirlenmesi yapmak şarttır. Halbuki bireyler tükettikleri konusunda farklı seçim gösterirler. Örneğin; bir birey hayatta kalma adına beslenirken bir diğeri lüks tüketime yönelebilmektedir. Bu sebeple, "yoksulluğun tanımlanmasını kişilerin ve hane halkının değerlendirmelerine bırakan subjektif yaklaşım yoksulluğun ölçülmesinde önemli problem ve karışıklıklara yol açabilmektedir."[77]

1.2.3 İnsani Yoksulluk

İnsani yoksulluk, insanların temel yapabilirlik ve kapasitelerindeki eksikliklere odaklanmaktadır. Bu bakımdan insani yoksulluk; mutlak, göreli, öznel, nesnel yoksulluk tanımlarının gelir odaklı sınıflandırmalarından farklılık arz etmektedir. Yoksulluk sınıflandırması ve ölçümlemelerinde insani yoksulluk kavramı ve İnsani Yoksulluk İndeksi (HPI), 1997 BM Kalkınma Raporunda[78] kendisine yer bulmuştur. İnsani yoksulluğun tanım ve kıstaslarına baktığımızda BMKP (UNDP)nin İnsani Gelişmiş Endeksine (HDI) benzer biçimde bileşik yoksulluk endeksleri içerisinde sınıflandırabiliriz. Temel insani yapabilirlikler tanımlayarak yoksulluk ölçümlemesinde farklı bir bakış ve değerlendirme alanı sağlayan HDI'nın bireylerin eğitim, bilgiye erişim, iyi ve uzun yaşam gibi kapasitelere odaklandığını söyleyebiliriz. Yaklaşımın merkezinde; A. K. Sen'in dilimize Yapabilirlik veya Kapasite olarak çevirebileceğimiz *capabilities*

[76] Coşkun C. Aktan & Yaşar Vural, a.g.e, 2002, s. 6.
[77] Aktan, a.g.e, 2002, s. 7.
[78] BM Kalkınma Ajansı, *İnsani Gelişmişlik Raporu* 1997, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf s. 15-25. (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

kavramının yer aldığı ciddi kuramsal temele dayandığı görülmektedir.[79] Bir türev olarak insani yoksulluk tanımının da benzer çerçeve içerisinde değerlendirebiliriz.

BMKP'nin 2017 raporuna göre insani yoksulluk, HPI dahil olmak üzere, herhangi bir ölçüden daha fazlasını ifade etmektedir. İnsani yoksulluk, bakımdan ölçülmesi mümkün olmayan ve ölçülmeyen bir boyuta sahiptir.[80] İnsani kapasitelerdeki herhangi bir yetersizliğin yoksulluğun bir parçası olarak kabul edildiğinden bu boyutları ölçümlemeye yansıtmak çeşitli zorluklar yaratmaktadır. "HPI dışında bırakılan insani yoksulluğunun kritik boyutları; siyasi özgürlük eksikliği, karar alma sürecine katılamama, kişisel güvenlik eksikliği, bir topluluğun yaşamına katılamama ve sürdürülebilirliğe ve nesiller arası eşitliğe yönelik tehditlerdir.[81] Çok boyutlu ve bileşik yoksulluk göstergesini esas alan insani yoksulluk, yoksulluğun gelir odağına sıkıştırıldığı anlayışların aşılması açısından oldukça önemlidir. Bireylerin temel ihtiyaç tanımlamalarının kapsamında ele alınmasından ziyade insani yoksulluk, kapasiteleri değerlendirmeyi ve artırmayı hedefleyen yaklaşımın parçası olarak görülebilir.

1.2.4 Kentsel Yoksulluk

Kentsel yoksulluk tanımının, yoksulluğun ölçülmesi ve sınıflandırılmasında mekânın bir analiz unsuru olarak ele alınması gerektiğine yönelik bir anlayışı yansıttığını söyleyebiliriz. Yoksulluk çalışmalarında, maddi ölçütlerden sosyal yoksunluklara doğru kayan bakış açısı bu yaklaşımın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 2019 yılı itibariyle dünya nüfusunun %55'inin kentlerde yaşaması[82] da yoksulluğun kent içerisindeki niteliğinin anlaşılmasını ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. "Az Gelişmiş Ülkelerde (AGÜ) yoksulların önemi bir kısmı kırsal alanlarda yaşamakla birlikte, kentsel yoksulluğun da birçok AGÜ'de hızla arttığı ve toplam yoksulluk içerisinde önemli bir yer tutmaktadır."[83] Dünya Bankasının Degree of Urbanization[84] (DOU) temelli, - günlük 3.2 ABD doları oranında- kentsel yoksulluk verileri: Angola'da %56, Bangladeş'te %54, Mısır'da %24, Etiyopya'da %62, Gana'da %8, Tanzanya'da %69, Vietnam'da %3

[79] Şenses, a.g.e, s. 101.
[80] BM Kalkınma Ajansı, a.g.e, 1997, s. 17.
[81] Bkz. a.g.e, 1997
[82] Dünya Bankası, https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS, (Erişim Tarihi: 20.13.2021)
[83] Şenses, a.g.e, s. 135.
[84] Degree of Urbanization (DOU): Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu tarafından desteklenen bir yaklaşımdır ve mutlak nüfus ve nüfus yoğunluğu eşiklerine dayanarak bitişik piksel gruplarını şehir merkezleri, kentsel kümeler veya kırsal alanlar olarak sınıflandırmaktadır.

karşımıza çıkmaktadır.[85] Ayrıca Mısır haricindeki ilgili ülkelerdeki kırsal yoksulluk oranları kentsel yoksulluğun çok üzerinde yer almaktadır. Örneğin Vietnam'da %3 görünen kentsel yoksulluğun aksine kırsal alanda bu yoksulluk oranı %24 olarak tahmin edilmektedir.[86]

Yoksulluk profilinin oluşturulup yoksullukla mücadele politikalarının yürütülmesinde mekânsal analiz önemli bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kent, mekânsal yarılma, kentleşme kavramları yoksulluk analizlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Kentleşme dendiğinde söz konusu olan konutlardan, nüfusun fazla olmasından veya yoğunluğundan, kırdan kente göçten ibaret olsaydı basit istatistiki verilerle kolayca ifade edilebilirdi. "Ancak kentleşme süreci, salt nüfusun mekânda yer değiştirmesini aşan bir değişim sürecine işaret etmekte ve bu süreç, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimle birlikte yaşanmaktadır."[87]

Özellikle Sanayi Devrimi sonrası değişen üretim biçimleri, kırdan kente göç, dayanışma ağlarının zayıflaması gibi değişimler bunlara örnektir. Bu bakış açısıyla kentleşme, "toplum yapısında artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan; insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir.[88] Bu birikim süreci, kentlerde halihazırda yaşayanların veya sonradan göç eden kesimlerin değişen ilişki biçimlerine uyum sağlayamamaları çeşitli yoksunluk biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dahası, bu süreç içerisinde yoksulluğun farklı içeriklerle ortaya çıkması veya daha görünür olması, kentleri önemli mekanlar haline getirmektedir. İşsizlik, enformel çalışma, yeterli gelir elde edememe[89], kötü çalışma ve barınma koşulları, sosyal dışlanma, toplumsal ilişkilere entegre olamama vb. olgular, kentsel yoksulluğa ilişkin temel başlıkları oluşturmaktadır.

---

[85] Pierre-Philippe Combes, Shohei Nakamura, Mark Roberts, Benjamin Stewart, "Estimating Urban Poverty Consistently Across Countries", *World Bank Group: Poverty&Equity*, Issue 48, July 2022, s 6.
[86] Combes vd, a.g.m, s.6.
[87] Işık ve Pınarcıoğlu, a.g.e, s. 95.
[88] Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, Ankara:İmge Kitabevi, 2000, s. 19.
[89] İşsizlik ve yoksulluk arasında doğrudan bir bağlantı her zaman izlenemese bile, iyi bir iş bulmanın zorluğu, sosyal dışlanmaya yol açan yoksullaşma döngülerinde önemli bir kurucu faktördür. Bunun nedeni, az sayıda fırsat sunan kent bölgelerinde yaşamaya mahkûm edilen düşük eğitim ve mesleki niteliklere sahip bireyler ve sosyal gruplar arasında olumsuz bir şekilde yoğunlaşan, istikrarlı, yeterince iyi ücretli bir iş bulma zorluğunun, birbirine bağlı birikimli bir kısır döngünün parçası olmasıdır. Bkz. Enzo Mingione, "Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis and Debates", *Urban Poverty and Underclass*, ed. E. Mingione, Blackwell, 1996, s.27.

Kentsel yoksulluğun sosyo-ekonomik nedenlerin yanı sıra yaş, etnik köken, cinsiyet veya konum gibi yoksulluğu yeniden üretebilecek kültürel faktörleri de bulunmaktadır.[90] Dezavantajlı gruplar ve azınlıklar kentlerin iç bölgelerinde veya dışarısında yaşadıkları gettolarda özellikle iş bulma süreçleri ve sosyal dışlanma ile sıklıkla karşı karşıya kalabilmektedir. Sosyal tanınma için önemli araçlar olan sağlık, bilgi ve eğitim gibi refah hizmetlerine erişim açısından iki kat cezalandırılmaktadır.[91] Mingione'ye göre kentsel alanlarda yaşanan sosyal dışlanmışlıklar, yoksulluk döngüleri içini önemli bir etken olmakla birlikte bu kesimlerde çeşitli 'toplumsal sorunlar' ortaya çıkmaktadır. Kısacası mülksüzleşen, kente göç eden veya yalnızca emeğini kiralayarak geçinebilecek insanlar için "yoksulların durumuna düşmek" hem psikolojik hem de sosyolojik olarak önemli bir tehdit olarak kurgulanmıştır.[92]

Kentsel yoksulluğun sosyo-ekonomik, yapısal ve kültürel sonuçlarının kentleşme sürecinin kendisiyle yakından ilintili olduğunu söyleyebiliriz. Kente yeni göç etmiş olanların veya yeni ilişki biçimlerine uyum sağlayamayanların, formel/enformel ilişki biçimlerine katılamama ve iş bulma süreçlerinin bir parçası olamama hali yoksulluğun mekâna bağlı süreğenliğini (kroniklik) oluşturabilmektedir. "Yoksulluğun belirli bölge ve yerleşim yerlerinde ve özellikle bu yerlerde yaşayan belirli etnik gruplar üzerinde yoğunlaşması ciddi siyasal yansımaları olabilecek önemli bir konudur."[93] Bu anlamda kent sakinlerinin yaşamış olduğu süreçler, ilişkiler bakımından yoksulluğun değerlendirilmesinde önemli bir analiz alanı haline gelmekte, kenti yapabilirlikleri etkileyen mekâna dönüşmektedir. Şehirde çalışan yoksulların yayılması, ciddi ekonomik zorluklar içinde ortalamanın üzerinde bir çocuk sayısı da dahil olmak üzere yeni bir büyük insan grubunun oluşmasına ve yeni yoksulluğun şehirlerde yoğunlaşmasına katkıda bulunmaktadır.[94] Bu nedenle, kentsel yoksulluğun etmenlerinin irdelenmesinin, yeni yoksulluğun ortaya konulması açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz.

---

[90] Bkz. Doğan Bıçkı, "Analysis of Urban Poverty by Cultural Factors: An Overview on Bursa Case", *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, 2007/2, s. 212.
[91] Mingione, a.g.e, s. 32-33.
[92] Örneğin İngiltere'de 1834 yılında kabul edilen Yeni Yoksullar Yasası, yoksulların çalıştırıldığı kurumlar tarafından verilen bütün yardımları ortadan kaldırıyordu. Yasa ile, bu kurumlarda (düşkünler evi) yoksullar için koşullar fabrikalardan çok daha ağır hle gelmekteydi. Bkz. Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yay.2013, s. 45.
[93] Şense, a.g.e, 2002, s. 134.
[94] Enzo Mingione, "Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis and Debates", *Urban Poverty and Underclass*, ed. E. Mingione, Blackwell, 1996, s.30.

1.3 NEDEN 'YENİ' YOKSULLUK?

Sosyal bir sorunun veya kavramın yeniden tanımlanması çoğunlukla tarihsel, niteliksel bir kopuşu betimlemektedir. Nitekim post-fordist üretim yapısı, neoliberalizm, küreselleşme, tüketim toplumu ve kentleşme süreci değişiklikleri yoksulluğun tanımına ilişkin yeni yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Küresel ekonomik yeniden yapılanma, Batı'nın ileri kapitalist demokrasilerinde -hem kalıcı hem kentsel hem de grup temelli- 'yeni bir yoksulluk' ile ilişkili görülmekte[95], çok çeşitli yeni yoksulluk adlandırmaları ele alınmaktadır. Yeni yoksulluk anlamlandırması içerisinde Fransa'da '*sosyal dışlanma*', ABD'de ve Birleşik Krallık'ta daha çok '*sınıf altı*' tabiri kullanılmaktadır.[96] *Kenardalık* (marginality) ise daha çok Latin Amerika'daki tanımlamalarda kullanılan, sisteme entegre olamama durumunu ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.[97] Farklı tanımları içerisinde biz, Z. Bauman'ın tüketim toplumunda yoksul olmak, sosyal dışlanmanın yeni yönü, çalışma ilişkilerinin değişimi üzerinden hareket ederek yeni yoksulluğu ele almaya çalışacağız.[98]

Yeni yoksulluk, yoksulluğun sadece gelir düzeyiyle değil, aynı zamanda eğitim-sağlık hizmetlerine erişim, konut, beslenme, güvence eksikliği, işsizlik ve toplumsal dışlanma gibi çeşitli boyutlarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu, yoksulluğun tek bir boyutla değil, bir dizi farklı boyutla ölçülmesi gerektiği anlamına gelmekte özellikle sosyal ve ekonomik yapılardaki dönüşümleri ele almayı gerektirmektedir. Yoksulluğun yeniden hayırseverlik faaliyetlerine ve aileye havale edilmeye çalışıldığı fakat cemaat bağlarının hızla zayıfladığı modern toplum içerisinde sosyal değişim, yeni yoksulluk içerisinde dikkate alınması gereken bir boyutu oluşturmaktadır. Ekonomik boyutta ise geçinmek için iş bulabilme, güvencesizlik, uzun çalışma saatleri, parçalanan işler, esnekliğe uyum sağlamaya çalışan karaktere sahip olma, yoksulların yeni dönemdeki başlıca sorunlarını oluşturmaktadır. Bu durum, yeni yoksulluğun salt gelir ölçütünü aşarak çalışan yoksulları kapsayan bir yoksulluk boyutuna da işaret etmektedir.[99]

---

[95] Hilary Silver, "Culture, Politics and National Discourses of the New Urban Poverty", ed. E. Mingione, s. 105.
[96] Bkz., H. Silver, a.g.e, s. 105.
[97] Buğra ve Keyder, a.g.m , 2003, s.20.
[98] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi,1. Baskı, 1999.
[99] IFS (Mali Çalışmalar Enstitüsü), 2016 yılında yeni yoksulların üçte ikisinin, çalışan birinin bulunduğu hanelerde yaşadığını açıklamıştır. Resmi olarak, 2014'te Birleşik Krallık'ta yoksulluk içinde yaşayan 13,5

İş gücü piyasasının ve çalışma ilişkilerinin bu şekli içerisinde ekonomik alandan sosyal alana yayılan, farklı toplumsal kesimleri etkileyen bir yoksulluk görünümü söz konusu olmaktadır. Bu anlamıyla, ABD'de yapılan bir çalışmada yeni yoksulluğun yalnızca bireysel patolojinin veya refah devleti bağımlılığının bir çıktısı olmadığı, daha ziyade artan sosyal eşitsizlik, ekonomik kutuplaşmaya yol açan ekonomik yeniden yapılanma ve neoliberal politika reformlarının bir sonucu olduğu belirtilmektedir.[100]

IFS (Mali Çalışmalar Enstitüsü), yeni yoksulların, resmi rakamların önerdiğinden daha büyük bir grup olduğunu, daha önce güvenceli orta sınıf ailelerin giderek daha güvencesiz hayatlar yaşadığını ve insanların yılda bir veya iki kez resmî yoksulluk tanımına girip çıktıklarını belirtmektedir.[101] Çalışmanın anlamı ve içeriğini farklılaştığı ortamda, yoksulluğun içerisine girilip çıkılan veya kronik bir hâle geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, "kentsel bağlamdaki kayıt dışı istihdam, giderek, herhangi bir sosyal güvencesi olmayan ve bazen ücretlerin resmi asgari düzeyin altında olduğu güvencesiz işlerin alanı haline gelmektedir."[102] Yeni kentsel yoksulluğun, klasik mutlak yoksulluktan temel farkı; önceden yoksulluk sorunu olmayan kentli nüfusun, ekonomik alanda meydana gelen küresel dönüşümler sonucunda yoksul hale gelmesi ve bu yoksulluğun göreli olarak kalıcı olmasıdır."[103]

İş gücü piyasasının etkilerinin yanı sıra tüketim toplumunun rol beklentileri yeni yoksulluğun bir diğer tanım kıstasını oluşturmaktadır. Bauman'a göre tüketim toplumunda defolular tam da bu yeni yoksullardır. "Korkunç yaşam ve barınma koşulları, hastalık, cahillik, saldırganlık, parçalanan aileler, çözülen toplumsal bağlar, gelecek

milyon insan - ya da nüfusun yüzde 21'i - vardı. Bu, on yıl öncesine göre çok büyük bir değişiklik değildi – 2004–5'te 12 milyon insan – nüfusun yüzde 21'i – yoksulluk içindeydi. Ancak en az bir yetişkinin çalıştığı yoksulluk içindeki ailelerin sayısı 2 milyon artarak 7,4 milyona, yani yüzde 55 yükseldi. Bkz. Stephen Armstrong, *The New Poverty*, London: Verso, s. 16.

[100] Mark R. Rank, Judith Goode, Jeff Maskovsky, "The new poverty studies : the ethnography of power, politics, and impoverished people in the United States" *Contemporary Sociology* (New York University Press)-Vol. 32, Iss: 2, pp 156, 2003.

[101] Armstrong, a.g.e, s 16-17.

[102] Yalkın Romano ve Mehmet Penpecioğlu, "From Poverty in Turns to New Poverty: A Scrutinize to Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey", *Toplum ve Demokrasi*, 3 (5), OcakNisan, ss. 135-150, 2009, s.145.

[103] Mehmet Karakaş, Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, Aralık 2010, s. 10.

yokluğu ve üretken olamama." Bunlar, yüksek proteinli bisküviler ve süt tozlarıyla giderilemeyen felaketler olmuştur."[104]

Küresel prekarite içerisinde yoksullar aynı zamanda korkmuş tüketicilerin ötekisi konumundadırlar. "Yoksul olmayanların olmaya can attıkları belirsizlikten kurtulanlar kategorisindedirler ancak yoksulların bunu karşılığında elde etkileri şey eğer Washington'da yaşıyorlarsa hastalık, suç ve acımasızlık dolu sokaklarda ya da Sudan'da oturuyorlarsa kötü beslenmekten ölmektir."[105] Yoksulların bu çok da yeni olmayan belirsizlik ekonomisindeki görüntüsü, diğerlerini güvencesizlik-belirsizlik şartlarında da olsa iş gücü piyasasına entegrede bir tehdit aracı olmuştur. Bu anlamda hem formel veya enformel yeni çalışmaya entegre olamama ve tüketim toplumunun beklentileri karşısında başarısızlık hissi yoksulları, toplumdan ve mekândan dışlanan öznelere dönüştürmektedir. Yeni yoksulluk, tanımı ise tüm bu etkenler ışığında eski yoksulluk tasvirlerinden farklılıklar taşıyarak anlamlılık kazanmaktadır.

Yeni yoksulların yapabilirlik yitimleri, başarısızlık hissi ve sosyal dışlanması ile neoliberal psikopolitik etkiler ve tüketim toplumunun beklentileri arasında ilişki kurmamız mümkündür. Buğra'ya ve Keyder'e göre yeni yoksulluk, toplumsal bütünleşme ihtimalini büyük çapta ortadan kaldıran koşulların bir ürünü olarak tanımlanmaktadır.[106] Düşünürlere göre yeni yoksul konumunda olan insanlar "küçük üreticilikten yahut enformellikten kent ekonomilerinin daha bütünsel bir parçası olayı tamamlayamayacaklar… Sürekliliği olmayan işlerden elde ettikleri gelir bir birikim sağlamayacak, hatta olması gereken ölçüde ailenin yeniden üretimini (çocukların gereği gibi beslenmesi ve eğitimini) dahi karşılayamayacaktır."[107] Zaten yeterli yapabilirliğe sahip olmayan, çoğunlukla kentsel, kronik bir yoksulluk içerisindekilerin neoliberal-psikopolitik ve tüketim toplumu normları ile bir arada ele alarak yeni yoksulluğu açıklamaya çalışacağız. Yukarıda kapsamını ele almaya çalıştığımız biçimiyle yoksulluğun bu yeni formu ve tanımlamasında yeni yoksulluğun arka planındaki ve bünyesindeki unsurları irdeleyerek ilerlemeye çalışacağız.

[104] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 117.
[105] Bauman, *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, s.186.
[106] Buğra ve Keyder, a.g.m, s.23.
[107] Buğra ve Keyder, a.g.m, s. 23-24.

1.4 YENİ YOKSULLUĞUN ARKA PLANI

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP/UNDP, *İng.*), "2021/2022 İnsani Gelişmişlik Raporu: Belirsiz Zamanlar, Kararsız Hayatlar Dönüşen Dünyada Geleceğimizi Şekillendirmek"[108] başlıklı raporu, 'endişe dünyasına' vurgusu ile günümüzü nitelendirme açısından oldukça dikkat çekicidir. İklim değişikliği sonucu aşırı hava olayları, salgın hastalıklar (COVID-19 vb.), savaşlar, çatışmalar, işsizlik ve piyasalardaki değişimler gibi çok çeşitli belirsizliklerle birlikte yaşamaktayız. Antropojenik olarak gelişen veya doğal olayların insanları etkilemesi, yeni bir durum değildir. Fakat, "akut krizler yerini küresel ölçekte kronik, katmanlı, etkileşimli belirsizliklere bırakmakta ve belirsiz zamanların ve istikrarsız hayatların resmini çizmektedir."[109] BMKP, insanlık tarihinde daha önce görülmemiş belirsizlik katmanlarının etkileşimi ile ortaya çıkan 'yeni belirsizlik bileşkesi' kavramını ortaya atmaktadır. Rapora göre, insanlık tarihinde bu krizler karşısında ezilen veya gerçekleri benimseyip buna uygun gelişimeler için zeki çözümler bulan toplumlar var olagelmiştir. Günümüzde ise gündelik belirsizlikler yanında üç belirsizlik değişkeninin yarattığı etkilerin varlığı önemli bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: Antroposenin tehlikeli gezegen değişimi, kapsamlı toplumsal dönüşümler arayışı, yaygın ve yoğunlaşan toplumsal kutuplaşmadır. Bu "yeni belirsizlik bileşkesinde, insani gelişmede süreğen yoksunluklar ve eşitsizlikler insanın yönünü bulmasını engellemektedir." [110] Bu bakımdan yoksunluk ve eşitsizliklerin belirsizlik ve güvencesizlik üzerindeki konumunu ele alarak dönem içerisindeki yoksulluğun tanımlanması olgusunu bu ilişkisellik içerisinde ele almak daha doğru olabilecektir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişiminin (OPHI), 111 (23 düşük, 85 orta ve 3 yüksek gelirli) ülkeyi ve 6.1 milyar kişiyi kapsayan 2022 yılı verilerine göre 1.2 milyar insan (%19.1) çok boyutlu yoksul olarak tanımlanmaktadır.[111] Endeks; sağlık (beslenme, çocuk ölüm oranı), eğitim (okula katılım, okulda geçen yıl sayısı) ve yaşam standardı (pişirme yakıtı, hijyen, içme suyu, elektrik, barınma ve varlıklar) başlıklarını kapsayan bir analizi yansıtmaktadır.

---

[108] UNDP, *Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World,* s.2
[109] a.g.e, s.3.
[110] a.g.e, s. 3.
[111] UNDP& OPHI, "Unpacking Deprivation Bundles to Reduce Multidimensional Poverty", s. 4.

Şekil 1. Çok Boyutlu Yoksul Sayıları ve Yoksunluklar

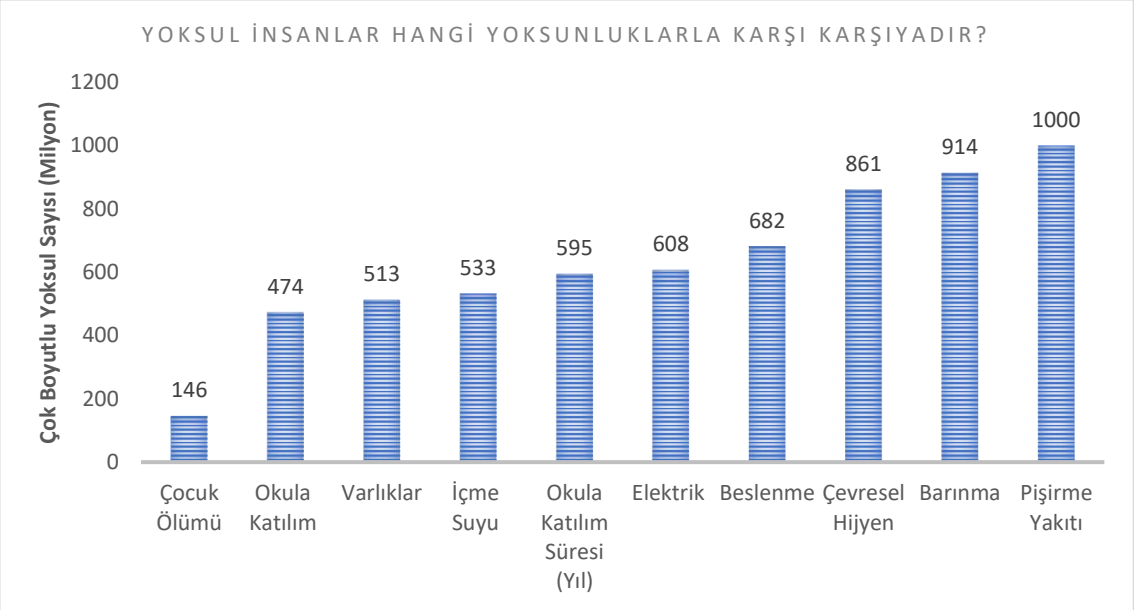

Kaynak: UNDP&OPHI, "Unpacking Deprivation Bundles to Reduce Multidimensional Poverty", s. 19.

Çok boyutlu yoksulluk içerisindeki yoksunluk alanlarına bakıldığında barınma, yakıt ve beslenme öne çıkan alt başlıklardır. Grafikte görüldüğü üzere yoksunluk demetleri içerisinde en yüksek oran pişirme yakıtı alanında gerçekleşirken en az oran çocuk

başlığını oluşturan unsurların yoksunluk alanları içerisindeki ağırlığı dikkat çekicidir.

Örneğin, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2022 yılı verilerine göre en yoksul %20 (yaklaşık 17 milyon kişi) gelirlerinin büyük oranını yaşam giderleri alanında kullanmaktadır.

Şekil 2. Gelire göre sıralı %20'lik gruplarda tüketim harcamasının türlerine göre dağılımı (%), (2022)

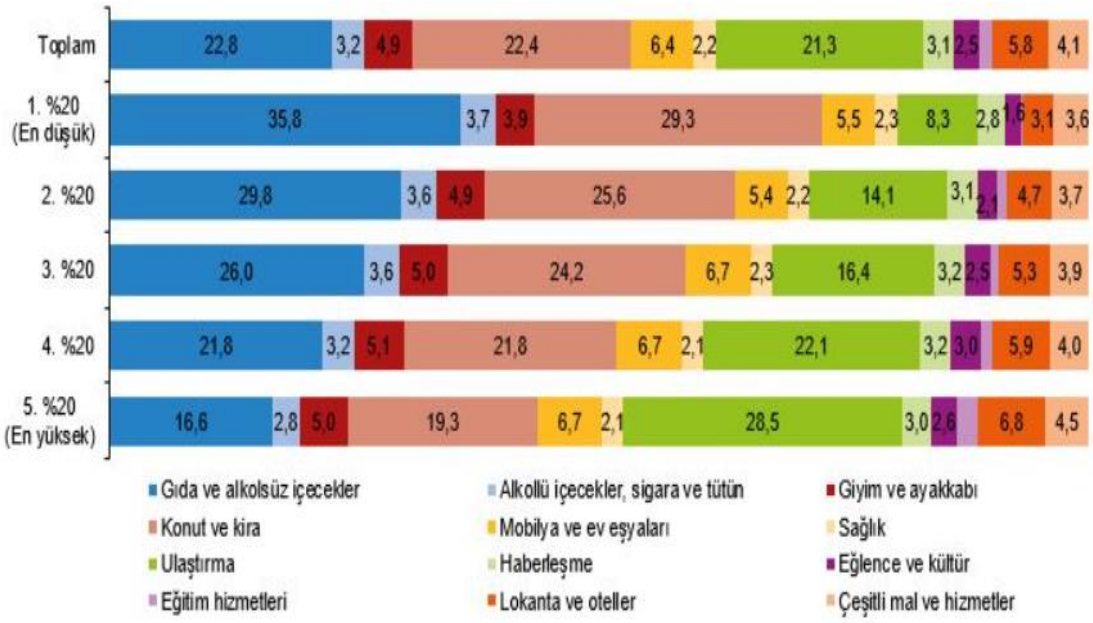

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hanehalkı Tüketim Harcaması, 2023.[112]

Yukarıdaki tablodan açık bir biçimde görüldüğü üzere Türkiye'de en düşük gelirli %20lik kesim, gelirlerinin %65,1 gibi çok büyük bir kısmını barınma ve gıda demeti için harcamaktadır. Bu demetin payı, yalnızca 4. ve 5. %20'lik gelir grubunda %50'nin altına inmektedir. Yoksulların gelirlerinin büyük bir kısmını bu alanlara harcadıkları düşünüldüğünde veya bu alanlardaki yoksunluklarının diğer yapabilirlikleri kısıtlayabileceği kabul edildiği takdirde yoksulluğun yalnızca gelir bazında ele değerlendirilmesi yeterli olmayacaktır. İnsanların diğer yapabilirliklerini ve seçimlerini önemli ölçüde etkileyebilecek bu harcamalar, ilgili verilerde kendisini göstermektedir. Eğitim, sağlık, eğlence ve kültür, giyim gibi alanlardaki harcamalar Türkiye özelinde baktığımızda kısıtlı kalmaktadır. BMKP (2022a) verilerine göre ise dünya genelinde sağlıklı bir çevrede yaşama, okula katılım ve okula katılım sürelerinde hâlâ yüksek oranda

[112] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hanehalkı Tüketim Harcaması, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2022-49690#:~:text=Hanelerin%20t%C3%BCketim%20harcamalar%C4%B1n%C4%B1%20kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1labilir%20hale,259%20TL%20olarak%20tahmin%20edildi, Erişim Tarihi (11.06.2023), 2023.

yoksul insan bulunmakta, insani gelişme açısından öne çıkan üç ana başlıkta (sağlık, eğitim, yaşam standartları) yoksunluk gözlemlenmektedir.

Küreselleşmenin ve neoliberal politikaların etkinlik gösterdiği günümüzde, harcamalar ve yoksunluk başlıkları dışında etkenler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Belirsizlik ve güvensizlik dünyası özelinde, yoksulların çok boyutlu yoksunluklardan etkilenme ve bunun daha olumsuz sonuçlara neden olabilme ihtimalinin yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP), 2021/2022 İnsani Gelişme Raporu'na göre 14 milyondan fazla, 3 farklı dilde yayınlanmış olan kitap analizleri, son 125 yıl içerisinde kaygı ve endişe ifadelerinin keskin biçimde arttığını göstermiştir.[113] Rapora göre, COVID-19 öncesi dönemde dahi her 7 kişiden 6'sı kendisini güvensiz hissetmekte ve İnsani Gelişme Endeksi'nde (İGE) üst sıralardaki ülke gruplarında da bu durum artış göstermiştir.

Şekil 3. İnsani Gelişme Endeksi Bazında Ülke Gruplarında İnsanlarda Algılanan Güvensizlik

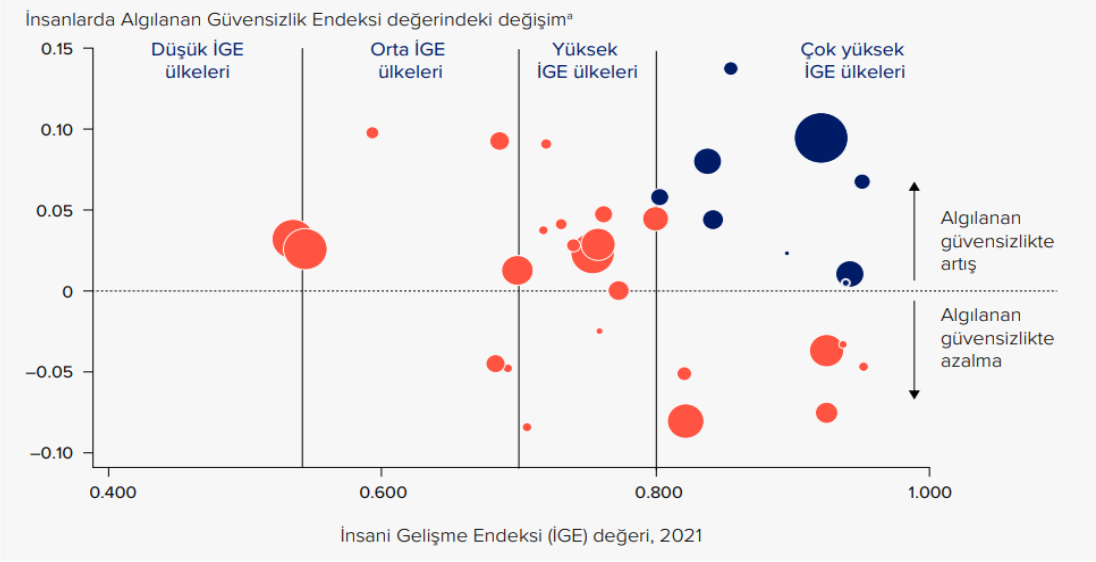

Note: Baloncuğun büyüklüğü, ülkenin nüfusunu temsil etmektedir.

a. Dünya Değerler Araştırması'nın 6. ve 7. turları arasında, karşılaştırılabilir verilere sahip ülkeler için, İnsanlarda Algılanan Güvensizlik Endeksi'ndeki değişimi belirtmektedir.

Kaynak: UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s.32.

[113] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 31.

İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) ve güvensizlik dağılımını ele alan yukarıdaki grafiğe baktığımızda, Yüksek İGE ve Çok Yüksek İGE ülke gruplarında güvensizlik düzeyinin artış yönünde kümelendiğini görmekteyiz.

Küresel yoksunluk alanları, yoksulların harcama alanları (Türkiye örneği) ve belirsizliğin yarattığı kaygı ortamı içerisinde insani gelişme değerlendirmeleri de daha geniş kapsamlı olarak ele alınmak durumunda kalmaktadır. İnsani Gelişmenin, "özgürlük ve eylemlilik durumlarını içerecek biçimde yapabilirliklerin artırılması ile kendi seçimleri doğrultusunda bir yaşam sürmelerini hedeflediği"[114] düşünüldüğünde bu temelde ortaya çıkan bir yoksulluk arka planı dikkat çekmektedir. Yoksulluğun tarihsel süreci boyunca çok farklı sınıflandırmasının olduğunu tekrar ifade edersek günümüzde neden yeni yoksulluk tanımının kullanıldığını açıklamak için bir başlangıç noktası oluşturabiliriz. Yine farklı mücadele biçimleri içerisinde faydacılığın egemen olduğu dönem kapsamında, yoksulluk-çalışma ilişkisi, yoksulların çalıştırılması veya yoksulluğun bir işsizlik sorunu olarak görüldüğüne yönelik çok çeşitli çıkarımlarda bulunabiliriz. Temel harcamalara ayrılan pay karşısında insani gelişme için gerekli diğer unsurlardan feragat etme ve tüketim toplumu normları düşünüldüğünde çok boyutlu bir arka plan ortaya koymamız gerekmektedir. Verimlilik ve rekabet ilkelerinin yayıldığı, güvencesizliğin öne çıktığı, çalışmanın parçalandığı dönemde yoksulluk adlandırmasının kapması nedir? Girişimciliğin, seçimlerin ve kendini gerçekleştirmenin öne çıktığı, ruhlarının okşandığı durumda hâlâ aynı tür yoksunluklar mı vardır? Çalışmanın değil tüketmenin, yeni kültürel ayrıcalıkların arzulandığı, tüketim rolünü iyi oynamanın bir norm olduğu toplumda yoksullar yalnızca İGE eksenindeki yoksunluklarla mı yüzleşmektedirler? Refah devletinin sönümlendiği, sosyal dışlanmanın ve siyasi kutuplaşma dünyasında sosyal politikalar ne durumdadır? Tüm bu durumlar ışığında, yeni yoksulluk tanımlamasını anlamak adına neoliberalizm, neoliberal psikopolitika, tüketim toplumu ve sosyal politika başlıklarını ele almaya çalışacağız.

[114] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", 2022.

1.4.1 Neoliberalizm

Siyasal bir ideoloji olarak liberalizmin çoğunlukla on dokuzuncu yüzyıla temellendirilen vurgularının aksine liberal düşüncenin kökenleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Liberalizm, "feodalizmin yıkılışının ve onun yıkıldığı yerde bir piyasanın veya kapitalist toplumun gelişmesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır."[115] Liberalizm, Avrupa'da gelişen siyasal, toplumsal olaylar ve bunların klasik siyasal düşüncede izlerini bulabileceğimiz kökenler[116] üzerinde yükselen, modern siyasal bir ideolojidir. Feodal ayrıcalıklar ve sonrasında güçlenen mutlakiyetçi anlayışlara karşı çıkış, liberal düşünce açısından önemli noktaları oluşturmaktadır. Siyasal bir düşünce olarak liberalizmin çoğunlukla, birey-devlet arasındaki ilişki ve yurttaş özgürlükleri üzerindeki devlet direktiflerinin sınırlandırılmasıyla öncelikli olarak ilgilendiği düşünülmektedir.[117] Aksine, liberal perspektif, birey-toplum ilişkisinden ekonomiye uzanan çok geniş bir alana sahiptir.

Liberalizm, bir yandan siyasal iktidarın sınırlandırılması ve imtiyazların kaldırılması üzerinden siyasal alanda, diğer yandan ticari alanda serbestiyeti ön plana çıkarması ile iktisadi alanda söylemler üretmiştir. Liberal düşüncedeki sınırlandırılmış siyasal iktidar düşüncesi, ekonomi alanında piyasaya müdahale etmeyen veya sınırlı anlamda 'regüle eden' devlet olarak formüle edilmiştir. "On dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren *laissez faire* kapitalizmin erdemleri olarak ünlenen ve her çeşit hükümet müdahalesini mahkûm eden ayrı bir yaklaşım olarak liberal iktisadi düşünce gelişmiştir."[118] Liberal iktisadi düşünce ve uygulama alanları genel anlamda üç ana döneme ayrılmaktadır: On dokuzuncu yüzyıla kadar etkin olan döneme klasik liberalizm, 1929 Buhranı sonrası uygulama alanı bulan Keynesyen politikalar dönemi sosyal liberalizm ve 1970 sonrası ise neo-liberal dönem olarak adlandırılmaktadır.

Neoliberalizmin, sosyal liberalizm anlayışı paralelinde vücut bulan refah devletinin hem düşünsel hem de uygulama alanında yaşadığı krizler üzerinde yükseldiğini söyleyebiliriz. Düşünsel anlamda J. Locke'ta ve T. Hobbes'ta görmüş olduğumuz devletin iki yönlü

[115]Andrew Heywood, *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 4. Baskı, 2011, s.72.
[116] Heywood, a.g.e, s. 72-73.
[117] Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford Uni. Press, 1991, s. 1
[118] Heywood, a.g.e, s. 72.

görevi: Güvenliğin üretilmesi ve belirsizliğin azaltılması, refah devletinin zayıflaması ile aşınmaya başlamıştır.[119] Refah devletinin, uygulama alanında devletler, "kapitalizmin işleyişini denetlediler, hatta yönettiler, zarar gören kesimleri gözetmeye çalıştılar, işsizliğe ve bozuk gelir dağılımına karşı mücadele ettiler. Devletin bu tür müdahaleciliğini mümkün kılan, sermaye birikiminin de öncelikli olarak ulusal sınırlar içerisinde cereyan etmesiydi."[120] 1970'lerle birlikte ise küreselleşme, hem sermayeyi ulus devletlerin kontrolünden çıkarmış hem de refah devletinin yarattığı ağır vergi yükü, yüksek enflasyon benzeri sorunlar uygulama alanının krizle karşılaşmasına neden olmuştur. Wacquant'a göre sermayenin öne çıkmasının yanında neoliberalizmin dört temel sistematiği birbirine eklemlemektedir. Bunlar:

> "(i) Ekonomik düzensizleşme yoluyla piyasayı teşvik etmeyi amaçlayan siyasaların hayata geçirilmesi; (ii) refah devletinin yeniden örgütlenmesi ve bu bağlamda devletin bazı alanlardan geri çekilerek yetkiyi, sorumluluğu, bireylere, cemaatlere, yerele ve ulus üstü kurumlara devretmesi, (iii) kültürel ve bireysel sorumluluk mecazının her alanda yüceltilmesi ve hayatın her alanını yayılması, bir başka deyişle girişimci modeli temelinde benliği yeniden inşa etmeyi amaçlayan tekniklerin her yerde uygulamaya konulması, (iv) düzen ve yasa söyleminden hareketle, öneyici, genişlemeci ve nüfuz edici bir cezalandırma aygıtının , post endüstriyel proletaryanın yarınsız kesimi üzerinde disiplinci gözetimi tesis etmek kurumsallaştırılması"dır.[121]

Neoliberalizm, "ilk etapta güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret ile karakterize edilen kurumsal bir çerçeve içinde bireysel girişimcilik özgürlüklerini ve becerilerini özgürleştirerek insan refahının en iyi şekilde geliştirilebileceğini öne süren bir politik ekonomik uygulamalar teorisidir."[122] Foucault'un 'kendinin girişimcisi' olarak adlandırdığı neoliberal birey esasında öznelliğin güdülendiği bir sürece işaret etmektedir. Neoliberal ekonomi, "öznel bir ekonomidir, yani modeli klasik ekonomide olduğu gibi artık mübadeleci ve üretici insan değildir, öznelleşeme süreçlerini işaret eden yaratan bir ekonomidir."[123]

Neoliberal teorinin ekonomik, toplumsal ve bireysel teorik çerçevesi içerisinde F. Hayek'in ve M. Friedman'nın önemli katkıları bulunmaktadır. 1944 yılında yayımladığı *Road to Serfdom(Kölelik Yolunda)* adlı kitabında bireyselciliğin önemine dikkat çeken Hayek, planlamacılığa, devlet müdahalesine ve kolektivist ideolojilere ciddi eleştiriler

[119] Rosanvallon, a.g.e, s. 20.
[120] Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul:Metis Yay., 2004, s.50.
[121] Zafer Yılmaz, *Yoksulları Ne Yapmalı*?, Ankara:Dipnot Yay., 2012, s. 241.
[122] David Harvey,a.g.e.,s.2.
[123] Maurizio Lazzarato, *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme*, çev. Murat Erşen, 1. Baskı, Dergah Yayınları, 2020, s.30.

getirmektedir.[124] Hayek'e göre 'planlama uzmanları' tarafından belirlenen ve kendi hırslarını da içeren tasarılar, bireysel tercihleri atlayarak, toplum için iyi olan amaç gibi belirsiz bir duruma işaret etmektedir. Hayek, kolektivizm ve planlamacılığın nihai olarak totaliteryanizme yol açacağını öne sürmektedir. Hayek, planlamanın karşısında rekabet kavramının biricikliğine ve birincil olmasına vurgu yapmaktadır. Hayek'e göre rekabet, "yalnızca çoğu durumda bilinen en etkili yöntem olduğu için değil, daha da önemlisi, faaliyetlerimizin otoritenin zorlayıcı veya keyfî müdahalesi olmaksızın birbirine göre ayarlanabileceği tek yöntemdir."[125] Düşünüre göre, rekabetin başarılı bir sosyal örgütlenme modeli olarak uygulanması, ekonomik hayata belirli müdahaleleri engellemektedir. Aksi durumda, Hayek'e göre sosyalizm örneğinde olduğu gibi 'ihtiyaçlarımızın toplu tatmini' düşüncesi totaliterliğe giden yolu hazırlamaktadır…ekonomik özgürlük olmadan politik özgürlükler anlamsızdır."[126]

Milton Friedman ise *Capitalism and Freedom(Kapitalizm ve Özgürlük)* adlı eserinde neoliberal düşüncenin ekonomik temellendirmesi konusunda öne çıkmaktadır. Friedman'ın iktisadi görüşü özellikle 1970'li yıllarla birlikte derin bir krize giren refah devleti ekonomileri üzerinde etkili olmuştur. Keynesyen ekonomi politikalarının stagflasyon, düşük üretim, durağan ekonomi ve işsizlik ile karşı karşıya kalması sonucu ekonomik liberalizm yeniden, güncel çözüm önerileriyle öne çıkmıştır. Bu düşünsel iklim içerisinde Friedman, ekonomik müdahalecilik, sendikacılık faaliyetleri ile işsizlik bağıntısını ele aldığı çalışmalar dikkat çekmiştir.[127] Friedman'a göre rekabet ve serbest piyasa başat unsurdur; ekonomik özgürlük, politik özgülükle bağlantı içerisinde düşünülür. Tüketici, anlaşma yapabileceği diğer satıcıların varlığı nedeniyle satıcı baskısından korunmaktadır.

Satıcı, satabileceği diğer tüketiciler nedeniyle tüketicinin zorlamasından korunmaktadır. Çalışan, çalışabileceği diğer işverenler vb. nedeniyle işveren tarafından baskıdan korunmaktadır.[128] Hayek'in ve Friedman'ın önemli ortak savunusu: Devletin ekonomik hayata müdahalesiyle, bireyin özgürlük alanına karışma sonucunun ortaya çıkacağı

[124] Bkz. Hayek, *The Road to Serfdom*, London:Routledge, 1944, s. 33.
[125] Hayek, a.g.e, s. 37-38.
[126] Hayek, a.g.e, s. 103-104.
[127] Bkz. M. Friedman, *Free to Choose*, New York, Avon Publishers, 1981, s. 100-124; s.225.
[128] M. Friedman, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 2002, s. 14-15.

düşüncesidir. Bu anlamada rekabetin, yalnızca ekonomik değil toplumsal ve bireysel alanlara yayılmasının öngörüldüğünü söyleyebiliriz.

Rekabetin engeli olarak görülen devletin ekonomiye (kamu iktisadi teşebbüsleri, fiyat düzenlemeleri vb.) ve toplumsal hayatı düzenleyici (sosyal güvenlik, sosyal politika uygulamaları) gibi müdahale araçları hızla törpülenmelidir. Tam da bu nedenle "neoliberal dönemin çok bilinen makroekonomik politika kümesi devlete ve kamuya ait sanayi ve hizmetlerin özelleştirilmesini, sosyal harcamaların kısılmasını, piyasaların serbestleştirilmesini ve kuralsızlaştırılmasını kapsamaktadır."[129] Neoliberal ve yapısal uyum politikalarının hayata geçtiği ilk uygulama dönemine baktığımızda ise üretim ve iş gücü piyasaları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu etki kapsamında ücretler, işsizlik, enformel istihdam ve kamu harcamaları akla ilk gelen başlıkları oluşturmaktadır. Örnek vermek gerekirse; 1980'li yıllarında başında Latin Amerika ve Karayiplerde açık işsizlik %50'den fazla artış göstermiştir.[130] Ücretler boyutunda ise "1980-91 döneminde asgari ücret, Brezilya'da %38, Venezüella'da %53, Peru'da %83 oranında düşüş göstermiştir."[131] Enformel istihdama baktığımızda "1990 yılında Tanzanya'da %60,1, Tayland'da %58,5, Brezilya'da %38,8"[132] oranlarına ulaşarak toplam istihdam içerisinde ciddi boyutlara ulaşmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından desteklenen yapısal uyum programları sonucu kamu harcamalarını azaltma ve özelleştirme politikaları da önemli uygulama alanları kazanmıştır. Örneğin, "Meksika'da yoksulları yakından ilgilendiren ilk ve orta öğrenimde eğitim alanındaki kamu harcama kesintileri 1982-86 yılları arasında %18'e, sağlık alanındaki kesinti ise %36 gibi önemli oranlara ulaşmıştır."[133]

Sonuç olarak neoliberalizm, ekonomik hedefleri doğrultusunda ücretler, gelir dağılımı, istihdam yapısındaki değişiklik, işsizlik, kamu harcamaları üzerinde önemli dönüşümler yaratmıştır. Neoliberalizmin ekonomik öncüllerinin ötesinde etkilerinin bulunmasından hareketle yeni iktidar teknikleri ile ilişkisinin ele alınması büyük önem taşımaktadır.

---

[129] Başak Çoşkun, *Neoliberal İktidar ve Özne: Foucault'nun İzinde Güncel Bir İnceleme*, NotaBene Yay., İstanbul, 2019, s. 40.
[130] G.S Fields, "Changing Poverty and Inequality in Latin America" Public Finance, S. 47, ss. 59-76, 1994; akt. Şenses, a.g.e,2002, s. 191.
[131] Şenses, a.g.e,2002, s. 192.
[132] World Bank, "Informal Economy Database", September 8, 2021. https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database (Erişim Tarihi: 20.08.2022)
[133] Şenses, a.g.e, 2002, s.196.

Nitekim yeni yoksulluk, bu dönemde yalnızca ekonomik yetersizlikler değil, yetersizlik ve sistem dışına itilme gibi psikolojik süreçleri içeren bir kapsama sahiptir. Neoliberal psikopolitika ve yeni iktidar tekniklerinin irdelenmesi bu kapsamda yol gösterici olabilecektir.

1.4.2 Neoliberal Psikopolitika

Kaygı, olabilecek şeylerle

korku ise olacağı bilinen şeylerle ilgilidir.

Richard Sennet

Neoliberal düşüncenin özgürlük üzerine yaptığı vurgu, günümüz dünyasında da yansımalarını sergilemektedir. Byung-Chul Han'a göre İngilizce'deki subject(özne) kelimesi tabii olan anlamını taşımakla aslında özgürleşmenin bir yaşam biçiminden diğerine geçişte ortaya çıkan bir epizot olduğuna dair önemli bir gösterge sunmaktadır.[134] Türkçede özne kelimesi ise Eski Türkçedeki ö- (düşünmek, anlamak) ve +lz ekinden -ne ile serbest analoji yoluyla türemiştir.[135] Daha çok fail, bir işin sorumluluğunu üstlenen anlamına gelmektedir. Neoliberalizmin öznesi ise ne düşünen-bilincinde olan ne de fail olup tasarlayandır, bireyin kendi kendisini zorladığı 'yeni bir durum' olarak adlandırılabilir. Esasında birey, bir yönüyle düşünen ve tasarlayandır fakat bireyin zihinsel süreçlerine, eylemlerine, duygularına etki eden iktidar ilişkileri yadsınamaz bir durumdur. Neoliberal psikopolitika ise bu bağlamda, insanların psikolojik durumlarını, tutumlarını ve davranışlarını etkileyen yeni iktidar teknikleri olarak özetlenebilir.

M. Foucault'a göre, "iktidar, başkalarının eylemlerini ve davranışlarını etkileme kudretine sahip, onları değiştirebilen ve yönetebilen bir eylem türüdür."[136] *Cinselliğin Tarihi'*nde Foucault, iktidarın tarihsel çerçevesi ve soy kütüğüne ilişkin, önemli tespitlerde bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca yaşam ve ölüm üzerinde mutlak hak sahibi olan hükümdar, daha sonraları bu hakkını ancak kendisini koruma amacıyla

[134] Bkz. Han, a.g.e, s.11
[135] Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara:TDK Yayınları, 2019, s. 171.
[136] Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi:Kavramlar*, Tanımlar, Yaklaşımlar, İstanbul: Doğan Kitap,2014, s. 147.

kullanabilmektedir. Bu bağlamda ele alındığında yaşam ve ölüm üzerindeki hak, artık mutlak bir ayrıcalık değildir; hükümdarın korunması ve kendi yaşamı ile koşullandırılmıştır.[137]

İktidarı, mikro boyutta ve iktidarın ilişkiselliğini öne çıkaran Michel Foucault, 17. yüzyıldan itibaren iktidarın bedeni bir üretim makinesi hâline dönüştürdüğünü ileri sürmüştür. Foucault'nun biyoiktidar olarak adlandırdığı bu iktidar, geleneksel politik yapılardaki bedeni fiziksel olarak cezalandırma yoluna gitmemekte, bedeni disipline etmeyi tercih etmektedir.[138] Kapitalist üretim ilişkileriyle bağlantılı olarak biyoiktidarın, nüfusu kontrolü, bedeni sağlamlaştırması onu yaşamı kontrol eden ve destekleyen yeni bir görünüme sokmuştur. 17. yy.'dan bedenin merkez olduğu, bedenin terbiyesi, yeteneklerini artırılması, güçlerinin ortaya çıkarılması, yararlılığıyla itaatkarlığının koşut gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleri ile bütünleşmesi şeklindeki iktidar etkileri ortaya çıkmıştır.[139] "18. yüzyılın ortasında oluşan ikincisi ise, biyolojik süreçleri merkeze alan yapıdır. Bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır."[140] Bu durum da nüfusun biyo-politikasını oluşturur.

Neoliberal politikaların etkinliğini artırdığı dönemde ise disipline edici iktidar salt beden politikası yoluyla tahakküm kurmakta zorlandığını söyleyebiliriz. "Disipline edici iktidarın ortopedik tekniği ruhun gizli istekleri, ihtiyaçları ve arzularını barındıran derin katmanlarına nüfuz etmesine ve bunları hüküm altına alacak kadar incelikli değildir."[141] Disipline edici iktidar; bedeni, nüfus ile ilgili sağlık düzeyi, üreme ve ölüm oranlarını, fiziksel gözetlemeyi esas almaktadır. "Neoliberal yönetim tekniği ise içsel olana ulaşmayı onu sömürmeyi amaçlamaktadır, bu yüzden yeni iktidar tekniğinin hedefinde *Psyche* (ruh) yer almaktadır."[142] Neoliberalizmin bu güdüsü, onu klasik liberalizmin piyasada serbestiyet isteyen, liberal prensiplerden ayırmaktadır. Han'a göre neoliberal yönetim tekniği temel olarak üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar: yasaklayıcı değil dışavurumu destekleyen *özgürlüğü sömürme*, kendi kendini sömüren proletaryayı ifade

[137] Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul:Ayrıntı Yayınlar, 2013, s. 100.
[138] Bkz. Michel Foucault, *a.g.e,* 2013, s. 60-61.
[139] Foucault, a.g.e, 2013, s. 102.
[140] Foucault, a.g.e, 2013, s. 103.
[141] Han, a.g.e, s.30.
[142] Han, a.g.e, s. 30.

eden *sermaye diktatörlüğü* ve panoptikona ihtiyaç duymayan, dışa dönüklüğün egemen olduğu *şeffaflık diktatörlüğü*dür.

Neoliberalizmin; özgürlük, yeni özne ve şeffaflığa odaklı etkileri ekonomik perspektifin ötesinde argümanlara sahip olduğunu işaret etmektedir. Neoliberalizm, "ekonomiyi 'kötü' devlet müdahalesinden arındırmak için dönüştürmeyi amaçlamakla kalmıyor, aynı zamanda topluma, son derece doğal olmayan rekabet yasasını ve işletme modelini zorla dayatarak toplumun kendisini derinden değiştirmeyi de amaçlıyor."[143] Neoliberalizmin müdahalesizlik şiarının aslında o kadar da gerçekçi olmadığını, bir başka yaşam biçimini farklı mekanizmalarla dayattığını söyleyebiliriz. Bu anlamda, "neoliberal yönetimsel eylem; nüfus, çevre, yasal sistem ve insanlar arasındaki sosyal ilişkiler üzerinde, onların piyasanın çevresi olarak ele alan ve bu çevreyi piyasayla uyumlulaştırmak vasıtasıyla piyasanın var oluş koşullarını üretmeyi hedefleyen bir eylem tarzı olarak iş görmektedir."[144]

Disipline edici iktidarın, normalleşmeyi gerçekleştirdiği kurumların belirli mekânsal sınırlılıkları ve maliyetleri açısından neoliberal dönemde önemli bir sorunlar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bir yandan devletin tüm kamu iktisadi teşebbüslerinden, rekabet adına el çektirilmesi savunulurken diğer yandan bedeni aşması gereken iktidarın aynı oranda bu alanlardaki faaliyeti verimli gözükmemektedir. Tam da bu nedenle neoliberal yönetimsellik, devlet eylemi için bir pasifleşmeyi ve geri çekilmeyi değil, piyasanın girişimcilik ve rekabet ilkesi doğrultusunda yeniden yapılandırılmış olan devlet kapasitesinde ve piyasa ile onun koşullarını oluşturmayı hedefleyen yönetimsel eylemde bir artışı gerekli kılmaktadır. [145] Yönetimsel eylemde devletin artan müdahalesi bireylerin esneklikler, belirsizlikler ve fırsatlar içerisindeki durumlarına kaymaktadır. Yeni iktidar etme biçiminde bireylerin içsel alanının sömürülmesi, onun ayartılması, öznenin 'potansiyellerini ortaya çıkarması' yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. Neoliberal özne "efendisi olmaksızın kendisini gönüllü olarak sömürmesi ölçüsünde mutlak köledir. Salt yaşamı mutlaklaştırarak çalışır."[146] Bu yol neticesinde iktidar önemli maliyetlerden

[143] Pierre Dardot, Christian Laval, *The New Way of The World: On Neoliberal Society*, çev. Gregory Elliot, London:Verso Book, 2013, s. 12.
[144] Zafer Yılmaz, a.g.e, s. 248-249.
[145] Zafer Yılmaz, a.g.e, s. 247.
[146] Han, a.g.e, s. 12

kurtulurken öte yandan tüm sorumlulukların ve risklerin bireyin omuzlarına yüklendiğini söyleyebiliriz.

Foucault'nun kendilik teknolojileri olarak bahsettiği öznenin şekillenme biçimi, yönetimin yeni formunun (yönetimsellik) ortaya çıkmasında büyük önem taşımaktadır. Kendilik teknolojileri bireylerin kendi, bedenleri ve ruhları, düşünceleri, hareket tarzları ve varoluş biçimleri üzerinde, kendi imkanları ya da başkalarının yardımıyla bir dizi işlem yapmalarını ve böylece belirli bir mutluluk, arınmışlık, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük hâline ulaşmak üzere kendilerini dönüştürmelerini sağlamaktadır.[147] Neoliberal girişimci olan özne; iktidar teknolojilerinden, kendilik teknolojilerine geçişin yeni dönemdeki önemli bir sembolüdür. Fakat kendilik teknolojilerinin neoliberal yorumu yine bedensel olanın ötesinde *Psyche* ile ilgilidir, "heyecan, oyun ve iletişim gibi özgürlüğün pratiğine ve dışavurum biçimlerine ait ne varsa sömürülür."[148]

Özgürlüğün sömürülmesi, bir yandan kendilik teknolojileri üzerinden öznenin kendi kendine müdahalesi, daha verimli ve esnek olmaya çalışmasıyla ilerlerken diğer yandan zihinsel süreçlerin optimizasyonuna eklemlenen bir yapıyı oluşturmaktadır. "Zira söz konusu olan sadece ekonomi ile ilgili olmayan; siyasi, iktisadi, toplumsal ve öznel akılsallık rejimidir."[149] Bu bağlamda neoliberal öznelerin toplumunda olası başarısızlık, sistemsel değil bireysel/öze yönelik bir öfkeyi doğurmaktadır. "Rekabet ortamının hâkim olduğu bir toplumda başarısızlıklar büyük hayal kırıklıklarına neden olmaktadır."[150]

Neoliberal düzende kapitalist üretim biçimlerinin klasik biçiminin de değiştiğini söyleyebiliriz. Sennet'in *Yeni Kapitalizmin Kültürü'nde*, ifade ettiği biçimde özneler eski tip kurumda korku ile baş başa iken artık yeni durumda başarısızlık, kaygı tarafından şekillendirilmektedir.[151] Bedeni değil ruhu hedefleyen yaklaşımda, üretimin kapsamı ve içeriğine yönelik dönüşümler söz konusu olmaktadır. "Psyhche'ye, böylelikle psikopolitikaya dönüş, günümüz kapitalizminin gayri maddi gayri bedensel oluşuyla belirlenen üretim biçimine de bağlıdır. Şeyler değil enformasyon ve şey olmayan varlıklar

[147] Kamuran Gödelek, "Michel Foucault'nun Ahlak Analyışı", Beytulhikme *An İnternational Journal of Philosophy*, cilt.1, sayı 2, Aralık 2011, s.53-54.
[148] Han, a.g.e, s.13.
[149] Başak Çoşkun, a.g.e, s. 123.
[150] Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selma Koçak, İstanbul:Doruk Yayımcılık, 2003, 247-248.
[151] R. Sennet, *Yenİ Kapitalizmin Kültürü*, s.44.

üretilmektedir."[152] Dahası şeylerin üretimi dahi sermayenin uluslararası alanda akışkan hâle gelmesi nedeniyle birçok ülkede, farklı verimlilik kıstaslarına göre bölünmüş durumdadır. "Firmaların "uluslararasılaşması" ve politik mekândan göç etmeleri firmaların her biri için yaşam mücadelesi hâline gelmiştir."[153] Sermayenin neoliberal dönem içerisindeki bu yeni yapısı, öznenin kendilik teknolojileri yoluyla kendisini sömürmesi ile ilerleyen bir rekabet sarmalına dönüşmektedir.

Karl Marx, sanayi kapitalizminde "bütün bir toplum iki büyük düşman kampa, birbiriyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelen iki büyük sınıfa, yani burjuvazi ve proletaryaya her geçen gün bölündüğü"[154] tezini ileri sürmüştür. Oysa neoliberal dönemde birey, rekabet koşulları altında kendisi ile karşı karşıya gelmektedir. Verimlilik, rekabet, kendini geliştirme, yenilikçi düşünme, esnek çalışma ve davranış gibi kalıpları kendi kendini sömürmenin ve üretim ilişkilerinin bir parçası olmaktadır. "İnsanın kendine yönelttiği bu saldırganlık sömürüleni devrimci değil depresif yapmaktadır."[155] "Neoliberal rejimlerde üretim araçlarının sahipleri tarafından sömürülen proletarya, bir işçi sınıfı mevcut değildir. Maddi olmayan üretimde zaten herkes kendi üretim aracına sahiptir…sınıf mücadelesi de insanın kendisiyle iç savaşına dönüşür."[156]

Neoliberal toplumda sınıf ayrımının yerini girişimci özneler arasındaki rekabet almıştır. Bu bakımdan, BMKP'nin (2022a) raporunda bahsi geçen belirsizlik bileşkesi unsurlarının yanı sıra ekonomik, sosyal ve siyasal alanda etkinlik gösteren neoliberal politikaların da dikkate alınması gerekmektedir. Belirsizlik ve kaygının tek nedeni savaşlar, iklim değişikliği, toplumsal gerilimler, salgın hastalıklar olmadığı gibi "Kaygının tek nedeni neoliberal politikalardır." biçiminde bir açıklamak doğru olmayacaktır. Fakat iş gücü koşulları ve neoliberalimin belirsizliği güdüleyici olduğunu düşündüğümüz yapısı, kaygı üzerinde etkinlik gösterebilir. Nitekim BKMP (2022a) verilerine göre işsiz ve yarı zamanlı çalışmakta (tam istihdam isteyen/eksik istihdam) olan kesimlerdeki duygusal olumsuzluk yaşama oranı diğer çalışma türlerinden belirgin bir biçimde ayrışmaktadır.[157]

[152] Han, a.g.e, s.32.
[153] Andre Gorz, a.g.e, s. 26-27.
[154] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara:Sol Yayınları, 2008, s. 117.
[155] Han, a.g.e, s. 16.
[156] Bkz. Han, a.g.e 15
[157] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 33.

Güvencesiz çalışma, "belirsizlik ve kontrol eksikliği ile karakterizedir ve neoliberal politikalar nedeniyle küresel olarak büyümüştür."[158] Bu bakımdan iş gücü piyasasının güvenceli bir iş sunmaması veya verimsiz kişileri dışarıda bırakabilen yapısı önemli bir kaygı unsuru olarak ele alınabilir. 2019 yılı ruhsal bozuklukların küresel yayılımda anksiyete bozukluğu ve depresif bozukluk sayısı ciddi oranda diğer bozukluklardan ayrışma göstermektedir.

Şekil 4. Seçili Ruhsal Bozuklukların Küresel Yaygınlığı[159]

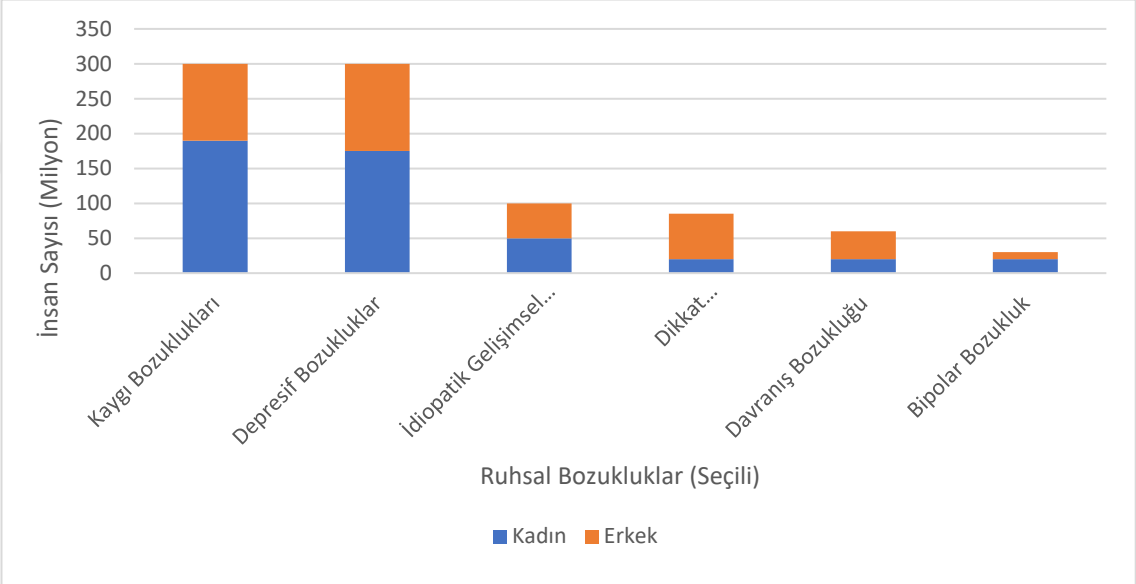

Kaynak: UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 94.

[158] Lopez, G., Kriebel, D., Cifuentes, M. et al. Effects of precarious work on symptomatology of anxiety and depression in Chilean workers, a cross sectional study. BMC Public Health 21, ss. 1-11 ,2021, s.2.

[159] Not: "Anksiyete bozuklukları, diğer fizyolojik semptomlarla birlikte yoğun korku ve sıkıntı deneyimlerinin neden olduğu engelliliği içerir. Depresif bozukluklar, majör depresif bozukluk ve distimiden kaynaklanan sakatlığı içerir; majör depresif bozukluk, iki hafta boyunca hemen hemen tüm gün, her gün depresif ruh hâli veya ilgi veya zevk kaybı deneyimini içerir ve distimi semptomları daha az şiddetli ancak kroniktir. İdiyopatik gelişimsel zihinsel engellilik, herhangi bir bilinmeyen kaynaktan kaynaklanan zihinsel engellilikten kaynaklanan sağlık kaybını kapsar. Dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu, sürekli dikkatsizlik ve/veya hiperaktivite/dürtüsellikten kaynaklanan sakatlığı içeren bir dışsallaştırma bozukluğudur. Davranım bozukluğu, 18 yaşın altındakilerde görülür ve başkalarının temel haklarını veya yaşa uygun başlıca toplumsal normları ihlal eden antisosyal davranışlardan kaynaklanan sakatlığı içerir. Bipolar bozukluk, manik, hipomanik veya majör depresif dönemlerden kaynaklanan engelliliği içeren bir duygudurum bozukluğudur." IHME (Institute for Health Metrics and Evaluation). 2021. "Global Health Data Exchange." http://ghdx. healthdata.org/gbd-results-tool. Erişim Tarihi 04.04.2023; UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s.94.

Marx'ın önemli kavramsallaştırmalarından birisi olan işçinin, kapitalist üretim sonucunda, kendi emeğine ve ürettiği ürüne yabancılaşması[160], neoliberal düzende bireyin kendi kendini üretmenin/geliştirmenin bir parçası olmuştur. Alınan ücret karşılığında belirli bir zamandan vazgeçilmesi anlayışından, tam da (deneyim kazanmak suretiyle) çalışılan zamanın ve eğitim sürecinin öznel bir yatırım fırsatı olarak görüldüğü bir anlayışa geçilir.[161] Beşerî sermayeye dönüşen özneler, rekabet koşulları altında kendine yatırım yaptığını düşündüğü bir sürecin parçası hâline gelmişlerdir. Neoliberal psikopolitik etkilerle birlikte düşünüldüğünde ise son derece rekabetçi bir toplumda başarılı olma baskısı, ekonomik belirsizlik ve iş güvencesinin azalması, bireylerdeki anksiyete hislerini şiddetlendirebilir. Nitekim, Şilili işçiler üzerinde yapılan bir araştırma güvencesizlik ve kaygı bozukluğu arasında ilişki olduğuna dair veriler sunmaktadır. Çalışmaya göre, çok boyutlu çalışma güvencesizliğinde daha yüksek puan olanların daha şiddetli kaygı/depresyon puanlamasına sahip olduğunu vurgulamaktadır.[162] Ayrıca, her iş-güvencesizlik alt ölçeği (iş güvensizliği, düşük ücretler, sosyal güvenlik eksikliği ve çalışma süresi üzerinde düşük kontrol) de kaygı/depresyon ile ilişkili olarak ortaya konulmaktadır.[163] Zihinsel zorlanmaların, dönüştürme faktörleri ve sonuç olarak da yapabilirlik üzerindeki etkisi, yeni yoksulların karşı karşıya kaldığı yetenek kayıpları ile ilişkilendirebilir. Zira, "psikolojik dayanıklılığın eksikliği durumunda, zihinsel sıkıntılar zihinsel bozukluklara yol açabilir. Bunlar, eğitimde başarısızlık, işte düşük verimlilik, yoksulluk, erken ve fazla ölüm ile genel sağlık sorunlarıyla ilişkilidir."[164]

Neoliberalizmin psikopolitik süreçlerine yönelik bir diğer sav da borç ve öznelleşme süreçleri arasındaki ilişkiye değinen yaklaşım olmuştur. Nietzsche'nin Ahlakın Soykütüğü'nden hareket eden Lazzarato'ya göre borç yalnız ekonomik bir araç değil, yönetilenler üzerinde bir güvenlik tekniği olarak varlık göstermektedir. "Yönetilenleri söz vermek (borcuna sadık kalmak) için eğiterek, kapitalizm geleceği peşinen denetim altına alır, zira borç yükümlülükleri şimdiki davranışlar ile gelecekteki davranışlar arasında

[160] Karl Marx, *1844 El yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çev. Kenan Somer, Ankara:Sol Yayınları, 2011, s.53
[161] Başak Çoşkun, a.g.e, s. 96.
[162] Lopez, G., Kriebel, D., Cifuentes, M. et al. Effects of precarious work on symptomatology of anxiety and depression in Chilean workers, a cross sectional study. *BMC Public Health* 21, ss. 1-11 ,2021.
[163] a.g,m, 2021, s.5.
[164] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s.75.

eşdeğerlik öngörür, hesaplar, ölçer, tesis eder."[165] Öznel bir ekonomi olarak neoliberalizmin, öznelleştirme sürecinin bir parçasını da tam da bu borçluluk duygusu oluşturmakta; kamusal alana yayılan bir borç tahakkümüne işaret etmektedir. "Neoliberal toplumlarda, toplumsal iş bölümüne dair adlandırmaların tamamı (tüketici, kullanıcı, emekçi, kendinin müteşebbisi, işsiz, turist vs.) borçlandırılmış tüketiciye, borçlandırılmış kullanıcıya ve nihayet…borçlandırılmış vatandaşa dönüşmüştür."[166]

Neoliberal psikopolitikanın anlaşılması, yoksulluğun günümüzdeki görünümünün anlamlandırılması açısında önem arz etmektedir. "Reel ücretlerin düşürülmesi, sosyal güvencelerin yok edilmesi, işsizliğin artması, tüm işlerin istikrarsızlaştırılması, çalışma koşullarının kötüleşmesi"[167] sonuçlarına ek olarak 'kendini gerçekleştirme'deki kapasite yetersizlikleri durumu daha da karmaşık hâle getirmektedir.

Özgürlük ve sınırız seçeneklerin varsayıldığı neoliberal dünya içerisinde, kaygının ve belirsizliğin varlığının seçimler üzerinde etkinlik gösterdiğini ifade edebiliriz. "Seçimler, kişinin değerleri ve adanmışlıklarının başarımlara dönüştürülmesine aracılık eder ancak yaptığımız seçimlerin arzuladığımız sonuçları doğuracağından şüphe ettiğimiz takdirde, ne kadar eğitimli veya sağlıklı olursak olalım, seçim yapma fikri her zamankinden daha soyut hâle gelmektedir."[168]

Sınırsız seçimlerin olduğu varsayımı, neoliberal dünya gerçekliğinde, yapabilirlikleri aşındırması bakımından bireylerin seçimleri üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Özellikle, "artan istihdam istikrarsızlığı ve giderek daha güvencesiz ve düşük ücretli işler ile kalıcı işsizlik, yüksek gelirli ülkelerde artan ekonomik güvensizliğin temel nedenleri" olarak sıralanabilir.[169] Orta ve düşük gelirli ülkelerde ise kayıt dışı çalışma ve güvencesizlik yine, bireysel yapabilirlikleri etkileyebilecek neoliberal etkenler olarak eklenebilir.

Sonuç olarak neoliberal yönetim tekniklerinin ekonomiyi aşan, toplumun neredeyse tüm alanlarına yayılan, üretimden tüketime, bireylerin ruhsal yapılarını etkilemeyi hedefleyen bir kapsama sahip olduğunu ifade edebiliriz. "Gelecekle ilgili kaygının ve endişenin,

[165] Lazzarato, a.g.e, s.36.
[166] a.g.e, s. 31.
[167] Gorz, a.g.e, s. 30.
[168] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 11.
[169] Jonathan Perry, Marta Roig and Maren Jiménez, "On Economic Security", UNDP, a.g.e, 2022, s. 62.

zihinsel sağlık sorunlarından kalp hastalığına ve çocuklar da dahil olmak üzere artan obezite riskine kadar değişen olumsuz sağlık sonuçlarına neden olduğu"[170] düşünüldüğünde bireylerde önemli yapabilirlik kayıplarına neden olabileceğini belirtmemiz gerekmektedir. Neoliberal psikopolitikanın güdülediği arzular karşısında bireylerin yaşadığı gerilimlere ek olarak birtakım yetersizliklere sahip olanların bu durumdan daha fazla etkilenebileceğini söyleyebiliriz. Belirsizlik bileşkesinin ve neoliberal politikaların sonuçları ve bu sonuçların telafi edilmesi bakımından eşitsizlik ile bir aradalık taşımaktadır. Yoksulluk içindeki insanlar, "sağlıksızlıktan iklim değişikliği ve salgın hastalıklar gibi sistemik şokların artan etkilerine kadar olumsuz olaylara daha fazla maruz kalmakta ve bu sonuçlar ile başa çıkmak ve iyileşmek için daha az kaynağa sahip kesimler olarak öne çıkmaktadırlar."[171] Ayrıca pek çok ülkede geleneksel ücret temelli tanımlar bakımından yoksul sınıflandırması içerisinde girmeyen birçok birey de ekonomik güvensizlik, kaygı ve güvencesizlik girdabı içerisinde yer alarak yeni yoksulluk tanımı içerisinde ele alınabilmektedir. Bu bakımdan yeni yoksulluğun, daha önce yoksul olarak değerlendirmeyen ihmal edilmiş birçok bireyi kapsayan yönü ve bünyesini neoliberalizm etkenleri ışığında düşünmek yol gösterici veriler sunabilmektedir. Bu kapsamda yeni yoksulluk tanımı içerisinde bir diğer tanımsal ve nedensel olgu tüketim toplumu olarak Z. Bauman tarafından öne sürülmektedir. Bu anlamda tüketim toplumunun irdelenmesi yoluyla, yeni yoksulluğun bir diğer ayağının ortaya çıkarılmasına ışık tutmaya çalışacağız.

1.4.3 Tüketim Toplumu

Tüketim, canlıların hayatlarını devam ettirmesi, entropiye direnebilmeleri açısından en temel güdülerden birisidir. O hâlde insan türünün yaratmış olduğu günümüz toplumu neden tüketim toplumu olarak adlandırılmaktadır? İnsanlarda, uzmanlaşmış bitki toplayıcılığına ve uzmanlaşmış avcılığa on beş bin yıl önce Ortadoğu'da rastlamaya başlamaktayız.[172] Tüketimin avcılık-toplayıcılık yoluyla sağlanmasının aksine tarımın ortaya çıkması ile üretim, insan hayatına etki etmeye başlamıştır. Ayrıca sözel iletişimin ortaya çıkması ile sembolik kültürün yaratılması ve bunun, üretim arzusunu güdülenmesi üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. "Dil, ritüel ve sanat

[170] a.g.e, s. 62.
[171] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", 2022
[172] Zerzan, a.g.e, s.20.

aracılığıyla yapılan öz evcilleştirme, akabinde bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesinde esin kaynağı oldu. Sadece on bin yıl gibi kısa bir süre ortaya çıkan çiftçilik çabucak zafer kazanmıştır."[173] Tarımın ortaya çıkması ve üretimin denetlenmesi uygarlığın yeni boyut kazanmaya başlaması ile yakından ilintili görülmektedir. "Üretim arzusu bir kez ortaya çıktıktan sonra, daha yetkin bir şekilde uygulandıkça verimli olmaya ve böylece daha baskın ve daha uyarlayıcı olmaya başladı."[174]

Tarımsal üretimin egemenliğinden, Sanayi Devrimine kadar çok çeşitli üretim biçimleri ve tanımlamaları olagelmiştir. Sanayi Devrimi ile ise üretime makinelerin etkin biçimde katıldığı yeni bir sistematik kazandırmıştır. Fakat günümüzden önemli bir farklılık olarak, "Sanayi devriminden sonra tarım dışı alandaki kapitalist üretimin ürünleri hâlâ kitlesel tüketime yönelik değildir."[175] Yine de Sanayi Devrimi sonrası üretimi hızlanan ve pazarlanması gereken ürün yelpazesinin genişlemesi ile tüketim boyutunda yeni arzuların yaratılmasına giden sürecin önemli bir başlangıcı olmuştur.

> "Eski rejimde Parisli bir kâtibin evindeki gardıroba göz atabilseydik, elde dikilmiş birkaç kadın elbisesi, belki iki erkek takımı ve kuşaktan kuşağa geçen ayakkabılardan başka bir şey bulamazdık. Mutfakta yine elde yapılmış tek bir tabak takımı, birkaç tencere, kaşık ve kepçeler bulurduk. Mekanik üretim…hem maliyeti düşürdü hem de bu tür sıradan ürünlerin hacmini artırdı. Orta gelirli bir ailenin eskimiş ayakkabıları onarmaktansa çöpe atmayı düşünmesi ya da birkaç taneden fazla mevsimlik giysiye sahip olması ancak XIX. yüzyıl ortalarında mümkün oldu."[176]

Tüketim objelerindeki kalite, sayı, nitelik ve maddi tutarındaki değişimler sanayi kapitalizmi ve fordist üretim modelinin çıktıları olarak görülebilir. Fakat günümüzdeki tüketim toplumunu anlamak yalnızca ekonomik birtakım çıkarımlarla anlaşılmayabilmektedir. Frankfurt Okulu; kitlesel üretim, iletişim araçlarının kullanımı, toplumu kitlesel bir tüketime yönlendirme bağlamında kullandığı 'kültür endüstrisi' kavramsallaştırması ile bizlere önemli çözümlemeler sağlamaktadır.

"Eski tip modern toplum üyelerini en başta üreticiler ve askerler görürdü, onları üreticiler ve askerler olarak şekillendirirdi."[177] Dolayısıyla toplumsal kabulün, rollerin büyük olasılıkla bu iki faktör üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Fakat günümüzde üretimin

---

[173] a.g.e, s.20.
[174] a.g.e, s. 23.
[175] Sencer Divitçioğlu, Marksist "Üretim Tarzı" Kavramı: Devlet ve Artık-Değer(İki Deneme), İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, 1971, s. 151.
[176] Richard Sennet, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev Aylin Onacak, 5. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021, s.100.
[177] Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, 9. Baskı, İstanbul:Ayrıntı Yay., 2020, s. 99.

dolayısıyla üreticilerin fabrika sistematiğinin dışına uzanabilen, parçalanmış yapısı; ordunun 'kuru kalabalık' olmanın ötesinde profesyonelleşmesi veya teknoloji yoğun hâle gelmesi; toplumun yeni rol beklentileri sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle "postmodern evrede, modern toplumun, kitlesel endüstriyel işgücüne ve zorunlu askerliğe pek ihtiyacı kalmamıştır; toplum üyelerini tüketiciler olarak değerlendirme ihtiyacındadır artık…toplumun üyelerine dayattığı norm, bu rolü oynama kabiliyeti ve istekliğidir."[178] Günümüz toplumu, sorumuzun cevabı olarak, bu nedenle tüketim toplumu olarak da adlandırılmaktadır. Nitekim, "tüketim, göstergelerin düzenlenmesini ve grubun bütünleşmesini güvence altına alan bir sistemdir."[179]

Toplumun, üyelerinden yeni rol beklentisinin arka planında çalışmanın anlamındaki değişim[180] ve neoliberalizmin etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. İstihdamın değişen türü ve yapısı, neoliberal yönetim teknikleri tüketim toplumunda dikkate alınması gereken unsurları oluşturmaktadır. "Dünya Bankası 2021 verilerine göre, hizmet sektörünün dünya genelindeki istihdam içerisindeki payı 1991 yılında 34.4 iken, 2019 yılında 50.58'e doğrusal bir grafik olarak yükselmiştir."[181] Üretim toplumundan tüketim toplumuna geçişte istihdamın değişen bu yapısı, eski tarz yönetimin panoptikal kurumlarına ihtiyacın ne denli azaldığı hakkında bilgiler sunmaktadır. "Panoptikal kurumların uzmanı olduğu eğitim türü tüketicilerin yetiştirilmesine pek uygun değildir. Bu kurumlar insanları rutin, tekdüze davranmakta başarıyla eğitiyorlardı, tercihi sınırlandırarak ya da toptan ortadan kaldırarak bunu başardılar; ama bir tüketicinin özelliği bilhassa rutin yokluğu ve aralıksız tercih durumunda olmadır."[182]

---

[178] a.g.e, s. 100.
[179] Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, s. 91.
[180] Bkz. "Modern öncesi"ni söküp parçalarına ayıran modernite bireye "kendini inşa etme" görevini yükledi: Toplumsal kimliği, sıfırdan olmasa bile, en azından temelinden itibaren oluşturma görevi. Bireyin bir zamanlar, soylu, esnaf, ücretli asker, zanaatkar, çiftlik kiracısı ya da işçisi olmayı gayet açık ifadelerle tarif eden kurallara uyma sorumluluğu, artık toplumsal tanımın kendisini tercih etmeyi ve bunun toplumsal olarak tanınmasını ve uygun bulunmasını sağlamayı da kapsayacak şekilde genişletildi. Başlangıçta, bu yeni, modern görevin üstesinden gelmenin başlıca aracı olarak çalışma sunulmuştu. Peşinde koşulan, gayretle inşa edilen sosyal kimlik, çalışma meziyetlerini, sahasını ve iş kariyerini ana belirleyiciler olarak almıştı. Kimlik, bir kere seçildikten sonra tüm yaşam için, ilk ve son kez oluşturulmalıydı ve böylece, esas itibariyle, en azından işti, meslekti, ömür boyu çalışmaydı." Bauman, Tük Yok., s. 44-45. Günümüzde ömür boyu veya nesilden nesile aktarılan meslekler oldukça sınırlandı, güvencesizlik ve geçicilik çalışmanın yeni kapsamı içerisindedir, bu geçicilik içerisinde 'kendini gerçekleştirme' de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.
[181] World Bank, Employment in services, https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS, 10.03.2021.
[182] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 41.

Sürekli yeni tercihler, yeni fırsatlar, yeni uyum sağlamalar -neoliberal itkilere benzer biçimde- tüketicilerin sürekli olarak güvensizliğe maruz kalması ile sonuçlanmaktadır. Bu yanılsama içerisinde, "arzu tatmini arzulamamakta, tersine, arzu arzuyu arzulamaktadır."[183] Nitekim, tüketimin yeni bir arzu yarışının, rekabetinin de bir sahası hâline geldiğini ifade edebiliriz.

Sennet'e göre ise yeni kapitalist kültür içerisinde tüketime ilişkin tutkunun güdülendiği iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlar; "imaj yaratımına etkin katılım ve güç vasıtasıyla tahriktir. İmaj pazarlama oyununa kapılan tüketici, altın kaplamayı platformla, yani bir nesnenin gerçek değeriyle karıştırarak, oran duygusunu kaybedebilir."[184] Ayrıca Sennet bu arzunun kendi kendini tüketen bir tutku olduğunu iddia etmektedir. Öyle ki, "hararetle arzuladığımız bir giysi, onu satın alıp, birkaç gün giydikten sonra bizi daha az heyecanlandırır. Burada tahayyül, beklenti olduğunda en güçlü hâlindedir, kullandıkça zayıflar."[185] Bu tahayyül içerisinde güç ve markalaşma tüketicilere, arzuların doyumuna ilişkin vaatte bulunurken, arka planda yeni ürünlerle bunu ötelemektedir.

Tüketim nesnesinin pratikteki işlevi önemsiz hâle gelmektedir. "Soyut bir dille ifade edersek, güç pratikten ayrıldığında arzu hareketlilik kazanır; basit bir şekilde ifade edersek, isteklerinizi yapabildiklerinizle sınırlandırmazsınız."[186] Bu bağlamda Sennet'e göre Sahra Çölünde safari yapabilecek, şehrin trafiğinde bir milim gitmese dahi SUV'lar veya binlerce müziği dinleyemeyeceğini bildiği hâlde iPod, tüketiciler açısından satın alınabilir olmaktadır. Ayrıca, Fordist üretimde, bireylerin uyumluluğunda neoliberal esneklik ve geçicilik beklentisinin kendisini tüketim alanında da gösterdiğini söyleyebiliriz. "İdeal olarak hiçbir şey tüketici tarafından sıkıca kucaklanmamalı, hiçbir dil ölüm bizi ayırana kadar taahhüdüne varmamalı, hiçbir ihtiyaç tamamen doyurulmuş olarak görülmemeli, hiçbir arzu nihai addedilmemelidir."[187]

Sonuç olarak, tüketimin hayatta kalma anlamının önüne geçerek; güç, itibar, belirli bir kimliği edinme, tüketim arzusunu geçici olarak da olsa baskılayabilme veya burjuvanın tüketimine benzeyen ürünleri elde edebilme, bunun için çalışma vb. durumlarının tamamı

[183] M.C. Taylor ve E. Saarinen lmagologies: Media Philosophy. Londra: Routledge, Telerotics, s. 1, Bauman, Tük. Yok, s. 42.
[184] Sennet, a.g.e,2021, s. 110.
[185] Sennet, a.g.e, 2021, s. 99.
[186] a.g.e, 2021, s. 110.
[187] Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 101.

günümüzdeki toplumunun adlandırılmasında etkili olmaktadır. Postmodern, geç modern, ikinci modern toplum adlandırmalarının yanında tüketim toplumu etiketi de bu bağlamda kullanılmaktadır.

1.4.4 Sosyal Politikalardaki Değişim

Sosyal politika, tarihsel süreç içerisinde uğramış olduğu içerik farklılıkları, uygulama biçimleri ve kapsamı bakımından tanımı değişkenlik gösteren bir kavram olagelmiştir. En genel kapsamıyla "sosyal politika, "ekonomik, sosyal, kültürel vb. yönlerden güçsüz olan kesimleri korumak, piyasa ekonomisi yasalarının yarattığı ve derinleştirdiği sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikleri azaltmak amacıyla izlenmesi gereken politikaları…hukuksal düzenlemeleri ve değişiklikleri inceleyen disiplinlerarası bir sosyal adalet bilimidir."[188] 16. yy Hümanist düşünürlerinin etkisiyle yoksulluğun tanrısal-doğal belirlenimine, yoksulların suçlanmasına ve yoksulları hayırseverliğin insafına bırakan düşünce sistemleri, bir takım hak temelli karşı çıkışlarla karşılaşmışlardır. "Sosyal politikanın kökenleri, erken kapitalizmin ortaya çıkışıyla bağlantılı yoksulluğun hem ölçeğinin hem de biçiminin, geleneksel dini hayırseverlik mekanizmalarını yetersiz kıldığı ve hızla büyüyen Avrupa şehirlerinin yetkililerinin bunu üstlenmesinin istendiği 16. yüzyıl Avrupa'sına kadar uzanabilir."[189] Özellikle İngiltere'de başlayan çeşitli sosyal yardım programları sosyal politikanın gelişimi açısından önem taşımaktadır.

Ayşe Buğra'ya göre yoksulların ve sosyal politika tartışmalarında esasında iki başat anlayış bulunmaktadır. Bunlardan ilki: "Mülksüz insanın asli işlevinin ücret karşılığı çalışmak olduğu ve bunun topluma katılmanın tek yolu oluşturduğu inancı doğrultusunda biçimlenir."[190] Hak temelli bir anlayışın yadsınması, kamu kaynaklarının sosyal yardımlara aktarılması ve bunların bir hak iddiası ile bütünleşmesi bu anlayış açısından çeşitli eleştirileri barındırmaktadır. İkinci anlayış ise, başkalarının merhametine bırakılan 'hayır' yaklaşımını eleştirmektedir. Bunu yerine "insanın topluma katılmasının koşullarını, bazı hakların siyasi yetki mercilerinin yüklendiği sorumluluklar kanalıyla hayata geçirilmesinde arar."[191]

---

[188] Mesut Gülmez, Sosyal Politika Kavramı: Tanımlar ve Düşündürdükleri, *Uluslaarası Sosyal Politika*, ed. Pir Ali Kaya ve Ceyhun Güler, Umuttepe Yayı. İstanbul, 2. Baskı, 2017, s.90.
[189] Buğra, "Current Perspectives on Global Poverty: Rights, Capabilities and Social Exclusion", s.38.
[190] a.g.e, s.12.
[191] a.g.e, s. 13.

Hak temelli yaklaşım olarak adlandırabileceğimiz ikinci anlayış, 1929 Buhranı sonrası ivmelenen ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki refah devleti savunusundan kendisine önemli bir yer edinmiştir. Yoksulluk ve insanlarının birlikte ele alınması, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)'nde değinilmesiyle güçlendirilmiştir. "İHEB'in 25. maddesi, yoksulluğun çok boyutlu bir sorun olarak birçok farklı yönüne değinirken, sosyal hakların içeriğine de değinmiştir."[192] Yoksullukla mücadele konusunda dönemsel anlamda büyük önem arz eden, refah devletinin 1930-1970 yılları arasındaki altın çağında varlığını hissettirmiştir. Yoksulluğun ve sosyal hakların anlaşılmasının da yine refah devletinin kapsamı içerisinde olduğunu belirtebiliriz. Nitekim bu dönemde, sosyal hakların tanımlanması ve uygulama alanları çoğunlukla sosyal güvenlik ve sosyal haklara erişim bağlamında ele alınmıştır. 1930-1980 yılları arasındaki sosyal liberal dönemde demokratik katılıma ve evrensel eşitçiliğe dayanan sosyal haklar ve sosyal devlet modeli gelişmiştir.[193] Adil gelir dağılımı, yoksulluk, fırsat eşitliği, insan onuruna yaraşır bir yaşam, eşitlikçi ve evrensel değerlerin üstünlüğü gibi unsurlar refah devleti bünyesinde sosyal politika başlığının doğmasını sağlamıştır. Özellikle "yoksullukla mücadele bir hayırseverlik olarak değil devletin yükümlülüğü olarak görülmeye başlanmıştır."[194]

Keynesyen politikaların sağlamış olduğu, "hızlı büyüme yanında, refah devleti kapsamında düşük gelirli kesimler için devletin sağladığı gelir desteği, yaygın sağlık ve eğitim hizmetleri ve işsizlik sigortası gibi uygulamalar, yoksulluğun azaltılmasında etkili olmuştur."[195] Ancak yoksulluk refah devletinin, karşı karşıya kaldığı ağır ekonomik ve diğer krizlerin etkisiyle zayıflamaya başlaması, artan işsizliğin de etkisiyle bu ülkelerde 1970'li yılların ortalarından itibaren, yoksulluk sorunu gündem içerisinde hızla yükselmiştir.

1980 öncesi dönem içerisinde yoksulluğun çözümüne getirilen temel unsurun, gelir adaletsizliğinin çözülmesi olduğunu görmekteyiz. "Gelir dağılımı eşitsizliği sorunu ise eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, sağlık programlarının geliştirilmesi ve yaygın bir sosyal güvenlik

[192] Buğra,a.g.m, 2021, s. 39.
[193] Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, "Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksulluk", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, sayı 3, 2007, s. 7.
[194] Ayşe Buğra, "Yoksullukla Mücadele Hayırseverlik Değil", *Radikal İki*, Sayı 531, 10 Aralık 2006, s. 1.
[195] Fikret Şenses, a.g.e, 2011, s. 18.

sisteminin kurulması eşitsizliği giderici politikalar olarak planda yer bulmaktadır."[196] Bu döneme uzanan süreçte farklı görüşler ve uygulamalar farklı refah rejim tiplerinin ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Esping-Andersen'in sınıflandırmasına göre üç tip refah rejimi bulunmaktadır. Bunlar: piyasa temelli Anglo-Sakson model, işteki konuma dayanan ve aileyi öne çıkaran Muhafazakâr (Korporatist), üçüncü model ise devlet müdahalesinin ağır bastığı, daha çok sosyal demokrat politikaları içeren İskandinav/Kuzey Avrupa olarak sınıflandırılmaktadır.[197] Yoksullukla mücadelenin ise sınıflandırmada modellere atfedilen çeşitli özellikler çerçevesinde, bu refah sistemleri içerisinde gelişim gösterdiğini ifade edebiliriz.

Yoksullukla mücadele konusunda devletin doğrudan müdahalesi sınırlı olmakla birlikte planlı ekonomi çerçevesinde hareket edilerek büyüme ile yoksulluğu ortadan kaldırma reçetesi izlenmiştir. "Bu yıllar içerisinde gerek muhalefette gerekse hükümette görev alan sol partilerin daha çok sosyal, siyasal hak kazanımları, eğitim, sağlık, sosyal sigorta reformları üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz."[198] Bu açıdan bakıldığında uzun süre uygulanma imkânı yakalayan sosyal devlet uygulamaları; yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gerilim karşısında farklı arayışlarla yeniden yorumlanmaya itilecek ve kendisine, küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni düzen içerisinde yeni konumlar bulmaya çalışacaktır.

Refah devletinin ve onun piyasaya müdahale etme üzerinde şekillenen planlamacılığını sağlayan kurumlarının da 1980 sonrası dönemde eleştirilerin odağında olduğunu açıklamaya çalışmıştık. Küreselleşme ile, "risk", "belirsizlik", "güvensizlik", "eşitsizlik" gibi kavramların, küreselleşmenin yaratmış olduğu sorunlar da sosyal politikanın kapsamının ve tanımının şekillenmesini beraberinde getirmiştir. "Sistemin devamlılığını amaçlayarak, bireylerin geleceğe yönelik endişelerinin azaltılmasında önemli bir fonksiyona sahip olan sosyal politikanın, küresel etkilerin şekillendirdiği bir toplumda mevcut etkinliğini sürdüremeyeceği açıktır."[199] Piyasanın; bireysel sorumluluğun öne

[196] DPT, *1963-1967 Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl*, Ankara, 1962 s. 40.
[197] Bkz. G. Esping-Andersen, *Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.1990, s. 74. G. Esping-Andersen, *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford: Oxford University Press., 1999, s. 84-85.
[198] Şenses, a.g.e, 18.
[199] Merve Özaydın, "Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 / 1, 2008, 163 – 180, s. 167.

çıkaran, daha fazla bireyselleşmiş ihtiyaçları karşılamaya yönelik daha geniş ödevler içeren ve daha fazla özerk iş gücü yapısına yeni model sosyal refah düzenlemeleri eşlik etmektedir.[200] Risklere karşı sosyal devletin birçok sosyal politika aracı ile güvence sağlamaya çalışması yerine risk yönetimi ve risklerin bireyselleştirilmesi konuları yeni dönemin belirgin unsurlarını oluşturmaktadır.

Yeni dönemde sosyal devlet, refah devleti gibi kavramlar yerini verimlilik ve rekabet kavramları doğrultusunda ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerin olduğu neoliberal anlayışa bırakmıştır. "Bu konuda en çok merak edilen devletin sosyal işlevlerine ve refah devleti niteliklerin ne olacağı konusudur."[201] Bir sosyal sorun olarak yoksulluğun bu dönemde nasıl ele alındığı, neoliberal politikalarla oldukça yakından ilişkilidir. Keynesyen dönemde toplumun çeşitli kesimlerinin istihdam, sosyal güvenlik, sosyal politikalar yoluyla içselleştirilmesinin, neoliberal itkilerle küçülmesi istenen devlet tarafından karşılanması yeniden mümkün görünmemektedir. "Neoliberal dönemde yoksulluğa bakışı, ahlaki söylemin güçlenmesi ve yoksullara yardımı devletin görevi olarak gören anlayışın reddi, sosyal yardım ve hizmet sunumunun en kötü durumda olan -düşkünlerle- sınırlandırılması, yoksulluğu bireysel nedenlere indirgeyen bakış doğrultusunda, bireylerin sorunlarını kendilerinin çözmeleri için destekleyici ve güçlendirici yöntemlerin öne çıkarılması belirlemektedir."[202] Bu bağlamda neoliberal yönetimsellik, sosyal politikayı söz konusu grupların 'idare edilmesi, kontrol edilmesi' yönünde hareket ettirmektedir. "Suçun kontrol edilmesi sosyal politika için öncü bir paradigma hâline gelmektedir."[203]

Neoliberal düşünce, refahı ve iyi yaşam tanımlamalarını politik alanın bir parçası olarak değil ekonominin bir parçası hâli getirmektedir. Bu yolla, "eşitsizliği de siyasi eksenden çıkarıp ekonomik bir faaliyetin/seçimin sonucu olarak rasyonelleştirir. Rekabetin kendisi eşitsizliği garantiler."[204] Tüm alanların ekonomikleştirildiği ortamda, serbest piyasanın yaratmış olduğu olumsuzluklar da düzeltilmesi gereken sonuçlar olmaktan çıkmaktadır. Devletin düzeltici önlemleri ise bağımlı bir kitle yarattığı, çalışma istekliliğinin azalttığı,

[200] Bkz. Pertti Koistinen, Lilja Mósesdóttir , Amparo Serrano Pascual, *Emerging Systems of Work and Welfare*, Brussells: P.I.E-Peter Lang S.A., 2009, s.9-10.
[201] Meryem Koray, *Sosyal Politika*, Bursa:Ezgi Kitabevi, 2000 s.290.
[202] N. Ş. Taşğın, a.g.e, s.152.
[203] Halsworth ve Lea, 2011, s. 143., Yılmaz, a.g.e, s. 256.
[204] Başak Çoşkun, a.g.e, s. 106.

serbest piyasanın işleyişini engellediği gerekçeleriyle kötülenen argümanlardan birkaçını olarak damgalanmaktadır. Zira, neoliberal hakikat rejimi bir kez yerleştikten sonra, yoksulluk, işsizlik, güvencesizlik ve eşitsizlikle mücadele etmek tahayyül edilemez ya da "ekonomik olarak irrasyonel" hâle gelmektedir.[205] Ayrıca yoksulları, suç ile özdeşleştiren savların öne çıkması, neoliberalizmin bu haberleri araçsallaştırması sosyal politikaların boğulmasında önemli bir unsur olmuştur. Sosyal yardımlar suça ve suçlulara yönelik destek olarak damgalanıp, toplumsal hafızaya ve kabule sunulmaktadır. Bu nedenle yoksulluk "bir sosyal politika sorunundan infaz ve ceza hukuku problemine dönüşür. Yoksullar artık toplu rekabet savaşlarında bozguna uğratılan, tüketim toplumu ıskartaları değildir; onlar toplumun açık düşmanlarıdır. Devlet yardımı görenleri; uyuşturucu satıcılarından, hırsızlardan ve canilerden ayıran ince ve kolayca aşılan bir sınırdan başka bir şey yoktur."[206]

Sosyal politika açısından diğer önemli sorun sosyal standartların oluşturulması konusu üzerinde oluştuğunu söyleyebiliriz. "Refah devletine karşı neo-liberal yaklaşımları benimsemeyle sonuçlanan devlet harcamalarındaki kesintiler birçok sanayileşmiş ülkelerdeki zengin ve fakir insanlar arasındaki zıt kutuplaşmayı artırmıştır."[207] Bu durum azgelişmiş ülkelerin sosyal politikalarını da dar gelirliler aleyhinde bozduğunu söyleyebiliriz. "Yeni siyasal kültür; servette, toplumun eylemlilik ve sosyal risklerden kaçınma yapabilirliğindeki artışa rağmen, yeni dönemde bir öz düzenleme (*self-regulation*) kavramı ve daha fazla piyasa esnekliği ortaya çıkarmıştır."[208] Neoliberal sistemin tam da bu nedenle ülkelere sosyal politika uygulamalarının yarattığı maliyetlerden kurutulmak için önemli meşruiyet alanları sunmaktadır. Bu nedenle, neoliberalizmin rekabet eden özneler toplumunda, sosyal korumaların da daha çok aile, sivil toplum kuruluşları veya geleneksel yapılara devredilmesi şaşırtıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmamaktadır. "Bu süreç içerisinde, ulusal devletlerin denetimindeki ekonomi ve sosyal politika araçları birer birer elden çıkarken bu alanların tümü tedrici olarak

[205] a.g.e, s. 121.
[206] Z. Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 113.
[207] L. Dominelli Neo-liberalism, social exclusion and welfare clients in a global economy, *International Journal of Social Welfare*, VoI:8. ss.14-22, s.16: Abdulkadir Şenkal, "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* , ss. 97-126, 2012, s. 112.
[208] Pertti Koistinen, Lilja Mósesdóttir , Amparo Serrano Pascual, Emerging Systems of Work and Welfare, Brussells: P.I.E-Peter Lang S.A., 2009, s.9.

serbest piyasa kurallarının bu kuruluşların şartlılık kıstaslarının etkisi altına girmiştir."[209] Keynesyen refah politikalarının etkin olduğu dönemde yoksulların sosyal bütünleşmeye dahil edilmesinde önemli etken olan sosyal yardımlaşma politikalarının serbest piyasa kıstaslarınca sınanır olduğunu ifade edebiliriz. Yoksulluk tarihi içerisinde değindiğimiz aslında çok da yeni olmayan, yoksullara yardımın onları tembelliğe-bağımlılığa ittiği ve bu nedenle yoksulların istihdama çekilmesine ilişkin düşünceler bu dönemde yeniden etkinlik kazanmaya başlamıştır.[210]Bu kapsamda, az gelişmiş ülkeler için neoliberalizmin yoksullukla mücadele politikaları -yoksulların ele alınış biçimiyle benzerlik gösterecek biçimde- dışa açık, piyasa ağırlıklı ve emek yoğun büyüme olarak karşımıza çıkmaktadır.[211] . Özuğurlu'ya göre bir politikanın sosyal olarak anılması onun piyasayı dizginleme başarısı ile bağlantılıdır ve piyasa odaklı bir politika 'sosyal' anlam içeriğinden kopuşa işaret etmektedir.[212]

Neoliberalizmin sosyal politika alanında yaratmış olduğu bir diğer etkinin odak gruplardaki değişim olduğunu söyleyebiliriz. Yoksulluk profilinde ve tanımlamasında meydana gelen yapısal dönüşümler, yoksullukla mücadele politikalarının temel vurgusunun sendikalar gibi örgütlü topluluklardan, giderek daralarak hane halkları içerisindeki kadın ve çocuklara doğru kaymasına neden olmuştur.[213] Sosyal politikalardaki bu paradigma değişimi sonucunda eski dönemdeki "sosyal politika araçları evrensel faydalar, sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve toplu sözleşme yerini asgari kamu sigortasını ve özel sigorta teşvikleri almıştır."[214] Sosyal politika araçlarının bu dönüşümü içerisinde araçların hedeflemiş olduğu odak gruplar eski dönemdekilerden farklılık göstermeye başlamıştır. "Eski paradigmanın hedef grupları "vatandaşlar, sigortalılar, dezavantajlı gruplar, aileler ve bireylerden oluşurken yeni paradigmada hedef

[209] Şenses, a.g.e, s.282.
[210] M.B. Katz, "The New Politics of Poverty- Non-working Poor in America", by L. Mead, *Dissent*, 39(4), ss 548-553, s.548.
[211] Bkz. Şenses, a.g.e, s.283.
[212] Metin Özuğurlu, Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 27, S. 239, ss. 60-74, 2003.
[213]L. M. Mead, The New Politcs of the New Poverty, Public Interest, (103), ss. 3-20, 1991, s.10; Akt. Şenses, a.g.e, s. 283.
[214] Bilge Filiz, *Neoliberal Birey ve Sosyal Adalet Algısı: Türkiye ve İspanya Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*,

gruplar ihtiyaç sahibi olduğunu ve yardımı hak ettiğini ispat eden bireyler ve aileler ile görünürlüğü fazla olan ve yeni ihtiyaçlar ortaya koyan azınlıklardır."[215]

Özuğurlu, anti-sosyal politika olarak tanımladığı bu paradigma dönüşümünü üç temel etmenle açıklamaktadır. Bunlar: sosyal politikanın ana odaklarından olan "(1) işçi sınıfı yerini yoksulara/yapısal işsizlere, (2) "bağımlı çalışanların" korunması ve güçlendirilmesi hedefi yerini "sosyal sermayenin" geliştirilmesine, (3) toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi yerini piyasanın rekabet ve etkinlik stratejileri ile uyuma yerlerini bırakmıştır."[216] Birinci etmenin önemli bir yansıması olarak 'kimin yoksul olduğu' düşüncesi ve buna bağlı olarak yoksulluk ölçümlerinin çeşitlenerek işçi sınıfını dışarıda bırakan bir sosyal politika anlayışının varlık gösterdiğini ifade edebiliriz. İkinci ve üçüncü etmenler ise neoliberal dönemde girişimci özne tasvirine uygun biçimde yoksulların piyasaya yeniden entegre olmaları hedefini taşıyan sosyal sermaye gelişimi uygulamalarının sosyal politikanın odağına çekilmesi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda sosyal politikanın toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen yapısının yerini piyasa ilkelerine uyumluluk gösteren bireylerin yeniden üretimi kapsamında bir tür 'insan kaynağı yönetimi'ne bıraktığı sonucuna ulaşabiliriz. İnsan kaynağı yönetimi ve üretimi söz konusu olduğunda devletin rolü de farklılık göstermeye başlamıştır. "Devletin refah çerçevesindeki rolü, düzenleyici ve yatırımcı konumundan koordinatör ve motivasyon rolüne doğru kaymış gibi görünmektedir."[217]

Neoliberalizm, neoliberal psikopolitika ve bunların sosyal politika üzerinde yaratmış olduğu dönüştürücü etki yeni yoksulluğun arka planını oluşturduğunu düşündüğümüz çerçevenin özetlenmesinde önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle yeni yoksulluğun bünyesinde ele aldığımız unsurlara değinerek yeni yoksulluğun çok boyutlu yapısını açıklamaya çalışacağız.

[215] Filiz, a.g.e, s. 18.
[216] Özuğurlu, a.g,m, s.64
[217] Pertti Koistinen, Lilja Mósesdóttir , Amparo Serrano Pascual, Emerging Systems of Work and Welfare, Brussells: P.I.E-Peter Lang S.A., 2009, s.277.

1.5 YENİ YOKSULLUĞUN BÜNYESİ

Yoksulluğun yeni görünümünün belirmesinde önemli olarak gördüğümüz; neoliberalizm, neoliberal psikopolitika ve tüketim toplumu kavramlarını önceki bölümlerde açıklamaya çalıştık. Neoliberal yönetim tekniklerinin, özneyi nasıl tasavvur ettiğini, nasıl etkilediğini ve piyasa koşullarının özne ve toplum bünyesinde yeniden tesis edilmesi adına 'müdahalesiz müdahalelerde' bulunduğunu ortaya koymaya çalıştık. Tüketim toplumu adlandırmasının arka planında salt bir yeme-içme-kullanma durumu olmadığını, çeşitli toplumsal ilişki biçimlerini etkileyen ve psikolojik boyutun da olduğu, tatmin olmayan arzuların bir endüstriye dönüştüğünü açıklamaya çalıştık. Sonrasında ise yoksulluk denilince kamunun mücadele araçlarından en önemlisi olarak görülecek sosyal politikaların, neoliberal sistematikte değişimini ortaya koymaya çalıştık.

Yeni yoksulluğu, Yapabilirlikler yaklaşımı açısından değerlendirmeye geçmeden önce, kavramsallaştırmanın içeriği olarak tespit edilen ve üzerinde durmak istediğimiz başlıkları ele alarak ilerlemeye çalışacağız. Yeni yoksulluk ile bağlantılı olarak ele alabileceğimiz durumlara yönelik örneklerden hareket etmeye çalışacağız. Stephen Armstrong'un *The New Poverty* (Yeni Yoksulluk) adlı eseri bizlere önemli veriler sunabilecektir. Armstrong'un İngiltere'nin çeşitli yerlerindeki seyahatler ve görüşmeler sonucuna dayanan bu eser, neoliberal ekonomik yapılanmanın ve yoksulluğun boyutunu gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Armstrong, 1942 yılında yayınlanan ve yoksulluk çalışmaları literatüründe önemli bir belge olan 'Beveridge Raporu' nun[218] beş dev kötülük olarak tanımladığı "istek, sefalet, hastalık, tembellik ve cehalet" olgularının yetmiş yıl sonra geri döndüğünü ifade etmektedir.[219]

Armstrong'un çalışması içerisinde Joseph Rowntree Vakfı'nın 'Beveridge Raporu' reformlarından geri adımlar atılmasının sonuçları olarak ele alınan araştırması dikkat

[218] Beveridge Raporu, William ve Janet Beveridge tarafından hazırlanan, savaş sonrası dönemde güçlü bir refah devleti kurulmasına ön ayak olan bir çalışmadır. İşçi Partisi 1945 seçimlerini kazandığında, refah devletini büyük ölçüde Beveridge'in tekliflerinde belirtildiği gibi yaratılmaya çalışılmıştır. 1970'lerin sonlarına kadar süren savaş sonrası ekonomik büyüme ve tam istihdama yaklaşma döneminde, artan reel gelirler ve azalan eşitsizliğin yanı sıra azalan yoksulluk, gecekondu temizliği ve ücretsiz bir sağlık hizmeti ve eğitim sisteminin kurulmasına tanık olunmuştur. Vergi gelirlerinin artmasına ve borcun gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) oranının hızla düşmesine neden oldu. 1899, 1936 ve 1950'de York'ta yoksulluk üzerine çalışan ve Beveridge'in araştırmasına katkıda bulunan Seebohm Rowntree, 1950'de işsizlik sorunlarının büyük ölçüde ortadan kalktığı ve 1932'deki 2.7 milyon zirvesindeki yoksulluğun yalnızca 300.000'e düştüğünü belirtmiştir. Bkz. Stephen Armstrong, The New Poverty, s.2.

[219] Stephen Armstrong, The New Poverty, s.2.

çekmektedir. Vakıf, yoksulluğu, bir kişinin kaynaklarının (esas olarak maddi kaynaklarının) asgari ihtiyaçlarını (toplumsal katılım dahil) karşılamaya yeterli olmaması olarak tanımlamaktadır. Yalnızca, "kaba uyku[220], iki veya daha fazla gün boyunca günde bir veya hiç yemek yememek, beş veya daha fazla gün boyunca evini ısıtamayacak veya aydınlatamayacak, hava şartlarına uygun olmayan kıyafetle gitmek veya temel tuvalet malzemeleri olmadan yaşamak" kriterleri dikkate alınan bir çalışma yapılmıştır. Sonuç olarak araştırmacılar, 2015 yılı boyunca 312.000'i çocuk olmak üzere 1.252.000 kişinin yılın bir noktasında yoksullukla karşı karşıya kaldığını tespit etmiştir.[221]

Beveridge Raporu'nun tespit ve önerilerinin aksine neoliberal iklimin ekonomiden toplumsal ilişkilere kadar uzanan yönüne dair bütünselliği barındıran örnek bir durumu ele almak daha anlaşılır olabilecektir.

> "Lisa ve Graham Sopp çifti, Maidstone'da yaşıyordu; Ellili yaşlarının başındaki Graham bir süpermarkette güvenlik görevlisi olarak çalışıyordu ve kırk yaşına yeni basan Lisa ise bir ofis binasında temizlikçiydi. İşyerinde meydana gelen yaralanmalar ve süpermarketteki personel değişiklikleri, Graham'ın sözleşmesinin yenilenmemesine neden olduğunda, Lisa, ailesinden birkaçının hâlâ yaşadığı eski memleketi olan Folkestone'a taşınmalarını önerdi. Şirketi Initial, orada onun için çalıştıklarını ve Graham Kraliyet Donanması'nda hizmet ettiği için İngiliz Kraliyet Lejyonu, yeni bir daire için depozito konusunda onlara yardım edebileceklerini söyledi. Bu yüzden eşyalarının çoğunu Graham'ın erkek kardeşinin garajına bıraktılar ve iki bavul, iki taşıma çantası ve depozito gelmeden önce iki gece uyumak için bir arkadaşlarının bahçesine kurdukları bir çadırla Folkestone'a gittiler. Sonrasında İngiliz Lejyonu aradı ve 'Kendinizi kasten evsiz bıraktınız' dedi. Size yardım etmeyeceğiz.' Daireyi güvence altına almak için gerekli para olmadan, konut yardımı için Folkestone belediyesine gittiler ve burada kendilerine aynı şey söylendi. Yardımlar ertelendi çift aynı belgeleri tekrar tekrar göstermek için çağrılacaktı- bu yüzden ellerindeki küçük birikimleri hızla harcadılar ve dört hafta daha çadırda- önce arkadaşının bahçesinde, sonra uçurumlarda- uyudular. Folkestone sahilinin biraz aşağısında, küçük bir evsiz topluluğunun bir tür gecekondu inşa ettiği Warren adında bir plaj var ama buradan uzak durmak istediler. Bunun geçici olduğunu biliyorlardı. Bu sıralarda, Graham'ın süpermarket ön avlusunda ağır bidonları taşırken aldığı bir burkulmadan başka bir şey olmadığını varsaydığı omuz yaralanması hızla kötüleşmeye başladı. Sürekli acı çekiyordu ve bazı hareketler kramplara neden oldu. Bazen, özellikle yağışlı veya rüzgârlı bir günde, çok uzun süre hareketsiz yatarak kaslarını spazm hâline getiriyor ve tüm bunların ıstırabıyla titriyordu. İntihar etmeyi planlamışlardı. Atlamayı planlamalarından bir gün önce, diye açıkladı -Folkestone'a varmalarından dört hafta sonra- dost canlısı bir konut görevlisi, Sandgate Caddesi'ndeki bir kafenin üzerine kurulmuş, çamaşır yıkama hizmeti sunan ve kilisenin işlettiği bir bakım merkezi olan Rainbow Centre'dan bahsetmişti. Kurutma tesislerinin yanı sıra resmi formlarla ilgili yardım, konaklama konusunda tavsiyeler ve hafta içi her sabah acil gıda malzemeleri sunan bir yardım merkeziydi. 2013'ten 2014'e kadar, merkezi kullanan kişi sayısı yüzde 27 artarak yaklaşık 600 kişiye ulaşmıştı. Onlar oradayken Graham'ın omzu daha da kötüleşti, spazm ve nöbet gibi görünen bir şey geçirmeye başladı. Antrenman müdürü Richard Bellamy ambulans çağırmaya çalıştı ama çift onu durdurdu- paraları yoktu. Tasarrufları tükenmişti. Hastaneden dönüş masraflarını karşılayamadılar. Richard, ertesi gün onları bir Ulusal Sağlık Hizmeti (NHS) merkezine götürdü ve Graham hastalık nedeniyle hasarlı koldaki kasın yaklaşık yüzde 15'ini kaybetmişti.

[220] Ev veya bir barınak olmadan açık havada uyuma durumu olarak ifade edilebilir.
[221] Armstrong, a.g.e, s.2.

> Rainbow Centre, 1950'lerde bir otel olarak inşa edilen bir pansiyon/daire bloğu olarak inşa edilen Pavilion Court adlı bir yerde geçici konaklama bulmalarına yardımcı oldu. Duş, mutfak ve yatak/oturma alanı olan tek bir oda vardı. Duvarlar küften siyahtı ve duvarlardan çıplak teller sarkıyordu. Yanlarında oturan adam bir alkolikti- asla yürüyüşe çıkarmayacağı ve her ortalık karıştığında hırpalayıp tekmeleyecek beyaz bir köpeği vardı. Karşıdaki adamı günün ve gecenin her saatinde rastgele arayanlar vardı- kapısını çalar ve içeri alınmalarını isterlerdi. Diğer tarafta Craig vardı- iyi bir adam, ama alkolik ve küçük bir hırsızdı. Çift çok korkmuştu- Graham askeri bir aileden gelmesine rağmen sadece bir işe yarayan kolu vardı. Bu korkularla, kapılarını kilitli tuttular. Tanıştığımız gün, bu rutubetli tek kişilik odada altı ay geçirdikten sonra kasabada tek yatak odalı bir daireleri olduğunu duymuşlardı. Her ne kadar tam içeri girmek üzerelerken Graham boynunda ve kasığında yumrular buldu ve kötü huylu olup olmadıklarını görmek için biyopsi yapılmasını bekliyordu…"[222]

Sopp çiftinin hikayesi, görüldüğü üzere oldukça sarsıcıdır. İş yerinde yenilenmeyen sözleşme, güvencesizlik, işsizlik, hastalık, sosyal sigorta sorunu, intihara teşebbüse varan bir psikolojik yıkım ve kötü barınmaya değin bir dizi unsuru tek bir örnek üzerinde gözlemlediğimizi ifade edebiliriz. Kamusal hizmetlerin hızla çözülmesi sonucu yerini doldurmaya çalışan, bir neoliberal öneri olan yardım kuruluşlarının etkin olması da bu duruma eklenebilir. Ayrıca Amstrong'a göre bilmedikleri şeyler ve güvendikleri insanların bilmedikleri yönleri işleri çok daha kötü hâle getirmiştir. Aileden devlete kadar olan Beveridge'nin destek yapıları şimdi en çok ihtiyacı olanları terk etmektedir.[223]

Türkiye'den benzer bir örneğe bakarak yeni yoksulluk çerçevesini ele almaya devam edecek olursak:

> "İstanbul'daki konut fazlasının ön plana çıkmasına yol açan Kocaeli depreminden etkilenen pek çok aile gördük. Bu bağlamda dramatik şekilde ekonomik çöküntüye uğrayanlar biri de, Bağcılar Göztepe Mahallesi muhtarı ile birlikte görüşmeye gittiğimiz, evinden atıldığı için parka sığınmış Erol, Ayşe ve iki çocukları idi. Erol 1979'da, çocukken konfeksiyonda çalışmak için Samsun'dan Okmeydanı'nda oturan halasının yanına gelir fakat 1982'de tekrar köyüne geri döner. Orada da geçinemeyince 1989'da İstanbul'a geri döner fakat bu sefer inşaatlarda çalışmak üzere Bağcılar'a gelir. Depreme kadar, daha sonra Rusya'ya taşınacak olan bir ayakkabı fabrikasında çalışmak dışında hep inşaatlarda çalışır ve geçimini temin etmekte herhangi bir sorun yaşamaz. Depremle birlikte aniden duran inşaat işlerinin gelirinde yarattığı daralma nedeniyle Bağcılar'da kiraların daha düşük olduğu Fatih Mahallesi'ne taşınırlar. Bu mahallede de tutunamayınca Samsun'a, Erol'un babasının yanına sığınırlar. Erol'un iki çocuğundan birinde duyma özrü olması nedeniyle bazen bağırmasını bahane ederek babası, Erol'un zımnen kovar. Bu durumda karısını ve çocuklarını ağabeyinin yanına bırakarak geri dönen Erol, birkaç ay sonra burada bulduğu bulaşıkçılık işine güvenerek, ağabeyi tarafından baskıya uğrayan ve zaman zaman şiddete maruz kalan çocuklarını İstanbul'a geri çağırır. Depremde hasar görmüş bir eve kira vermemek koşulu

[222] Armstrong, a.g.e, s.3-4.
[223] a.g.e, s.4.

> ile ev sahibi ile anlaşarak yerleşen Erol ve Ayşe, evi biraz bakımlı hâle getirince ev sahibini evi terk etmeleri talebi ile karşılaşırlar. Erol'un bulaşık işinin bitmesi nedeniyle sadece Ayşe'nin merdiven silmek ve eve iş almak sayesinde kazandıkları para ile gıda ihtiyaçlarını karşılayan aile, evden çıkamazlar ve ev sahibi, Erol'un mühlet talebini reddeder… Belediye, bu noktadan sonra devreye girer ve Erol'a 3 aylık kirasını ödeyerek bir bodrum katı tutarlar. Görüşmenin yapıldığı günün akşamı, birkaç gecelik park konaklamaları, bodrum katına taşınmaları ile son bulacaktı. Erol'a geleceğe yönelik planlarını sorduğumuzda, başka bir iş sahasında yaş nedeniyle iş bulmasının mümkün olmadığını anlattı. Bu nedenle tek umudunun inşaatın yeniden açılması olduğunu belirtti."[224]

Yukarıda, Erol ve ailesinin 1979'dan 2000li yıllara uzanan yaşam anlatısında, yeni yoksulluk tanımlamasına, Sopp çifti görüşmesine benzer biçimdeki deneyimleri gözlemleyebiliriz. Güvencesiz işlere eşlik eden refah devleti korumaları yerine aile merkezli (parçalanmaya başlayan bağlar) çözüm arayışlarının yetersiz hatta Erol ve ailesinin yaşadığı biçimde şiddete ve baskı varan, bireylere psikolojik ve fiziksel anlamda olumsuzluk yaratan yapısı söz konusu olabilir. Çalışılan konfeksiyonun Rusya'ya taşınacak olması da neoliberal dönemde akışkan sermaye yapısı ile benzerlik olarak görülebilir.

Yeni yoksulluğun arka planı olarak ele aldığımız neoliberalizm, neoliberal psikopolitika, sosyal politikanın değişiminin pek çok örnekte gözlemleyebiliriz. Belirsizlik, kaygı, başarısızlık ve bunların hayatın diğer alanlarında yansıması olarak aile içi sorunlar, barınma, beslenme, sağlık eğitim vb. diğer pek çok işlev alanı üzerinde etkileri olduğunu ifade edebiliriz. Sendikalar Kongresi'ne (TUC) göre, İngiltere'de 2008 krizi sonrasında yaratılan her kırk işten yalnızca bir tanesi tam zamanlı olmaktadır. 2016, yılında çalışanların yüzde üçü ise '*zero-hour contract*' (sıfır zamanlı sözleşme) kapsamında faaliyet göstermişlerdir.[225] Dönemin, çalışma alanında en çarpıcı özeti sayabileceğimiz sıfır zamanlı sözleşmeler belirli bir maaş, saat, izin vb. güvencelerden yoksunluk barındırmaktadır. Yirmi beş yaş üstü, sıfır saat çalışanların üçte ikisinden fazlasının bir yılı aşkın süredir aynı işverenle birlikte olması, bu güvencesiz düzenlemelerin binlerce

[224] Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, "New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey", Ankara: *United Nations Development Program*, 2003, s.26.
[225] Armstrong, a.g.e, s.7.

insan için çalışma hayatının kalıcı bir özelliği hâline geldiğini gösterdiğini belirtebiliriz.[226]

UNDP (2022a) verileri, eşitsizliklerin kalıcı olmasıyla birlikte, belirsizliğin yarattığı 'olumsuz duygu'[227]nun çalışma biçimleri bakımından da farklılık içerdiğini açıkça göstermektedir. 2009-2021 yılları arasında istihdam biçimleri ve bireylerin deneyimlemiş olduğu olumsuz etkiler arasındaki ilişkiyi gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Şekil 5. İstihdam Türlerine Göre Dünya Çapında Olumsuz Duygu Yaşayan Katılımcıların Oranı

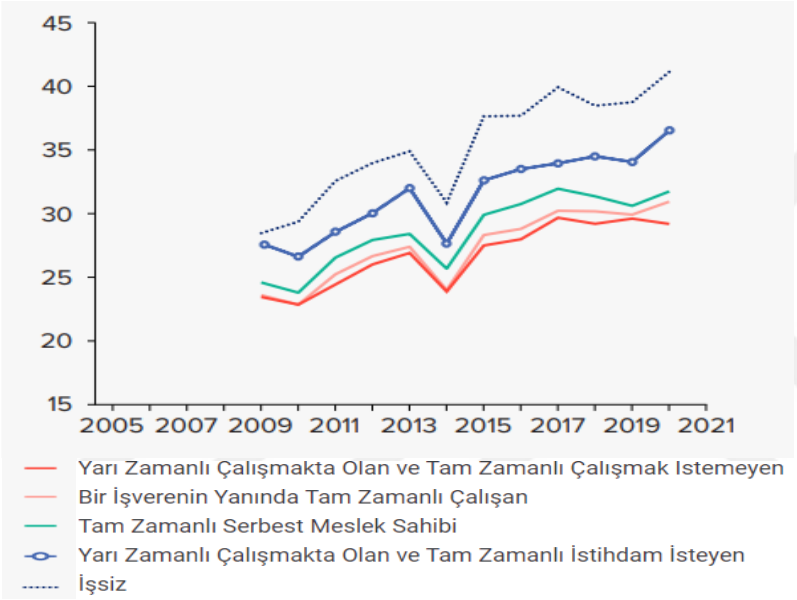

Kaynak: UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World" s.33.

İstihdam biçimleri ve olumsuz duygulanım arasındaki ilişkiselliği ele alan yukarıdaki grafiğe göre tüm istihdam biçimlerinde negatif etki yönündeki artış dikkat çekmektedir. İstihdam türlerinin alt başlıklarına baktığımızda ise işsiz ve yarı zamanlı çalışmakta olan ve tam istihdam isteyen (underemployed/eksik istihdam) kesimlerde olumsuz duygu yaşayan kişi oranları belirgin bir ayrışma göstermektedir. En yüksek olumsuz duygulanım

[226] a.g.e, s.7.

[227] Olumsuz duygu, Gallup Duygular Anketi'nde (Gallup Emotions Survey) bildirilen üzüntü, ıstırap, endişe ve öfke duygularının toplamı olarak tanımlanır ve fiziksel acı duygularını hariç tutmaktadır. Bkz. Pinto Benítez, M. C., Blanco Escobar, J. A., Cortéz Arévalo, G. A., Marroquín Jiménez, W. A., and Romero Martínez, L. H. 2014. "Evaluación Del Sistema Integrado De Escuela Inclusiva De Tiempo Pleno Implementado Por El Ministerio De Educación De El Salvador." Universidad Tecnológica de El Salvador, San Salvador.

durumu %40 üzerindeki oranla işsizlerde görülmekte iken eksik istihdam yaşayanlarda bu oran %35 seviyesinin üzerine çıkmaktadır.

Gallup Duygular Anketi ilgili verileri, iş hayatındaki durumun bireylerin duygu hâlleri ile ilişkisini yansıtmakta önemli bilgiler sunmaktadır. İşsizlik, bireyler için ne denli olumsuz duygular yaratma oranında etkili ise eksik istihdam edilmenin de ortaya çıkardığı duygular üzerindeki negatif etkinin görüldüğünü söylemek mümkündür. Neoliberal ekonomin yarattığı ve yaygınlaştırdığı üretim biçimleri düşünüldüğünde yeni yoksulluk ve olumsuz duygulanım arasında bağlantı kurabiliriz. Ertesi gün çalışıp çalışmayacağının veya kaç saat çalışacağının belli olmaması buna göre göre hayatın tüm alanlarına yayılan bir belirsizlik hâlinin etkilerinin oldukça yoğun olacağını ifade edebiliriz. Yalnız bir ebeveynseniz çocuğunuzun eğitimini sağlayacak maddi imkânın belirsizliği bir yana iş saatinizin olmayışı onu okuldan almanızı engelleyecek yeni boyutları, sorunlara eklemleyebilir.

Armstrong'un bir başka görüşmesine bakacak olursak;

> "Daniel Arthur, evli ve iki çocuk babasıdır ve kurye olarak çalışmaktadır. Aracı için tamamen firmasına bağımlı olmasına ve çalışabileceği saatleri şirket belirlemesine rağmen, kendisine serbest meslek sahibi olduğu ve bu nedenle kendi vergisinden ve Ulusal Sigortasından sorumlu olduğu söylenmiştir. Şirket, yakıt veya diğer masraflar için ödeme yapmamakta ve minibüs kiralama ücretini maaş bordrosundan kesmektedir. İşe başladığında, vardiyaların haftada en az beş gece, gecelik on bir saat olduğu söylendi. İlk haftasında üç vardiya çalıştı. Ona minibüste görevde olması ve siparişleri beklemesi gerektiği söylendi. Sadece iki ya da üç iş aldı ve teslimat başına ödeme aldı, bu yüzden beklemek için harcadığı zaman ödenmedi. Bazen bir iş sabah 4.00'te gelir ve akşam 19.00'dan beri işte olmasına rağmen görev ona verilirdi. Yöneticileri onu GPS ile takip etmekte ve daha hızlı sürmesi ve oraya daha hızlı varması için ona bağırdığı olmuştur. Newcastle Havalimanı'na bir iş için gönderildiğinde üzerinde sadece 40 sterlin nakit vardı ve yöneticisi ona telefon edip acele etmesi için bağırıp duruyordu. Direksiyon başında uyuyakalmış ve yakıtı hızla tükenmekteydi. Sonunda oraya vardığında, neredeyse yakıtı bitmişti ve eve gidebilmek için hesabına para yatırması için karısını aramak zorunda kaldı. Başka bir sefer, bir paket teslimatı için yanlış adrese verildi- ertesi gün şirket aradı ve yeni adrese teslim etmesini, aksi takdirde ödeme alamayacağını söyledi. Panikleyerek çocuklarını birkaç saat gözetimsiz bıraktı."[228]

D. Arthur'un örnek olayında, işin güvencesi ve biçimi bir kenara bırakıldığında, mesai saati içerisinde GPS ile sürekli bir gözetim altında tutulması, neoliberal psikopolitik etken olarak görebileceğimiz 'her zaman daha hızlı' olma başarısı peşinde olması gerektiği durumları oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bu alandaki sorunları veya işinden olmama gayretleri; çocuklarını güvensiz bir hâlde bırakması, borç alması ve aile içerisindeki problemler olarak karşısına çıkmaktadır. Bu husus, gelir temelli yoksulluk analizlerinde

[228] Armstrong, a.g.e,, s.7-8.

çoğunlukla ihmal etmektedir. Yeni yoksulluk tanımlaması ve bünyesinin anlaşılmasını bu nedenle önemli bulmaktayız. Bu bölümde, yukarıdaki başlıkların bileşimi olarak güvencesizleşen, tüketim-dışı, istihdam-dışı, sınıf-altı olarak tanımlanan kesimleri ele alarak yeni yoksulluğun içeriğini başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1.5.2 Tüketim Toplumunda Yoksul: Yeni Yoksulluk

Küreselleşmenin ve neoliberal politikaların, ekonomik büyümeyi sağlayacağı ve dolaylı olarak yoksulluğun azalacağı varsayımının aksine yoksulluğa yeni bir boyut eklediğini belirtebiliriz. "Biçim değiştiren yoksulluk, "yeni yoksulluk" adlandırmasıyla, küreselleşme ile bireyselleşen, yalnızlaşan, devingenlik içinde olan, göçen, çalışma yaşamı içinde yer alsa da geçinemeyen, tüketemeyen ve kazanamayan kişileri tanımlama gibi birçok durumla ilişkilendirilmektedir."[229] Artık sanayi kapitalizminin çalışmayı kutsayan, yoksulları çalıştırıp denetleyen kurumları geride kalmıştır, refah devletinin tam istihdam güvencesi ise geçmişteki bir anlatıya dönüşmektedir. Yeni kapitalizm bireylerden yeni roller beklemektedir: Tüketim. Yoksulların, toplumun kendilerinden beklediği bu rolü oynamayı bırakın temel ihtiyaçlarını karşılamalarının, güvenceli veya tam zamanlı çalışmalarının giderek güçleştiğini söyleyebiliriz. Yeni durum içerisinde, "yoksulların sefaletini onların çalışma isteksizliğine atfetmek ve böylece onları ahlaksızlıkla suçlamak ve yoksulluğu işlenen günahın cezası olarak göstermek, çalışma etiğinin yeni tüketim toplumunda yerine getirebileceği son hizmetidir."[230]

Neoliberal dönemde yoksulluğa faydacı bakış artık önemini yitirmektedir, tüketemeyen yoksulların bu nedenle kontrol edilmesi birincil öncelik hâline gelmiştir. Önceden yoksulları çalışma ile özdeşleştiren, yedek iş gücü olarak gören anlayış emek yoğun olmayan işlerin artması, parçalanması neticesinde panoptikal kurumlar önemsizleşmiştir. 17. yyda İngiltere'dekine benzer biçimde, Osmanlı'da 1895 yılında kurulan Darülaceze, 'düşkünler evi' kurumları çalışma etiğinin[231] yeni boyutunun dışında kalmıştır. Çalışmazsan mahvolursun olarak özetlenecek 'eski çalışma etiği' yerini tüketmezsen

[229] Melek İpek, Yeni Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Yardım Paradoksu, *İş Yazıları Dergisi*, Sayı 1, s.78.
[230] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 59.
[231] "Tüm niyet ve amaçlarıyla çalışma etiği için başlatılan cihad bir denetim ve itaat mücadelesiydi. Her şey adına sürdürülen bir güç mücadelesiydi çalışan insanları, soylu bir çalışma hayatı adına ne soylu ne de ahlaki terbiye ölçütlerine cevap veren bir hayatı kabul etmeye zorlamak için bir savaştı." Bauman, çal yok, s.17 'Çalışmayı kutsamak, resyonelleştirmek ve sanayi toplumnda bir noram hâline getirmek açısından çalışma etiğinin yaratılması oldukça dikkat çeken psikopolitik bir argümandır. Bauman'a çalışma etiği, esas olarak özgürlüğün teslim alınmasına dayananmaktaydı.

mahvolursun-a bıraktığını söyleyebiliriz. Tüketim toplumu, 'markaların kimlik, aidiyet ve yeni bir yaşam tarzı yaratma adımları'[232] düşünüldüğünde, dışarıda kalanların oluşabilecek mahrumiyet ve yetersizlik hissini yaşayabileceğini belirtmemiz gerekmektedir.

"Tüketimi yöneten bir büyülü düşünce, günlük yaşamı yöneten mucizevi bir zihniyettir; bu, düşüncelerin mutlak-gücüne inanç üzerine kurulu olarak tanımladığımız ilkel bir zihniyettir…günlük pratikte tüketimin lütufları bir emeğin ya da bir üretimin sonucu olarak yaşanmaz, mucize gibi yaşanır."[233] Tüketimin bu baş döndürücü atmosferinde, sınırsız duyumlar ve deneyimler içerisinde normal yaşam, buna katılan tüketicilerin yaşamıdır. Başarı ve mutluluğun materyal mülkiyet sahipliği ile tanımlandığı bu durumda yoksulların 'ritüel dışı' kalması bu imkanlardan yoksunluk yaşamları ile sonuçlanabilmektedir. Tüketim toplumu anlayışının ve neoliberal itkilerin aksine temel ihtiyaçların belirli bir seviyesinin karşılandığı noktanın ötesine geçen zenginliğin daha büyük bir mutluluk getirmediğini göstermektedir.[234] Fakat temel ihtiyaçları karşılamakta güçlük çeken, ortalama bir hayat standardına erişemeyen yoksullar, tüketim toplumunda, günlük yaşamı yöneten bu mucizevi zihniyetin dışında kalmaktır. "Tüketim toplumunda mutlu ya da sadece normal bir yaşama erişememek başarısız ya da yeterince tüketemeyen tüketici olmak demektir. Ve böylece tüketim toplumunun yoksulları, her şeyden önce sakat, arızalı, kusurlu ve noksan, diğer bir deyişle yetersiz olarak tanımlanırlar ve kendilerini de böyle tanımlarlar."[235]

Potlaç[236] kültürünün olduğu ilkel toplumlarda, ritüeli gerçekleştiremeyenlerin yaşadığı durumu, tüketim toplumunda yoksulların yaşadığını söyleyebiliriz. Bu şölen, gruptaki diğerlerine karşı, bir nesneyi yakma, yok etme ve tüketme gücünün sergilendiği bu ritüel kendini ve prestijini[237] göstermenin bir yöntemidir. "Kaybedenin kapitalist dünyadaki

[232] Douglas B., Holt, "Why Do Brands Cause Trouble? A Dialectical Theory of Consumer Culture and Branding." *Journal of Consumer Research*, 29(1), 70-90, 2002.
[233] J. Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Ferda Kesgin ve Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 9. Baskı, 2020, s. 23-24.
[234] Richard A. Easterlin, Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence." In David, P.A., & Reder, M.W. (Eds.), Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz (pp. 89-125). New York: Academic Press., 1974.
[235] Baumann, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 60.
[236] Potlaç, yalın toplumlardaki önemli bir güç gösterisinin gerçekleştiği törenlere denir.
[237] M. Harris, *Kültür Bilmeceleri: İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*. Çev. Fatih Gümüş. Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s.104-106.

konumu, mutsuzluğu yerine armağan ekonomisinin hâkim olduğu toplumlarda kaybetmeyenin, vermeyenin, harcamayanın mutsuzluğu söz konusudur. Harcama yapmak, meydan okumak ve kendi zenginliğini karşıdakine tanıtmanın yoludur."[238] Yoksulluğu, yeni yoksulluğa dönüştüren itici güçlerden birisi tam da bu, tüketim toplumunun ötekisi olma hâlidir. Yoksulluk; gelir ölçütünün ötesine geçmesiyle geniş kesimlere yayılması, kentlerde görünür olması ve bireylerin mücadele imkanlarının giderek azalması neticesinde 'yeni' adlandırmasını kazanmıştır.

1.5.1 Yapabilirliklerin Yitimi ve Kronikleşen Yoksulluk

Tüketim toplumu, üretilen, geçici olarak doyurulan veya doyuma ulaşamayan, üretilen arzuların toplumudur. Arzular ve istekler karşısında tercihlerdeki sınırsızlık bizatihi tercih etmenin kendisini önemli bir hâle getirmektedir. Tercih etmek, "tercih etme tarikatına tahsis edilmiş ve ağzına kadar tercih müminleriyle dolu bir tapınağın içinde, diğer tercih ediciler topluluğuyla birlikte yerine getirildiği zaman çok daha tatmin edicidir."[239] Alışveriş merkezlerinde diğer bireysel tercih edicilerle gezmenin haz verici yönü de burada yatmaktadır. Hiç paranız olmadan dolaşmakla paranız olduğu durumda, tercih edebilir, tüketebilir değiştirebilir olduğunuz durumdaki gezmenin farklı olduğunu söyleyebiliriz. Varsılları, hayranlık merkezi hâline getiren de tüketim toplumunda, bu değiştirme yetenekleridir. "Artık bu sevginin kaynağı servetin kendisidir, en süslü ve en savurgan hayatın garantisi olan servet. Önemli olan şey, yapılması gereken ya da yapılan değil, yapılabilendir. Zengin kişilerde evrensel olarak hayran olunan şey onların, hayatlarının kapsamını titizlikle seçme ve gerek gördüklerinde çaba göstermeden değiştirme kabiliyetleridir.""[240] O hâlde, tüketim toplumu ve neoliberal psikopolitikanın beklentileri altında yoksulluğun, bu değiştirme kabiliyetinden yoksunluğu ifade eden bir yönünün de olduğunu söyleyebiliriz

Tüketim toplumunun ötekileri ise yoksulluğa ilişkin temel kapasitelerinin yanı sıra yeni bir yapabilirlikten de mahrum kalmaktadırlar.

> Hindistan'ın bölünerek Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından hemen önceki o günlerde cemaat ayaklanmaları oluyor, Hindular ve Müslümanlar birbirini öldürüyordu. Adam, Kader Mia

[238] Gönül Demez, Armağanın Değişen Sosyo-Kültürel Anlamları: Tüketim Toplumu Bağlamında Bir Hediyeleşme Örneği Olarak Çiçek Gönderme, *Mediterranean Journal of Humanities* I/2, 2011, 87-103, s. 91.
[239] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 49.
[240] Bauman, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, s. 64.

> adında Müslüman bir gündelik işçiydi. Üç kuruşluk bir iş için komşu eve giderken geniş Hindu bölgemizdeki cemaat mensubu haydutlar tarafından sokak ortasında bıçaklanmıştı. Ona su verdim. Bu arada bağırarak evdeki büyüklerden yardım istiyordum. Babam onu hastaneye yetiştirdi. Kader Mia yolda bize karısıyla arasında geçen konuşmayı anlattı. Karısı ona bu kanşık zamanlarda düşman bir bölgeye gitmemesini söylemişti. Ancak Kader Mia iş bulup biraz para kazanabilmek için dışarı çıkmak zorundaydı, çünkü ailesinin yiyeceği yoktu. Onun iktisadi özgürlüğünün olmamasının cezası, daha sonra hastanede gerçekleşen ölüm oldu.[241]

Sen'in aktardığı bu olayda ekonomik özgürlük yoksulluğunun kişini diğer özgürlük alanlarını nasıl etkilediğini, ölüm riskinin göze alındığı bir işgücü piyasasının sonucunu görmekteyiz. Aynı zamanda temel özgürlüğün kurucu unsur olarak kapasiteleri etkilediğini söyleyebiliriz. "Temel özgürlükler; açlık, beslenme yetersizliği, önlenebilir hastalıklar ve erken ölümden kaçabilmenin yanı sıra, okuryazarlık ve hesap yapabilme, siyasal katılımdan ve serbestçe ifade imkânından yararlanma vb. özgürlüğü gibi temel kapasiteleri kapsamaktadır."[242] Ekonomik özgürlüklerin ve maddi yeterliliklerin tek belirleyici olmasa da önemli sonuçlara yol açabileceğinden hareketle, kapasitenin sağlanması, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesi bağlamında öne çıkmaktadır. İnsani Yoksulluk başlığı altında değinmiş olduğumuz, insan onuruna uygun biçimde yaşama, hayat kalitesine sahip olma ölçütü bu bağlamda yapabilirliklerle yakından ilintilidir. "Yeni yoksulluk yalnızca gelir ve tüketim sorunları dolayısıyla yoksulların mutlak yoksulluk çizgisinde yaşamasıyla ilgili değil, onların yaşamlarını iyileştirecek yapabilirliklerini kısmen veya tamamen yitirmesiyle ilgilidir."[243]

Güvensizliğin (*insecurity*), harekete geçme veya hangi eylemi gerçekleştireceğini seçme yeteneği (*agency*) üzerindeki etkisi bu anlamda dikkat çekicidir. Belirsizlik bileşkesi ile neoliberal politikaların yaratmış olduğu bireyin kendi hayatı üzerindeki kontrol hissindeki aşınma, eylemlilik üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. BKMP (2022a), bu ilişkiselliğin ortaya konması açısından önemli veriler sunmaktadır. Buna göre, yüksek güvensizlik oranı, çok yüksek insani gelişmişlik gruplarında düşük ve orta insani gelişmişlik seviyesindeki gruplara göre daha az gözlemlenmektedir.

[241] Sen, a.g.e, 2004, s. 23.
[242] Sen, a.g.e, s. 56.
[243] Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk- Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.70-73.

Şekil 6. Düşük Eylemlilik ile Daha Fazla Güvensizlik Arasındaki İlişki

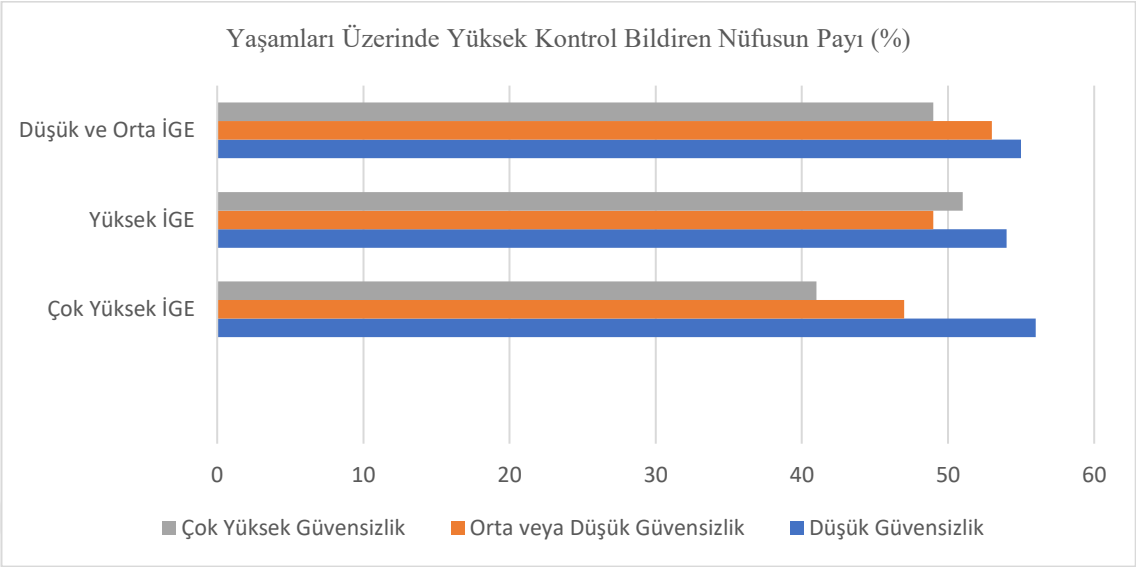

Kaynak: UNDP, a.g.e, 2022a, s141.

Yeni yoksulluğun oluşmasında, yoksulların karşılaşmış olduğu durum içerisinde, eylemliliğin (*agency*) aşınmasına benzer yeni yapabilirlik kayıplarının olduğunu söyleyebiliriz. Önceki dönemlerde yoksulluğu emen formel ve enformel sektörlerin farklılaşması, yoksulların kendilerini bu alanların dışında bulması önemli bir belirsizlik kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim "formel istihdam ve formel koruma olanaklarının erişilemez durumda olması nedeniyle, enformel kanallar etkin bir entegrasyon ve hayatta kalma mekanizması olarak varlık göstermiştir."[244] Yeni durumda, enformel entegrasyon zayıflamakla birlikte iş bulunsa dahi güvencesiz, yarı zamanlı, kayıt dışı istihdamla yaygın biçimde karşı karşıya olunması önemli bir sorun oluşturmaktadır. Çalışan yoksullar tanımı da bu bağlamda yeni yoksulluğa eklemlenmiş olmaktadır. Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu'nun nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığı kırdan kente göçte dayanışma ağları ve önceki gelenlerin sonrakiler üzerinden ilerlediği ağlar zayıflamıştır. "Enformel sektör…kentlere göç eden tüm kırsal göçü emme gücünden yoksundur."[245] Ayrıca kendi kendini geçindirmek dahi yeterli olanaklara sahip olmayanların "kendini gerçekleştirme" baskıları altında, neoliberal psikopolitik etkilerle

[244] Yalkın Romano ve Mehmet Penpecioğlu, "From Poverty in Turns to New Poverty: A Scrutinize to Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey" 3 (5), OcakNisan, ss. 135-150, 2009, s.145.
[245] David Harvey, *Post Modernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, 3. basım. İstanbul: Metis Yayınları, s. 246.

baş etmesi gerekmektedir. Yapabilirlik kısıtlılığının, bu bakımdan içsel gerginliğin, dışlanmışlığın, yetersizliği derinleştiren önemli etmenlerden birisi olduğunu ifade edebiliriz.

Yeni yoksulluğun yaratmış olduğu yapabilirlik kısıtları, kronikleşen bir yoksulluğa işaret etmektedir. Kronik yoksulluk biçimlerine düşme riskleri çeşitli nedenlerle şehirlerde yoğunlaşmaktadır. "Burada ekonomik yoksulluğun akut, ilerici ve durdurulamaz sosyal dışlanma biçimlerine dönüşmesi özellikle muhtemeldir."[246] Yeni yoksulluğun kentlerde şekillenmesi tam da bu sebeple olmaktadır. Cemaat bağlarının zayıflaması, iş gücü piyasasına katılamama, bireyleri kentli kimliğine eklemleyecek mekanizmalara erişememe, temel insani ihtiyaçların dışında sosyo-kültürel katılımda yaşanan sorunlar kentleri yoksulluğa yeni dinamikler katan mekânlar hâline getirmektedir. Kentlerde; "istihdam ve demografik dönüşümler daha radikaldir ve sürekli olarak yeni kırılganlık biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Toplumsallık ilişkilerinin istikrarsızlığı, heterojenliği ve anonimliği, akrabalık ve topluluk dayanışması sistemlerini zayıflatmıştır."[247]

Özellikle kırdan kente göç sonrası etkili olan enformel ilişki ağlarının tampon işlevi gören mekanizması hızla zayıflamıştır. Öncelikli ihtiyaçlardan olan barınma, iş gücü piyasasında yer alamayan veya düşük ücretle çalışmak zorunda olan kesimleri önemli ölçüde etkilemektedir. Akraba evinde uzun süre kalma veya onların yakınına bir barınma alanı inşa etme nostaljik bir anıdan öteye gidememektedir. Gecekondunun bir kente çıpa sağlayan işlevi dağılmakta, barınma hususunda piyasa ile baş başa kalınmaktadır. "Gecekondu hem formel konut piyasasının hem de devletin dışladığı kesimlere yönelik piyasa dışı bir çözüm olarak orta çıkmıştır. En başından beri gecekondunun işlevi, devlet ile piyasa arasına kalan o geniş boşluğu doldurmak olmuştur."[248] Türkiye özelinde bakarsak, Sultanbeyli'de işgal edilecek veya işgal edilmesine göz yumulacak, tapusu sonradan dağıtılacak hazine arazileri neredeyse kalmamıştır.

Sonuç olarak, içerisinde bulunulan yoksunluklardan olanakların kısıtlı olması nedeniyle kurtulamama, kronikleşen bir yoksulluk döngüsünü beraberinde getirmektedir.

[246] Mingione, a.g.e, s. 13.
[247] a.g.e, s. 13-14.
[248] Işık ve Pınarcıoğlu, a.g.e, s. 112.

Yoksulluğun kronikleşmesinde ve yapabilirliklerin azalmasında, sosyo-kültürel bütünleşme sorunları, iş gücü piyasasının yeni formunun yanı sıra barınmanın maliyetinin önemli nedenler olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan, "daha yüksek yaşam maliyeti, uygun konaklama yeri bulamama olasılığı ve kendi kendini geçindirme (self-provisioning) stratejilerini benimsemenin zorluğu, yoksullaşma dizilerini daha sık hâle getirmektedir.[249]. Neoliberalizmin yoksullukla mücadeleyi havale ettiği ekonomik büyüme ve aile de önceki dönemlerdeki formunu hızla yitirmektedir. Hem istihdam hem de aile, daha az istikrarlı hâle gelmekte ve bu nedenle, bireyleri kötü niyetli yoksullaşma döngülerine düşmekten korumakta daha sorunlu ve seçici hâle gelmiştir.[250]

Hem halihazırda içerisinde bulunulan kronik yoksulluk sorunu hem de gelecekteki olası riskler, bir kırılganlık parametresinde en üst basamaklara çıkarabilir. Judith Butler'a göre prekarlık(precariousness), istikrarsızlık anlamı çerçevesinde, yaralanabilirlik/ölümlülük kavramlarına karşılık gelmektedir. Ontolojik olarak tüm canlılarda geçerli bir durumu nitelemektedir.

> Bedenlerimiz bizi savunmasız kılar. Ve savunmasızlık bize insanın ait olduğu varlık türü hakkında bir şeyler söyler. Bedenli bir varlığın kendisini, kendi durumundan ne kadar soyutlayabileceğinin bir sınırı vardır. Bu durum hep kötü olmak zorunda değildir: şiddeti, tehdidi, bedensel hastalıkları seçemeyeceğimiz gibi, aşk, arkadaşlık, ilham gibi seçemeyeceğimiz güzel durumlar da vardır. Çokluk ve yaralanabilirlik/ savunmasızlık olmaksızın, bunların hiçbirisi olmazdı.[251]

Yaralanabilirliğin dağılımına ilişkin canlılar arasında eşitlik yoktur, bazı canlılar çok daha fazla risk altındadır. Prekarite tam da bu dağılım ile ilgilidir. Butler, "hangi ölümün yasının tutulmaya, hangi yaşamın yaşanmaya değer olduğunu belirleyen politikaların bu noktada öne çıktığını ileri sürmektedir."[252] Konumuz açısından neoliberal politikalar ve rekabet, verimlilik gibi araçlar kırılganlığın toplumsal olarak üstlenilebilecek risklerini, bireyselleştirir. Evden çalışma, evde parça başına iş yapma, yarı zamanlı çalışma gibi durumlar kaçınılmaz olarak güvence kavramını da parçalamaktadır. "Fabrikaların duvarları ve vardiya süresi ile sınırlı olan çalışmanın şekli, yeni durumda günlük hayatın içinde giderek erimektedir. Bireyler zaman üzerindeki kontrolünü bu şekilde kaybeder,

[249] Mingione, a.g.e, s. 14.
[250] Bkz. Mingione, a.g.e, s. 13.
[251] Judith Butler, *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü,* çev. Başak Ertür, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2018, s. 40-41.
[252] Butler, a.g.e, 2018, s.40.

hayatın tüm alanları daha fazla meta veya yaşamak için çalışma ile çerçevelenir.[253] Prekariteyi küreselleştirirken, benzer biçimde güvenceyi genelleştirmeyen politikalar, ekonomik belirsizlik tehdidini bireyin omuzlarına yükler. "İnsanlar para ya da yiyecek gibi temel ihtiyaçlardan yoksun olduklarında yahut ellerindekini her an kaybedebilecekleri korkusuyla yaşadıklarında, zihinsel enerjilerinin çoğunu gündelik işlerle boğuşurken tüketmek durumunda kalırlar."[254]

1.5.3 Sosyal Dışlanma

Sosyal dışlanma kavramının icadını, Rene Lenoir'ın, 1974'te yayımladığı Les Exclus: Un Francais Sur Dix (Dışlananlar: Fransa'nın Onda Biri) adlı kitabına dayandırmak, yoksulluk çalışmalarında kabul gören bir anlayıştır. Lenoir'a göre dışlananlar arasında sadece yoksullar değil, aynı zamanda engelliler, intihara meyilli insanlar, yaşlı, istismara uğramış çocuklar, madde bağımlıları vb. gibi çok çeşitli insanlar bulunmaktadır.[255] Fransa'da bu süreç içerisinde çok çeşitli kesimleri içeren- ekonomik büyümede unutulanlar, iş elde etmek için yeterli yetkinliğe ulaşamayanlar- gibi sosyal dışlanma tanımlamalar kullanılmıştır.

1980'lerin ortalarına gelindiğinde, Fransa'da "hem sağ hem de komünist muhalefet artan işsizliğin sorumlusu olarak sosyalist hükümeti suçlamış ve bu duruma "yeni yoksulluk" tanımını kullanmıştır."[256] Hükümet sosyal dışlanma terimini kullanmayı tercih ederken, muhalefet çok daha geniş bir içeriği betimleyen tanımı, yoksulluk ve eşitsizliği öne çıkarmıştır. Kavram, yalnızca uzun vadeli ve tekrarlayan işsizliğin artışına değil, aynı zamanda toplumsal bağların; aile istikrarsızlığı, tek üyeli haneler, sosyal izolasyon ve sendikalara, emek piyasasına ve işçi sınıfı birlikteliğine ve sosyal ağlara dayalı sınıf dayanışmasının zayıflamasına da atıfta bulunmaktaydı.[257] Bu kapsamda dışlanma, küreselleşmenin, neoliberal ekonomi politikalarının, iş gücü piyasasındaki ve sosyal

[253] Bkz. André Gorz, *Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri*, çev. Nilgün Tutal, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 70-71.
[254] Guy Standing, *Temel Gelir*, çev. Ceren Demirdöğdü, 1. Baskı, İstanbul: Tellekt, 2020, s. 98..
[255]Arjan de Haan, Social Exclusion: Towards a Holistic Understanding of Deprivation, 1999, s.2, https://www.researchgate.net/publication/44824462, Erişim Tarihi: 25.04.2021.
[256] Hilary Silver," Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms", *International Labour Review*, January 1999, Sayı 133, (5), ss. 531-578, s. 533.
[257] a.g.m, 1999, s. 533.

hayattaki istikrarsız durumları kapsayan, yoksulluğu içeren bir hal almıştır. Fakat her yoksulun sosyal olarak dışlanmadığı gibi her sosyal dışlanmaya (etnik, dini, yaşam tarzı, cinsiyet, cinsel kimlik, siyasal ideoloji vb.) nedenlerle maruz kalanların yoksul olması söz konusu değildir. Bu nedenle çalışmamızda sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarını ayrı ayrı fakat birbiri ile ilişki içerisinde ele almaya çalışacağız. Yeni yoksulluk-sosyal dışlanma ilişkisini, yeni yoksulların karşı karşıya kaldığı dışlanma biçimlerini irdeleyeceğiz. Bu kapsamda yeni yoksulluk ve sosyal dışlanma bağıntısını; çalışma ilişkilerinin ve etiğinin değişimi, iş gücü piyasasına katılım, tüketim şöleninden dışlanma ve yapabilirlik üzerinden ele almaya çalışacağız

Sosyal dışlanmanın tarihsel süreçte, çoğunlukla toplumsal normların bir biçimde dışında kalma ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde ise benzer biçimde ve çok boyutluluk içerisinde sosyal dışlanma, varlığını sürdüren önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma; siyasal, toplumsal, kültürel, mekânsal, ekonomik alanlardan bir biçimde tecrit edilmeyi kapsamaktadır. Yoksullar ise toplumsal kabulleri karşılamak adına hâlihazırda yetersiz olan yapabilirlikleri neticesinde sosyal dışlanmanın önde gelen özneleri haline hızla gelebilmektedirler. A. Sen'e göre sosyal dışlanma yapabilirlikten yoksun kalma ile ilişkilendirilerek, sosyal dışlanmanın yapısal bir öğesi olarak ele alınabilir.[258] Sen, sosyal dışlanmayı yapabilirlik yoksunluğunun yapısal bir parçası olmasının yanında çeşitli yeteneklerde başarısızlığın da etkeni olarak değerlendirmiştir. "Sosyal ilişkilerden dışlanmak başka yoksunluklara da yol açarak yaşam fırsatlarımızı daha da sınırlandırabilir. Örneğin, istihdam edilme veya kredi alma fırsatından dışlanmak, ekonomik yoksulluğa yol açabilir ve bu da diğer yoksunluklara (yetersiz beslenme veya evsizlik gibi) neden olabilir.[259]

Yeni yoksulluğa ilerleyen süreçte, yoksulların sosyo-ekonomik dönüşümlerden, yapabilirlikleri ve sosyal dışlanma bağlamında etkilendiğini ifade edebiliriz. Sanayi Devrimi sonrasında değişen üretim anlayışı ve çalışma ilişkileri doğrultusunda yoksullar, yedek iş gücü olarak görülmüş, yoksulluğun nedeni tembellik olarak ele alınmıştır. Sanayi toplumunun normları, yalnızca ekonomik kazanç değil aynı zamanda ahlaki bir yükümlülük olarak yoksullardan çalışmalarını beklemekteydi. Şüphesiz, buna uygunluk

[258] Amartya Sen, *Social Excluison: Concept, Application, and Scrutiny*, Asian Development Bank. Manila, 2000, s. 4-5.
[259] Sen, *Social Excluison: Concept, Application, and Scrutiny*, s. 5.

göstermeyen yoksulların, çalışmaya zorlanmalarının yanı sıra sosyal olarak dışlanmalarının da önemli bir ahlaki zemin kazandığını söyleyebiliriz.[260] Çalışma etiğinin bu zorlamasına boyun eğenler ise, kimlik sunan iş ile ödüllendirilmişlerdir. Artık; düşkün, işe yaramaz, tembel olmak gibi dışlamalar çalışma neticesinde uzaklaştırılmış olmaktadır. Bu anlamda sermayenin iş gücüne duyduğu ihtiyaç, emek fiyatını düşürücü isteklerin ve toplumun yoksulları kodladığı sefalet/tembellik argümanlarının çalışma etiği içerisinde bir uyumluluk sergilediğini ifade edebiliriz.

Sanayi toplumunun dünyasında sistemin yoksullara gereksinimi olmuş, refah devletinin etkin olduğu dönemde de sosyal politikalar aracılığıyla bu yönde adımlar görülmüştür. "Oysa bilgi toplumuna geçen, küreselleşen dünyada varsılların yoksullara gereksinmesi süratle azalmaktadır."[261] Makineleşmenin ötesinde, yapay zekâ ve robot teknolojilerinin hâkim olduğu üretim yapısı, bulunabilirse yarı zamanlı, geçici, güvencesiz çalışma biçimleri yeni yoksulluğun tanımlanmasında önemli etkenler olmuştur. Yoksulların toplumsal entegrasyonun "çalışma" üzerinden ilerleyen kurgusu önemini yitirmeye başlamıştır. Ayrıca refah devletinin sosyal destek uygulamalarının neoliberal dönemde kısıtlanmanın ötesinde, yardım alanların damgalanması yoksullar açısından yeni gerilimler yaratmıştır. Neoliberalizmin, refah devleti uygulamalarının, yoksulların bağımlılara dönüştürdüğüne yönelik varsayımı, bu damgalama sürecinde öne çıkan unsur olmuştur. Bauman'ın ifade ettiği gibi "bağımlılık pis bir sözcük haline gelmiştir. Terbiyeli insanların utanmaları gereken bir şeyi ifade etmektedir."[262]

Tüm bu bilgilerden hareketle, neoliberalizmin yoksullara yönelik bakışını göz önünde bulundurduğumuzda sosyal dışlanmanın yeni boyutlarından bahsedebiliriz. Öncelikli olarak formel ve enformel iş gücüne dahil olarak yoksulluktan kurtulmanın, toplumsal hayata entegrasyonun daha zor hale geldiğini söyleyebiliriz. Sanayi toplumunda üretim ilişkileri ve çalışmanın anlamı neticesinde kimlik sunan çalışma, yeni dönemde böyle bir araçsallık taşımamaktadır. Bu dönemde kimlikler, "sadece tüketilmek ve böylece yok

[260] "Onların eğilimlerine güvenilemezdi; istedikleri gibi davranmakta serbest kaldıklarında, kendi arzu ve hevesleriyle başbaşa bırakıldıklarında çaba sarfetmektense açlıktan ölürler, kendilerini geliştirmekle uğraşmaktansa pislik içinde yaşarlar, bir anlık, geçici bir eğlenceyi daha uzak fakat kalıcı bir mutluluğa yeğ tutarlar, sonuçta iş yapmak yerine hiçbir şey yapmamayı tercih ederlerdi. Tüm bu iğrenç, denetimsiz dürtüler, doğmakta olan endüstrinin karşı çıktığı, savaştığı ve sonunda yok etmek zorunda olduğu "geleneğin" bir parçasıydı." Bkz. Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 19-21.
[261] Taşğın, a.g.e, s. 153.
[262] Z. Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s.93

olmak şartıyla tıpkı tüketim malları gibi sadece sahip olunmak içindir."[263] Tüketim toplumunun normlarına ve beklentilerine uyum sağlamak, yeni geçerli durum olmuştur. Tüketim estetiği içerisinde yetersiz, dışlanmış, kusurlu görülenler, yeni sistemin yarattığı ekonomik etkiler de düşünüldüğünde, kısıtlı yapabilirlikleriyle yeni yoksullardır. Yoksullara bakış, geleneksel toplumda tanrısal inayeti hayırseverliğe, sanayi toplumunda tembellikten kurtarmaya yönelik sermaye-devlet-toplum birlikteliğine yönelik bir işleyiş ortaya çıkmıştır. Neoliberal dönemde ve tüketim toplumunda ise yoksullar, içerisinde bulundukları konumdan bireysel olarak sorumlu[264] kabul edilmektedirler. Sosyal dışlanmaya maruz kalmak ve sınıf dışına itilmek tam da bu çerçevede gelişim göstermiştir.

> "Sınıfdışına düşme -kasti ya da ihmal sonucu- bir tercih meselesidir. Bir kişi sınıfdışına. sadece yoksulluktan kurtulmak için gerekeni yapmayı başaramadığı ya da ihmal ettiğinden dolayı düşse bile bu bir tercihtir. Bir özgür tercih ediciler ülkesinde, gerekeni yapmamak, basitçe, başka hiçbir düşünce olmaksızın, onun yerine başka bir şeyi -bu durumda "sosyal olmayan davranışı"- tercih etmek olarak yorumlanır. Sınıfdışına düşmek özgür bir egzersizdir. Özgür tüketiciler toplumunda kimsenin özgürlüğüne engel olmaya müsaade edilemez; ama para isteyerek, musallat olarak, tehdit ederek, can sıkarak, vicdanlara rahatsızlık vererek diğer insanların özgürlüklerini kısmak için kendi özgürlüğünü kullanan insanların özgürlüğünü. Kısıtlamamak da kabul edilemezdir, çoğu kişi de bu görüşe katılır -aksi takdirde bu diğer insanların hayatları tatsızlaşırdı."[265]

Tüketim, sınırsız özgürlükler ve seçimler toplumunun öznelerini rahatsız etmemek adına, bu 'tatsızlıkların' giderilmesi elzem görülmektedir. Yoksullara duyulabilecek ahlaki sorumluluk duygusunun ortadan kaldırılabilmesi önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda yoksulluğun suçla birleştirilmesi, suçun kaynağı olarak kodlanması, ihtiyaç duyulan ahlaki meşruiyeti sağlamada ciddi bir çözüm önerisi olmuştur. "Mevcut ya da potansiyel suçlu olarak yoksullar etik bir sorun olmaktan çıkarlar; onlar bizim ahlaki sorumluluğumuzdan muaf olmuşlardır."[266] *Sosyal Politikalardaki Değişim* başlığı altında değindiğimiz gibi yoksullara yönelik kamusal politikalar, sosyal yardımlar, suçlulara yapılan katkılar olarak imgelenmiştir.

Neoliberal yaklaşım içerisinde sosyal destek almanın aşağılayıcı kodlamasının yanı sıra bu yükümlülükler aile, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve hayırseverlik kampanyalarına havale edilmiştir. Bu sayede neoliberalizmin yoksullar için hedeflediği çerçevenin hem

---

[263] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, 1999, s. 47.
[264] Bkz. L. Wacquant, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Durham and London: Duke University Press. 2009, s.307
[265] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, s. 104.
[266] a.g.e, s. 114.

iktisadi hem de etik olarak çizildiğini söyleyebiliriz. Bir yandan devlet, sosyal politikalar için ekonomik alana müdahale etmezken diğer yandan bu durumun ahlaki temelleri atılmış olmaktadır. Bu kapsam içerisinde, yeni yoksulların sosyal dışlanmaya maruz kalırken, kronik yoksulluklarını aşabilecekleri, yapabilirliklerini artırabilecekleri kaynaklardan mahrum kaldıklarını veya bunları almaktan imtina ettiklerini söyleyebiliriz. "Sosyal olarak dışlanan yoksulların hayat öyküsünde; özgüven kaybı, fiziksel ve psikolojik hastalık, başarısızlığın damgalanması, alkol veya uyuşturucu kullanımı, 'normal' bir aile birlikteliği kurma veya sürdürmede zorluk ve 'uygun' bir barınma düzenlemesi, hepsi birbirine bağlı unsurları oluşturmaktadır."[267]

Yeni yoksulluğu, maddi yetersizlik temelli yoksunluk sınıflandırmasından ayıran, yoksulluğun kronikleşen, sosyal dışlanmaya uzanan yönü olduğunu ifade etmiştik. "Yeni yoksulluk açısından değerlendirildiğinde sosyal dışlanma, ekonomik ve psiko-sosyal nedenlere bağlı olarak toplumsal yaşamdan farklı derecelerde izole olma veya izole edilme halidir."[268] Neoliberal psikopolitikanın dayattığı 'kendini gerçekleştirme' enstrümanlarının yoksunluğu, başarısızlığın sistemsel değil bireysel sorumluluk olarak adlandırıldığı ortamı göz önünde bulundurduğumuzda yeni yoksulluğu daha anlamlı kılabiliriz. "Yoksullar sahip oldukları yetersizlik ve yoksunluklar nedeniyle çoğu zaman utangaç, sessiz ya da tam tersi saldırgan ruh hallerinde bulunarak toplumdan kendi kendilerini dışlarken, toplumun yoksul olmayan kesimi tarafından da dışarıda görülme eğilimiyle karşı karşıya kalmaktadırlar."[269]

Dışlanma olgusunun; gelir-ekonomi, kültürel yoğunluklu rengi dışında siyasal alanı içeren yönü olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Belirsizlik bileşkesi içerisinde toplumsal eylemliliğin zarar görmesi, siyasal kutuplaşmanın artması da sosyal dışlanmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. BMKP(2022a) verilerine göre 2011-2021 yılları arası siyasal kutuplaşma durumunu bölgeler bazında gösteren grafik aşağıdaki biçimdedir:

[267] E. Mingione, a.g.e, s. 27-28.
[268] M. Karakaş, a.g.m, s. 10.
[269] a.g.m, s. 11-12.

Şekil 7. Ülke ve Bölge Bazlı Siyasal Kutuplaşma (2011-2021)

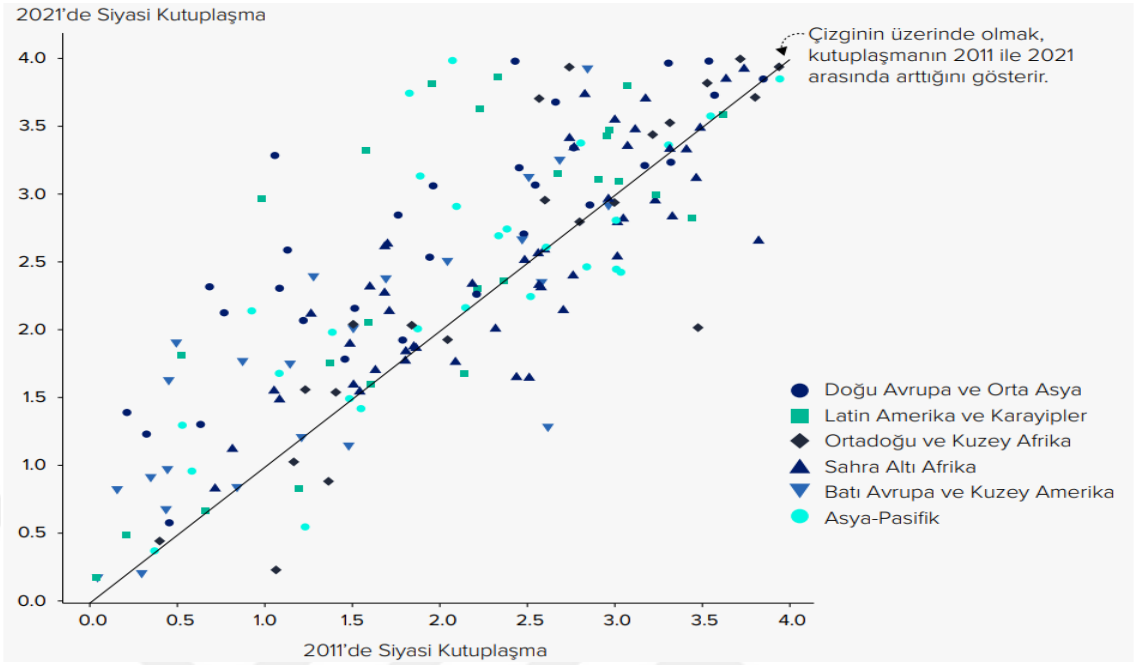

Kaynak: UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s.47.

Yeni yoksulluğun arka planında ve bünyesinde ele aldığımız unsurları özetlemeye çalıştık. İnsanların, kendilerini gerçekleştirecek araçlarını hızla törpüleyen, güvencesiz şimdi ve gelecek yaratarak kaygı içerisinde bırakan, kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerine, sağlıklı bir çevreye erişimin kısıtlandığı, çeşitli iş gücü alanlarının dışında veya çalışsa dahi kronik bir yoksulluğa saplanarak yapabilirliklerini hızla elinden aldığını varsaydığımız bu duruma karşı karşıya olduğunu belirtebiliriz. Bunun ötesinde Sennet'in ifadesinde betimlenen başarısızlık kaygısı veya neoliberal psikopolitik etkilerde öznenin kendine yöneltilen suçluluk durumlarını dikkate almamız gerekmektedir.

Yeni yoksulluğun bu çok boyutlu ve etkenli yapısı nedeniyle, yeni değerlendirme alanlarını dikkate aldığını düşündüğümüz teorik bir yaklaşım arayışı içerisinde olacağız. Ayrıca gelir ölçütünün yoksulluğu ölçme, etkilerini anlama ve yoksulluğa karşı çözümler üretme noktasında sınırlılık taşıdığı iddiasında olabilecek bir adalet anlayışına daha çok eğilim göstereceğiz. Bu bağlamda yoksulluğun bir adalet sorunu olup olmadığı eğer o şekilde tanımlanıyorsa düşünce tarihindeki gelişimini, adaletin dağıtıcı formunun gelişimini ele almaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

ADALET TEORİLERİ VE BİR ADALET SORUNU OLARAK YOKSULLUK

Adalet, çoğunlukla kıtlık ve buna bağlı eşitsizlik durumlarında yardıma çağrıldığı düşünülen bir erdem olarak tarif edilmektedir. Orijinal bolluk toplumunda, kaynakların dağıtımı ve çatışmalara ilişkin adaletin konu alacağı taleplerin geniş ölçüde azalacağı düşünülebilir. Oysa, kıtlıkla ilgili olmayan, insanın toplumsal alanda bulunması çerçevesinde ortaya çıkan, adalet talep eden durumlar oluşabilmektedir. Çatışan çıkarlar, talepler ve yükümlülükler ortaya çıktığı müddetçe insani ilişkilerin her alanında -bu ilişkiler hem iş birliği hem rekabet halindeyken- adalet talep görmektedir.[270] David Miller'ın ele aldığı biçimiyle adalet, daha çok, hayattaki iyi ve kötü şeylerin o toplumunun üyeleri arasında nasıl dağıtılması gerektiği ile ilgili tartışılmaktadır. Miller'ın daha net olarak ifade ettiği biçimde: "bir politikaya toplumsal olarak adaletsiz diye saldırdığımızda, bir kişinin ya da daha genel olarak bir insan kategorisinin, o kişi ya da grubun sahip olması gerekenden daha az avantaja sahip olduğunu (ya da daha fazlasına sahip olduğunu) iddia etmiş olmaktayız."[271] Buna ek olarak, çeşitli insan topluluklarında tarihsel süreçte farklı adalet tanımlamaları ve talepleri olması muhtemeldir.

Adaletin, günümüzde büyük oranda sosyal/dağıtıcı adalet olarak anlaşılması modern döneme ait bir tanımlama olarak görülmektedir. "Çok yakın zamana değin insanlar, adalete herkesin ihtiyacını karşılayacak şekilde kaynakların bölüştürülmesi için gerekli bir şey olarak bakmak şöyle dursun, kendi toplumları içinde kaynak bölüştürmenin temel yapısını bir adalet konusu olarak bile görmemişlerdir."[272] Bu durum, toplumların servet eşitsizliklerinden hiçbir zaman şikâyet etmedikleri, adalet tartışmalarının felsefi birtakım çekişmeler olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Örneğin; Aristophanes'in Ploutos (Servet, *Tr*.) adlı eserinde insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliklerin bir sorun olarak görüldüğüne ilişkin bir çıkarıma ulaşmamız mümkündür. Samuel Fleischacker'a göre adaletin yoksulluk sorunu ile ilgilenmesi için ise, 18. yüzyılı, Adam Smith ve Kant gibi

[270] Otfired Höffe, *Adalet: Felsefi Bir Giriş*, çev. Muhsin Bulut, 1. Baskı, İstanbul: Runik Kitap, 2020, s.24.
[271] David Miller, a.g.e, 1999, s.1.
[272] Samuel Fleischacker, *Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi*, çev. Eylem Yolsal Murteza, Gökhan Muteza, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013, s.14.

filozofların çalışmalarını beklememiz gerekmektedir. Felsefe tarihi açısından bugünkü anlamda modern dağıtıcı adalet kıstaslarının belirlenmesinde bu bakış açısı doğru olabilir fakat adaletsizliklerin toplumsal tarihini ıskalamamız gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın bu bölümünde, adalete ve dağıtıcı adaletin şekillenmesine ilişkin felsefi bir tarihsel bakış sunmaya çalışacağız. Yoksulluğun anlaşılmasını ve yoksullara yönelik uygulamaları toplumsal tarihiyle birlikte ele alarak ilerlemeye çalışacağız.

2. KLASİK DÖNEM TANIMLAMALARINDAN MODERN DAĞITICI ADALETE

Adalet teorilerine ilişkin literatürde çok çeşitli tanımlamalarla ve ekollerle karşılaşmak mümkündür. Bu bölümde, çalışmamızın ele alacağı adalet anlayışına uzanan süreçteki adalet tartışmalarına değinmeye çalışacağız. Tartışmaların sınıflandırılması konusunda ise Brian Barry'nin ve Matt Matravers'in yaklaşımından hareket edeceğiz. Bu kapsamda; uzlaşmacılık (conventionalism), teleoloji, karşılıklı yarar olarak adalet ve eşitlikçi adalet düşünceleri olmak üzere dört ana adalet teorisi ayrımı bulunmaktadır. Barry'e ve Matravers'e göre *uzlaşmacı yaklaşım*; kurumlar, sözleşmeler ve hukuk sistemleri neyin kime bağlı olmasında belirleyen olduğu için, adalet sorunlarını çözmenin sadece bu tür kaynaklardan doğru cevabın okunmasını gerektirdiğini öne sürmektedir.[273] *Teleolojik yaklaşım* ise, "sosyal düzenlemelerin amaçladıkları bazı iyi şeylere atıfta bulunarak gerekçelendirilmesi gerektiği görüşüdür."[274] Teleolojik görüşe; kökeni Stoacılık'a uzanan doğal hukuk, faydacılık, Cicero'nun, Aquinas'ın düşünceleri örnek olarak verilebilir. Kuramsal ayrımın üçüncüsü olan karşılıklı yarar olarak adalet düşüncesine baktığımızda ise faydacılığın her bir bireyin amacını ortaklaştırmaya yönelik bir itirazın olduğunu söyleyebiliriz. Barry ve Matravers'e göre karşılıklı yarar olarak adalet, herkesin kişisel çıkarına hitap etmekte ve bunu, genel olarak uyulduğu takdirde tüm bireylerin çıkarlarını ilerletecek kurallar koyarak yapma durumundadır.[275] Düşünürlere göre adalet kuramı ve siyasal düşüncenin *locus clasicus*'u Thomas Hobbes'in Leviathan'ıdır. Sonuncu kuramsal adalet ayrımı eşitlikçi adalet düşüncesi, her bireye, iyi yaşam fikrini sürdürmeleri için adil, bir dizi fırsat tahsis etmeyi amaçlamak olarak özetlenebilir.

[273] Bkz. Brian Barry ve Matt Matravers, *Justice*, Barry, Brian and Matt Matravers. Routledge Encyclopedia of Philosophy, 2011, https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/justice/v-1.
[274] Robeyns, a.g.e, s. 150.
[275] Barry ve Matravers, a.g.m.

Robeyns'e göre karşılıklı yarar olarak adalet ve eşitlikçi adalet kuramları 'iyi yaşam görüşlerinin çeşitliliği'ni tanıyan bir tür liberal formda uzlaşı olarak karşımıza çıkmaktadır.[276] Barry ve Matravers, hakkaniyet olarak adaletin açıklamaların genişliğini ileri sürerek R. Nozick, J. Rawls ve R. Dworkin'in görüşlerini bu kapsamda ele almaktadır.

Adalet kuramlarını daha ayrıntılı olarak ele almadan önce teorik çerçeveyi oluşturacak birkaç unsura değinmeye çalıştık. İyi yaşam, yarar, karşılıklı zarar vermeme, teleolojik değerlendirme gibi tartışmamızda sıkça ele alacağımız unsurların adalet tartışmalarında önemli olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bu bölümde klasik dönemde adalet kavramsallaştırmalarından modern dönemdeki dönüşümlere uzanan tartışmaları ele almaya çalışacağız.

2.1 ADALETİN TANIMI VE UNSURLARI

Adalet denilince insanların zihninde somut olarak canlanan ilk birkaç şeyden birisi gözleri bağlı, bir elinde kılıç diğerinde terazi tutan Antik Yunan'daki *Themis* - Roma'daki *Justitia*- olarak geçen tasvir olabilir. Themis, doğa yasasını, adaleti ve ilahi düzeni temsil etmektedir. Aeschylus (Eshilos)'a göre Themis'in oğlu Prometheus ise zavallı, ilkel ve deneysel olarak tanımlanan insanoğluyla dostluk kurmuş ve onlara yardım etmiştir. "En önemlisi de onlara ateşi ve her türlü teknolojiyi vermiştir."[277] Aeschylus, trajedisi boyunca Prometheus'un isyanını adalet adına yaptığını vurgulayarak aynı zamanda adaletin, 'düzen karşıtlığının' annesi olmasını satır aralarında betimlemeye çalışmaktadır. Antik Mısır mitolojisindeki *Maat* ise -Themis'e benzerlik gösterdiğini söyleyebileceğimiz biçimde-; düzen, denge, kozmik yasa ve adaleti temsil eden bir tanrıçadır.[278] Maat, evrenin yaratılışı sonrası kaosu düzenlemekle görevli olmuştur. Maat, kafasında bir tüy ile betimlenmiştir. Ölümden sonra, insanların kalplerinin bir kefeye diğer kefeye ise Maat'ın gerçekliği temsil eden tüyünün koyulacağına dair bir inanış söz konusudur.

[276] Robeyns, a.g.e, s. 150.
[277] Mark Griffith, Glenn W. Most, David Grene, Richmond Lattimore, Greek Tragedies 1: Aeschylus: Agamemnon, Prometheus Bound; Sophocles: Oedipus the King, Antigone; Euripides: Hippolytus, "Prometheus Bond", çev. David Grene, The University of Chicago Press, 2013.
[278] Geraldine Pinch, *Handbook of Egyptian Mytholog*, California: ABC-CLIO, 2002, s.159-160.

Eski Krallık döneminde özellikle her yöneticinin İsfet'i yenerek (hakikat, adaletsizlik, kaos) yerine Ma'at kurma görevi bulunmaktaydı.[279] Eski Krallık dönemi sonrasındaki Ara Dönem olan M.Ö 2181-2040 içerisinde ise Maat'a atfedilen konum bir takım dünyevi referanslar taşımaya başlamıştır. Ma'at, sadece kozmik düzendeki işleyişi betimlemek için değil istikrar ve sürekliliğin sağlanmasına yardımcı olacak uygulama biçimleri şeklinde anlam kazanmıştır.[280] Nitekim bu dönemde, Ma'at'ı dikkate alarak hareket etmek gerekliydi; "bu ilkenin, başkaları için gerçekleştirdiği eylemleri iyi niyetle yapma, güçlüye karşı güçsüzü koruma, açları doyurma, giysisi olmayanı giydirme gibi boyutları ve uygulamaları vardı."[281]

Dönemlerinde büyük çoğunlukla kabul gören her iki toplumsal kabule yeniden baktığımızda adaletin; denge, doğa yasaları ve hakikat olarak düzenleyici bir rolde ele alındığını söyleyebiliriz. Prometheus özelinde bakarsak adaletin isyanı doğurduğu kısa çıkarımının aksine düzen olarak sunulanın, çeşitli adaletsizlikler içerebileceği ve hak ettiğini almanın adaletin bir parçası olması sonucuna varabiliriz. Antik Mısır'daki Ma'at'a atfedilen konumdaki dönüşüme bakarsak; iktidarların değişmek durumunda kalan meşruiyet kaygılarının, adaletin temellendirilmesi ve adalet anlayışı üzerinde bu bağlamda etkinlik sağladığını çıkarımına varabiliriz. Elimizde bulunan yazılı bilgilere göre adalet anlayışı, çoğunlukla denge, düzenle birlikte intikam ile ilintili görülmektedir. Kayıtlı tarihin ilk 1500 yılı veya daha fazlası boyunca, insanların adalet hakkındaki fikirlerinin ağırlıklı olarak mütekabiliyet (karşılıklılık) kavramına dayandığını söyleyebiliriz.[282] Adalete yönelik karşılıklılık kabulü, özellikle Platon tarafından teleolojik (amaca yönelik) eleştiri ile karşılaşmıştır. Kaynakların, malların kısaca servetin tek tek varoluşlar değil, toplumsal bir ürün olarak kabul edilip adaletin (sosyal adalet/dağıtıcı adalet) konusu olması ise yalnızca birkaç yüz yıl geçmişe uzanmaktadır. Karşılık beklemenin/öç almanın, düzenin, dengenin, hak etmenin sınırlarının belirlenmesi bakımından, "adalet, insanlar topluma uyuyor mu, tek tek her bir bireyin edimleri arasında birbirine göre uyum var mı şeklinde formüle edebileceğimiz genele yönelmiş bir kaygının

[279] Jan Assman, *The Mind of Egypt: History and Meaning in the Time of the Pharaohs*, çev. Andrew Jenkins, New York: Metropolitan Books, 1997, s. 109.
[280] Ateş Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: İktidarı Tanrısallaştırmak* (Eskiçağ'dan Feodalizmin Krizine), 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2021, s.43.
[281] Assman, a.g.e, s. 127; Uslu, a.g.e, s. 43.
[282] Johnston, *The Brief History of Justice*, s. 3.

ürünüdür."[283] Genele yönelen bu kaygı içerisinde adalet, çoğunlukla birtakım sorunlar karşısında yardıma çağrılması gereken bir erdem olarak anlaşılmaktadır. Belirli fiiller sonucu ortaya çıkan veya çıkabilecek olumsuzluklar (negatif dışsallıklar) karşısında adalete atfedilen rolün önemli fakat yeterli olmadığını ifade edebiliriz.

David Schmidtz, negatif dışsallıkların artmasına sınır koymanın belirli bir adalet anlayışına dayanmadığını öne sürmektedir. Adalet teorisi, negatif dışsallıkları içselleştirmekten uzaklaştığı ölçüde uygun bir konumda görülmektedir. Adalet, insanların bir arada yaşamalarının maliyetini azaltan bir çerçeveye sahiptir. "Nefsi müdafaaya değil karşılıklı yarara ve dünyayı daha iyi bir yer fırsatına odaklanabilecek şekilde, bizi özgürleştirmektir; bir diğer ifadeyle negatif değil pozitif dışsallıklar üretmektir."[284] O halde adalet, insanların veya adalete konu olan herhangi bir şeyin (adaletin insan merkezli olarak anlaşılmaması gerektiğini düşünüyoruz) ne yapması veya ne yapılması ile yakından ilintili görünmektedir.

David Schmidtz'e göre adalete yönelik bu tutumun pratikteki anlamı, insanların ne yapması gerektiğine ilişkin kesin bir bağlamı zorlamasıdır. Düşünüre göre insanların yapması gereken ödevler bu bağlam içerisinde; *hak etme, eşitlik, ihtiyaç ve karşılıklılık* ilkeleri ile yanıtlanmalıdır. Adalet unsurlarından *hak etme*; alınan riskin veya çeşitli çabalar neticesinde ödüllendirilmesini kapsamaktadır. *Eşitlik* ilkesi, eşit davranışa tabi olmayı veya dağıtılan bir şey varsa ondan eşit ölçüde yararlanılmasını içermektedir. "Eşitlik ilkesi, müşterek sahip olduklarımız üzerine odaklanırken, hak ediş ilkesi kendimizi nasıl farklılaştırdığımız üzerine odaklanır."[285] Örneğin; bir kişinin almış olduğu piyango biletine ikramiye çıktığı durumu düşünelim, piyango şartları düşünüldüğünde sonuç olarak kişi bu parayı hak etmiş olmaktadır. Fakat bu hak etme ne göredir? Parayı kazanan kişi liyakate göre yapılan bir dağılımdan bu geliri elde etmemiştir. Piyangodaki dağılım neden liyakate göre yapılsın veya liyakatin ölçüsü ne olacaktır? Piyangoda, -herhangi bir hile olmadığını ve tek bir noktadan satış yapıldığını varsayalım- yalnızca ikramiye çıkma olasılığına ilişkin bir eşitlik durumu olabilecektir.

[283] Robert C. Solomon, *Adalet Tutkusu*, çev. Ertuğ Altınay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2004, s. 22
[284]David Schmidtz, *Adaletin Unsurları*, çev. Hayrettin Özler, 1. Baskı, İstanbul: Liberte Yay., 2010, s. 26-27.
[285] Schmidtz, a.g,e, s. 30.

Mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesi, belirli bir iyiliğe karşı bir yükümlülük altına girmek olarak tanımlanabilir. Yine, "hak ediş bireyin karakterine odaklanırken, mütekabiliyet ilişkinin karakterine odaklanır"[286] Son ilke olan *ihtiyaç ilkesi* ise birtakım gereksinimler tanımlayarak bunları karşılama miktarını adilliğin ölçütü olarak ele almak olarak tanımlanabilir. İhtiyaç ilkesini dikkate aldığımızda bilet alan yüz kişiden ikramiye çıkan kişinin oldukça varsıl olduğunu, doksan dokuzunun bu paraya ihtiyacı olan yoksullar olduğunda durumu nasıl değerlendireceğiz? Parayı eşit derecede ihtiyaçları olan yoksullar arasında paylaştırdığımızda ihtiyaca göre uygun hareket etmiş olabiliriz fakat işlem diğer ilkeler tarafından adil bulunmayabilecektir.

Adalete yönelik tartışmalar bu şekilde karmaşık olmasının yanı sıra değerlendirmeler de belirsizlik taşımaktadır. Örneğin, pek çok insan mirasın kötü bir şey olmadığını kabul etmektedir fakat böyle bir kabulde hiç kimse bir ebeveynin sevdiği bir şeyi (iş vb.) bırakabileceğini düşünmemektedir.[287] Yalnızca malların miras olarak bırakılması çoğu insan için daha adil görünebilirken neden bir kişinin işini devretmesi adaletsizlik olarak yaftalanmaktadır? Halbuki kişiye bırakılan mirasın büyük olduğunu düşündüğümüzde, bu transfer işlemi mirasçıyı diğerlerine göre sosyal ve ekonomik olarak çok daha iyi noktaya taşıyabilir ve hatta büyük bir gelecek kaygısını giderebilir.

Miras bırakmaya yönelik herkesi kapsayan eşitliğin yeterli görülmesi, sonuçları önemsemeyen bir adaleti mi dikkate almamızı gerektirmektedir? Kişinin işini transfer etmesi büyük olasılıkla toplumsal pozisyonlara yönelik fırsat eşitliği ve en önemlisi liyakatle çelişkili görüldüğünden olumsuz kodlanmaktadır. Ebeveyni tıp doktoru olan A kişisine mal anlamında hiçbir miras kalmasa, kişi büyük bir ihtiyaç içerisinde olsa da yine büyük çoğunluk benzer negatif tepkiyi takınabilecektir. Varsayalım ki A kişisi doktorluğu miras olarak sürdürme kararı almış; yapılan şikayetler sonucu mahkemeye çıkarılmış olsun. A kişisinin babası, önceki yıllarda hâkimin hayatını kurtaran bir çabada bulunmuşsa ve hâkim, karşılıklılık ilkesi gereği A kişisinin doktor olarak çalışmasını saptarsa bunu adil bulacak mıyız? Örneklerden göstermeye çalıştığımız üzere eşitlik, ihtiyaç ve karşılıklılık ilkeleri önemli bir biçimde hak etme ile sınanmaktadır. Adaleti

[286] Schmidtz, a.g,e, s. 30.
[287]Comission on Social Justice, "What is Social Justice", *The Welfare State Reader*, 2th Edition, ed. Cristopher Pierson, Francis G. Catles, Cambridge: Polity Press, 2006, s. 51.

tartışmak insanların neyi hak edip etmediğini tartışmaktır.[288] Bu bakımdan adaletin kavranması, Schmidtz'in de belirttiği gibi unsurların bir bütünsellik içerisinde değerlendirmesi sınırlı da olsa mümkün görünmektedir.

Siyaset felsefesinde adalet tartışmalarında, özellikle eşitlik, hak etme ve ihtiyaç ilkelerinin teoriler içerisinde önemli bir ölçüt sağlamaları veya amacın çerçevesini çizmek açısından öne çıktığını ifade edebiliriz. Örnek vermek gerekirse hiyerarşik bir sınıfsallığı kabul eden ve buna göre toplumsal konumların dağıtımını öneren bir teori için eşitlik ilkesi geri planda tutulurken[289], bulunulan sınıfa ilişkin bir hak ediş savunulabilir. Yine aynı şekilde insanların belirli potansiyelleri gerçekleştirmeleri için birtakım gereksinimler sınıfını ileri süren teoriler ihtiyaç ilkesi bağlamında bir çerçeve oluşturabilir. Söz konusu yaklaşımların esasında adalete yönelik ölçünün ve temanın ne olması gerektiğini bu bağlamda ortaya koymaya çalıştığını ifade edebiliriz. Adil olanı betimleme ihtiyacı belirli ölçütlere göre değerlendirmeyi zorlamaktadır. Kimin, neyi, neden hak ettiği, bu ölçüt ve temaya ilişkin kabullerle şekillenmektedir. Bir adalet teorisi ortaya koymak, adaletin unsurlarını ne yönde dikkate alındığından, adil olmanın ölçütüne kadar birçok etkeni dikkate almayı gerekmektedir. Amartya Sen'in ifade ettiği gibi, bir adalet teorisi ve adalet hakkında bir şeyler ortaya koymak, çok zor bir konu hakkında akıl yürütme disipliniyle ilgilidir.[290]

Sen'in belirttiği adalete ilişkin akıl yürütme disiplininde, farklı yerlerdeki toplumların veya kişilerin çoğunlukla genel bir adaletsizlik duygusundan belirli adaletsizlik tespitlerine ve oradan adaletin tanımı ve ölçütüne ulaşma gayretinde olduğunu ifade edebiliriz. Bu noktada, çeşitli 'kusurlu eylemlerin' bireysel anlamda bir takım etik sorunlar çerçevesinde ele alınması söz konusu olsa da adaletin, ahlaktan ayrışan yönü olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. "Ahlak, genellikle belirli ortak iyi/iyi kabulleri üzerinden bireylerin davranışları ile hemhal iken adalet, iyi yaşamın sosyal ölçüde nasıl gerçekleştirileceği ile ilgilidir."[291] Adaletin toplumsal alanda nasıl hayata geçirileceği, biçimleri ve ölçütü ise meseleyi siyaset felsefesinin temel arayışları ile kesişir hale

[288] Schmidtz, a.g.e, s.22.
[289] Bu noktada eşitlik, günümüz anlamında dağıtımdan eşit pay alınmasının ifadesi şeklinde ortaya çıkabilir. Eşit pay dağıtmak bu noktada adaletsizlik olarak görülebilir.
[290] Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009, s.4.
[291] Derda Küçükalp, "Morals, Justice and Political Philosophy, Ankara, *Felsefe Dünyası*, S.65, 2017 s.76.

getirmektedir. Derda Küçükalp'in belirttiği biçimde, "siyaset felsefesinin temel meselesini 'ortak bir iyi yaşam' arayışı olarak"[292] ele almak, adil olanın toplumsal dağıtımın nasıl olduğu ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.[293] Siyaset felsefesinde bir arayış olarak ortak iyi yaşam, adil toplumsal düzenin nasıl olduğu ve dağıtımın nasıl ve neye göre olacağı ile birliktelik taşıdığını ifade edebiliriz. O halde adalet, iyi yaşam ve bazı ahlaki kuralların siyasal düzende uygulanmasının bir parçası olarak görülebilir. Adalet bu şekilde bir konuma ve role sahip olarak kabul edildiğinde, adil toplumun nasıl olduğuna ilişkin bir soru karşımıza çıkmaktadır. "Bir toplumun adil olup olmadığını sormak ise; "hak ettiğimiz gelirin, sorumlulukların ve hakların, güçlerin ve fırsatların, makamların ve rütbelerin nasıl dağıtıldığını sormaktır."[294]

Adalete atfedilmiş olan rol; iyi yaşam tasvirinden, iyi siyasal düzene, toplumsal alanda nelerin dağıtıma konu olacağına veya olmayacağına ilişkin pek çok 'toplumsal ölçekte uygulanan unsuru' etkilemektedir. Bu bakımdan, adilliğin ölçüsü ve içeriği çeşitli düşünceler tarafından ortaya konulan bir mesele olmuştur. Michael Sandel, adalet tartışmalarında ölçü sunma noktasında üç temel yaklaşımın olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar: erdem ölçütünü dikkate alan Antik Yunan, genelin refahını esas alan faydacılık, özgürlüğün dikkate alındığı liberalizm düşünceleridir.[295] Buradan hareket, siyaset felsefesinde adalet tartışmalarında, Sandel'in üç temel yaklaşım ayrımını dikkate alacağız. Yoksullara yönelik dağıtımın ise nasıl ele alındığını vurgulayarak sunmaya çalışacağız.

Adalet tartışmalarını sırasıyla, Klasik Siyasal, Faydacı ve Liberal düşünce açısından olarak ele almaya çalışacağız. Tartışmalara geçmeden önce, Antik dönemde Çin'de, Yakın Doğu ve Mısır'da adalete ilişkin çok çeşitli bulguların varlığını belirtmemiz gerekmektedir. Fakat Batı siyasal düşünce tarihinde etkili olması bakımından, sonraki bölümde Antik Yunan'daki tanımlamalar üzerinden hareket ederek adaletin kapsamını açıklamaya çalışacağız.

---

[292] Derda Küçükalp, a.g.m, 2017,s.75.
[293] Siyaset ve siyasal düzen tarafından gerçekleştirildiği düşünülen ortak iyi yaşam, siyaset felsefesinde "adil siyasi düzen" olarak adlandırılmaktadır. Derda Küçükalp, "Morals, Justice and Political Philosophy, s.75.
[294] Michael Sandel, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?,* çev. Mehmet Kocaoğlu, 3. Baskı, Ankara: BigBang Yayınları, 2015, s. 41.43.
[295] Bkz. Michael Sandel, a.g.e, 2015, s. 41-43.

2.2 KLASİK SİYASAL DÜŞÜNCEDE ADALETİN KAPSAMI

Antik Yunan'da kent merkezli, devletin ve kamusal yararın öncelendiği, kapalı tabakalaşmaya sahip, kentin kolektif kimliğinin her tür birey kimliğinin üzerinde olduğunu bir yapı bulunmaktaydı.[296] Günümüzde devletten söz ettiğimizde zihinlerde çoğunlukla toplumdan ayrı bir 'devlet' canlanmaktadır. Oysa bu durum klasik dönem için oldukça yabancı bir anlayışı yansıtmaktadır.[297] Fustel de Coulanges'e göre, "Antik Site dini bir yapılanmanın ürünüdür. Devlet dine sımsıkı bağlıdır, dinden kaynaklanır ve dinle kaynaşır."[298] Dini belirlenimin bu baskınlığının devletin konumu ve yapısı üzerinde de etkili olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. "Devlet, aynı nedenlerle ilk başlarda yurttaşlık tanrılarının çizdiği çevre duvarını yani bir kentin sınırlarını asla aşamamıştır."[299] Aileden toplumsal hayata, siyasal kurumlara, yurttaşlığa ve insana dair pek çok olgunun bu yapılanma içerisinde şekillendiğini söyleyebiliriz. "Yurttaşlık ve bireysel özgürlük de dahil olmak üzere sitenin altında ve üstünde bir şey olamazdı, site tek canlı güçtü."[300] Bu nedenle günümüz anlamında 'bireysel özgürlük' fikrinin olmadığını ifade edebiliriz. Antik Yunan'da *Polis'i* kuran ve yönlendiren yapılanmanın anlaşılması klasik felsefi düşüncenin kapsamı hakkında da ipuçları da tutabilecektir.

Antik Yunan'da gelişen bu tartışmaları ve felsefi düşünceyi anlamak ve açıklamak adına dönemin siyasi ve toplumsal yapısını betimlemek bu nedenle önem kazanmaktadır. Bahsetmiş olduğumuz, dünyadaki diğer antik bölgelerde çeşitli benzer tartışmalara ilişkin veriler felsefe tarihi içerisinde olsa da günümüz kavramların ve kurumların Antik Yunan'la bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz. "Anayasal hükümet, hukukun üstünlüğü, demokrasi, meclis, siyasi katılım, değişik adalet anlayışları, mülkiyet gibi kavramların çoğuyla ilgili kavramlar Antik Yunan'daki anlayışlar üzerinden gelişmiştir."[301] Önceleri evrenin işleyişi ve doğaya odaklı felsefi anlayışın[302] insan ve toplumu odağına almasıyla çok çeşitli düşünce sistemlerinin ortaya çıktığını ifade edebiliriz. "Başka bir deyişle,

---

[296] Bkz. Ömer Çaha, *Siyasal Düşüncelere Giriş*,4. Baskı, İstanbul: Dem Yay., 2016, s. 20-21.
[297] Leo Strauss, Joseph Cropsey, *History of Political Philosophy*, 3th Edition, Chicago: The University of Chicago Press, 1987, s. 6.
[298] Fustel de Coulanges, *Antik Site: Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar*, çev. İsmail Kılınç, Ankara: Epos Yay., 2011, s. 331.
[299] Coulanges, a.g.e 331.
[300] a.g.e, 331.
[301] Çaha, a.g.e, s.13.
[302] Bkz. Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 2. Baskı, Bursa: Asa Yay. 2000, s 5-70.

felsefenin merkezine insan geçirilmiş; felsefi ilgi evrenden insana dönmüş, kozmoloji ve ontoloji ile ilgili önemli entelektüel sorulardan insan yaşamına ve davranışıyla ilgili ivedilikle cevaplanması gereken sorulara kaymıştır."[303] Özellikle varlığın değişmez, bölünemez ve sürekliliğini, tikelliği tamamen yadsıyan Parmenides'in düşüncelerinin[304] klasik felsefe geleneğinin 'aşkın bir hakikat' anlayışı için önemli bir kaynak sağladığını belirtebiliriz.

Kozmonolojiye ve ontolojiye yönelik ortaya konan düşünceler ve kabulleri değişmeyen varlığa, hakikate yönelik bir arayış olarak karşımıza çıkmaktır. Bu bakımdan, "varlığın aşkın bir anlamı ve mahiyeti olduğu, insanın da bu anlama ve mahiyete tabi olması gerektiği inancının klasik felsefi düşüncenin hâkim kodu olduğunu söyleyebiliriz."[305] Kozmostaki 'kusursuz işleyiş' ve varlığın aşkınlık kabullerinin, Polis'te ve insanın kendisinde aranmasına yönelik savların bu nedenle klasik siyasal düşüncede önemli bir tema olarak karşımıza çıktığını ifade edebiliriz. Kozmonolojik bu bakış açısı, bir yandan düzenin esas aldığı noktayı ortaya koyarken diğer yandan politik adaletin dayandığı noktalara ilişkin veriler sunabilir. Politik bir adalet söz konusu olduğunda o düzeni meşrulaştıran unsur ve koşullar dikkat çekmektedir.

Hukuk ve devleti meşrulaştıran adalete neden ihtiyaç durulmaktadır? Otfried Höffe'ye göre insanın insan üzerindeki otoritesini meşru kılacak iki argümantasyon bulunmaktadır.[306] Bunlardan ilkini iş birliği modeli olarak adlandırmaktadır. İş birliği modeline göre:

> "İnsanların kendi kendilerine yeterli olmadıkları, daha çok karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı oldukları gerçeğini esas alır. … Toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma ekonomi dışında da hayatta kalmayı ve keyifli bir yaşamı kolaylaştırır; sonuçta insan karşılıklı onaylanmaya ihtiyaç duyar. İlişkiler karşılıklı etkileşime dayandığı sürece, iş birliğini hem tesis eden hem meşrulaştıran temel bir adalet mekanizması tesis eden hem de meşrulaştıran bir adalet mekanizması tesis edilir."[307]

Adaletin temelini tesis eden bu başlangıçtan, farklı ekonomik ve toplumsal yetkinliklere sahip olma durumunun ikinci aşaması klan veya aşiret olarak köy ortaya çıkar. Üçüncü aşama olan devlet düzeninde kan bağının ötesine geçen bir yapılanma söz konusudur.

[303] Cevizci, İlkçağ Felsefesi Tarihi, s. 71.
[304] Bkz. Cevizci, a.g.e, s. 31. Derda Küçükalp, Siyaset Felsefesi, 3. Baskı, Bursa: Dora Basım-Yay., 2018 s.73.
[305] Derda Küçükalp,a.g.e, 2018, s.74.
[306] Otfired Höffe, a.g.e, s.24.
[307] Höffe, a.g.e, s. 60.

"Daha büyük bir sosyal birim, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın avantajlarını, yani ekonomik ve kültürel kazanımı artırabilir."[308] Fakat bu iş birliğinin işleyişi ve daha büyük toplumsal alana yayılması kamusal yaptırımların bir müşterek olarak konulmasını gerektirdiğini söyleyebiliriz. Tam da bu sayede insanları yönlendiren itici güç değişmiş olmaktadır: hayatta kalma daha arka planda olurken; güvenli yaşam ve buna ilişkin düzenlemeler ön plana çıkmaktadır. "Bir hukuk ve devlet düzenini meşrulaştıran adalet, iş birliği içerisindeki karşılıklılık ile hukuki ve gayrı hukuki topluluğu birleştirir."[309] Buradan hareketle klasik siyasal düşüncede adalet kavramını, bu dönemdeki kavranış biçimini, devlet ve insan boyutunu ele almaya çalışacağız.

Antik Yunan'da Sokrates öncesi dönemde ortaya konan bazı adalet tartışmalarına baktığımızda *dike*[310] *(adalet, doğruluk; Yun.)* mitolojik bağlantılarla ifade edilen bir anlam taşımaktadır. Klasik siyasal düşüncede adalete ilişkin aktarılan tartışmalara Platon'un Devlet adlı kitabının Sokrates'i esas alarak oluşturduğu diyaloglar sayesinde bir çerçeve çizmemiz mümkün olmaktadır. Adalete ilişkin ilk karşılıklı konuşma Sokrates'in konuk olduğu varlıklı birisi olan Kephalos'la başlamaktadır.

Yaşlılık ve zenginlik üzerine konuşmada:

> -Kephalos: "Ben zengin olmayı her insan için olmasa da iyi ve doğru insanlar için önemli buluyorum; çünkü zengin olduğunda buna ihtiyacın olmayacağı için bir kimseyi aldatmaktan ve başka dolaplar çevirmekten kaçınırsın; ya da zenginlik bir tanrıya kurban adağı borcu veya bir kişiye para borcu kalıp da öbür dünyaya korku içinde gitmekten kurtarır insanı."[311]
>
> -Sokrates: "Kephalos, şu sözünü ettiğin adil olmaktan, dürüstlükten ne anlamalıyız? Bu sadece ve sadece sözünün eri olmak ve başkasından alınan bir şeyi ona geri vermek midir? Yoksa bu eylemler de duruma göre bazen haklı bazen de haksız mı olur? Mesela diyelim ki, aklı başında bir adam tehlikeli silahlarını bir arkadaşına veriyor; sonradan aklını yitirdiği bir anda silahlarını geri istiyor. Böyle bir durumda arkadaşı silahlarını ona vermemelidir; eğer verirse o adil davranmış biri değildir; çıldırmış bir insana bütün doğruyu olduğu gibi söylemeye kalkan adam da dürüst biri, haksızlık etmekten kaçınan biri sayılmaz."[312]

Sokrates'in adaletin bağlamsallığına dikkat çekerken öte yandan alınan bir şeyi geri vermek olarak adaletin dar anlamının ötesine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

---

[308] Höffe, a.g.e s.60.
[309] a.g.e, s. 60.
[310] Dike, Themis'le Zeus'un kızı ve Eunomia ve Eirene'yle birlikte Hora'ların biridir. Adı Yunan dilinde birçok anlamlara gelir; simgelediği başlıca soyut kavram hak, doğruluk ve adalettir. Dike sözcüğü, adaletin uygulandığı mahkeme için de kullanılır. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 73.
[311] Platon, *Devle*t, çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman, İstanbul: Bordo Siyah Yay., 5-331b
[312] a.g.e, s. 5-331c.

Sokrates sonraki karşılıklı konuşmalarında da Polemarkhos'un "dosta iyilik düşmana kötülük"[313], Thrasymakhos'un "adil/doğru güçlünün işine gelendir"[314] şeklindeki tanımlamalara karşı çıkmaktadır. Bir diğer konuşma ortağı olan Glaukon'un adaletin, haksızlık yapmak, haksızlığa uğramak ve haksızlık karşısında öç alabilmedeki kısıtlıkları esas alarak ortaya koymuş olduğu yaklaşımın oldukça dikkat çekicidir. Glaukon'un adaletin özü, kökeni ve yasa ile olan ilişkisini öne sürdüğü savı aşağıdaki biçimdedir:

> "Haksızlık etmenin getirdiği yarar, mutlak haksızlığa uğramanın getirdiği felakete göre daha azdır. Dolayısıyla hem haksızlık eden hem de haksızlığın mağduru olan insanlar, sonunda bunun götürüsünün getirisinden daha fazla olduğunu anlayıp, birbirlerine haksızlık etmemek konusunda bir anlaşmaya varmışlar. Bu konudaki yasalar ve karşılıklı anlaşmaların altında da bu mantık yatıyor. Yasanın buyurduğu şeylere adil ve hakka uygun denilmesinin asıl sebebi de budur. İşte adaletin kökeninin nerede olduğunu, onun nasıl bir şey olduğunu anlamak istiyorsak, bunları dikkate almalıyız. Bu durumda adalet, en iyi şeyle en kötü şeyin ortasında, yani, cezalandırılmayacağından emin bir şekilde haksızlık yapmak ile hiçbir şekilde öcünü alamadan haksızlığa maruz kalmak arasında bir şey olarak ortaya çıkmıştır. Bu da gösterir ki, adalet kendiliğinden bir nesne gibi görülmez;"[315]

Glaukon'un adaleti, kendiliğinden, metafiziksel olarak üst bir kavrayış olarak ele almaması, adaletin insanlar arasında yapay bir anlaşma biçiminde tanımlaması bu anlatımında öne çıkmaktadır. Dikkat çeken bu yaklaşım, adaletin doğal olmayan-yasanın kurucu rolü ile ilişkisine atıf yapmaktadır. Bundan dolayı adalet, "doğal kendini koruma arzusu anlamında doğaldır. Bu arzu, insanları, hukuk tarafından alıkonmadıklarında ortaya çıkan şiddetten kaçınma isteğine yönlendirir."[316] Esasında böyle bir adalet tanımlaması, şiddetin baş gösterdiği bir kargaşa halinde (haksızlık edip ceza almamak ve haksızlığa uğrayıp öcünü alamamak) bir tür uzlaşı durumu olarak tanımlanabilir.

Sokrates'in, girmiş olduğu diyaloglar sonucunda kendi adalet anlayışını şu şekilde özetlememiz mümkündür: "mutluluğu arayanların hem sırf adalet için hem de beraberinde getireceği sonuçlar için arzu ettikleri şeylerdir."[317] Sokrates bu tanımlamayı anlamak, adaleti daha büyük ölçekte görebilmek adına devletten tek tek kişilere ilerleyen bir yöntem izlemektedir. Sokrates, "bunun için polis ile ruh arasında bir analoji kurmakta ve adaletin kendisinde tezahür ettiği ideal bir polis ve polisin yöneticisi olan filozof kral

[313] Platon, a.g.e, s. 334b.
[314] a.g.e, s. 338c.
[315] a.g.e, s. 359a.
[316] Larry Arnhart, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, 6. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2017, s. 38.
[317] Platon, a.g.e, s. 358a.

üzerinden görüşlerini açıklamaktadır."[318] Kenttekilerin, hayatlarına devam edebilmeleri için birbirlerine duydukları ihtiyaçtan yola çıkarak iş bölümü kavramı üzerinden adalete ilişkin tespitlerde bulunmaktadır. Sokrates, ilk olarak "her birimiz kendi kendimize yeterli değiliz" ve ikinci olarak "her birimiz doğamız gereği başka birisine tam olarak benzemeyiz" ilkeleri üzerinden hareket ederek büyük ölçekteki adaleti tespit etme arayışına ilişkin varsayımlarda bulunmaktadır."[319] Bu noktada, Sokrates açısından iş bölümü ve uzmanlaşmanın *Polis*'in ortaya çıkması ve işleyişi açısından önemli bir rolde olduğu söylememiz mümkündür. Adil bir kentte, ruhun üç parçalı hiyerarşisine karşılık gelecek olan doğal bir iş bölümü yapılanması olacaktır. "Aklın, ruhun canlı ve şehvetli parçaları üzerinde hüküm süreceği gibi, siyasal birlikteliği olanlar da asker ve para kazananlar üzerinde hüküm sürecektir."[320] "Bir tüccar, bir yardımcı, bir bekçi, yalnızca kendi işlerini yaparsa, buna da adalet deriz; bir devleti adil, hakkaniyetli, doğru kılan da budur."[321] Bu anlamda Sokrates açısından iş bölümünün getirmiş olduğu meziyetlere uygun biçimde hareket etmenin adil, etmemenin ise adaletsizlik olduğunu söyleyebiliriz.

Platon, *Devlet*'teki diyaloglarda adalet yaklaşımlarını ortaya koyarak ve onları eleyerek kendi adalet tanımına ulaşmıştır. Platon bu çerçevede hareket ederek genel bir adalet tanımlamasına ulaşmıştır. "Adalet, herkesin kendi üzerine düşeni yapması ve kendi payına sahip olmasıdır."[322] Platon'nun herkesin üzerine düşeni yapması ve kendi payını almasına dayanan adalet anlayışı görünenin aksine eşitlikçi bir içeriğe sahip değildir. Platon'a göre adalet, "bireysel yaşamda ruhun farklı bölümlerinin uygun yere yerleştirilmesi, sosyal yaşamda ise her bireyin ve her sınıfın uygun yere yerleştirilmesidir."[323]

Sınıfsal ayrım, Platon'un insan doğasında var olduğunu düşündüğü bilgelik, cesaret ve iştah unsurları ile bağlantılandırılabilir. Bu unsurlardan veya kapasitelerden hangisine uygunluk bulunmakta ise kişi o sınıfsal kategoriye ait olmaktadır. Bu nedenle bir

[318] Platon, a.g.e, s., 2008, 368e-369a Ayşe Gül Çıvgın, "Platon'un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2018 ss. 212-229, s. 220.
[319] Bkz. Arnhart, a.g.e, s.39.
[320] 432a-443e; Arnhart, a.g.e, s.43.
[321] Platon, a.g.e, s. 434c ve 11.
[322] Platon, a.g.e, s. 433 d-e; Arslan Topakkaya, s. 31.

[323] Afifeh Hamadi, "The Concept of Justice In Greek Philosophy (Plato and Aristotle)", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Rome, Vol 5 No 27, ss. 1163-1167, s.1164.

organizma biçiminde tasvir edilen Platon'un devlet ideasında, üreticiler, koruyucular ve filozof-kralın oluşturduğu üç sosyal katman yer almaktadır. Yeme, içme, cinsellik gibi temel gereksinimlere karşı duyulan isteğe karşılık gelen iştah[324] üreticilerle, cesaret ise koruyucular ile özdeşleştirilmektedir. Organizmanın en tepesinde yer alan akıl ise bilgelik erdemine sahip olduğu düşünülen yöneticiler(filozof-kral) ile bir arada düşünülmektedir. "İşte bu noktada adalet, bu ruh bölümlerinin birbiri ile uyumunu sağlama gibi üst bir görev taşır; bütünün içinde her bir parçanın üzerine düşeni yapmasını, her bir ruhsal işlevin, kendi görevini yerine getirirken, ruhun bir bütün olarak "iyi idea"sının hizmetinde asıl işlevini gerçekleştirmesini sağlamaktadır."[325]

Platon açısından "adil bir devlet, "piramit gibi hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir devlettir."[326] "Toplum, insan doğasında var olduğu düşünülen hiyerarşiye göre yapılandırılırsa uyum ve denge gerçekleşecek böylelikle adil bir devlet yapısı ortaya çıkmış olacaktır."[327] "Başka bir deyişle adil bir devlette herkes kendi doğal karakterine bağlı olarak bir işe yerleşir."[328] Adalet, üç katmandakilerin kendi meziyetlerine uygun işleri yapmasında ve belirli erdemlere sahip olmakla ilintili olarak düşünülebilir. "Platon'a göre koruyucu/asker sınıfın "cesur/yürekli", yönetici sınıfın "bilge/hikmetli", sadece üreticilerin değil, fakat diğer iki sınıfın da "ölçülü" olması gerekir."[329] Bu noktada özellikli ölçülü olma Platon'a göre adaleti ararken gözden kaçırılmaması gereken, düzen ve uyum için önemli bir erdem olarak görülmektedir. "Ölçülülük, bir çeşit düzen, insanın bazı zevklerine ve arzularına hâkim olabilmesidir."[330] Ayrıca Platon, toplumsal sınıflar arasında uyum ve düzen için etkili olması gerektiğini öne sürdüğü ölçülülüğün dışında özel mülkiyet konusuna da değinmektedir. Platon'a göre koruyucular ve yönetici sınıfın ihtiyacını üreticiler(besleyenler) karşıladığı için ideal devlette özel mülkiyet olmamalıdır.[331]

Özel mülkiyete ilişkin yasaklama, yöneticilerin, koruyucuların genelin hizmetini yerine getirirlerken bencil davranışlarda bulunarak genelin iyisini ihmal edebileceklerine ilişkin

[324] Platon, a.g.e, 437b-437d.
[325] a,g.e, 433a,443c.
[326] a.g.e, 416d-430d.
[327] Bkz. Sezgin Seymen Çebi, *Sosyal Adalet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Bakış*, s.92.
[328] Ömer Çaha, a.g.e, s.26.
[329] Çıvgın, a.g.m, s.222
[330] Platon, a.g.e, s. 430d.
[331] Bkz. Platon, a.g.e, 416d.

bir şart olarak ortaya konulmaktadır.[332] Platon'un, mülkiyete ilişkin değerlendirmesinde, sınıflar arasındaki düzenin bozulmaması ve her sınıfın kendi işi ile ilgilenip uyumun devamlılığının sağlanmasını -ideal devletini oluşturmada-hedeflediğini söyleyebiliriz. Platon'un öne sürdüğü şey "malların ortak sahiplenilmesinin, insanların maddi arzularını yumuşatabileceği, siyasal yozlaşmayı önleyebileceği ve dostluk ilişkilerini kuvvetlendirebileceği olmuştur."[333] Bu nedenle Platon'un devletin malların paylaştırılmasına ilişkin günümüz dağıtıcı adaletinin kapsamı açısından farklı bir perspektife sahip olduğunu ifade edebiliriz.

Klasik Siyasal Düşüncede adalet kapsamında ele alacağımız son düşünür Aristoteles olacaktır. Aristoteles'in siyasal düşüncesini genel anlamıyla ele almak adalet kavramsallaştırmasını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Aristoteles'in Platon'dan ayrıldığı ve ontolojik kabullerinin siyasal düşüncesinde, adalet anlayışında kendisini gösterdiğini söyleyebiliriz. "Aristoteles'in gerçekliği, Platon'nun iki dünyalı metafiziğini, ontolojik düalizmini reddeder. Onda gerçekten varolan formların kendilerinden yapılmış soyutlamalar olduğu bireysel varlıklardır."[334] Aristoteles'e göre her varlık madde ve formdan oluşur, madde ve form bir aradadır.[335] Bu açıdan, gerçek dünyadan bağımsız, formun bir idealar dünyasında maddeden ayrı olarak ele alınmadığını söyleyebiliriz. Varlığa ilişkin bu kabul ışığında, Aristoteles'in, Platoncu tefekkürün aksine, gözlem yoluyla 'iyi' olanın gerçek dünyada kurulması ile ilgilendiğini söylememiz mümkündür.[336] O halde Aristoteles'in doğaya, yönetim sistemlerine, devlete ve insana ilişkin gözlemlerinden hareketle adaletin felsefi yönünün yanında toplumsallıkla bağlarını ortaya koymamızda katkısı önemli olacaktır.

Arsitoteles'in adalet anlayışının teleolojik evren anlayışı ile yakından ilgili olduğunu çalışmamız açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturacağını ifade edebiliriz. Arsitoteles'e göre evrende her şeyin bir *telos* u, amaca yönelik ulaşması gereken, içsel anlamda bulunan bir ereği bulunmaktadır. "Her sanat ve her araştırma, benzer şekilde her eylemin ve arayışın, iyiliği amaçladığı düşünülür ve bu nedenle 'iyi', haklı olarak her

[332] Platon, a.g.e, 416d.
[333] Fleischacker, a.g.e, s.
[334] Ahmet Cevizci, İlk Çağ Felsefe Tarihi, s.174.
[335] Aristoteles, Metafizik, çev. Ahmet Arslan,1033n12-20.
[336] Derda Küçükalp, Siyaset Felsefesine Giriş Dersi: Aristoteles, 2018.

şeyin hedeflediği şeydir."[337] Bir tohumdan, toprağa düştüğünde kendisini üretmiş olan varlığın benzerine dönüşmesi onun ereğidir, bu ereğe uygun hareket etmek 'iyi'nin göstergesi olmaktadır. İnsan da diğer varlıklar gibi bir ereğe sahiptir fakat Aristoteles'ye göre insanı özellikle diğer canlılardan ayıran önemli bir farklılık bulunmaktadır. "Platon gibi onun için de insan, her şeyden önce sosyal bir varlıktır; kendi deyişiyle: Bir *zoon politikon*'dur."[338]Antik Yunan'da siyasal olanla sosyal olanın iç içe olduğu düşünüldüğünde, Aristoteles'in bahsetmiş olduğu insanın en siyasal varlık olduğudur. Biyoloji ile ilgili yazılarında Aristoteles arılar, eşek arıları, karıncalar ve turnalar gibi başka siyasal hayvanların da olduğunu açıklamıştır.[339] Fakat insanoğlu bunlardan daha siyasal canlıdır çünkü *logos* kapasitesi sadece insanlarda bulunmaktadır.[340]

> "Ses, acı ve hazzın bir göstergesidir ve bundan dolayı diğer hayvanların da sahip olduğu bir şeydir çünkü onların doğası, haz ve acı hissine sahip olma ve bunları başkalarına bildirme düzeyine erişmiştir. Ancak akli konuşma(logos) faydalı ve zararlıyı ve sonuçta adil ve adil olmayanı göstermek içindir. Diğer hayvanlarla karşılaştırıldığında, kendi başına iyi-kötü, adil-adil olmayan ve bu türden diğer şeylerin duygusuna; haneyi ve kenti oluşturan şeylerin toplamına sahip olma insanoğluna özgüdür."[341]

Aristoteles'in insana özgü aklı ve yine ona özgü olan haneye/kente sahip olmayı bir arada almasının insanın ereği yönelik düşüncelerine ilişkin önemli ip uçları sunduğunu söyleyebiliriz. Teleolojik etik anlayışını siyaset felsefesine de yansıtan Aristoteles, insanın toplumsal bir varlık olması üzerinden hareket etmektedir. Aristoteles'e göre "toplumsal bir hayvan olan insan, tek başına mutlu olamaz, amacına tek başına erişemez."[342] Aristoteles'e göre insan ereğini ancak toplum içerisinde gerçekleştirebilir ve toplum bu en yüksek iyinin gerçekleşmesi için vardır. Bu durumu Aristoteles şu şekilde açıklamaktadır: "Bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse bütün topluluklar şu veya bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da en yüksek iyiyi amaç edinecektir. Bu, bizim devlet dediğimiz topluluktur."[343]

---

[337] Aristotle, *Nichomachean Ethics*, çev. W. D. Ross, 1. Kitap, s. 1.
[338] Gökberk, a.g.e, s.101.
[339] Aristotle, *History of Animals*, 487b32-488a 14, 588al5-589al0; Anrhart, a.g.e, s.56.
[340] Arnhardt, a.g.e, s. 56.
[341] A.g.e, s.56.
[342] Cevizci, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, s.206-207.
[343] Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, 2000, I. 1, s. 7.

Aristoteles'e göre el ve ayakları tüm olan bedenden ayırmakla insanı devletten ayırmak birbirine benzer durumlardır. Çünkü bütün parçadan önce gelmektedir. "Böyle bir eylem sonucunda onu o yapan güç ve işlevi yitirmiş olacağı için ortadan kalkacaktır."[344]

Devletin konumu ve insanın ereği arasındaki bağlantıdan hareketle Aristoteles'in adalet düşüncesinin yapı taşlarını bir araya getirmemiz gerekmektedir. İnsanın ancak devlet içerisinde ereğini gerçekleştirebileceği, bunun için Polis içerisindeki yasalara uyması gerektiğini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Tam da bu noktada adaletin ve adaletsizliğin yasanın-yasasızlığın/yasaya uymamanın birbirleri ile ilişkili bir biçimde ortaya konulduğunu söyleyebiliriz. "Yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik, yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir."[345] Aristoteles'e göre "insan nasıl tam gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur."[346] Polis dışında ereğini gerçekleştiremeyen ve böylelikle erdemli davranamayan insan Aristoteles'in bu tanımının içerisine girmektedir. Bu yüzden "erdemsiz insan varlıkların en vahşisi, en adalet bilmeyenidir."[347]Aristoteles'in düşüncelerindeki bu sistematik ışığında *Polis* içerisinde olmakla insanın ereğinin gerçekleştirmesi bir arada düşünülürken bunun dışındaki bir yaşamın erdemsiz, adaletten yoksun vahşi bir hayat olduğuna dair bir varsayımın olduğunu söyleyebiliriz.

O halde adalet erdemine nasıl ulaşılması gerekmektedir? Bu noktada "adalet erdemine" ulaşmak için de yine, yasanın, devletin olması ve insanın kendisini düzenlemesi ile bir bütün içerisinde bağlantı kurmamız mümkün görünmektedir. "İnsan, doğasını tam olarak gerçekleştirebilmek için, hayvani doğasını yok saymak ya da reddetmek yerine onu akıl yoluyla kontrol altına almalıdır."[348] Bu koşullar altında insanın rasyonel ve sorumlu bir varlık olarak tezahür etmesinin, kemale ermesinin, ahlaki erdemleri pratik yoluyla elde etmesi ile geçerli olabileceğini söyleyebiliriz. Yine erdemlerin elde edilmesi insanın akıl yoluyla doğru noktayı bulması ile mümkün olmaktadır. Buradan hareketle, Aristoteles'e göre erdem, "biri aşırılık öteki eksiklik olan iki kötülüğün ortasıdır."[349]

---

[344] Aristoteles, a.g.e, 2000, I. 1, s. 10.
[345] Aristoteles, Nichomachean Ethics, s.9-10.
[346] Aristoteles, Politika, s. 10
[347] a.g.e, s. 10.
[348] Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 205.
[349] Aristoteles, *Nichomachean Ethics*, s. 1106b-1108b.

Bir ahlaki erdem olarak adalet ise benzer biçimde iki uç nokta arasındaki ortayı ifade etmektedir. Bu da "haksızlık yapma ile haksızlığa maruz kalma arasındaki doğru ortadır."[350]

Adaletin, tıpkı diğer ahlaki erdemler gibi insanın toplumsallık içerisinde pratik akıl yoluyla deneyimleyip elde edeceği, kişisel bir yanının var olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bunun yanı sıra Aristoteles'in, adalet, devlet ve hak konularındaki düşüncelerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Düşünüre göre "adalet, devletin orta direğidir çünkü siyasal topluluğun temeli *hak'*tır ve hak neyin adaletli olduğuna karar vermenin ayracıdır."[351] O halde adalet tartışmalarının en temel sorularından bazıları bu noktada karşımıza çıkmaktadır: Kim, neyi, neden hak etmektedir? Aristoteles'in bu sorulara olası cevaplarını ortaya koyarak ilerleyecek olursak, hak etmenin günümüz eşitlik anlayışından farklı bir formu içerdiğini ifade edebiliriz.

Adaleti ilk önce genel ve özel olarak ayıran Aristoteles, özel adalet içerisinde de dağıtıcı ve düzeltici bölümlemesine gitmektedir. Hak etme konusundaki eşitlik anlayışındaki farklı ele alınış bu noktada görünür olmaktadır. Aristoteles'e göre "dağıtıcı adalet; şeref, siyasi mevki ya da paranın insanların meziyetleri uyarınca paylaştırılmış olmasını gerektirmektedir."[352] Düzeltici adalet ise, "kişiler arasındaki ilişkileri ve hukuku düzenlemekle ilgilidir. İnsanlar arasındaki davaların çözümlenmesi bu adalet mekanizması ile ilgilidir."[353] Düzeltici adalette, mağdur olanlara meziyetlerine göre cezalandırıcı bir yaptırım uygulamanın adaletsizlik yaratacağını söyleyebiliriz.

Nitekim Arsitoteles, "ister iyi bir adam kötünü ister kötü adam iyinin hakkını yemiş olsun fark etmez…yasa için sadece zararın kendisi belirleyicidir"[354] diyerek bu konuyu net bir biçimde ifade etmiştir. Dağıtıcı adalette meziyete bağlı bir eşitsiz orantı var iken düzeltici adalette zararı tazmin etme hususunda bir eşitlik durumu söz konusudur. Aristoteles'in ortaya koyduğu biçime göre; ilk durumda, "meziyetlerinde eşit olmayanların aynı, eşit olanların da farklı şekilde muamele görmesi adaletsizdir."[355] Ayrıca Arsitoteles'in dağıtıcı adalet ayrımı ve tanımlaması günümüze önemli bir kavramsallaştırmanın hediye

[350] Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 206.
[351] Aristoteles, *Politika*, s.10.
[352] Aristoteles, *Nichomachean Ethics*,1131a25.
[353] Çaha, a.g.e, s. 33.
[354] Aristoteles, *Nichomachean Ethics*, s.1131a23.
[355] Aristoteles, *Nichomachean Ethics*, s.1131a23.

edilmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Fakat Arsitoteles'in dağıtıcı adaleti ele alış biçimi ve içeriği günümüz kavramsallaştırmasından (modern formundan) farklılık göstermektedir. Arsitoteles'teki dağıtıcı adalet anlayışı özü itibariyle insan doğasına ilişkin eşitlik fikrine dayanmamakta ve ihtiyaç yerine meziyete/erdeme göre bir paylaşım fikrini savlamaktadır. Örneğin, A kişisi ayakkabıya B (çok iyi bir koşucu olduğunu varsayalım) 'den daha fazla ihtiyaç duyuyorsa fakat B, A'dan daha erdemliyse A değil, B ayakkabıyı "hak eden" olarak varsayılır."[356] Ayrıca özel mülkiyete ilişkin Aristoteles, Platon'un yaklaşıma karşı çıkar fakat yine maddi varlıklar üzerinden insanların eşit pay almasına ilişkin bir değerlendirmede bulunmamaktadır.[357]

Son olarak, klasik siyaset felsefesinin, 16. ve 17. yüzyıllarda modern siyaset felsefesinin ortaya çıkışına kadar baskın siyasal düşünce olarak etkilerinin sürdüğü söylenebilir. "Klasik siyaset felsefesi, Platon ve Aristoteles ve onların okullarının siyaset öğretisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda Stoacıların politik öğretilerini ve kilise babalarının ve Skolastiklerin politik öğretilerini de içerir, çünkü bu öğretiler yalnızca ilahi vahiy üzerine kurulu değildir."[358] Bu açıdan dağıtıcı adaletin içerik ve kapsamının şekillenmesinde bu düşünsel süreci irdelemeye çalışarak ilerleyeceğiz. Öncelikli olarak Helenistik dönemdeki siyaset felsefesine kısaca değinerek modern siyasal düşüncedeki adalet kavramsallaştırmasını ele almanın daha anlaşılır olacağını düşünmekteyiz.

2.3 HELENİSTİK DÖNEM: EPİKÜRCÜLÜK'TE VE STOACILIK'TA ADALET KAVRAMSALLAŞTIRMALARI

Helenistik dönem, genel olarak Yunan Polislerinin ortadan kalkması ile Roma İmparatorluğu'na kadar olan süreci kapsamaktadır. Klasik siyasal düşüncedeki kozmolojik evren anlayışına yönelik fikirlerin, insanın konumu ve doğasına ilişkin savları etkilediğini açıklamaya çalışmıştık. Makedonya Krallığının Yunan şehir devletlerini işgali ile devam eden tarihsel süreçte *Polis* de eski anlamını yitirmeye başlamıştır. "Antik

[356] Fleischacker, a.g.e, s. 42.
[357] "Herkes bir parça malı olsun ister. Sonra şu var ki, arkadaşlara, tanıdıklara vermek, yardım etmek, yabancıların sıkıntılarını hafifletmek çok büyük bir zevktir ve işte bunu da ancak kendi malı mülkü olan biri yapabilir. Özel mülkiyeti kaldırmakla devlette en aşırı birliği sağlamaya çalışanlar bu yararların hepsini yok etmektedir." Aristoteles, *Politika,* II. 5, s.36-37; 7, s. 45-46.
[358] Strauss, a.g.e, s.2.

aileyi kuran ve sonra siteyi düzenleyen din, zamanla bozulmuş ve çökmüştür."[359] Bu süreç, Yunan felsefesinin temelinde kaçınılmaz bir sarsıntı yaratmış; toplumsal-siyasal yaşamın yapısı, buna bağlı olarak da anlam ve değerler dünyası bir dönüşüm evresine girmiştir.[360] *Polis*'te anlam kazanan, yurttaş olan ve toplumsal bir konum edinen insana yönelik savların bu değişimden etkilendiğini söyleyebiliriz. "Polisin bağımsız siyasal birim olma niteliğini yitirdiği Helenistik dönemde felsefe; bireyi, -siyasal olanı önemsizleştirerek- öne çıkardığı ahlak sisteminin ana düzlemine taşımıştır…yurttaş yerine bireyi ve siyasal düzen yerine bireysel mutluluğu ana düzlemine taşımıştır."[361]

Yeni toplumsal ve siyasal düzen içerisinde bireysel mutluluk, yurttaşlığa dair evrensel eşitlik gibi pek çok fikrin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu dönemde etkili olan öğretilerden örneğin Epikürcülük, acıdan ve üzüntüden kaçınan bunun yerine haz peşinde koşan bir insan tanımlamasından hareket etmektedir. Epikürcülük'te haz ve mutluluk bir zevk düşkünlüğü olarak değil acıdan kaçınma olarak ele alınmaktadır. Epiküros için, "acı, açlık, susuzluk gibi temel bedensel gereksinimlerin giderilmediği hallerin yanı sıra, korku ve endişe içerisinde yaşamak, ruhsal gerginlik halinde olmak anlamına gelmektedir."[362] Ruhsal dinginliğin, acıdan kaçmanın ve fayda gözetme olarak ortaya konan etik anlayışın bizi götüreceği yerin insanın bencil bir varlık olduğuna yönelik kanı olduğunu söyleyebiliriz. Epikürcülüğün bu kabulü, siyasetin, kamusal alanın ve devletin ele alınış biçimine dair bir dizi farklı bakış açısını beraberinde getirmektedir. "Sade bir yaşamı tercih eden, mutluluğu ünde, güçte, zenginlikte aramayan insan, siyasal düşünce açısından da dingin bir yaşamı tercih etmelidir. Bilge insan siyasetle 'zorunda kalmadığı' sürece ilgilenmemelidir."[363]

Siyasete atfedilen rol ve insanın bencilliği birlikte düşünüldüğünde devlet, güvenlikle ilişkilendirilen bir konumda yer almaktadır. "Devlet, sadece ve sadece güvenlikten sorumludur ve mümkün mertebe insan yaşamına sınırlı biçimde müdahale etmelidir."[364] Bu anlamıyla devletin, doğal olmadığını, 'bencil insan'lardan oluşan bir toplumda

[359] Coulanges, a.g.e, 331.
[360] Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2018, s. 153.
[361] a.g.e, s. 153.
[362] a.g.e, s. 153.
[363] a.g.e, s. 158.
[364] Çaha, a.g.e, s. 40.

güvenliği sağlama amacıyla bir anlaşma sonucu ortaya çıktığı iddiasının olduğunu söyleyebiliriz. O halde siyasal iktidar, güvenlik için gereklidir ve güvenliği sağladığı sürece iyidir.[365] Bu bakımdan, klasik siyasal düşüncede bahsetmiş olduğumuz devletin, 'insanı ahlaki olarak en iyiye yönelten olması' anlayışından önemli bir sapma olduğunu görmemiz mümkündür. Tanrıları dahi ne yaratıcı ne yargılayıcı ne de müdahaleci gören Epikürcülük, toplumsal hayata da devletin müdahale etmesine karşı çıkmaktadır. Adalet anlayışı da tam bu çerçeve içerisinde belirginleşmektedir. Müdahaleyi olumsuz olarak görmekten hareketle, Epikür'e göre adalet, ancak her insanın kendi istediğini yapabilmesi ile elde edilebilir.[366] Tıpkı devlet anlayışında olduğu gibi Epikürcülük açısından adalet de doğal değildir. "Soyut, kendiliğinden bir adalet yoktur; adalet, hak ve haksızlık kavramları ancak bir anlaşmadan sonra söz konusu olabilir."[367] Anlaşmaların karşılıklı fayda üzerine olduğu ve acıdan kaçınmanın temel alındığı bu bakış açısı içerisinde adalet, "insanlar arasında birbirlerine zarar vermemek ve zarar görmemek için yaptıkları bir çıkar anlaşmasıdır."[368]

Epikür'ün adalete yönelik karşılıklı anlaşmalara odaklanan tanımlaması, kavramın aynı zamanda belirli şartlara göre değişip dönüşebilen bir formda da ele alındığını göstermektedir. Örneğin belirli bir dönemde yasalar, şartların değişmesi sonucunda artık adil olmaktan çıkabilir ancak bu, yasaların o dönemde adaletsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu, "yasaların karşılıklı ilişkilerde yararlı oldukları sürece adalete uygun oldukları, daha sonra yararlı olmaktan çıkınca da artık adalete uygun olmaktan çıktıkları anlamına gelmektedir."[369] Bu anlamda Epikür açısından adaletin ilahi belirlenimle çizildiği, herkesin yerli yerinde olması olarak anlaşılmasından ziyade şartlara göre değişip dönüşebilen, bireysel ve karşılıklı faydaya uzanan farklı bir bakış açısı ile ele alındığını ifade edebiliriz. Ayrıca Epikürcülükte adaletsizlik de bu anlaşma ve fayda bağlamında düşünüldüğünde kendiliğinden kötü olarak ele alınmamaktadır.[370] Adaletsizliğin, yaratmış olduğu kaygı, korku ve acı nedeniyle, sonuç bakımından kötü olarak tanımlandığını söyleyebiliriz.

[365] Ağaoğulları, a.g.e, s.158.
[366] Çaha, a.g.e, s. 40.
[367] Ağaoğulları, a.g.e, s. 159.
[368] Epicurus, *Principal Doctrines*, çev. Robert Drew Hicks, 1925, m. 31.
[369] Epicurus, a.g.e, m. 38.
[370] Bkz. Epicurus, a.g.e, m. 34.

Helenistik dönemde adalet kavramsallaştırmaları açısından değineceğimiz bir diğer felsefi gelenek Stoacılık olacaktır. Epikürcülük'te olduğu gibi Stoacılık'ta da parçalanan ve değişen bir dünya çehresinin izlerinin görüldüğünü belirtebiliriz. "Her bireyin, yerel kimliğe sahip insanların oluşturduğu küçük bir sosyal yapıya dahil olduğu şehir devleti günlerinin sonuna yaklaşmıştı ve şehir devletlerinin yerini büyük imparatorluklar almak üzereydi."[371] Böyle bir ortamda, kurucusunun Kıbrıslı Zenon olduğu Stoacılık, yaşamın amacını bilgeliğe ermek olarak ele alan ve bu çerçevede sistematikleşen bir felsefi gelenek olarak ortaya çıkmıştır. Erdemli olmaya giden yolda Stoacılığa göre en önemli olan doğayla insan arasındaki uyumu sağlamlaştırmaktır. Bu da aklın emrine uyarak doğaya göre yaşayışı gerçekleştirerek mümkün olmaktadır.[372]

Doğal bir düzeni ve bu düzeni sağlayan doğa yasalarını öne çıkaran Stoacılık, "evrende yer alan canlı, cansız tüm varlıkların bu kutsal yasaya göre işlediğini öne sürmektedir."[373] İnsanların mutluluğunun da bu kutsal yasanın belirlediği doğal düzene uygun davranmakta olduğunu iddia etmektedir. Bu düşünceye göre "insan, yaşamı içinde kendisini kardeşleri olan diğer insanlara adayarak, onlara hizmet ederek, iyilik yaparak, onlara karşı nazik davranarak ve onlarla dayanışmaya girerek erdemli hale gelmektedir."[374] Erdem ise mutlak iyinin kendisi olarak görülür. "Stoacılıkta erdem, doğaya, akla uygunluktur (Stoa öğretisinde doğa ile akıl aynı şeylerdir.)"[375]

Akla ve yasaya ilişkin Stoacı kabul ve konumlandırmaların, adalet ve eşitliğe yönelik anlamlandırmalarda da etkili olduğunu ifade etmek çok yanlış olmayacaktır. Stoacılılar, Sokrates'in, Platon'un ve Aristoteles'in akıl ve duygu anlayışına ilişkin tutumlarından önemli bir ayrılışı simgelemektedirler. Bu düşünceye göre duygular, akıl dışı yargı şekilleri olarak insanı mutsuz kılmaktadır. Bunun karşısında, ilahi bir gücün yansıması olan, insanların zalimlik ve küçük aptallıklarını görmemizi ve daha büyük akılcılığı takdir etmemizi sağlayan insan aklının gücü öne çıkmaktadır[376] Akla yönelik bu anlayış

[371] Derek Johnston, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Burcu Yalçınkaya, İstanbul: İnkılap Yay., 2020, s.68.
[372] Niyazi Öktem, "Stoisizm", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 40, Sayı 1-4, 2011, s. 620; Hayrettin Yıldız, "Doğal Hukuk Bahçesinde Stoacılık", *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*, Cilt: 6,Sayı: 15, 2014, s. 67.
[373] Çaha, a.g.e, s.41.
[374] Çaha, a.g.e, s.42.
[375] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 33. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020, s.120.
[376] R. C. Solomon ve K.M. Higgins, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Mustafa Topal, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.,, 2020, s.103-104.

ışığında, Stoacılığa göre insan, doğa yasalarının arkasında bulunan, "ortak bir dünya mantığının (logos) bir parçasıdır.[377] İnsanlar bu *logos tan* eşit pay aldıkları için Stoacı öğretiye göre, öz olarak eşittirler. Fakat bu noktada Stoacılıktaki eşitlik, somut olarak (makam, mevkii, sosyal ve ekonomik statü, köle veya hür) ayrımlarını ortadan kaldırmaya yönelik bir eşitlik değil, soyut bir eşitlik anlayışıdır. Doğaya/akla uygun davranmak erdem sahibi olmanın ve dolayısıyla mutlu olmanın bir ölçütü olarak görülmektedir. Bu nedenle bunun dışındaki hiçbir şey değer sayılmaz; zenginlik, maddi zevkler, şeref, saygınlık, sağlık, hatta hayatın kendisi bile ilgisiz kalınacak şeylerdir.[378] O halde somut bir eşitlik anlayışı, adaletin dağıtıcı boyutu ve maddi eşitlik konusundaki unsurların Stoacılık açısından göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu bakış açısı içerisinde Stoacılığın somut eşitsizlikleri, doğaya-akla uygun davranma çizgisi üzerinden soyut eşitliğe havale etmesi nedeniyle, var olan düzeni meşrulaştırdığını ifade edebiliriz.

Stoacı öğreti, Platon'a benzer biçimde, bilgelik, ölçülülük, cesaret ve adalet olmak üzere dört erdemi esas almakta ve bunları birbirinden ayrı biçimde düşünmemektedir.[379] Bu noktada adalet erdemi üzerinden ilerleyecek olursak Stoacı akıl vurgusunun burada da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle erdemi, akla-doğaya uygun olarak kodladığımız da adaletin de bu yasa içerisinde aranmasını, bu yasaya uygunluk olarak ele alınacağını ifade edebiliriz. Doğal hukuk anlayışı ise bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Doğal hukuk, aşkın bir biçimde adaleti içerisinde taşıyan bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir. "Doğal hukuk anlayışında, bizatihi hukuk, adalet ile tanımlanır. Hukukun geçerliliğini kuran şey adalettir."[380] Adil olarak addedilmeyen yasanın, doğal hukuk açısından yasa olarak kabul edilmediğini söyleyebiliriz. Stoacılık düşüncesinde, ancak doğa yasasına uygun bir yaşamın mutluluğa götüreceğine ve akla uygun bir yaşamın bu yolda erdemi oluşturduğuna değinmiştik. Adil olan, yasaya dolayısıyla da akla uygun olan olarak görülmektedir. "Stoacılara göre adalet tektir, tüm insanlığı bağlar ve tek bir

[377] Murat Aslan, "Helenistik Döneme Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe: Epikürosçuluk ve Stoacılık", *Arkeoloji ve Sanat*, 23 sayı 100, (2001), s. 23.
[378] Gökberk, a.g.e, 122.
[379] Bkz. Ağağoulları, a.g.e, s.
[380] Kemal Gözler, "Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 4, Sayı 15, (2008), s.78.

hukukla temellenir, o da doğal hukuktur."[381] Bu anlamda Stoacı ahlak anlayışının doğal hukuk düşüncesine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.3 PLOUTOS'UN GÖZLERİNİ AÇMAK: MODERN SİYASAL DÜŞÜNCEDE DAĞITICI ADALET

> *-PENIA (Yoksulluk): Eğer Ploutos yeniden görürse ve kendini eşit dağıtırsa artık insanlar ne bir sanatı ne de bir ustalığı icra ederler. Bu ikisi aranızdan silinip gittiğindeyse kim demirci, gemici, terzi, tekerlekçi olmak, kim sayacı, duvarcı, çamaşırcı yahut sepici olmak ister ki?*[382]

Ploutos(Plutus), Yunan-Roma mitolojisinde bir tanrı adıdır. Antik Yunan ve Roma'da zenginlik ve bolluk tanrısı olarak bilinmektedir. Ploutos, önceleri tarımsal bolluğu/ihsanı temsil etmiş, sonraki yıllarda genel olarak 'servet, zenginlik' tanrısı olarak anılmıştır.[383] Bu mitolojik adlandırma, aynı zamanda dönemin ünlü yazarı Aristophanes'in ünlü eseri Ploutos(Servet, *Tr*.)'a da kaynaklık etmektedir. Eser, Atinalı yaşlı bir ırgat olan Khremylos, onun kölesi Karion, Ploutos (Servet) ve Penia (Yoksulluk) arasında geçen, çeşitli kişilerin hayatlarındaki değişimleri de içeren bir komedyadır. Olay örgüsü kısaca şu şekilde ilerlemektedir: Yoksul olan Khremylos, Delphoi'deki Apollon'un kehanet merkezine bir konu hakkında fikir almak için gitmektedir. Kehanet, Khremylos'un, tapınaktan çıkınca rastlayacağı ilk adamı takip etmesi ve onu kendi evine götürmesi üzerinedir.[384] Bu kişi, yaşlı ve kör olarak betimlenen, gerçekte servet tanrısı olan Ploutos'tur. Ploutos, insanlar arasında bilge, namuslu, kıymetli kişilerle birlikte olmaya yemin etmiş ancak Zeus tarafından kör edildiği için servet 'rastgele' dağıtılmaktadır.[385] Oyun, Khremylos'un Ploutos'un gözlerini açtırmaya çalışması, Penia'nın karşı çıkışları ve çevrelerinde gelişen olaylarla devam etmektedir. Penia, sağ üst girişte örnek verdiğimiz biçimde yoksulluk ve sistemsel işleyiş arasında bağıntı kurmaktadır.

---

[381] Yıldız, a.g.m, s.68.
[382] Aristophanes, Ploutos (Servet), çev. Erman Gören, Eser Yavuz, İstanbul:İş Bankası Kültür Yayınları.
[383] Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology.
[384] Aristophanes, a.g.e, 40, s. 3.
[385] Aristophanes, a.g.e, s. 90, s.6.

Edebi, yoksullukla; kibri ise servetle özdeşleştirerek karşı çıkmaktadır. Bunlara rağmen Khremylos, Asklepios Tapınağı'na gider ve Ploutos'un gözlerinin iyileştirilmesini sağlar. Artık görmeye başlayan Ploutos'un serveti 'hak edenlere' dağıtacağını düşünülmektedir. İnsanların hayatlarından, din adamlarına ve tanrılara var an bir dizi değişiklik, servete ihtiyaç olmaması halinde gözlemlenen dönüşümler eserde ele alınmaktadır.

Eserin, politik mizah ve dönemin toplumsal-düşünsel yapısını anlamak açısından esasında önemli veriler sunduğunu söyleyebiliriz. Esasında Aristophanes'in Ploutos'u(MÖ 388), farklı ekonomik kesimlerin gerekliliğini, servetin herkese verilmesi halinde yaşanacak 'kargaşa'yı anlatmaktadır. Özellikle klasik siyasal düşüncede değinmiş olduğumuz tasvirlerde adalet, herkesin yerli yerinde olması, hak ettiğini meziyete göre alması olarak ele alınmaktaydı. Servetin dağıtımına ilişkin bu dönemde ele aldığımız klasik siyasal düşünürler bakımından dağıtımda eşitliğe yönelik bir içeriğin olmadığını belirtmiştik. Ayrıca servetin dağıtımında Ploutos'un öne çıkarılması düşünüldüğünde devlet yerine metafizik bir dayanak sunulduğunu belirtebiliriz. Başlıkta vurguladığımız gibi Ploutos'un gözlerinin günümüz anlamında açılmaya başlanması, insan doğasına atfedilen eşitlik ve bu nedenle dağıtıcı adaletin uygulanmasına yönelik adımların modern siyasal düşüncede yeşererek ilerleyeceğini ifade edebiliriz.

Antik dağıtıcı adalet ilkesinin meziyete göre dağıtımla ilgiliyken modern ilkenin meziyetten bağımsız bir dağıtım talep ettiğini belirtmiştik.[386] Aristophanes'in Ploutos'unda Penia'nın (Yoksulluk) servetin eşit dağıtılmasının toplumsal düzeni bozacağı ve Platon'daki herkesin hak ettiği yerde kalmasının adil olarak değerlendirilmesi birlikte düşünüldüğünde yoksullara atfedilen rol daha net anlaşılmaktadır. Dahası, Platon'a göre refah düzeyindeki eşitsizliklerin azaltılması adaletin değil, toplumsal ahengi oluşturmanın bir yoludur.[387] Refaha ilişkin eşitsizliklerin dağıtıcı adalete konu edinilmesi bir tarihsel sürecin ürünü olarak anlaşılabilir.

Modern döneme uzanan süreçte, herkesin ihtiyacını karşılayacak biçimde toplumsal kaynakların bölüştürülmesi hususu çok eskilere dayanmayan bir geçmişe sahiptir. Kaynak bölüşümünün ve bunun adaletin bir konusu olması yerine daha çok hayırseverliğin öne çıkarıldığını belirtmemiz gerekmektedir. Kötü hasat, kıtlık, diğer

[386] Fleischacker, a.g.e, s.16
[387] a.g.e, s.86.

doğal afetler, hastalık gibi etkenlerin yoğunluğu, hemen hemen herkesin yoksullukla yüz yüze kalabileceğini hatırlatır nitelikle olmuştur. Bu nedenle ekonomik güvenlik çok az bir kimsenin sahip olduğu bir lüksü içermektedir.[388] Beaudoin'e göre bu gibi sıkıntıların gelişigüzel olması nedeniyle yoksulluğa ve hayırseverliğe yönelik tutumlar, toplumların hayatlarını anlamlı kılmak için bulduğu felsefe ve metafizik sistemleri içerisinde en iyi buluşlardan olmuştur.[389] Bu anlamıyla hayırseverliğin, yoksullara yardımda öne çıkan, kimi zaman da adaletin bir bileşeni olarak ele alınan bir eylem biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Adaletin hayırseverlikle birlikte değerlendirilmesi bazı dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki hayırseverlik kelimesinin İbranice karşılığı olan *Tzedeka,* aynı zamanda adalet anlamına gelmektedir.[390] İslamiyet, Budizm, Hristiyanlık, Hinduizm gibi dinlerin çoğunda yoksullara yardım etme ile ilgili emirler veya tavsiyelerin bulunduğunu ifade edebiliriz. Batı'da çoğunlukla daha etkin olan Hristiyanlık düşüncesindeki hayırseverlik vurgusunu ele almaya çalışacağız. Buradan hareketle yoksulluk, hayırseverlik ve adalet ilişkisinin Batı siyasal düşüncesindeki yerine kısaca değinerek modern dağıtıcı adalet kavramının içeriğine ulaşmaya çalışacağız.

Cicero'da adalet, "hayırseverlik/iyilik ve cömertlikle bağlantılı olarak ele alınmıştır.[391] 17.yüzyılın başlarına kadar Batı siyasal düşüncesinde etkin olan T. Aquinas'ın adalete ilişkin düşünceleri de Aristoteles'in temel ayrımını içermektedir.[392] Aquinas da hayırseverlik ile erdemleri bir arada düşünmüş, özellikle insanın doğal gücünü aşmayan ve ilahi bir amaca yönelik eylemler ile erdemler arasında bir ayrımda bulunmaktadır.[393] İnsanlar doğaüstü bir sonla orantılı olarak iyi işler ürettikleri sürece, gerçekten ve mükemmel bir şekilde erdem karakterine sahiptirler; ve bunlar insan eylemleriyle elde edilemez ancak Tanrı tarafından aşılanır.[394] Aquinas bu tür ahlaki erdemlerin hayırseverlik olmadan olmayacağını öne sürmüştür.

Hristiyan teolojisinde önemli bir isim olan Saint Augustin ise, "hak"ı "hukuk" yerine "adalet" ile açıklamış ve adalet olmadan hiçbir devletin yönetilemeyeceğini, çünkü

[388] Beaudoin, a.g.e, s. 50.
[389] Bkz. Beaudoin, a.g.e, s. 50.
[390] Beaudoin, a.g.e, s. 53.
[391] Cicero, *On Duties*, Book I-20, s.9.
[392] Fleischacker, a.g.e, s.46.
[393] Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Question 65, Article 2, s.1156.
[394] Aquinas, a.g.e, s.1156.

adaletin olmadığı yerde hak olmadığını dile getirmiştir.[395] Ancak Augustin, adaletin, Hristiyanlığı benimsemiş bir devlette mümkün olduğu düşüncesindedir. Düşünür, adaletin hem insan içinde hem de onun dışında aşağı olanın daha yüksek olana, evrensel ve eksiksiz bir şekilde tabi olmasını gerektirdiğini söylemektedir.[396] Bu düzen ise adaletin akla göre doğru düzenlenmesi ile ilintilidir. Fakat Augustin, aklı, Tanrı'nın yönetiminin altında konumlandırdığı hiyerarşik bir anlayışı savunmaktadır. Bu anlamıyla bu düzenin ve adaletin; beden ruh tarafından yönetildiğinde, düşük iştah akıl tarafından yönetildiğinde ve aklın kendisinin de Tanrı tarafından yönetildiğinde var olduğunu ifade edebiliriz.[397] Agustin'in bu anlayışı, toplumsal ve siyasal olanı değerlendirmedeki düşüncelerinde gözlemlenebilir. Augustin'e göre bu düzene, aynı hiyerarşinin toplumda bir bütün olarak gözetilmesi ve erdemli tebaanın, akılları ilahi kanuna tabi olan bilge yöneticilere itaat etmesi ile ulaşılabilinir. İnsan bu adalet durumuna sebat etmediği için çeşitli durumlarda kendisini bulmaktadır. Agustin'e göre eğer bu sebat gerçekleşip uyum sağlansa, insanlar, "kendi iradelerine karşı başka insanlara boyun eğmezlerdi ve dünyevi mallara sahip olmak için birbirleriyle rekabet etmek yerine, mükemmel bir dostluk ve özgürlük içinde her şeyi eşit bir şekilde paylaşırlardı."[398] O halde adaletsizlik, Augustin'nin bahsetmiş olduğu hiyerarşinin, yöneticilerin ilahi kanunların emrinde olmaması olarak anlaşılabilir. Adalet ise Tanrı'da ve onun devletinde tezahür edebileceği…Tanrı ile insanlar arasında bir ilişki sistemi olarak ele alınmaktadır.[399] Ayrıca dünyadaki malların eşitsiz dağılımı benzer biçimde metafiziksel bir nedene yönlendirilmiş olmaktadır.

Çalışabilecek durumdaki yoksullara yardım Augustin tarafından doğru bulunmamaktadır. "Yiyeceğinden eminken adaleti ihmal etmişse, aç bir adamdan ekmek almak ona ekmek vermekten daha faydalıdır. Böylece yoldan çıkarıldığında adaletsizliğe sevinebilir."[400] Bu nedenle Ausgustin'e göre çalışmadan yiyecek elde edebileceğinin bilenler sık sık adaleti ihlal edecekleri için kilisenin bu kişilere imkân sağlamaması gerekmektedir.[401] Bu anlamıyla Kilise'nin yoksulluk ve hayırseverlik konusunda önemli bir mevkiide

[395] Straus ve Cropsey, a.g.e, s.181.
[396] a.g.e, s. 182.
[397] Saint Augustine, *City of God*, XIX. 21, Strauss, a.g.e, 182.
[398] Strauss ve Cropsey, a.g.e, s. 182.
[399] Ağaoğulları, a.g.e, s.221.
[400] Brian Tieney, *Medieval Poor Law*, s. 58
[401] Bkz. Tieney, a.g.e, s. 58-59.

olduğunu söyleyebiliriz. Yoksulluğa ve hayırseverliğe yüklenen dini anlamın, bu kavramların bir tür manevi kurtuluş çerçevesinde değerlendirilmesi ile sonuçlandığını belirtebiliriz. Bu bakımdan, "dinsel anlamın nüfuz ettiği yoksulluk ve hayırseverliğin her yönü ile, Kilise kaçınılmaz olarak hem sosyal iyileştirmenin hem de manevi kurtuluşun aracı haline gelmiştir.[402] Çin'de ise ekonomik ve gıdaya ilişkin dalgalanmalar için Song Dönemi laik devlet merkezli geleneği ve İslamiyet'in katı, mülk haklarını kutsal sayan Ortadoğu hukukçuları, devlete ait benzer işletmeler önünde engel olmuştur.[403] Avrupa'da ise Hristiyan teoloji içerisinde yoksulluk ve hayırseverliği bütünleştiren anlayışın ve Kilise'nin güçlü kurumsallığının bu durumda etkin olduğunu ifade edebiliriz. "12.yüzyılın başına kadar manastırların Batı Avrupa'daki yegâne resmi yardım kuruluşları olduğu düşünüldüğünde…bölgedeki hiçbir devletin yoksullara yönelik yardım kuruluşlarını geliştiren ve daha mantıklı bir birim olan kiliselerin durumuyla rekabet edememesi" olası görünmektedir.[404]

Yoksulluğun nasıl ele alındığı ve anlamlandırıldığı konusunun yoksulluğa yönelik mücadele adımlarında önemli bir unsur olduğunu belirtmiştik. Bu bakışla Hristiyanlığın yoksulluğu ele alış biçiminin hayırseverlikle ilintili olduğunu, modern öncesi dönemde önemli bir unsur olarak kaşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Modern öncesi dönemde Kilisenin yoksula desteği, ihtiyaç içindeki kişinin hakkı olan bir adalet edimi olarak değil de bir hayırseverlik ve merhamet yükümlülüğü gibi göründüğünü söylemek daha doğru olmaktadır."[405] Aynı zamanda yoksulluğa ilişkin tembellik, aylaklık tanımlamalarının olduğunu, bu durumda yoksulların hayırseverlik alanın dahi dışarısına çıkarılabileceğini söyleyebiliriz. Fakat yine de "yoksullar modern-öncesi Hıristiyan Avrupa'daki herkes ve her şey gibi Tanrı'nın çocuklarıydılar, "ilahi varlıklar zinciri" içinde kaçınılmaz bir halkaydılar; Tanrı'nın yaratısının bir bölümüydüler ve modern dünyevileştirme ya da "büyü bozumu" öncesi dünyanın geri kalanı gibi anlam ve amaca doymuşlardı."[406] Yoksulların paylaştığı bu anlam ve amaç 16.yy ve sonrasında büyü bozumuna uğramaya başlamıştır.

---

[402] Himmelfarb, a.g.e, s.4.
[403] Bkz. Beaudoin, a.g.e, s. 60-61.
[404] Beaudoin, a.g.e, s. 61.
[405] Fleischacker, a.g.e, s 98.
[406] Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999., s. 127.

Modern devletin gelişimi, Kilisenin elinden çeşitli sosyal yardım uygulamalarının alınmaya başlanması, kapitalist ekonomik ilişkiler ve Protestan çalışma etiği ile durumun değişmeye başlayacağını ifade edebiliriz Reformun ve hümanizmin yayılması, yoksulluğa ve hayırseverliğe yönelik yaklaşımlardaki değişimde önemli bir paya sahiptir.[407] Öte yandan modern devletin gelişmeye başlaması sonucu çok daha etkin bir mekanizmaya dönüşmesi, geleneksel cemaat yardımlaşmalarının çözülmeye başlanması ile birlikte dönemi değerlendirmemiz gerekmektedir. Ayrıca bu dönemde kapitalist ekonomik ilişkilerle birlikte başlayan sosyo-ekonomik ve kültürel değişimden yoksulların ayrı kalacağını düşünmemiz mümkün görünmemektedir. Kapitalizm, hümanizm ve reformun gölgesinde yoksullara bakış, yoksulluğun nedeni ve çözümüne ilişkin argümanların da farklılaştığını ifade edebiliriz.

Modern öncesinde varsılların kurtuluş unsurları olan yoksullar, artık eski işlevlerini hızla yitirmekteydiler. Yoksulluğa ve yoksullara yönelik algıdaki bu değişim sonucunda, "yoksulların varlık nedeni artık zenginlerin ruhsal selameti olmaktan çıkmış, çalışmakla tanımlanmaya başlamıştı."[408] Esasında yoksulluğa bakışta modern öncesinde, yardımı 'hak etmeyen' vurgusunun olduğunu belirtmiştik fakat Protestanlık ile birlikte geleneksel Hristiyanlık ve yoksulluk arasındaki son bağlantı da kopmuş olmaktaydı."[409] Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde Püritenizmde(Protestan bir doktorin) değindiği üzere ekonomik işleyiş ile yeni mezhepsel anlayış arasındaki bağlantıyı daha net görebiliriz. Protestanlığa ilişkin bu anlayışta, iş, her şeyden önce, yaşamın tanrı tarafından yazılmış kendi içinde amacıdır.[410] Weber'e göre Lutherciliğe benzer biçimde bu, "meslek boyun eğilecek ve insanın kendini geliştirmesine yarayacak bir ilahi takdir değildir, Tanrının, bireylere onun şerefi için çalışmak üzere verdiği bir buyruğu" yansıtmaktadır.[411] 'Çalışma' bu anlam ve içeriği ile düşünüldüğünde Protestanlık için ulvi bir amacı ve zorunluluğu kapsadığını ifade edebiliriz. Hatta bu durum varsıl olanların da dışarıda kalmadığı bir bütünselliği yansıtmaktadır. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmaya ihtiyaçları olmasa da zenginler bile çalışmadan

[407] Beaudoin, a.g.e, s89.
[408] Buğra, a.g.e, 2013, s.25.
[409] Bkz. Beaudoin, a.g.e, s.90.
[410] Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, s.105.
[411] Max Weber, a.g.e, s. 105.

yemek yiyemezler, Tanrı'ın bir emri vardır ki, onların da fakirler gibi uymaları gerekir.[412] Bu açıdan buyruğa uymayan yoksullar ahlaki bir sorunun parçası haline gelmektedirler.

Yoksulluğun ahlaki bir bela olduğuna yönelik inancın gelişmesi çalışma kavramına yüklenen anlama beraber düşünüldüğünde daha anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz. 1596 yılından itibaren Amsterdam'da, *Rasphuis*[413] uygulaması ve İngiltere'de 1601 yılında I. Elizabeth tarafından yürürlüğe konan "*An Act for the Relief of the Poor*"[414] yasası bu duruma ilişkin önemli somut örnekler oluşturmaktadır. Fakat bu yaklaşımların, yoksulluğun Tanrısal inayetten dünyevi bir sorun olarak ele alınmaya başlandığına yönelik bir düşünceyi yansıttığını söyleyebiliriz. Hayırseverlik ve geleneksel yardımlaşma uygulamalarından, dini referanstan kamusal çözümlere geçme çabaları birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Bir yanda yoksulluğun bir sorun olarak sekülerleşmesi ile devletin kamu politikasına ilişkin alanlarda Kilise ile rekabeti dikkat çekmektedir. Yoksulluğun daha az 'doğal' olarak algılanması, insan eylemlerinin bir sonucu olarak görülmesinin, yoksulluğu hafifletecek 'dünyevi rahatlatma' uygulamalarını gündeme getirdiğini söyleyebiliriz V. Charles, her ne kadar Kilise tarafından şiddetli karşı çıkışla etkinlik sağlayamasa da, Hollanda'nın her yerinde yoksullara yardıma devamlılık kazandırmaya çalışmış, bunun merkezileşmesi ve belirli genel koşulların ortaya koyulmasını buyurmuştur.[415] 16. Yüzyılın ortalarına geldiğimizde ise sözde bile olsa devletler yoksullara yardımı kilisenin elinden almıştır.[416]

Modern devletin gelişmeye başlaması, iktidarın meşruiyet kaynağı ile birlikte çeşitli sosyal araçların Kilise'nin elinden alınmasını egemenlik kavramı bütününde ele almamızın daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Egemenliğin temelde iki unsuru *autocritas* iktidarın kaynağı ve *potestas* yani iktidarın kullanımı bulunmaktadır.

---

[412] Weber, a.g.e, s.105

[413] Rasphuis, şehirde dilencilik yaptıkları gerekçesiyle tutuklanan erkekler için kurulmuş olan bir ısla evidir. Yöneticiler söz dinlemeyenleri bu hücrelere yerleştirir ve sonra hücreleri su ile doldurup boğulmaktan kurtulmak isteyen insanalar hücrede bulunan el pompası yardımı ile hayatta kalmaya çalışmaktaydılar. Bkz. Beaudoin, a.g.e, s. 87. Bu durum, çalışma-hayatta kalma ilişkisinin kurulması, yoksullara 'çalışma etiğinin' kazandırılmasına ilişkin ilgili dönemdeki tutumun ne olduğunu dikkat çekici bir şekilde yansıtmaktadır.

[414] Yasa, yoksulları çalışabilecek ve çalışamayacak olarak ikiye ayırmaktadır. Çalışabilecek durumda olanlar yoksul/çalışma evlerine çalışarak yaşamlarını sağlamaları ön görülmüştür. "Çeşitli muhtaçlar için çeşitli yardım türleri - yaşlılar ve sakatlar için sadaka ve imarethaneler, çocuklar için çıraklık ve güçlü vücutlar için çalışma. Güçlü dilenciler (sturdy beggar) için ise ceza veya hapis söz konusudur. Gertrude Himmelfarb, *The Idea of Poverty: England in the Earyl Industrial Age*, New York: Random House, 1985, s. 25.

[415] Fleischacker, a.g.e, s. 102.

[416] a.g.e, s.102.

Geleneksel dünyada iktidarın kaynağı Tanrısal iken siyasal mücadele büyük oranda potestas üzerine gerçekleşmekteydi. Yeni dönemde ise 'iki kılıç kuramı'[417] yerini iktidarın kendinden menkul olmasına bırakmıştır. Dünyevi meşruiyet kaynağı olan halka ulaşılmasının bir sonucu olarak kamusal düzenin sağlanması önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğallıktan uzaklaşan yoksulluğun yeni çerçeve içerisinde, baş edilmesi, rahatlatılması ve öncelikli olarak toplumsal huzurun sağlanması sorunu olarak devletin sorumluluk alanına itildiğini ifade edebiliriz. Yoksulluk fikri sekülerleştikçe, yoksullar (bazı koşullarda ve bazı amaçlarla) devletin sorumluluğu haline gelmiştir.[418]

Devlet artık eski Yunan *politea*'sında olduğu gibi toplumla bir bütün olarak görülmemektedir. "Bireysel sorumluluk ve yetkiler taşıyan görevler; zenginlik, toplumsal konum ya da dinsel inançlara göre dağıtılmamaktadır."[419] Ayrıca devletin artan kapsamı ve etkinliği yurttaşların vergileri tarafından karşılanmaktadır. Bu anlamıyla sosyal adaletin sağlanmasına yönelik tartışmalarda da modern devlet önemli bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim "modern anlamıyla dağıtıcı adalet, mülkiyetin herkese belirli bir düzeyde maddi olanaklara sahip olabileceği şekilde dağıtılmasını devletten talep etmektedir."[420] Siyasal düşünce tarihinde ve adalet tartışmalarında, devletin ve yoksulluğun yeni konumlandırmaları ışığında bu taleplerle karşılaştığımızı söyleyebiliriz. 18. yy. sonuna gelindiğinde, "devleti insanları yoksulluktan kurtarabileceğine ve kurtarması da gerektiğine, kimsenin yoksulluğu hak etmeyeceğine ve kimsenin yoksul kalmak zorunda olmadığına ve böylece malların dağıtımının ya da yeniden dağıtımının kısmen devletin görevi olduğuna ilişkin bir inancı görmeye başlamaktayız."[421] Bu nedenle bir adalet meselesi olarak yoksulluğun ele alınmasına uzanan süreçte modern siyasal düşüncede adalet ve devlet kavrayışlarına bakarak ilerlemeye çalışacağız.

Antik Yunan'daki şehir devletleri yapılanmasının dağılması, Roma'nın egemen olması, Hristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılması gibi toplumsal ve siyasal pek çok neden modern siyasal düşünceye giden tarihsel sürecin birer parçası olmuştur. Modern siyasal

[417] İki kılıç veya çifte kılıç kuramı, Papa I. Gelasius'un Tanrı'nın yeryüzünde iki kılıcı: düzeni sağlayan dünyevi iktidar ve uhrevi kurtuluşa kılavuzluk eden Kilise tanımlamasından doğan bir anlayıştır. Bkz. Ağaoululları, a.g.e, s.215. Özellikle Orta Çağ boyunca Kilise'nin ağırlığı dünyevi iktidar aleyhine artmıştır.
[418] Himmelfarb, a.g.e, s. 4.
[419] Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi*, s.118.
[420] Fleischacker, a.g.e, s. 15.
[421] a.g.e, s.111.

düşüncenin; toplumsal ve siyasal yapının önemini kaybettiği, geleneğin çözüldüğü bir durum karşısında yeni kavrayışların ve savların ortaya çıkması ile geliştiğini söyleyebiliriz. Modern siyaset felsefesi, Sokrates'in kurduğu ilkelerden bilinçli bir kopuş yoluyla ortaya çıkmıştır.[422] Modern siyasal düşüncenin gelişimi açısından kırılma yaratan noktalardan birisinin kozmolojik evrenden yeni bir evren tasvirine geçiş olduğunu belirtebiliriz. Bu noktada, "yeni evren tasavvurunun en temel özelliği insan merkezli olmasıdır."[423] Sıklıkla duymaya devam ettiğimiz Descartes'in "*cogito ergo sum*"[424] (düşünüyorum, o halde varım) ifadesi bu yeni evren tasvirini betimleyen en önemli göstergelerden birisi olabilir. Descartes için "ben, düşünen bir şey, şüphe eden, anlayan, karşı çıkan, tasdik eden ve duyan bir şey"dir.[425] Bu anlamda doğru bilgiye insan aklının merkeze alındığı bir yöntemle ulaşılacağına ilişkin bir kabulün oluştuğunu söyleyebiliriz. Klasik dönemin aksine, modern siyasal düşüncede insan, merkezde kendisinin olduğu, doğanın karşısında yer alan bir özne biçiminde konumlandırılmış olmaktadır. Francis Bacon'un doğa ve insana ilişkin düşüncelerinde, önemli bir netlikte bu yeni anlayışın izlerini görmemiz mümkündür.

Bacon'a göre "insanın bir aklı vardır ve bu akılla doğayı boyunduruk altına ancak ona boyun eğip onun mucizelerini anlamakla varabilir."[426] Bu noktada doğaya boyun eğmek onu aşkın bir iyi olarak ele almak anlamında değil, insanın "doğayı fethetmenin bir aracı konumundadır."[427] Siyasetin ve siyaset felsefesinin bu rasyonalite ile ele alınması fikri üzerine düşündüğümüzde Nicola Machiavelli (1469-1527) karşımıza çıkmaktadır. Siyasetin, din ve ahlaktan bağımsız bir biçimde ele alınarak iktidarın anlaşılmasına yönelik çaba, Machiavelli'yi öne çıkarmaktadır. Bu nedenle Machiavelli, öne sürmüş olduğu fikirlerle modern siyasal düşünceyi başlatan kişi olarak genel olarak kabul görmektedir. "Onun böyle bir tanımlamayı hak edişinin nedeni, savunduğu görüşlerin, modern dünyanın temel siyasi kurumları haline dönüşmüş olmasıdır.[428]

[422] Strauss ve Cropsey, a.g.e, s.2.
[423] Küçükalp, a.g.e, s.102.
[424] John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Necati Ilgıcoğlu, vd., İstanbul:Sarmal Yayınevi, 1996, s.57.
[425] Descartes, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: MEB Basımevi.68, 1998, s. 55
[426] Strauss ve Cropsey, a.g.e, s. 367-368.
[427] Bkz. Strauss ve Cropsey, a.g.e, 368.
[428] Çaha, a.g.e, s.95.

Siyaseti ahlaktan ve dinden bağımsız bir biçimde uğraşı alanı olarak almasının yanı sıra siyaseti, iktidara gelmek ve iktidarı korumak gibi olgular biçiminde ele almasının düşünürü önemli kıldığını söyleyebiliriz. Siyasetin iktidara gelmek ve iktidarı korumak anlamında bir stratejik ve teknik beceri konusu haline gelmesi, siyasi alanın her türlü normatif yaklaşımla ilişkisinin kesilip özerkleşmesi demektir."[429] Böyle bir kabul ile birlikte klasik siyasal düşünceden önemli bir kopuşun gerçekleştiğinin, 'iyinin otoritesi' yerine dünyevi iktidar ve onun aşkınlığı hedeflemeyen çabalar olarak siyasetin ele alındığını ifade edebiliriz. Devletin bu şekilde yüce bir amacının olmadığı durumda, iktidarın dayandırıldığı meşruluk arayışının ve insan doğası farklılaştığını söyleyebiliriz. Bu durum içerisinde Machiavelli'ye göre insan, "nankör, sahtekâr ve hilebaz"[430] olarak tanımlanırken, devlet ise bunun karşısında güvenlik ihtiyacının karşılayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca modern siyasal düşünceye egemen olan tartışmaların devlete bahşedilen bu konumla ilgili olarak özgürlük ve eşitlik temelinde ilerlediğini söyleyebiliriz. Hatta özgürlüğe vurgu o denli güçlüdür ki J.J. Rousseau tarafından insan yaradılışıyla uyuşmama boyutuna kadar götürülmektedir. "Özgürlüğünden vazgeçmek, insan olma niteliğinde, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek demektir…bu, karşılığı olmayan bir sözleşmeyi andırmaktadır."[431] Sonuçlardaki eşitliği öne çıkaran Karl Marx ise aynı zamanda bir özgürlük etiği etrafında hareket etmesi önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx, insanın emeği ve kendini gerçekleştirmesi arasında varsaydığı bağdan hareketle kapitalist işleyişi hedef almaktadır. Buradan hareketle Marx, "kendini gerçekleştirme ya da özgürlüğü en yüksek değer olarak konumladığı, modern kapitalist toplumda özüne yabancılaşmış olan insanının özgürleşimini mümkün kılacak normatif bir sistem geliştirmiştir."[432] Bu normatif sistem tasviri içerisinde özgürlüğün gerekliliği için eşitlik anlayışının var olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan modern siyasal düşüncede her iki kavram -özgürlük ve eşitlik- meşruluk dayanağı olarak önemli bir yer edinmiş olmaktadır. Öte yandan insan doğası ve devlet anlayışlarının paralelinde sosyal sözleşme teorisinin önemli bir yer edindiğini söyleyebiliriz.

---

[429] Ağaoğulları, a.g.e, s. 325.
[430] N. Machiavelli, *Prens*, çev. K. Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2017, s. 205-206.
[431] J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 10. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.9.
[432] Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, İstanbul:Say Yay., 2015, s. 313.

Modern siyasal düşüncede hukuk ve devlete yönelik meşruluk kazandırmada ve açıklamada doğal durum vurgusunun ve güvenlik ihtiyacının öne çıktığını belirtmemiz gerekmektedir. Klasik siyasal düşünce başlığı altında değinmiş olduğumuz Höffe'nin iş birliği argümantasyonu, modern siyasal düşünce söz konusu olduğunda kendisini çatışma modeli (sözleşme teorileri) isimlendirmesi ile birlikte anılmaktadır. Höffe'ye göre "toplum sözleşmesi bir hukuk ve devlet düzenini büsbütün haklı gösteren politik bir orijinal sözleşmeden oluşmaktadır."[433] Sözleşmeye uzana doğal durumu olarak betimlenen süreçte tüm insanların sınırsız bir eylemde özgürlüğü bulunmaktadır. Herkesin kendi amaçlarını gerçekleştirmede elinde bulundurduğu eylem özgürlüğü aynı zamanda hukuk ve devlet garantisinden uzaktadır. Ne can ne de mal mülk güvenliği sağlandığından, 'her şeye hakkı var' yakından incelendiğinde, şaşırtıcı bir şekilde 'hiçbir şeye hakkı yok' olarak görünmektedir.[434] Bu bakımdan sözleşmeci bakışa göre, insanın eylem özgürlüğüne yönelik sınırların, birlikte yaşamaya yönelik bir noktadan kaynaklandığını ifade edebiliriz. İş birliği argümantasyonunda, devleti meşrulaştıran iş bölümüne yapılan vurgu iken sözleşmeci modelde insan doğasına atıfla birlikte bir arada yaşamayı mümkün kılacak karşılıklı eylem özgürlüğü kısıtlamalarının olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bu tür bir bakış açısından, "adalet, kaçınılmaz özgürlük kısıtlamalarının doğal bir şekilde değil, aşırı ayrıcalıklara ve ayrımcılıklara yol açabilecek ilgili güç ve tehdit potansiyellerine göre yapılmasını talep eder."[435] Adaletin, hakların karşılıklı devredilmesi, sınırlandırma ve bunun sonucunda bir arada yaşamaya yetecek bir özgürlük bağlamında anlaşılmaktadır. Bu çerçeveye netlik kazandırmak adına, Thomas Hobbes'un ve John Locke'un siyasal düşüncelerine ve adalete yönelik kavrayışlarına değinmeye çalışacağız.

Siyasetin özerkliği fikrine ilişkin önemli bir kabulün, rasyonalist siyaset anlayışının Thomas Hobbes'un düşüncelerinde önemli bir varlık kazandığını belirtebiliriz. Hobbes'a göre "hakikat, haricî bir gerçekliğin insan zihnine yansıması değil, insan zihninin "keyfince" ve "yaratıcı" bir şekilde inşa ettiği "dilsel" bir kurgudur."[436] İnsan aklını dünyayı açıklamada temel bir unsur olarak ele alan Hobbes, neden-sonuç ilişkilerine ve

[433] Höffe, a.g.e, s. 60-61.
[434] a.g.e, s. 61.
[435] a.g.e, s.62.
[436] M. Akif Kayapınar, "Modern Siyaset Tasavvurunun Paradigmatik Öncülleri", *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt 19, sayı, 37 (2014/2), ss.1-50, s.10.

sadece cisimsel şeylerin ölçülmesi ile ilgilenmiştir. Descastes'te ve Bacon'da bahsetmiş olduğumuz analitik ve deneyci bakış açısının izlerini Hobbes'un siyaseti ele alış biçiminde görmemiz mümkündür. Analitik yöntemi, bütünü parçalara ayırmak ve en küçük yapı taşına ulaşmak, onun bilgisinden bütüne ilişkin yargıya varmak şeklinde özetleyebiliriz. Hobbes da esas aldığı "analitik yöntem uyarınca "siyaset felsefesinini konusu olan bütünü yani toplumu ayrıştırarak bireye ulaşmakta ve bireyin doğasına ilişkin bilgiden hareketle toplumun ve devletin izahını sunmaktadır."[437] Bu bakış açısı ile bir insan doğası ve doğa durumu tanımlaması yapmış ve devletin oluşumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur.

Hobbes, insan doğasında, "rekabet, güvensizlik ve şeref kazanma"[438] gibi üç temel unsurun olduğunu ve bunların çatışmaya neden olduğunu ileri sürmektedir. Hobbes, esas aldığı insan doğası kabulünü, doğa durumu olarak adlandırdığı bir tasarım içerisinde düşünmektedir. Hobbes, "doğa durumu ile inşaları düzene sokabilecek belli bir siyasal iktidarın yokluğunda, yani bir egemenin bulunmadığı durumda insanların hangi koşullarda yaşayacağını göstermek ister."[439] Bu varsayımsal durum içerisinde Hobbes, insanların eşit olduğunu, eşitliğin güvensizliğe ve bunun da savaşa neden olduğunu öne sürmektedir. Böyle bir ortamda insan aklı, egemenlik devri ve sözleşme yoluyla devletin oluşumunu zorunlu kılmaktadır. Halkın güvenliği en üst yasa olmakta[440], devlet, "masum özgürlüğün koruyucusu"[441] olarak telakki edilmektedir.

Modern siyaset felsefesi ve Liberal düşünce açısından önemli bir isim olan John Locke, doğa yasası ve doğa durumu kavramları üzerinden bir toplum sözleşmesi açıklamasında bulunmaktadır. Fakat Locke'un doğa durumu tasviri, Hobbes'un her insanı diğer insanların potansiyel tehdidi olarak ele almasına dayanmamaktadır; Hobbes'unki kadar şiddetli değildir.[442] Locke'a göre doğa durumunda yaşamın korunmasına yönelik ana tehdit, "insanların birbirine zarar verme eğilimlerinde değil, daha çok, doğa koşullarının yoksulluğunda ve zorluğunda yatmaktadır."[443] Doğa yasası bu konumda, insanların

[437] Küçükalp, a.g.e, s.103.
[438] Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,1992, s. 94.
[439] Ağaoğulları, a.g.e, s.434.
[440] Hobbes, *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çev: Deniz Zarakolu, İstanbul: Belge., 2007, s. 172.
[441] a.g.e, 2007, s. 174.
[442] Strauss, Cropsey, a.g.e, s. 485.
[443] a.g.e, s.485.

birbirine zarar vermemesini yükümlülük altına sokan, evrensel insan aklı ile bilinebilen, varsayımsal olmayan bir yasa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan, "akıl, hiç kimsenin başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine zarar vermemeyi yükümlülük altına sokmaktadır."[444] Akıl, doğa yasasının bilinirliğine ve mülkiyetin de içinde olduğu haklara ilişkin önemli bir kaynağı oluşturmaktadır. Bu noktada Locke, eşit ve özgür olarak doğa durumunda bulunan insanlar için doğa yasası ile bağlantılı olarak, mülkiyet hakkını, kendini korumanın ötesine geçiren bir yol izlemektedir. Her insanın kendi şahsında ve kendi emeğinde sahip olduğu mülkiyet, asıl ve doğal mülkiyettir; doğa durumundaki diğer tüm mülklerin temelidir.[445] Mülkiyete ilişkin Locke'un atfetmiş olduğu öncelik, bireyin kendisine ve emeğine sahip olmasını kapsayan, bireyi esas alan bir anlayışı yansıtmaktadır. O halde doğa yasasının çeşitli gerekliliklerinin önünde sınırlandırılmış bir devlet anlayışının olduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar yürüttüğümüz tartışmalardan hareketle sözleşme ve güvenlik meselesi olarak devlet, bireycilik, bireyin haklarının hukuk tarafından korunması, insan merkezli bakış açısının modern siyasal düşünceye hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Makyavelli'nin siyaseti ele alış biçiminin önemli bir kırılma olduğunu belirtmiştik; bu durum modern siyasal düşüncenin ana hatlarına yayılan bir anlayışın önemli göstergesi olmuştur. Bu bakımdan "bütün modern yaklaşımlar, siyasal hayatın nihai amacını bir ahlak nizamının tesisi olarak gören klasik şemanın gerçekçi olmadığı ortak inancı üzerinde birleşmektedirler."[446] İnsan doğasının kötü olarak tanımlanması ve hipotetik olarak ele alınan doğa durumu sonucunda, devletin ortaya çıkması ve meşruluk kazanması bu bağlamda bir sözleşme durumuna işaret etmektedir.

Klasik siyasal düşüncede gördüğümüz bir 'iyi ideali' çerçevesinde şekillenen devlet, toplum ve insan tasvirleri yerini bir şeyden (bireysel hakları ve alanı çiğneyebilecek etkenlerden) korunmaya bırakmıştır. Kozmolojik düzen ve buna uygun olarak erdemli yaşamın, eşitsizlikleri verili kabul eden adalet anlayışının yerini yeni ideallerin aldığını söyleyebiliriz. İnsan doğası, devletin doğası ve konumu, sınırlandırılmış iktidar, bireysel hak ve özgürlükler gibi modern siyasal kavramlar düşünüldüğünde adaletin, bu çerçeve içerisinde belirli prosedürler olarak ele alınmaya başlandığını ifade edebiliriz. "Adalet ve

[444] Locke, *Political Writing*, s. 263-264.
[445] Strauss,Corpsey, a.g.e, s.486.
[446] Leo Strauss, *What is Political Philosophy*?, s. 40, Kayapınar, a.g.m, s.15.

iyi gibi moral değerlerin ontolojik kökeni, ilgili topluluk bağlamında bir uyuşma ve paylaşma standardına indirgenmiştir."[447]

Siyasetin amacı modern dönemde, "üç değeri, yani hayatı, özgürlüğü ve mülkiyeti korumaya hasredilmiş, daha ötesine birincil ve kurucu bir önem atfedilmemiştir."[448] Adaletin, modern siyasal düşünceye ait değerler-kriterler eşliğinde anlamlandırıldığını belirtebiliriz. Hobbes'un bahsetmiş olduğu herkesin herkese karşı savaş durumunda adaletten ve adaletsizlikten bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir. Hobbes'a göre, "genel bir gücün olmadığı yerde yasa yoktur, yasanın olmadığı yerde de adaletsizlik yoktur."[449] Yine doğa durumu içerisinde halde adalet bir ahde bağlanma durumu ile başlar aksi halde adaletsizlik meydana gelmemektedir; adaletsizlik sözleşmeye uymamakla gerçekleşmektedir. "Herkese kendisinin olanı sürekli olarak verme iradesi olan adalet, mülkiyeti gerektirmektedir."[450] Herkesin her şeye sahiplik iddia edeceği bir ortamda ise mülkiyet olmadığından, adalete ilişkin irade edimini gerçekleştirmek imkânsız hale gelmektedir. Bu anlamıyla Hobbes, devleti, mülkiyetin de adaletin de temeli olarak ele almaktadır. Yine Hobbes, beslenme maddelerinin bölüşümü üzerine düşüncelerinde mülkiyet ve bölüşümün egemen güce ait olduğunu iddia etmektedir. Eylemlerin adilliğinde Hobbes, öteden beri gelen mübadelede adalet ve bölüşümde adalet ayrımını kullanmaktadır. Hobbes, mübadelede adaleti sözleşmeye konu olan ahdin ifası olarak ele almaktadır.[451] Bölüşümde adalet ise bir hakemin adaleti olarak adlandırılmaktadır. Burada, "ona güvenenlerce hakem tayin edilen kişinin, eğer bu güvene uygun davranırsa, herkese kendi hakkını dağıttığını söyler ve bu gerçekten de adil bölüşümdür ve tam doğru olmasa da bölüşümde adalet olarak adlandırılabilir; fakat daha doğrusu onu hakkaniyet olarak adlandırmaktır."[452] Eğer kişi hakem olarak görevlendirilmişse bu durum Hobbes'a göre doğal hukukun bir başka kuralıdır. "Hakkaniyette, herkese akla göre ona ait olan eşit olarak dağıtılmaktadır."[453]

[447] Sururi Aktaş, "Komüniteryan Etik", *Erzincan, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1-4, 2002, s.5.
[448] Kayapınar, a.g.m, s.15.
[449] Hobbes, *Leviathan,* s.96.
[450] a.g.e, s.106.
[451] a.g.e, s. 110-111.
[452] a.g.e, s.111.
[453] a.g.e, s. 113.

Hobbes'un devlete atfetmiş olduğu güvenlik rolü, vatandaş vergilerine dayanan modern devletin gelişimi ile yakından ilintili görünmektedir. Eşit vergi uygulamasını adaletle bağlantılı olarak ele alan Hobbes, güvenliğe duyulan eşit ihtiyaca vurgu yapmaktadır. Hobbes'a göre, "verginin eşitliği, servetin eşitliğine değil, herkesin savunması için devlete olan borcunun eşitliğine"[454] dayanmaktadır. Hobbes, bu noktada devlete karşı olan borcu, varsıl olanın malının fazlalığına veya yoksul olanın malının azlığına göre orantılandırmamış; tüketilenin eşitliğine vurgu yapmıştır. Fakat Hobbes, konu kamusal yardıma geldiğinde, kaçınılması mümkün olmayan olaylar yüzünden hayatlarını sürdüremeyenlerin bireysel hayırseverliğe terk edilmesini doğru bulmamaktadır. Hobbes, "kendisine fazla gelen, başkaları içinse zorunlu olan şeyleri elde tutmaya çabalamanın" "doğa yasasına aykırı olarak ilan etmekte; zorunlu şeyleri ise 'bir insanın korunması için gerekli şeyler' olarak sınırlandırmaktadır."[455] Hobbes, yoksulların 'doğal ihtiyaçların gerektirdiği ölçüde' devletin yasaları tarafından korunmaları gerektiğini belirtmektedir.[456] Devlete yönelik koruma işlevi ise hayırseverliği anımsatan bir 'merhamet durumu'nu çağrıştırmaktadır. Hobbes'a göre "herhangi bir kişinin güçsüzleri ihmal etmesi merhametsizlik olduğu gibi; bir devletin egemeninin, onları, kişisel hayırseverliğin tesadüfüne maruz bırakması da öyledir."[457] Hobbes'un devlete, yoksullar konusunda atfettiği rolün adalet ediminden uzak göründüğünü ifade edebiliriz. Ayrıca Hobbes, yoksulluk tarihinde sıklıkla değindiğimiz tembelliğin önlenmesi ve yoksulların çalıştırılmasına yönelik inancı paylaşmaktadır. Çalışabilecek durumda olanlar, kamusal yardımın dışarısında konumlandırılmaktadır. "Sağlam vücut sahibi olanlar çalışmaya zorlanmalı ve iş bulamama bahanesinden yoksun bırakılmalı; denizcilik, tarım, balıkçılık ve emek gerektiren her tür üretim gibi, bütün meslekleri teşvik eden yasalar olmalıdır."[458]

Hobbes'in Leviathan'nının, yoksullara uzanan uzuvlarından 'devlet korumasının', modern dağıtıcı adaletin içeriği ile karşılaştırıldığında yeterli olmadığını ifade edebiliriz. Sosyal adaleti sağlamak ise genel olarak, toplum içerisinde malların ve temel hakların dağıtımı ile ilişkili olarak anlaşılmaktadır. O halde, politik (sivil) toplum için adil bir düzenleme olarak sayılan şey, o toplumdaki kişilerin ne ve ne tür mülkiyet haklarına sahip

[454] Hobbes, a .g.e, s. 241.
[455] Fleischacker, a.g.e, s.54; Hobbes, *Leviathan*, 15. Bölüm, 17.
[456] a.g.e, s. 242.
[457] a.g.e, s.242.
[458] a.g.e, s242.

olduklarına büyük ölçüde bağlı olacaktır.[459] Bu bakımdan Hobbes'in hayırseverliğin tesadüfi insafından yoksullara çeşitli şartlarda devlet koruması önemli bir gelişme olarak elimizde durmaktadır. Ancak mülkiyete ve mülkiyetin konumuna geldiğimizde önceden değindiğimiz üzere John Locke öne çıkmaktadır. Modern siyasal düşüncede John Locke, mülkiyet konusunda yapmış olduğu vurgu ile dağıtıcı adalete ilişkin önemli bir unsuru ortaya koymuştur. Locke'a göre mülkiyet, kişinin kendisine ve dolayısıyla kendi emeğinin de sahibi olmasına uzanan bir hakkı ifade etmektedir.[460] Locke'u, mülkiyete yönelik bu tavrını dağıtıcı adalet bakımından değerli kılan, "herhangi birinin maddi şeylere layık olduğunu haklılıkla edebilmesini sağlayacak başlıca 'erdem' kaynağının emek olduğuna ilişkin bir sezginin güçlü bir şekilde ifade etmesidir."[461] Locke'un, mülkiyete ve emeğe ilişkin bu haklılaştırması ile adalet arasında bir bağlantı kurduğunu söylememiz mümkündür. Locke'a göre mutluluğun ilk ve genel kuralı ve aynı zamanda büyük bir sosyal erdem olan adalet, emek ve adil sahiplik ilişkilidir. Çünkü "her insana dürüst çalışmasının ürününü ve atalarının adil kazanımlarının kendisine intikal ettiği bir unvan veren" adalettir.[462] Locke, adalet veya adaletsizlik-mülkiyet arasında sıkı bir bağlantı kurarak ilerlediği bu tutum ile aynı zamanda mal edimine ilişkin prosedüre vurgu yapmaktadır. Mülkiyet ile adalet (veya adaletsizlik) arasındaki ilişki mümkün olduğu kadar doğrudandır: adaletsizlik, "dürüst çalışmalarının onlara sahip olduğunu, onların rızası olmadan başkalarından almaktır".[463]

Ayrıca insanlara ait özsel bir eşitlik varsayımının da modern siyasal düşüncede etkin olduğunu söylememiz gerekmektedir. İnsan özsel olarak eşitse hayatlarına ilişkin kararlar almaları, uygulamaları ve çabaları yoksulları kapsayan bir biçimde kabul edilmelidir. Bu açıdan Fleischacker'a göre, Adam Smith yoksul tanımını değiştirmesi bakımından dağıtıcı adalet için oldukça önemlidir. Smith'e göre zekâ, hırs, erdem tüm insanlarda eşit olduğu için yoksullar da diğer insanlarla benzer haklarda eşittir.[464] Neyin adil, neyin adil olmadığına yönelik arayışlara, özgürlük ve eşitlik çerçevesinde cevap üretmeye çalışan

[459] A. John Simmons, The Lockean Theory of Rights, Princeton University Press, 1994, s.307.
[460] Dünya ve bütün aşağı yaratıklar insanlar için ortak olsa da her insan kendi "kişisinde" bir mülkiyete sahiptir. Bkz. Locke, J. *Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. S. Taşçı & H. Akman, İstanbul: Metropol Yayınları, 2002, s. 38.
[461] Fleischacker, a.g.e, s. 52.
[462] Simmons, a.g.e, s. 318.
[463] a.g.e, s. 319.
[464] Bkz. Fleischacker, a.g.e., s. 126-27

yaklaşımların etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bu, modern siyasal düşüncede adalete yönelik yeni değerlendirme kriterlerinin olduğunun bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Ploutos'un gözleri artık açıktır, insanların ise özsel olarak eşit ve özgür olduğu iddiası ön plandadır; o halde modern dönemde dağıtım neden, neye göre ve kim tarafından yapılacaktır?

Modern siyasal düşüncenin temel tartışmalarını ve kabullerini esas aldığımızda modern dağıtıcı adaletin belirli kriterler içerdiğini söyleyebiliriz. Bunlar:

1. "Sadece toplumlar ya da bir bütün olarak insan değil, her bir birey saygı gösterilmeye layık bir şeye sahiptir ve bu şeyi elde etme uğraşı içerisinde kendisine belirli hakların ve korunmanın verilmesi gerekir.
2. Maddi şeylerin bazı kısımları, her bir bireye düşeni herkesin layık olduğu haklar ve korunmanın bir parçasıdır;
3. Her bir bireyin buna layık olduğu olgusu, rasyonel olarak tamamen seküler ifadelerle kanıtlanabilirdir;
4. Malların bu kısmının dağıtımı uygulanabilir özelliktedir: bunu gerçekleştirmeye çalışmak ne delice bir projedir ne de sanki birini arkadaşlığa zorlamaya kalkışmakta gibi asıl amacı baltalayan bir şeydir;
5. Sadece özel kişi ve kurumlar değil, devlet de bu dağıtımı temin etmelidir."[465]

Samuel Fleischacker'in dağıtıcı adalete ilişkin yapmış olduğu kıstaslara baktığımızda, belirli hak ve korunmanın sağlanması gereken birey ve bireyin bunu hak edişinin dünyevi ve akıl temelinde ele alındığı bir anlayışın modern dönemde önemli bir yer edindiğini ifade edebiliriz. Ayrıca Maddi şeylerin bir kısmının dağıtılmasında devletin de etkin rol üstlenmesinin, geleneksel hayırseverlik anlayışının ve toplumsal çatışmanın baskılanması amacıyla yoksulluğa çözüm arayışlarının ötesinde düşüncelerin ortaya çıkmaya başladığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak metaforik anlamda düşündüğümüzde, Ploutos'un yerine, dağıtım düşüncesinin modern içeriğinde, özel kişi ve kurumlarla birlikte devletin ön plana çıktığını görmekteyiz. Ayrıca insanların özsel anlamda eşit olduğu inancı ile birlikte dağıtımda her bir bireyin dağıtıma layık olduğu düşüncesinin varlığını belirtmemiz gerekmektedir. Bireylere yönelik bu dağıtım, çeşitli dini ve hayırseverlik kıstasları ile değil seküler gerekçelendirmeler üzerinden şekillenmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, modern dağıtıcı adaletin 'temel gerekliliklerini' göz önünde bulundurarak faydacılığın ve liberalizmin adalet tasvirlerini ele alarak ilerlemeye çalışacağız.

[465] Fleischacker, a.g.e, s. 19-20.

2.3.2 Faydacılık ve Adalet

Modern siyasal düşüncenin ana hatları göz önüne alındığında ahlaka ilişkin dünyevi temeller arayışının varlığından da söz edebiliriz. Ahlaki temellendirmelere yönelik izleri ise, modern siyaset felsefesinde insan doğasının kötü ve bencil olduğuna yönelik tasvirlerde aramak daha doğru olacaktır. İnsanın kendi hazzı ve çıkarı peşinde koşan, diğerleri ile mücadele-savaş halinde olduğu düşüncesinin, ideolojik konumlanmada faydayı esas alan bir yaklaşıma kapı aralayabileceğini söyleyebiliriz. İnsanın ne yapması gerektiği ve ne yapabileceği konusundaki görüşlerde faydacı bu bakış ile insan doğası arasında bir ilişki kurulmaktadır. Doğa, insanlığı iki egemen efendinin, acı ve zevkin yönetimi altına yerleştirmiştir.[466] Faydacılığın önemli isimlerinden Bentham'ın bu varsayımına göre doğru ve yanlışın ölçütü bu iki unsura bağlanmıştır.

Bentham'a göre insanlar doğalarında var olan acıdan kaçıp hazza yönelme eğilimindedir. "Yaptığımız her şeyde, söylediğimiz her şeyde, düşündüğümüz her şeyde bizi yönetirler: boyun eğmemizden kurtulmak için yapabileceğimiz her çaba, onu göstermek ve doğrulamaktan başka bir işe yaramamaktadır."[467] Buradan doğan fayda ilkesi, eylemi onaylayan veya onaylamayan bir ölçüt olarak tanımlanabilir.

Bu noktada, faydacılık, yararı merkeze alan, sistematik hale getiren, bir modern siyasal ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Topluma uygulanmayı hedefleyen rasyonel bir sağduyu ilkesinin dayandığı faydacı temeller, çağın sosyo-ekonomik yapısı ile ilişkilendirebilir. Modern siyasal düşüncede değinmiş olduğumuz 'aklın iktidarı' faydacılık ideolojisi bakımından da kendisini göstermektedir. Newton fiziği nasıl doğadan yola çıkarak belirli bilimsel süreçlerde kullanılıp uygulamaya konuluyorsa toplumsal alanda da benzer kurallar hayata geçirilebilir görünmektedir. "Kepler ve Galileo'dan Isaac Newton'a modern bilimin, özellikle modern mekanik bilimin başarılarından cesaret alan Montesquieu'den Rousseau'ya ve Beccaria'dan Bentham ve Condorcet'e kadar on sekizinci yüzyılın büyük düşünürlerinin çoğu, aynı görüşü benimsemişlerdir."[468] Toplumsal ve siyasal alana ait sorunların çözümü benzer görüşlerle çerçevelenmeye başlamıştır. 16. yy. ve sonrasında değinmiş olduğumuz modern

[466] Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Botoche Books, 2000, s.14.
[467] Bentham, a.g.e, s. 14.
[468] David Johnston, *A brief History of Justice,* Singapore: Wiley-Blackwell, 2011 s.114.

yoksulluk ise büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Geremek'in belirttiği üzere, Erken Modern dönemde eski işlevinden yoksun bırakılan yoksulluk, devasa bir dilenci ve işsiz kitlesi kolektif bilinci etkilemeye başlayınca, kamu yararına zararlı olarak algılanmaya başlanmıştır.[469] Bu bakımdan siyasal düşüncelerin bir bölümü açısından 'refah artışı'nın sağlanmasının en başat meselelerden birisi haline gelmesini olağan karşılayabiliriz. Yoksulluğa yönelik dönemsel algılayışa ve yoksulluğun işlevine yönelik olguları göz önünde bulundurarak, faydacılığın reçetelerini tasavvur etmenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.

Faydacılığın en fazla kişinin refahını artırma hedefinin ise bu anlayışla paydaşlık taşıdığını söyleyebiliriz. Bu anlamda, "proto-(ön)faydacılar ve ilk faydacılar, sosyal dünyanın mimarlarının, inşaatçılarının ve yenileyicilerinin, mutluluk veya hayattan zevk alma olarak tasarlanan insan refahını artırma hedefi tarafından yönlendirilmesi gerektiği konusunda hemfikirdiler."[470]

Düşünsel arka planda bulunan etkiler ışığında, faydacılık açısından insanların ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayacak kurumları inşa etmek ve politikaları belirlemek önemli bir mesele olarak durmaktadır. En çok kişi için en yüksek 'fayda'nın gözetilmesi bu nedenle çok daha anlaşılır görülmektedir. Faydacılar toplumsal düzenin şekillenmesinde bu hedef doğrultusunda düşüncelerini ortaya koymuştur. "Beccaria, ceza ve ceza kanunları ve uygulamalarının reformları yoluyla ulaşılabileceğine inandığı bu amaca katkılar üzerinde durmuştur. Hume ve Smith, dikkatlerinin önemli bir bölümünü, tüketim ve zevk için malların üretimini artırmak için kullanılabilecek araçlara adamışlardır."[471] Bentham ise faydacılığın genel teorik çerçevesi adına önemli katkılarda bulunmuştur.

Faydacılık, esas aldığı insan doğasına ilişkin kabul ile, ahlaki kuralların insan doğasına dayandırılması bakımından etik natüralist bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca Bentham'ın öz bir biçimde ifade ettiği 'insanın haz ve acı gibi iki efendinin emrinde olması' düşüncesi faydacılığın hazcı kuramsal bakışla ilişkili kılmaktadır. Faydacılık, Faydacılık, "Aristippos ve Epiküros'un etik teorilerini psikolojik hazcılığa, Hobbes'un da

[469] Geremek, a.g.e, s.102.
[470] Johston, a.g.e, s.136
[471] a.g.e, s.136.

etik egoizmini psikolojik egoizmine dayandırmasına benzer biçimde psikolojik hazcılığa dayandırmaktadır."[472] Yararcı düşüncenin, psikolojik haz alma ölçütü üzerinden faydacı bir hazcılığa sahip olduğunu ifade edebiliriz.

İdeolojinin esas aldığı 'fayda' ölçütü, eylemi sonuca göre değerlendirmeyi beraberinde getirmektedir. Faydacılık, "mutluluğu veya hazzı getiren eylemleri ahlaken doğru olarak kabul edip mutsuzluk veya zarar getiren eylemleri kaçınılması gereken şeyler olarak görmektir."[473] Ahlaki eylemin sonucuna yönelik bu tavır ile faydacılık, teleolojik etik anlayışına önemli bir örnek sunmaktadır. Eylemin fayda ve ahlaki ile ilişkisi bireysel boyutta sınırlı kalmamaktadır. Bentham'a göre her eylem ve dolayısıyla yalnızca özel bir bireyin her eyleminden değil, aynı zamanda hükümetin her tedbiri de fayda ilkesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.[474] Fayda ilkesi toplumsal alan için değerlendirildiğinde eylem, en fazla faydayı en yüksek sayıda sağlaması üzerinden değerlendirme imkânı kazanmaktadır. O halde, "bir eylemin, topluluğun mutluluğunu artırma eğilimi, mutluluğu azaltmak için sahip olduğu herhangi bir şeyden daha büyük olması durumunda, o zaman fayda ilkesine veya kısacası faydaya uygun olduğu söylenebilir.[475] Dikkate alarak ilerleyeceğimiz *klasik faydacılık*[476] anlayışı bu noktadan hareketle kişi başına düşen faydayı esas almaktan ziyade toplumun genel faydası ile ilgilenmektedir. Francis Hutcheson, en çok kişinin en fazla mutluluğu formülünün ifade edilmesinde faydacılık açısından öne çıkmaktadır. Hutcheson'a göre "en fazla sayı için en büyük mutluluğu sağlayan eylem en iyisidir; en kötüsü ise en fazla sefalete neden olandır."[477] Rawls'a göre Hutcheson, faydacılığın bu ilkesini dile getiren ilk kişi olarak görünmektedir.[478] Klasik faydacılığın bu ilkesine göre bir toplumda uygulanan belirli bir

[472] Cevizci, *Ahlak Felsefesi*, s.74.
[473]J. S. Mill, *Utilitarianism*. London, Parker, Son, And Bourn, Retrieved From The Library Of Congress, 1863, s.5
[474] Bkz. Bentham, a.g.e, s.14.
[475] Bentham, a.g.e, s. 15.
[476] "Bentham, insan doğasıyla ilgili gözleme dayalı olgulardan ya da hazzın ve acının ne yapacağımızı belirlediği psikolojik hazcılıktan, önce etik hazcılığa ve sonra da fayda ilkesi yoluyla hazcı yararcılığa geçmektedir. Söz konusu yararcılık, teorinin ilk versiyonu olup hazcılığa dayalı klasik yararcılık olarak bilinir." Cevizci, *Ahlak Felsefesi*, s. 76.
[477] Francis Hutcheson, s. (II. III. § VIII)., Hruschka, Joachim. "The Greatest Happiness Principle and Other Early German Anticipations of Utilitarian Theory." *Utilitas, C.* 3 (1991): 165–177.
[478] John Rawls, *Theory of Justice*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, , 1999, s.20.

politika (eylem), en fazla kişi için mutluluğu maksimize ediyorsa, o uygulama doğru olarak kabul edilmektedir.

Eylemin ölçütünün, ereğe yönelik olması ve en fazla mutluluk ilkesine (*principle of the greatest happiness*) dayanması sebebiyle belirli kesimlerin veya bireylerin klasik faydacılık açısından ihmal edilebilir olarak göründüğünü söyleyebiliriz. Toplumsal faydanın en çok kişi için en fazlaya çıkarılması ile bireysel haz peşinden koşma durumları arasında ciddi gerilimler göründüğünü belirtebiliriz. Faydacılık, bu noktada önemli eleştiriler almakta ve özellikle Bentham, toplumsal fayda ve bireysel çıkarı uzlaştırma arayışında bulunmaktadır. Bentham'a göre "toplumsal fayda, toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarının ya da mutluluklarının toplamından başka bir şey değildir."[479] Bentham, bu noktada hükümet düzenlemelerinin 'fayda ilkesi'ni gözetmesine yönelik telkininden hareketle yasaya başvurmaktadır. Yasa, bireyin ödevinin ne olduğunu belirterek kişisel mutluluk ile bireysel mutluluk arasında uyumu sağlamalıdır.[480] Fakat Bentham'ın uzlaştırmaya yönelik bu çabalarında da bireysel olan, yeniden genel/toplumsal faydaya karşı ihmal edilebilir olarak görünmektedir.

Faydacılığın aşmaya çalıştığı gerilimlerin temelinde önemli ölçüde bireysel hakları *a priori (önsel)* kabul etmemesi olduğunu ifade edebiliriz. Faydacılığın esas aldığı ampirik yöntem açısından deney öncesini ifade eden (*a priori*) anlam ifade etmemektedir Locke, doğal hukuktan yola çıkarak mülkiyet, özgürlük gibi kavramları önsel olarak kabul etmekteydi. Fakat faydacılık, bu haklara da toplumsal faydayı artırma ölçütü neticesinde değer atfetmektedir. Bu bakımdan bireysel hazları önemseme ve faydacılığın genelin mutluluğuna yönelik öne sürdüğü en çok kişi-en fazla fayda prensibi arasındaki gerilimde ikinci olan(genel) ağır basmaktadır. O halde faydacılığın takınmış olduğu bu tavır ahlaki veya adil olarak görülebilir mi?

Michael Sandel, Ursula K. Le Guin'in *Omelas'ı Terk Edenler* adlı eserinden hareketle faydacılığın savunusunu yapmış olduğu durumu öz bir biçimde betimlemektedir.[481] Hikâye, Omelas adında bir şehirde geçmektedir. Omelas, mutluluğun, medeniyetin ve refahın olduğu, kralın, kılıç kullanmanın ve köle sahiplenmenin olmadığı bir yerdir.

[479] Bentham, a.g.e, 1:II, s.14.
[480] Bentham, a.g.e, s. Deontology-Spring of Actions-Utilitarianism, 121.
[481] Sandel, a.g.e, s.69.

Ayrıca borsanın, reklamların, gizli polisin ve bombaların olmadığı mutlu bir şehirdir. Mutluluk, neyin ne gerekli ne de yıkıcı olduğunun, yıkıcı olanın adil bir şekilde ayırt edilmesine dayanmaktadır.[482] Fakat bu ütopik görünen şehrin sahip olduğu özellikler ve imkânın bir bedeli bulunmaktadır.

> Omelas'ın güzel kamu binalarından birinin altındaki bodrumda veya belki de geniş özel evlerinden birinin mahzeninde bir oda var. Bir adet kilitli kapısı vardır ve penceresi yoktur. Kiler boyunca bir yerde örümcek ağlı bir pencereden ikinci el olarak tahtalardaki çatlakların arasından tozlu bir ışık sızıyor. Küçük odanın bir köşesinde, paslı bir kovanın yanında sert, pıhtılaşmış, kötü kokulu kafaları olan birkaç paspas duruyor. Zemin kir, kiler kirinin genellikle olduğu gibi dokunulduğunda biraz nemli. Oda yaklaşık üç adım uzunluğunda ve iki genişlikte: sadece bir süpürge dolabı veya kullanılmayan alet odası. Odada bir çocuk oturuyor. Belki doğuştan kusurludur, belki de korku, yetersiz beslenme ve ihmal yoluyla embesil olmuştur… Orada olduğunu biliyor, tüm Omelas halkı. Bazıları onu görmeye geldi, diğerleri sadece orada olduğunu bilmekle yetindi. Hepsi orada olması gerektiğini biliyor. Bazıları nedenini anlıyor, bazıları anlamıyor, ama hepsi biliyor ki, mutluluklarının, şehrinin güzelliğini, dostluklarının şefkatini, çocuklarının sağlığını, alimlerinin bilgeliğini, yaratıcılarının hünerlerini, hatta hasatlarının bolluğu ve göklerinin güzel havası tamamen bu çocuğun iğrenç sefaletine bağlıdır.[483]

Omelas örneğindeki genelin mutluluğu için bireysel hakların ihmal edilmesi faydacılık açısından izah edilebilir görünmektedir. Bu noktada faydacılık için adil olan sonuçtaki fayda ile ölçülen ve en fazla faydayı en çok kişi için sağlamak olarak değerlendirilebilir. Buradaki ana fikir, "bütün bireyler üzerinde hak sahibi olduğu büyük kurumların, en büyük net tatmin dengesini sağlamak üzere düzenlenmiş olan bir toplumun doğru düzenlenmiş ve dolayısıyla adil bir toplum olmasıdır."[484] Faydacılığın adil toplum ön görüsünde, grubun üyelerinin arzularının ve yararlarının en büyük tatmin dengesi içerisinde fayda ilkesine ulaşacağı bir tasvirin olduğunu söyleyebiliriz. Bireysel alanda, kişi kendi refahını olabildiğinde en fazla olacak şekilde sağlamaya çalışmaktadır. Toplumsal boyutta, üyelerin arzularını ve yararlarını içeren en yüksek grup refahını gerçekleştirmeye yönelik tatmin dengesi aranmaya çalışılmaktadır. Bu anlamıyla faydacılık açısından sosyal adalet, grubun refahına ilişkin toplu bir anlayışa uygulanan rasyonel sağduyu ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.[485]

Adil topluma yönelik tasavvurda kurumların en büyük tatmin dengesini sağlama konusundaki rolü, Bentham'ın yoksulluk üzerinde düşüncelerinde kendisini gösterebilmektedir. Bentham, yoksullara yönelik refah programları önerilerinin ilk

[482] Ursula K. Le Guin, *The Ones Who Walk Away from Omelas*, Harper Prennial, 2016, s.6.
[483] Le Guin, a.g.e, s.9-11.
[484] Bkz. Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, 7th ed., London, 1907; Rawls, a.g.e, s. 19-20.
[485] Rawls, *Theory of Justice*, s. 21.

düşünürlerinden birisidir. Bentham'ın 'yoksulluk yasalarında' kendi kendini yöneten düşkünler evi kurma tasarısı oldukça dikkat çekicidir. Bentham'a göre sokakta dilencilerle karşılaşmak iki biçimde genelin mutluluğunu azaltmaktadır. Birincisi, "bir haraç türü olarak dilenmenin yaratmış olduğu yufka yüreklilerin maruz kaldığı duygudaşlık acısı; ikincisi ise katı yürekli olanların iğrenme duygusudur."[486]

Betham'a göre birinci (sempati) acı vermekle bir tür rahatlama yaşarken, ikincisi(iğrenme) rahatlama yaşamamaktadır. Sempati acısına ya da bu tiksintiye maruz kalan kişilerin çokluğu düşünüldüğünde, bu acıların toplamının, dilenci için dilencilik ve çalışma arasındaki rahatlık farkından daha büyük olduğu şüphe götürmezdir.[487] Bentham tarafından yoksullara veya dilencilere yönelik ortaya konan bu tasarının kurumların en büyük tatmin dengesini sağlamadaki rolü ve faydacı adil tasavvur açısından önemli izler taşıdığını ifade edebiliriz. Nitekim, tasarının sonuçlarına yönelik fayda düşünüldüğünde; insanların dilencilere maruz kalmamasının faydalarının toplamı, dilencilerin çalışmaya zorlanmasının maliyetinden daha fazla olduğuna yönelik bir varsayım söz konusu olmaktadır. Bentham'a göre genelin mutluluğunu etkileyen dilenciler, bu nedenle düşkünler evine kapatılmalıdır. Ayrıca Bentham yoksulluk tartışmalarında sıklıkla değindiğimiz ve karşılaştığımız dilencilere verilen her kuruşun tembelliği ödüllendirdiğini düşünmektedir.[488] Refah yardımlarının tembelliği teşvik ettiğine ve insanların çabalarını yeterince ödüllendirmediğine yönelik bakışı burada da görmemiz mümkündür. Bentham'ın tasarısı her ne kadar oldukça acımasız görünse de Bentham'ın amacı dilencileri cezalandırma amacını taşımamaktadır. Bentham, "toplumsal faydayı azaltan bir problemi çözerek genel refahı basit olarak geliştirmeyi hedeflemektedir."[489] Bentham'ın yoksulluk yönetiminde, dilencilerin bireysel haklarının yanı sıra kendi faydalarının dahi genelin mutluluğu için feda edildiğini söyleyebiliriz. Bentham'ın yaklaşımı; adaletin, bir bireyin faydasının, daha fazla sayıdaki çoğunluğun en fazla mutluluğundan bağımsız bir erdem olarak ele alınmadığını yansıtır niteliktedir. Faydacılık açısından adaleti, yarardan ve en çok insana-en yüksek bağlamından ayrı

[486] Jeremy Bentham, Tracts on Poor Laws and Pauper Management, The Works of Jeremy Bentham, vol. 8,Chrestomathia, Essays on Logic and Grammar, Tracts on Poor Laws, Tracts on Spanish Affairs, 1843, s.24.
[487] Bentham, a.g.m, s.24.
[488] a.g.m, s.24.
[489] Sandel, a.g.e, s. 64.

olarak başka bir erdeme indirgemenin oldukça zorlayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, bunun aksine bir görüş, "haklı olarak, bizden en yüksek sayıda insanın en yüksek derecedeki iyiliğine ters düşecek taleplerde bulunabilir.[490] Adalet, tek başına bir erdem ve içsel bir algı olarak kabul edildiği takdirde, fayda ölçütü esasına göre çizilen değerlendirme alanında önemli bir karşı çıkışı bünyesinde taşıyabilmektedir. Nitekim John S. Mill'e göre "fayda ya da mutluluk doktrininin kabul edilmesinin önündeki en güçlü engellerden biri adalet fikrinden çıkarılan/doğan doğru ve yanlış ölçütüdür."[491]

Mill, faydacılığın karşı karşıya kalmış olduğu eleştiriler karşısında adaletin içselliği ve adaletsizliklerin tanımlanması üzerinden yanıtlar aramaktadır. Mill, öncelikle adalet hissinin doğallığı üzerine bir tartışma yürütüp sonrasında çeşitli adaletsizlik durumları tanımlama yoluna gitmiştir. Mill; bireysel özgürlük, mal edinmenin ihlali, bazılarına çıkar sağlayan yasalarının diğerlerinin zararına olması (ahlaki hakkın ihlali), hak ettiğini almama, anlaşmanın şartlarını yerine getirmeme, liyakate aykırı davranma, tarafsız olmama durumlarını adaletsizlik olarak nitelendirmektedir.[492] Mill, faydanın ve adaletin eş anlamlı olmadığını kabul etse de içerik olarak fayda ile ilişkili bir biçimde ele almaktadır. Adalet ve fayda ilişkisinin kurulması ise 'adalet duygusu' kavramsallaştırması ile olmaktadır. Adalet duygusu; insanı, fayda ile ilişkili biçimde değerlendirmesinde hatalı davranışları kınamaya götürmektedir.[493] O halde fayda ile 'doğru' kurulmayan bir ilişkinin veya uygulamanın adaletsizlik olarak değerlendireceğini ifade edebiliriz. Nitekim Mill, "fayda temelinde adaletin uygulanmasında eşitliğin gözetilmeyerek ihlal edilmesini de adaletsizlik olarak sınıflandırır."[494] Mill, toplumun ondan eşit derecede iyiyi hak edene yine eşit derecede davranması gerektiğini belirtmektedir. Bu, "tüm kurumların ve tüm erdemli yurttaşların çabalarının mümkün olan en üst düzeyde birleştirilmesi gereken yol olarak sosyal ve dağıtıcı adaletin en yüksek soyut standardıdır"[495] Ancak Mill'in sosyal ve dağıtıcı adalete biçtiği bu rolün, genele yönelik faydanın uygulanması, hak edene eşit davranılması olarak ele aldığını söyleyebiliriz. O nedenle, genelin faydası esasına yaslanan bir eşitlik anlayışında

[490] Fleischacker, a.g.e, s. 199.
[491] Mill, *Utilitarianism*, s. 62.
[492]Bkz. Mill, a.g.e, s. 30-31 ve Ayşe Yaşar Ümütlü, John Stuart Mill ve Herbert Spencer *Karşılaştırmasında Özgürlük, Adalet ve Sosyal Evrim*, 1. Baskı, İstanbul: Mana Yayınları, 2015, s. 33-34.
[493] J. S. Mill, *Utulitarianism*, s. 42-51.
[494] Ümütlü, a.g.e, s. 34.
[495] Mill, a.g.e, s. 41.

zenginlik ya da sosyal ayrıcalıklı kademelerin olması Mill açısından adaletsizlik olarak ele alınmamaktadır.[496]

Mill'in adalete olan yaklaşımında Bentham'ın faydacılığına ilişkin yeni temellendirmeler ve 'yumuşatma' arayışı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Mill ile aynı dönemde, 19.yy'da yaşamış olan faydacılığın önemli isimlerinden Henry Sidgwick, adalet ve ideal toplum yapısına dikkat çekmiştir. Adaletin dağıtıcı boyutuna vurgu yapan Sidgwick, ideal toplum düzeni için açık ilkeler arayışındadır. Sidgwick, "insanlar arasında hakların ve ayrıcalıkların, yüklerin ve acıların ideal olarak adil bir dağılımını çıkarabileceğimiz açık ilkeler"[497] olup olmadığı üzerinden hareket etmektedir.

Sidgwick kendi yaşamış olduğu toplumda mutluluğun azalmasına ilişkin temel iki neden üzerinde durmuştur. Sidgwick'e göre "şu anki toplumumuzda elde edilen mutluluk, mutluluk araçlarının eşit olmayan dağılımı ve insanlığın zengin ve fakir olarak bölünmesiyle çok azalmış görünmektedir."[498] Sidgwick, 'kötü' olarak adlandırdığı bu durumun iki yöntemle ortadan kaldırılabileceğini öne sürmektedir Bunlar: zenginlerin paylarını yeniden dağıtma eğiliminin artmasıyla ya da yoksulların kendileri için daha fazlasını güvence altına almasını sağlayacak sosyal düzenlemelerin yapılması olarak özetlenebilir."[499] Ayrıca Sidgwick'in, adaleti, hâlihazırda dağıtılmış hakların korunması ya da doğal veya Tanrısal bir toplum düzeninin devam ettirilmesi değil de aslen dağıtım meseleleri ile ilgili olarak ele aldığına dikkat edilmesi gerekmektedir.[500] Sidgwick'in yükler-haklar ve ayrıcalıklar-acılar üzerine adil bir dağıtım temelinde toplumu ele alması oldukça önemlidir. Fakat düşünür, "diğer faydacılar gibi bireye vurgu yapmamakta ve adalete ayrı bir erdem açıklama getirmemektedir."[501] Ayrıca Sidgwick'in, toplumsal mutluluğu azaltıcı etmenleri ortadan kaldırmaya yaslanan bakış açısı ve adil toplum ilkelerini bu temelde ele alması bakımından modern dağıtıcı adalet tanımlamasından ayrıştığını söyleyebiliriz.

[496] Bkz, Ümütlü, a.g.e, s. 34.
[497] Sidgwick, *The Methods of Ethics*, 7th Edition, Palgrave Macmillan UK, 1962, s. 274.
[498] a.g.e, s. 21.
[499] a.g.e, s. 21-22.
[500] Fleischacker, a.g.e, s. 202.
[501] Bkz. Fleischacker, a.g.e, s. 202.

Sonuç olarak, Omeslas'takilerin mutluluğunu ve refahını yok etmek pahasına bodrumda kilitli çocuğun çekmiş olduğu ıstırabı dindirmek, faydadan farklı, yeni bir ahlaki temellendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

2.3.3 Ödev Bilimsel (Deontolojik) Liberalizm ve Adalet

Yoksulluk tarihi, siyaset ve ahlak felsefesi bütünlüğü içerisinde dağıtıcı adaletin şekillenmesini bu noktaya kadar incelemeye çalıştık. Yoksulluk bir gerçeklik olarak dışarıda beklerken, iyi bir siyasal düzen arayışına paralel olarak doğru eylem ile ahlaki olanın ne olarak ele alındığının yoksullara düşen parçalarını irdeleme gayretinde olduk. Bu bağlamda yoksulluğun kabulü, yoksulluğun tanımlanması, yoksulluğa yönelik politikalar ve adalet tasavvurlarını ele almaya çalıştık. O nedenle, yoksulluk değerlendirmelerini daha çok 'iyi olmak istiyorsan', 'hazzını artırmak istiyorsan', 'en fazla faydayı elde etmek istiyorsan', 'mutlu olmak için' gibi önermeler üzerinden açıklamaya çalıştık.

'İyi bir insan olmak adına yalan söylememelisin' önermesine uymamak birinci düşünce için ileri bir cezalandırmayı ön görebilirken, klasik faydacılık için eylemin sonucuna yönelik dünyevi bir değerlendirme söz konusu olmaktadır. Oysa buradaki önermelere uymamak neticede bir zorunluluk değil, olumsallık barındırmaktadır. Mevcut koşullu önermeler ışığında 'yoksullara yardım etme' hususu da benzer bir tanımlama içerisine sokulabilir. Özellikle Hıristiyan siyasal düşüncede 'yoksullara yardım etmelisin çünkü…' telkininin uhrevi bir karşılığa ve dünyevi bir konumlanmaya denk gelmekte olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim faydacılık açısından aynı sorunun cevabı: genelin mutluluğunu sağlamak şeklinde cevaplanabilir özelliktedir. Klasik faydacılık açısından düşündüğümüzde dağıtıcı adaletin bazı unsurları, politika olarak uygulamaya koyulabilse dahi genelin mutluluğu ölçütüne takılabilir. Bu bakımdan koşulsuz bir buyruğun ortaya konulması, dağıtıcı adaletin modern formuna kavuşması açısından önemli bir dönüm noktası olabilecektir. Yoksullara yönelik dağıtıcı standartlar, kıstaslar kendi içerisinde bir amaçlılık taşıyabilecektir.

Liberalizm açısından önemli düşünürlerden; J. Locke'ta gördüğümüz doğal hukukun metafiziksel temellendirilmesinden ve J. S. Mill'in adaleti, ahlakın bağlayıcı unsuru

olarak kabul etse de faydacılıkla uzlaştırmaya dönük yaklaşımından farklı bir yöne bakmamız gerekmektedir. Aramış olduğumuz, eylemin deontolojik değerlendirmesine ve insanın kendinde amaç olduğu düşüncelerine, I. Kant üzerinden yanıtlar bulmaya çalışacağız. Omelas'taki kız çocuğuna atfen; Kant'ın insanların eşit değerini, eylemin ahlaki olarak değerlendirilmesinde deontolojik yaklaşımı değerlendirmeye çalışacağız. Bu çerçevede Michael J. Sandel'in, Kant'a çok şey borçlu olduğunu dile getirdiği, *hakkın iyiye* öncel olduğu 'deontolojik liberalizm' tanımlamasını kullanacağız. Sandel, deontolojik liberalimi kapsamlı olarak aşağıdaki biçimde tanımlamaktadır:

> "Her biri kendine özgü amaçlara, çıkarlara ve yarar anlayışlarına sahip olan birden çok insandan kurulu bir toplum, en iyi düzenin, iyi hakkında belirli bir anlayışı varsaymayan ilkeler uyarınca yönetildiği zaman kavuşur; bu düzenleyici ilkeleri haklı gösteren şey her şeyden önce, toplumsal refahı maksimize ya da iyiyi sair suretle teşvik etmesi değil, iyiye öncel ve ondan bağımsız ahlaki bir kategori olan *hak* kavramına uygun olmasıdır."[502]

Deontolojik liberalizmin iyi hakkında belirli bir anlayışı var saymayan en iyi düzen betimlemesi Kant'ın etik anlayışı ile önemli bir kesişim göstermektedir. Kant'ın etik anlayışı açısından insanın özgürlüğü ancak eylemini kendi doğasındaki bir şeyle belirleyebilmesinde yatmaktadır. Ahlaki davranış, insanın kendisinden doğan, sonucu dikkate almayan ve dolayısıyla bir 'iyi'yi takip etmek zorunda olmayan bir niteliktedir. Nasıl ki Kant'ın eylemin ahlaki olarak değerlendirilmesi *a priori* (öncel) belirlenimlerce şekillendirilmemesi, insanın amaç olmasını gerektiriyorsa toplumsal alanda, deontolojik liberalizm de benzer bir istekte bulunmaktadır. Her bir insanın kendine özgü amaç ve çıkarlara sahip olduğu; belirli bir ortak iyi, genel mutluluk anlayışının var olmadığı bir yerde, 'en iyi düzenin', 'ahlakilik' kazandığını söyleyebiliriz. "Ancak böyle bir birlikte kimse beni diğerlerinin refahına ilişkin kavrayış doğrultusunda mutlu olmaya zorlayamaz."[503] Adalet ise bütün bu kapsamda anlam kazanmaktadır. Belirli bir iyi anlayışının bir başka insanın amacına dayatılmadığı, her bir insanın seçimlerinin bu çerçevede ele alındığı yerde *hak,* yarara(iyiye) öncel olmaktadır. Bu kapsamda deontolojik etik tavrının ve liberalizmin anlaşılması adına Kant'ın düşüncelerini, özellikle yoksullara yönelik tutumu ile birlikte ele alacağız. Çalışma boyunca değineceğimiz,

[502] Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları,* s. 19.
[503] Kant, On the Common Sayings: 'this may be true in theory, but it does not apply in practise'. Kant' Political Writings içinde, H. Reiss (yay. Haz.), Cambridge, 1970, s. 73-74; Sandel, Liberalizm ve Adaletin Sınırları, s. 24.

yapabilirlik olarak adaleti ele alma yolunda Rawls'ın, Sen'in ve Nussbaum'un Kant'tan etkilendiklerine yönelik iz düşümleri, düşünürün anlaşılmasını daha da önemli kılmaktadır.

Öncelikle, faydacı geleneğin adalet tartışmalarında teorik hakimiyetine, güçlü ve eleştirel karşı çıkış Immanuel Kant'tan gelmiştir. I. Kant'ın, faydadan farklı, yeni bir etik temellendirme yönündeki düşünceleri ahlak felsefesi açısından önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Kant, faydacı adalet düşünürlerine benzer biçimde insanların eşit değerde olduğu konusunda hem fikir olmuştur. Kant'ın ayrıştığı önemli noktalardan birisinin insan hazzına dayanan bir adalet anlayışına karşı çıkması olduğunu söyleyebiliriz. "Kant, insan zevkinin veya mutluluğunun teşvik edilmesinin adalet hakkında sağlam fikirler için bir temel olarak hizmet edebileceği varsayımını kesinlikle reddetmiştir."[504] Kant, insanı potansiyel anlamda özgür ve rasyonel bir varlık olarak ele almaktadır. Bu varsayım, Kant'ın adalet ve bir bütün olarak ahlak hakkındaki fikirlerine temel oluşturmaktadır.[505] Kant'ın kabul ettiği yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olunan ancak sınırlı olan özgürlük anlayışının bu temelde önemli bir konuma sahip olduğunu ifade edebiliriz. Özgürlük, ahlaki eylem ve hak kavramı söz konusu çerçevede anlamlılık kazanmaktadır. Özgürlük, evrensel yasaya uygunluğu ve her insanın kendi mutlulukları amacıyla yürüttükleri eylemlerin dışsal olarak yarattığı etkiler bağlamıyla ilişkilidir ve bu sayede bir hak olarak tanımlanmaktadır. Kant'ın üzerinde durduğu bu nokta, adalet konumlandırması açısından önemli bir fikir sunmaktadır: Kant için, adalet, yasanın dışsal kısıtlamalarına tabi olan eylemler ile ilişkilidir.[506] O halde kişilerin eylemlerine yönelik ereksel bir belirlenimin olmaması durumu adalet ile (dışsal kısıtlamalara tabi olan eylemlere yönelik olduğu bir kez kabul edildiğinde) yakından ilintili olmaktadır.

Deontolojik etik yalnızca ahlakın değil, ahlakın temelini konu edinmesi bakımından dikkat çekicidir. Ahlak felsefesinin kurgusu açısından özgürlüğe dikkat çeken Kant, insana atfettiği akıl sahibi olmayı bu özgürlük için bir imkân olarak görmektedir. Kant'a göre insanın özerk hale gelmesi, koşulsuz buyruğa uygun ahlaki eylemde bulunması bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Kant'a göre "us'ta istencin hiçbir belirleme nedeni

[504] Johnston, a.g.e, s. 142.
[505] a.g.e, 142.
[506] Bkz. Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 396.

bulunmayan bir varlık için bu kural (pratik kural) bir buyruktur, açıkçası eylemin nesnel zorunluluğunu dile getiren bir gereksinimle belirtilen bir kuraldır."[507] Kant, akıl, istenci tam anlamıyla belirlemiş olsaydı eylemin de bu kurala uygun olacağı iddiasında bulunmaktadır. Bu bakımdan, Kant, istencin veya pratik aklın ilkelerine yönelik bazı kriterlerle nesnel/pratik yasalara ulaşmaya çalışmaktadır. Kant'a göre birçok pratik kuralı içeren "genel olarak belirlenmesini içeren önermeler olan pratik ilkeler, yalnız öznenin istenci için gene öznece geçerli görülürse, onlar öznel ya da maksimlerdir."[508] İlke olan *maksimler* buyruk olarak değerlendirilmemektedir. "Buyruklar koşullanmış ise istenci yalnız istenç olarak değil de istenen bir etkiye göre belirlese, *koşullu buyruk*[509], pratik buyurtu olur, yasa olmaz."[510] Kant'ın pratik yasa olarak tanımladığı ahlak yasası ise bundan farklı bir içeriğe sahiptir. Pratik yasanın, birincisi evrenselleştirebilir (her us taşıyan varlığın istenci için geçerliyse) ve istenen bir etkiye yönelik (sonuç odaklı) olmama ilkelerini içermesi gerektiğini söyleyebiliriz. İstence yönelik *maksimin* koşullandırılmadığı, evrensel bir ahlak yasası olabilecek, insanı amaç edinen eylemin Kant'a göre ahlaki olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Kant'ın ortaya koyduğu yaklaşım, sonuçtan bağımsız, niyeti öne çıkaran deontolojik bir etik anlayışını yansıtmaktadır. Eylemin ahlakiliğini değerlendirmede önemli bir ölçüt olan bu deontolojik bakışının, Kant'ın özerk (otonom) varlık olma düşüncesi ile de bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. "Kant açısından insan varlıklarının özgür olabilmelerini tek yolu, eylemlerini kendi öz doğalarına ait bir şey tarafından belirlenmesidir."[511] Bu anlamda Kant'a göre ahlak yasasına uymak ile kıstasları çizilen biçimde ahlak yasasından dolayı eylemde bulunmak birbirinden farklı olarak görünmektedir.

Kant'ın etik anlayışından yola çıkarak yoksulluk ve adalet üzerine değerlendirmelerde bulunmaya çalıştığımızda: ilk olarak, 'yoksullara yardım etme' eylemine yönlendiren ilke, hayırseverlik ve faydacılık gibi sonucu gözeten, koşullu buyruk olarak ele alınmamalıdır. Kant'ın yoksullara yönelik 'eylemi' (burada yardım değil eylem kelimesini kullanmayı tercih ediyoruz) bir adalet meselesi olarak görmesini sağlayan

[507] Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, 5. Baskı, İstanbul: Say Yay., 2001,s. 42.
[508] a.g.e, s. 41.
[509] Koşullu veya hipotetik buyruk: "bizatihi kendisi için değil, fakat sadece tasarlanan, arzulanan bir sonuca ulaşmak için gerekli kural olarak kabul edilen davranış ilkesini ifade etmektedir." Cevizci, *Ahlak Felsefesi*, s. 122-123.
[510] Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, s.41.
[511] Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, a.g.e, s. 116.

nedir? Bu noktada yine Kant'ın ahlak felsefesine başvurmamızın yol gösterici olacağını söyleyebiliriz. Örneğin; us sahibi bir varlığın 'yoksullara yardım etme' biçiminde, sonucu gözetmeyen bir *maksimi* olsun, bu, ahlaki davranışa yön veren ilke evrenselleştirebilir ve insanı araç değil bir amaç olarak ele alıyorsa artık bir pratik yasa hükmündedir. Kantçı perspektiften baktığımızda yoksullar, yalnızca insan olmaları nedeniyle, insanı amaç edinen, evrenselleştirilebilir, sonuçtan bağımsız bir ahlaki eyleme konu olabilirler. O nedenle yoksullara yönelik eylem cömertlik ve hayırseverlik gibi bir anlayışına yaslanıyorsa Kant açısından ahlaki bulunmayacağını söyleyebiliriz. O halde hayırseverlik -eylemin ahlakiliğinde içeriğini, niyetini ve sonucunu göz önüne almak gerektirdiği düşünülürse- Kant açısından yoksulluk bir adalet sorununa mı dönüşmüştür? Kant'ın ahlak felsefesindeki tutumundan hareketle yoksulluğu bir adalet sorunu olarak değerlendirdiğine ilişkin bilgilere *Lectures on Ethics* eserinde ulaşabiliriz. Kant'a göre nazik bir eylem, ötekinin ihtiyaçlarını karşılayan ve iyiliğini düşünen bir eylem olarak tarif edilmektedir. Bu eylemde insanlar "eğer diğerinin şiddetli ihtiyacıyla ilgiliyseler, lütufkardırlar; hayatın en uç ihtiyaçlarını hedefliyorlarsa, hayırseverdirler."[512] Hayırseverler/lütufkarlar kendi tüm maddi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yoksullara bir şeyler vererek hayırseverlik görevlerini yerine getirdiklerini düşünürler. Kant'a göre "insanlar çok adaletli olsalardı, bu lütuf meziyetini sergileyip sadaka vermeyi düşündüğümüz yoksul diye bir şey kalmayabilirdi."[513]

Kant, tüm eylemlerde, vicdanlı olmak ve sadece fazlalığı vererek değil, davranışlarla ihtiyaç sahibi olanlara yardım etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan mevcut durum, yoksulluğun bir adalet sorunu olduğu tespiti, eylemin ahlaki olmasının kıstasları göz önünde bulundurulduğunda, Kant'ın sadakayı bir çözüm olarak görmediğini söyleyebiliriz. Kant'a göre "sadaka, gururla ilintili ve zahmetsiz bir lütuf ve tefekkür gerektirmeyen bir lütuftur."[514] Yalnızca sadaka verenin gururunu okşaması, lütuf olarak görülmesi, sonucun tatmini bakımından eylemin ahlakiliği tartışılmalı değildir; aynı zamanda Kant'a göre bu, sadaka alanı alçaltan bir niteliğe sahiptir.

Kant, yoksullara yönelik eylemde, yardım alan tarafın alçalmaması ve veren tarafın lütuf anlayışına karşın genel adaletsizliği düzeltmeye vurgu yapmaktadır. Yoksulluk

[512] Kant, *Lectures on Ethics*, çev. Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 209.
[513] *a.g.e*, s.209.
[514] a.g.e, s. 209.

bağlamında adaletsizliğe neden olan durum, Kant açısından dünyadaki varlıkları elde etmedeki orantısızlık olarak ele alınmaktadır. Bu bakımdan Kant'a göre "eğer hiç kimse dünyadaki zenginliklere komşusundan daha fazla el koyamasaydı ne zenginlik ne de yoksulluk diye bir durum olurdu."[515] Kant'ın yoksulluğa yönelik paylaşımdaki adaletsizliği vurguladığını söyleyebileceğimiz bakış açısının, yoksullara yönelik politikalar ve eylemleri lütuftan ziyade hak temelli ele alınmasına önemli bir temel sağladığını ifade edebiliriz. "Medeni kanunlar ve uygulamalarla hiç kimseye yanlış yapmasa da genel adaletsizliğe ortak olunabilir. Bu nedenle, şimdi bir talihsize iyilik yaparsak, ona karşılıksız bir hediye vermiş değiliz, genel bir adaletsizlik yoluyla alınmasına yardım ettiğimiz şeyi ona geri ödemiş olmaktayız"[516] Kant tarafından bu adaletsizlik durumunu gidermede, insanlara/yoksullara karşı bir lütufmuşçasına yapılan eylem biçiminden ziyade tazmin edici bir tutumun olduğunu söyleyebiliriz. "Başkalarına iyilik, bir nezaket ve cömertlik parçası olarak değil, borçlu olduğumuz bir borç olarak övülmelidir çünkü tüm iyilikler, borcumuzun küçük geri ödemeleridir."[517] Kant'ın eylemin ahlakilik kıstaslarına, yoksulluğu ele alma biçimine ve adaletsizliğin nedenine ilişkin vurgusu yoksullara yönelik eylemlerin doğasına atfı farklılaştırmaktadır.

Genel adaletsizliği tazmin ve hak temelli eylemin tersine bir anlayışın, Kant'ın bahsetmiş olduğu özerk bireyler olma idealine de önemli bir ket vurabileceğini söyleyebiliriz. Kant'a göre insanlar akla sahip oldukları, kendilerinde değerli ve amaç oldukları için eşittirler. Oysa hayırsever lütfa dayalı anlayış, insanlar arasında hiyerarşik bir durum yaratabilecektir. Sadaka veren açısından insanların eşit değeri, insan aklı ile ahlaki ilkeye göre, sonucu dikkate almadan eylemde bulunma durumu oluşabilecektir. Kant'a göre bir başkasından üstün görme oluştuğunda, "ahlaki olan temel bir şeye karşı gelmiş olurum; bunun yerine iyi bir yaşama tam da benim kadar hakkı olan diğer insanlara kendi içinde birer amaç olarak bakmam gerekir."[518]

Kant'ın yoksullara ilişkin hak temelli anlayışında, insanın özerk bir varlık olmasının bir imkânı olarak gerekli ortamın sağlanması düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, bir başkasının ahlak yasasına -koşullu buyruk olarak- uymasına bağımlı olma

[515] Kant, *Lectures on Ethics*, s 179.
[516] a.g.e, s. 179.
[517] a.g.e, s.209.
[518] a.g.e, 1997.

durumunda, yoksulların kendini gerçekleştirmesi bu şarta dayalı olabileceğini söyleyebiliriz. O nedenle Kant'ın ödev etiğinden hareket ettiğimizde, varsılların lütfunu ve yoksulların minnettarlığını aşmanın bir imkanını elde edebiliriz. Kant'a göre iyilik eylemleri, başkalarının haklarından kaynaklanan bir görev ve borç eylemi olarak nitelendirilmektedir."[519] Bu sayede yoksulların kendilerini gerçekleştirmesine yönelik imkân tanınmasının bir hakka dönüştüğünü söyleyebiliriz. Bu konuda Kant özellikle insanın kendi potansiyelini gerçekleştirmesine vurgu yapmaktadır. Kant'ın doğal mükemmellik olarak adlandırdığı bu potansiyeli gerçekleştirmek ise aklın ortaya koyduğu amaçları ilerletmek için herhangi bir kapasitenin geliştirilmesidir. Bu, "bir görev ve dolayısıyla kendi içinde bir amaç olduğu ve bize sağladığı avantaja bakılmaksızın kapasitelerimizin geliştirilmesinin temel alındığı, koşullu (pragmatik) bir buyruk yerine koşulsuz (ahlaki) bir buyruk bu şekilde gösterilebilir."[520]

Kant, insanın potansiyelinin gerçekleşmesinde ve özerk olmasında -yoksullar bağlamında ele aldığımızda- devleti öne çıkarmaktadır. Nitekim Kant, "yoksullarla ilgilenmenin birey değil devlet yükümlülüğünde olması gerektiğini açık bir şekilde tartışan ilk büyük düşünürdür."[521] Kant'a göre devlet, halkın görevini (*duty*) üstlendiği ölçüde, halkın korunması adına vergilendirme yoluyla yoksullara yardım politikalarını gerçekleştirmelidir. Yoksullara yönelik kurum ve kuruluşlar kurup bu vergilerle desteklemelidir. Bunu, yalnızca bazıları kazanç için yapılan gönüllü katkılarla değil, zorlama yoluyla, kamu vergilendirmesi yoluyla yapacaktır.[522] Kant; vergilendirme işlemini, genele dayanan, zenginlerin hayırseverliklerini aşacak bir boyutta yükümlülük temelinde ele almaktadır. "Varsıllar, varlıklarını, yaşamaları gereken onun korumasına ve bakımına boyun eğme eylemine borçlu olduklarından, devlete karşı bir yükümlülük edinmişlerdir; devlet şimdi kendi vatandaşlarını korumaya katkıda bulunma hakkını bu yükümlülüğe dayandırmaktadır."[523]Kant'ın, varsıllarım eylemi gerçekleştirirken ortaya çıkabilecek ahlakilik krizini ve yoksulların hissedeceği durumu aşmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yoksullara yardım etmede: varsıllar eylemi gerçekleştirirken ahlaki ilkeye

[519] Kant, *Lectures on Ethics*,s. 179.
[520] Kant, *The Methaphysics of Morals,* çev. Mary Gregor, Cambridge University Press, New York, 1991, s. 195.
[521] Fleischacker, a.g.e, s. 134.
[522] Kant, *The Methaphysics of Morals,* s. 136.
[523] a.g.e, s. 136.

(koşullu olarak) uymuş olmayacak, eylemin sonucundaki Kant'ın olumsuz olarak gördüğü 'üstün hissettirecek tatmin' durumundan kurtulmuş olacaktır. Bir ödev yükümlülüğü ile, genel adaletsizliğin düzeltilmesi ve devletin vatandaşlarını koruma ilkesi kapsamında hareket etmiş olacaklardır. "Devletin herkesten yoksullara yardım sağlamak için verdi aldığı yerde, herkes katkıda bulunma yükümlülüğü altına girer."[524] Yoksullar, bu sayede bir toplumun eşit parçası olarak aşağılanma durumundan kurtuluş mümkün olabilecektir. Bu bakımdan, "yoksullar için yardım sağlanması da bir lütuftan çok, hakka dönüşmüş olmaktadır."[525]

Yoksulluğun bir adalet sorunu olduğuna yönelik önemli bir vurguda bulunduğunu söyleyebileceğimiz Kant'ın bu savlarının, modern dağıtıcı adalet açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Modern dağıtıcı adaletin kapsamında, yoksullara yardımın bir hakka dönüşmesi, rasyonel ve seküler temelde alınması bakımından Kant öne çıkmaktadır.

Modern dağıtıcı adaletin "her bir birey saygı gösterilmeye layık bir şeye sahiptir ve bu şeyi elde etme uğraşı içerisinde kendisine belirli hakların ve korunmanın verilmesi gerekir."[526]kıstasını Kant'ın insanların eşit değeri ve özerk varlıklar olması savları ile bir arada düşünebiliriz. Buna ek olarak, "her bir bireyin buna layık olduğu olgusu, rasyonel olarak tamamen seküler ifadelerle kanıtlanabilir"[527] olması ölçütünü; Kant'ın ahlaki eylemi, öznenin akıl yoluyla ulaşabileceği yasayla değerlendirebileceği iddiası ile birlikte ele alabiliriz. Bu sayede, yoksullara yönelik, hayırseverlik (acıma, yardım etme, kurtuluş vb.) davranışlarından ve genel faydayı artırma yönündeki teleolojik belirlenimlerden farklı bir temellendirme durumu oluşabilecektir. Geleneksel hayırseverlik ve genelin yararına endekslenen faydacılık ise ortak bir iyi düşüncesine uygun eylemi teşvik edici niteliktedir.

[524] Fleischacker, a.g.e, s. 144.
[525] a.g.e, s. 144.
[526] a.g.e, 144.
[527] a.g.e.100-44.

2.4 MAL VE KAYNAK DAĞITIMI TEMELLİ TEORİLER

Siyasal düşünceler tarihinde farklı düşünürlerin -toplumsal tarihi dışarda bırakılmaması gerektiğini vurgulayarak- adaleti ve özellikle dağıtıcı adaleti ele alış biçimlerine değinmeye çalıştık. Yoksulluğun, modern dağıtıcı adalet bağlamında bir adalet meselesi olarak nasıl ele alınmaya başlandığına ilişkin düşüncelere değindik. Öte yandan yoksulların ve yoksulluğun ele alınış biçimindeki farklılaşmayı; modern devletin gelişimi, kapitalist ekonomik ilişkiler, kırdan kente göç, modern dönemle birlikte çözülen geleneksel yardım mekanizmaları ve cemaat bağları vurgularını yaparak ilerlemeye çalıştık. Düşünürlerin, yoksulluğa ve adalete yönelik düşüncelerini bu bağlamda tahayyül ederek ele aldık. Modern siyaset felsefesinde egemen olarak eşitlik ve özgürlük vurguları kapsamında adalet ve yoksulluk değerlendirmelerindeki değişimleri ortaya koymaya çalıştık. Toplumu, yoksulluğu doğal/Tanrısal bir durum olarak gören, varsılları yoksullara hayırseverlikte bulunarak erdemli olarak kodlayan kabulleri bu değişimin bir parçası olarak ilan etmeye çalıştık. Toplumsal sorunlara reçeteler öneren düşüncelerden, yoksulluk çalışmalarında da adı sıkça zikredilen faydacılık düşüncesine değinmeye çalıştık; modern dağıtıcı adaletle ayrışan yönlerini ele aldık. Faydacı ahlakı ve teleolojik kabullerinin yerine yeni bir ahlaki temellendirme ihtiyacımız olduğunu vurguladık. Bu noktada Kant'ın deontolojik etik anlayışı ve yoksullara yardımın bir hak olarak değerlendirilmesine ilişkin fikirlerine yer verdik. Kant'ın düşüncelerinin modern dağıtıcı adaletin çerçevesinin ve içeriğinin oluşmasındaki rolü betimlemeye çalıştık.

Çalışmanın bu bölümünde, Barry ve Matravers'in sınıflandırasına göre 'eşitlikçi/hakkaniyet olarak adalet' olarak adlandırdıkları düşünceleri incelemeye çalışacağız. Düşünürlere göre, hakkaniyet olarak adalet teorileri, "adaletin rolünün, rekabet halindeki iyilik fikirlerine sahip insanların çatışma olmadan birlikte yaşayabilecekleri bir çerçeve sağlamak olduğu öncülünden yola çıkmaktadırlar."[528] Bireylerin kendi iyileri ile çatışmaksızın yaşaması; uzlaşma, ortak iyi veya karşılıklı yarar olmaksızın nasıl belirlenecektir? Eşitlik olarak adaletin en önemli sorunsallarından birisini oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bu durum karşısında temel bir yanıt karşımıza çıkmaktadır: eşitlik. Kymlicka'ya göre başlangıçta eşit bir değerlendirme talebi üzerinde

[528] Barry ve Matrevers, a.g.e, s.

uzlaşılan bir durumdur.[529] Barry ve Matravers'e göre ise eşitlikçi adalet kuramında üzerinde anlaşmazlık yaşanan konu ise "bu eşitliğin kapsamının, zemininin ve niteliğinin belirlenmesinde yatmaktadır."[530]

Eşitlik/hakkaniyet olarak adalet tartışmalarında yoksulluk çalışmalarında önemli bir perspektif olan, kaynaklardaki ve sonuçlardaki eşitsizliklere yönelik "mal ve kaynak dağıtımını" esas alan düşünürlere değineceğiz. Bu kapsamda, J. Rawls'ın ve R. Dworkin'nin düşüncelerini ele almaya çalışacağız. Her iki düşünürün yaklaşımını açıklayıcı bir tavırla irdelemeye çalışacağız.

2.4.1 John Rawls: Hakkaniyet Olarak Adalet

Toplumsal sorunları olabildiği ölçüde salt bilimsel bakış açısı ile değerlendirmeye çalışan pozitivistler ve Marx'ın ahlaka ilişkin adaleti de içeren olumsuz tutumu dağıtıcı adaletin kıstaslarından farklı bir noktayı işaret etmektedir. Yine, faydacılık düşüncesinin ahlaka yönelik onu fayda ilkesine indirgeyen ve ortak iyiyi önceleyen tutumu modern dağıtıcı adaletten ayrıştırmaktadır. Deontolojik etik temellendirme ile önemli katkılar sağlayıp yoksullara yönelik devlet yardımını öne sürse de Kant'ın sistematik bir dağıtım anlayışını ortaya koymadığını söyleyebiliriz.

Rawls, 1971'de yayımlamış olduğu *A Theory of Justice* (Bir Adalet Teorisi) ile bahsettiğimiz ahlak ve adalete ilişkin hâkim anlayışlara karşın liberal bir adalet teorisi ortaya koymaya çalışmıştır. "Rawls, genel liberal kabullere uygun şekilde ve Kantçı sınırlara dikkat ederek aklını kullanan özgür insanın dünyasında adaleti arar."[531] Rawls, TJ'de adaletin rolü ve konusuna ilişkin tartışmaları ele aldıktan sonra özellikle klasik faydacılık, sezgicilik, genel olarak teleolojik ahlak ve adalet anlayışlarını eleştirmektedir. Faydacılığı, yarar ilkesini 'arzunun tatmini olarak iyinin ele alınması' olarak konumlandırır ve özellikle faydacılığın bireysel farklılıkları görmezden gelmesini eleştirir. Rawls'a göre sezgicilik ise "ilk ilkeler çokluğunu kabul ederken ilkelerin birbirleriyle ölçülebileceği hiçbir öncelik kuralı ifade etmemesi…ve kendinden seçimi

[529] W. Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Oxford: Clarendon Press., 1990.
[530] Barry ve Matravers, a.g.m.
[531] Armağan Öztürk, *Liberal Adalet*, İstanbul: Doruk Yay.,, 2013, s.72.

değil, kendinden açıklığı barındırması" bakımından eleştirir.[532] Rawls, insanların iyi anlayışlarının farklı ve aynı zamanda çeşitli olmasını öne çıkararak iyi maksimizasyonu hedefleyen ahlak anlayışlarına eleştiriler getirmektedir.

Rawls'a göre teleolojik teorilerde iyi, doğrudan bağımsız bir biçimde ele alınmakta ve doğru ise bu iyinin maksimize edilmesi olarak tanımlanmaktadır.[533] Buradan hareketle Rawls, taraflara seçim yapmaları için vermiş olduğu faydacılık, sezgicilik, karma (faydacı ve sezgici) ve egoist adalet kavramsallaştırmalarını teleolojik olarak değerlendirir. Rawls, adaletin alternatif kavramsallaştırmalarının değerlendirildiği bu varsayımsal/düşünsel durumu düşünümsel denge (*reflective equilibrium*) olarak isimlendirmektedir. Ona göre öncelikli olarak burada ele alınması gereken şey doğruya yönelik ilkelerin tespit edilmesidir. İlkelerin tespiti -sezgiciliğin aksine- lexical düzende sıralandığı bir durum olmalıdır. Ayrıca faydacılığın genelin mutluluğu esasına dayanan anlayışının tersine bireyci ve deontolojik bir teori Rawls'ın ulaşmaya çalıştığı bir diğer varış noktasıdır. "Rawls bunu büyük ölçüde faydacılığı çekici yapan şeylerden ödünç aldıklarıyla ve Marksistler ile pozitivistlerde bulunabilecek geleneksel ahlak teorisi eleştirisinin büyük kısmını kabullenip kendi kırpılmış Kantçılığının bu eleştirilerin taleplerini karşılayabildiğini göstermesiyle başarmıştır."[534] Hakkaniyet olarak adalet, böyle bir düşünümsel dengenin muhtemel çıktısı olarak karşımızda durmaktadır.

Rawls teleolojik teoriler karşısında kendisinin ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet kuramını deontolojik olarak adlandırmaktadır. Fakat Rawls, deontolojik teorilere ilişkin iki önemli sorunun olduğunu ifade etmektedir. "Bunlardan ilki etik bir karar vermek için sistematik olmamalarıdır. İkincisi ise bu teorilerin üzerine inşa edildiği doğrunun ilkelerine ilişkin herhangi bir gerekçelendirme yapılmamasıdır."[535] Rawls, deontolojik etikte var olduğunu düşündüğü sorunları aşmak adına, hakkaniyet olarak adalette doğrunun iyi karşısında öncelliğini evrensellik ve tarafsızlık vurgusun ile desteklemektedir. Bu açıdan hakkaniyet olarak adaletin amacı, makul çoğulcu anlayış ile

[532] Solmaz Zelyüt Hünler, *İki Adalet Arasında: Liberal ve Komuniteryan Düşünlerin Çatışma Alanı*, Ankara: Vadi Yay., 1997, s. 34-35.
[533] Rawls, *Theory of Justice*, s. 21-22.
[534] Fleischacker, a.g.e, s. 209.
[535] Adian, Shwartz, "Moral Neurtality and Primary Goods", *Ethics*, Vol. 83, No 4, 1973, s. 294-295; Mehmet Kocaoğlu, *John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, 3. Baskı, Ankara: İmaj Yayın Evi, 2017, s. 31.

kamusal bir adaleti gerekçelendirmek ve evrensel adalet ilkelerini ortaya koymak olarak anlaşılabilir. Bu ilkeler, "birlikteliklerini temel şartını kendi menfaatlerinin daha ilerisinde tanımlayan ve henüz eşitliğin başlangıç durumunda olan özgür ve rasyonel kişilerin benimsedikleri ilkelerdir."[536] Adalet ilkelerinin bu biçimde ele alınması Rawls tarafından hakkaniyet olarak adalet şeklinde isimlendirilmektedir. Temel hakları ve özgürlükleri, ödevleri, sosyal yararları ve yükümlülükleri belirlemedeki bu 'hakkaniyet olarak adalet' biçiminde ele alış ortak bir eylemin birlikte seçildiği bir duruma gönderme yapmaktadır. Bu bakımdan iyi düzenlenmiş toplum yalnızca üyelerinin lehine değil, aynı zamanda kamusal adalet kavramı ile de düzenlenen toplumdur. Başka bir deyişle, iyi düzenlenmiş toplum, "(1) herkesin adaletin aynı ilkelerini başkalarının da kabul ettiğini bilen ve kabul eden; (2) bu ilkelerin temel toplumsal kurumlarca genellikle tatmin edildiği ve bunun genellikle bilindiği bir toplumdur"[537] Adil toplum, bu anlamda adalet ilkelerine yönelik seçim sürecinin çıktıları ile düzenlenen bir adalet anlayışına dayanmaktadır. Rawls'a göre bu ilkeler: genel, evrensel, aleni, hak anlayışının rekabet eden alternatiflere dayanmalı ve kesin olmalıdır.[538]

Rawls'a göre "düşünce sisteminin bir gerçeği olarak adalet, sosyal kurumların önde gelen erdemidir."[539] Sosyal kurumların şekillenmesi, onları oluşturacak süreçler ve işleyişi 'adalete uygun şekillendirme ile mümkün olmaktadır. Rawls, buradan hareketle toplumsal iş birliğinin ortaya çıkardığı faydaların ve yükümlülüklerin belirlenmesi ve dağıtılması hedefiyle, 'adaletin temel ilkelerini' ulaşmaya çalışmıştır. Rawls'a göre bunlar sosyal adalet ilkelerdir. Bu ilkeler, "sosyal iş birliğinin getirdiği yüklerdir ve bunlar menfaatlerin uygun biçimde dağıtılmasını tanımlarlar ve yine toplumdaki temel kurumlar içindeki hakların ve ödevlerin tahsis edilmesinin yolunu bu ilkeler sağlamaktadır."[540]

Rawls, adalet ilkelerinin seçiminde tarafların ön yargılarından veya kendi aşırı çıkarlarından arınmış bir seçim sağlamak adına *orijinal pozisyon* olarak adlandırdığı hipotetik bir durum resmetmektedir. Sosyal sözleşme anlayışındaki doğa durumuna benzer biçimde orijinal pozisyonun; özgür, eşit ve rasyonel bireylerin adil bir toplum

[536] Rawls, *Theory of Justice*, s.10.
[537] a.g.e, s. 4
[538] Bkz. Rawls, *Theory of Justice*, s. 131-135; Kocaoğlu, a.g.e, s. 70-71.
[539] Rawls, *Theory of Justice*, s. 32.
[540] a.g.e, s. 33.

yapısı oluşturma adına konumlanması olarak ifade edebiliriz. Orijinal pozisyon başvurusunun, adalet ilkelerini seçme eyleminin sonuçtan bağımsız, hakkın iyiye öncel olarak sunulmaya çalışıldığı deontolojik perspektifi yansıttığını söyleyebiliriz. Rawls, orijinal pozisyon kavramsallaştırmasını, "temel anlaşmaları adilliğe ulaştıran uygun başlangıç durumu sağladığına yönelik" bir amaçla haklılaştırma içerisindedir.[541] Fakat insanların sahip veya bilincinde oldukları çeşitli avantajlar veya dezavantajların var olması adalet ilkelerinin seçiminde orijinal pozisyonu, Rawls açısından yeterli kılmamaktadır. Örneğin mal ve kaynaklara sahip olan birisi için artan oranlı vergilendirme, orijinal pozisyonda olunsa dahi kabul edilebilir olmayabilir.

Rawls, "ilkelerin seçiminde; sosyal konum ve doğal yetenekler konusunda kimsenin avantajlı veya dezavantajlı konumda olmamasını uygun bulmaktadır."[542] İnsanların birbirini düşünmesini sağlayan ve diğerlerine karşı ön yargılarını teskin etmesi bakımından *veil of ignorance (cehalet peçesi)* kavramına başvurmaktadır. "Cehalet perdesiyle birlikte kendi çıkarlarıyla geliştirmekle ilgilenen eşitler olarak buna rıza gösteren rasyonel insanlar, bunların hiçbirinin sosyal ve doğal rastlantılar yönünden avantajlı veya dezavantajlı olduğunu bilmedikleri zaman adalet ilkelerini bu şartlar çerçevesinde tanımlarlar."[543] Yine aynı örnek üzerinden değerlendirecek olursak, sosyal konum ve doğal şansı açısından yaşanan körlük; varsıl birisinin artan oranlı vergi ilkesini rasyonel olarak doğru bulmasını sağlayabilecektir. Bu noktada seçim yapan taraflar kendi toplumsal konumlarına ait tikel yerlerini bilmemelerine rağmen adalet ilkelerinin seçimine ilişkin genel bilgilere sahip olarak düşünülmektedir.

Rawls, tarafların, teleolojik olarak adlandırdığı dört adalet kavramsallaştırmasından sonra 'hakkaniyet olarak adalet'i '*maximum minimorum*'[544] olarak seçeceklerini dile getirmektedir. "Orijinal pozisyondakiler adalet ilkelerini maximin kuralına göre seçerler ve maximin kuralı orijinal pozisyonun seçim kuralıdır."[545] Tarafların, seçim aşamasında alternatifleri değerlendirirken maximin kuralı sayesinde en çok fayda sağlayabilecek en

[541] Rawls, *Theory of Justice*, s. 15.
[542] a.g.e, s. 16.
[543] a.g.e, s.17.
[544] "Maksimin kuralı, alternatifleri olası en kötü sonuçlarına göre sıralamamızı söyler: en kötü sonucu diğerlerinin en kötü sonuçlarından daha üstün olan alternatifi benimsememiz gerekir." Rawls, *Theory of Justice*, s. 133.
[545] Hünler, a.g.e, s. 48.

kötü sonucu (kötünün iyisi) değerlendirmeleri gerekmektedir. Örneğin yine mevcut konumunu bilmeyen birisi dezavantajlı durumda olabileceğini düşünerek sosyal adaletin gerçekleştirilmesine yönelik ilkeleri kabul edebilecektir. (1) Yoksullara yönelik dağıtımının ve verginin olmadığı, (2) verginin artan oranlı olduğu ve yoksullara belirli sosyal adalet ilkeleri gereğince davranıldığı, (3) vergilendirmenin yüksek olduğu ve yoksullara sosyal dayanışma hakların tanınmadığı durumlar olduğunu varsayalım. Orijinal pozisyonda, maksimin kuralı gereğince hiç vergi vermek istemediğimiz durumda, Rawls'a göre taraflar, kötüler arasındaki bir sıralama yapıp en kötü sonuçtan kaçınacaktır. Ayrıca Rawls, insanların, Kant'ın kategorik buyruğundaki 'insanı bir araç değil kendinde bir amaç olarak gördüklerini düşünmektedir. Bu nedenle "insanlar, kişileri araç olarak görmediklerinden, yüksek beklentilerinin hatırına, düşük başarı şansı olan yaşam tarzlarını onlara dayatmazlar."[546]

Orijinal pozisyonda, cehalet peçesi arkasında ve maximin kuralına göre yapılan seçimde, hakkaniyet olarak adalette ilkelerin lexical dizilimine de değinmemiz gerekmektedir. Rawls'ın temel özgürlükler biçiminde kabul ettiği haklar, ekonomik-refaha ilişkin ilkelerden öncelikli olarak kabul edilmektedir. Rawls'a göre "adalet, daha büyük iyiyi paylaşanlar tarafından birilerinin özgürlüğünün kaybının iyi olduğu düşüncesini reddeder."[547] Adil bir toplumda, temel hak ve özgürlükler bu türden bir pazarlık ve sosyal çıkar seçimlerine konu edilmemektedir. Rawls'ın adalete ilişkin takınmış olduğu, ilkeleri belirli önceliklerle sıralayan düşüncesi bizi iki adalet formülasyonuna götürmektedir. Rawls'a göre orijinal pozisyonda tarafların seçtiği iki ilke:

(1) "Her kişi, herkes için özgürlüğün en geniş bütünsel şemasıyla uyumlu olan en kapsamlı eşit temel özgürlükler şemasına ilişin eşit hakka sahip olmalıdır.
(2) Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki biçimde düzenlenmelidir: (a) makul olarak herkesin yararına olacağı beklentisi ve (b) herkese açık pozisyonlara ve görevlere bağlı olacak şekilde düzenlenmelidir."[548]

Rawls, TJ'in sonraki sayfalarında adalet ilkeleri, demokratik eşitlik, adil fırsat eşitliği ve özgürlükler bağlamında detaylandırmaktadır. İki adalet ilkesinin ilki, özgürlük ilkesi; ikincisi ise fark ilkesi ve adil fırsat eşitliği olarak adlandırılmaktadır. Özgürlük ilkesi hem

[546] John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge Uni Press, 1971, s. 180; Arnhart, a.g.e, s.310.
[547] a.g.e, s.25.
[548] a.g.e, s. 53.

en geniş bütünsel şemaya uyumlu ve aynı zamanda eşitlik kıstasını taşımalıdır. Eşit özgürlük geniş içeriği ile birlikte ikinci ilkeye, lexical düzende önceldir.

Thomas Pogge'ye göre Rawls'ın özgürlük ilkesi esasında üç temel bileşeni içermektedir. Bunlar:

> "Belirli temel özgürlüklerin kamusal olarak tanınması (kamuoyunun benim için belirli yollar boyunca seyahat etmenin meşru olduğunu anlaması); onların korunması (bu yolların güvenli otoyollar olarak bakımı); ve elindeki araçlar (gıda ve bot, araba ve benzin alma yeteneğim, bunlar olmadan en iyi ve en güvenli otoyolda bile seyahat edemezdim)."[549]

Pogge'nin tespitinden hareketle özgürlük ilkesi; temel özgürlüklerin kamusal olarak, herkes için ve eşit olarak tanınmasını içermektedir. Siyasal haklar, düşünce özgürlüğü, ifade ve toplanma hürriyeti, keyfi tutuklanmadan korunma ve mülkiyet özgürlükleri temel özgürlüklerden birkaçıdır. Özgürlüğün korunması, özgürlüğe ilişkin araçların sağlanması ve özgürlüğün adil değerinin toplumun bir veya birden fazla kesimini kapsamaması, diğerlerini dışarıda bırakmaması gereklidir. Pogge'nin otoyol örneğinden ilerleyecek olursak; otoyolun bulunması, herkese açık olması, ücretsiz olması, bakımının yapılması önemli iken yolun kimilerinin araçlar açısından yoksun olması diğer iki bileşeni anlamsız kılabilecektir. Rawls, "yoksulluk veya cehaletin genel olarak araç eksikliği sonucu birisinin haklarının ve fırsatlarının yetersizliğini…özgürlüğün değerini etkilediğini düşünmektedir."[550] Özgürlüğün değeri herkes için aynı olmadığı için en dezavantajlı olanlar kendi amaçlarını gerçekleştirmede kısıtlanmış olacaklar ve bu durum fark ilkesi düşünüldüğünde tazmin edilmesi gereken bir durum yaratacaktır. "Bu nedenle, tüm özgürlüklerin her birey için eşit olması sağlanmalı, aynı zamanda özgürlüklerin adil değeri her birey için garanti edilmesi gerekmektedir."[551]

Özgürlüğün adil değerinin garanti edilmesi bakımından özgürlük ilkesinin sosyal eşitsizliklerin giderilmesi ile birlikte düşünülmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Rawls, "herkes tarafından paylaşılan özgürlüğün en dezavantajlıların lehine olacak biçimde bir tazmin ön görmektedir."[552] Bu, özgürlük ilkesi ile fark ilkesinin bir arada düşünülmesi için önemli bir kesişim noktası oluşturmaktadır. Nitekim, Rawls bu durumun sosyal adaletin amacını tanımladığını belirtmektedir. O halde sosyal adaletin amacını

[549] Thomas Pogge, RR, s. 128.
[550] Rawls, *Theory of Justice*, s. 179.
[551] a.g.e, 170.
[552] a.g.e, s. 179.

gerçekleştirmede adalet ilkelerinin seçiminde bireyleri ortak bir noktada buluşturabilecek şey nelerdir?

Rawls öncelikli olarak adil ve iyi bir yaşam sürmek adına bireylerin belirli 'rasyonellikler sergilemesine ilişkin *primary goods* (birincil mallar) kavramsallaştırmasını kullanmaktadır. Rawls, birincil malları "her rasyonel insanın isteyebileceği varsayılan şeyler" biçiminde tanımlamaktadır.[553] Birincil mallar ya da değerler toplumsal iş birliğinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu mallar, sadece insan olmak neticesinde elde edilen değil, toplumun bir parçası olarak iş birliği içerisinde olan bir vatandaş olarak siyasal kişi iddiasına yaslanan gereksinimler olarak tanımlanmaktadır.[554]

Rawls, birincil malları bahsedilen konuma oturttuktan sonra adalet teorisinde dağıtıma konu olup olmaması bakımından daha sonra ele alacağı biçimde, tasnif etmektedir. "Bu varsayım içerisinde haklar, özgürlükler ve fırsatlar ile gelir ve servet sosyal birincil mallar arasında sayılmaktadır. Sağlık ve zindelik, zekâ ve hayal gücü ise Rawls tarafından doğal birincil mallar olarak adlandırılmaktadır.[555] Rasyonel olan her bir kişinin birincil malları istemesi ilkelerin seçiminde önemli bir paydaşlık yaratırken dağıtımın çerçevesi için daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu ifade edebiliriz. Rawls'a göre doğal birincil mallar, bir ölçüt olarak adil dağıtım kapsamında değilken sosyal birincil mallar bu alanda yer almaktadır. Rawls, bu ayrıma ek olarak, çalışmamızda değinebileceğimiz, öz saygı konusunu da bu birincil mallar ve dağıtım konusu içerinde ele almaktadır. "Vatandaşların, kişi olarak değerini canlı bir şekilde hissedebilmeleri ve amaçlarını özgüvenle geliştirebilmeleri için genellikle temel kurumların vazgeçilmez unsurları olarak anlaşılan, öz saygının toplumsal dayanakları" birincil malların listesi içerisinde kendine yer bulmaktadır.[556] Öz saygıda kişinin kendisine olan bakışının değil bu saygının toplumsal anlamda dayandığı noktalar birincil mallar listesine eklendiğini ifade edebiliriz. Rawls'ın iki adalet düşüncesi, tam da bu noktada öz saygıyı da içeren birincil malların dağıtımının nasıl olduğu ile ilgilenmektedir. Fark ilkesi, bu dağıtımın neye göre ve ne miktarda yapılacağı konusunda öne çıkmaktadır.

[553] Rawls, *Theory of Justice*, s. 54.
[554] Rawls, *Hakkaniyet Olarak Adale*t, çev. Osman Baş, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020, s. 89.
[555] Rawls, *Theory of Justice*, s. 54.
[556] Rawls, *Hakkaniyet Olarak Adalet*, s.90.

Rawls'ın ikinci ilkesi (*fark ilkesi*) dağıtım ve eşitsizliğin sınırları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İlkenin (b) bendi fırsat eşitliğine vurgu yapmaktadır: tüm pozisyonlar toplumdaki herkes için açık olmalıdır. Eşit yurttaşlıktan türeyen fırsat eşitliği prensibi aracılığıyla dezavantajlıların çeşitli edinimlere ulaşabilme ve kendi gayretleri doğrultusunda toplumda daha iyi konumlara gelmesi fırsat eşitliği ilkesi ile bağıntılıdır. Rawls'a göre insanların sahip olduğu eşit özgürlük ve fırsatı doğuran kabul, aynı zamanda eşit servet dağılımını öngörmekte midir? Fark ilkesinin ana unsuru olarak ifade edebileceğimiz, Rawls'ın tamamlayıcı vurguları ile birlikte (a) bendi bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. "İkinci ilke, gelir ve servet dağılımına ve yetki ve sorumluluk farklılıklarından yararlanan organizasyonların tasarımına uygulanır."[557] Servet ve gelir herkese eşit olarak dağıtılmasa dahi bu ilkeye göre herkesin yararına olmalıdır. "Eşitsiz iktisadi ödüller, iktisadi üretkenliği artırmaya yönelik özendirici bir etkiye sahipse, böylesi eşitsizlikler toplumda en az menfaatlenen üyelerin beklentisini yükselttikçe ahlaki olarak adildirler."[558] Eşitsiz iktisadi sonuçların herkesin faydasına değil ve iktisadi üretkenliği artıcı olmadığında adaletsizlik olarak değerlendirileceğini ifade edebiliriz. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler herkesin yararlanacağı şekilde düzenlenir; eşitsizliklere yine en dezavantajlının lehine ise salık verilmektedir.[559] Rawls'ın tasvir ettiği fark ilkesinin geliri yeniden dağıtma gibi bir amacının olmadığını ifade edebiliriz. Rawls, bunun yerine adalet ilkelerini, toplumsal fayda ve yüklere ilişkin kurumların oluşturulması açısından prosedürel olarak ele almaktadır. Bu bakımdan ikinci ilkenin, "sadece ve sadece hak edilmemiş eşitsizlikleri giderme ve mevcut bazı eşitsizliklerin adil olabileceğini açıklama, tüm pozisyonları herkese açık tutma fonksiyonları vardır."[560]

Rawls'ın dağıtıcı adalete yönelik temel tespitleri ve önerileri, adalet ilklerinin uygulanmasına benzer bir biçimde ilerlemektedir. Rawls'a göre dağıtımda rol alan arka plan kurumlarının uygun tasarımı olmadığı durumda dağıtım sürecinin sonucu adil olmayacaktır. Bu sebeple, "adalet ilkeleri temel yapıya uygulanır ve temel yapının ana kurumlarının bir tasarı altında nasıl birleştirileceğini düzenler." Fakat S. Fleischacker, Rawls'ın, dağıtıcı adaletin modern ve daha önce hiç olmadığı bir biçimde kesin bir tanımını yaptığını ileri sürmektedir. Özellikle "herkesten kabiliyetine göre, herkese

[557] Rawls, *Theory of Justice*, s. 54.
[558] Rawls, *Theory of Justice*, 1971, s.75,151; Arnhardt, a.g.e, s. 310.
[559] a.g.e, s.54.
[560] Kocaoğlu, a.g.e, s.81.

katkısı kadar" ve "herkese ihtiyacına göre" dağıtıcı adalete yönelik sloganların belirsizliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca ihtiyaçların belirsizliği ve herkese 'neyin' dağıtılacağının belirli olmadığını dile getirmektedir. Fleischacker ise Rawls'ın iki adalet ilkesi ile dağıtıcı adaletin modern tasvirini -olabildiğince- ortaya koyduğunu düşünmektedir. Bunları: "(1) hangi malların dağıtılması gerektiği, (2) bu malların hangi ihtiyaçları tatmin ettiği, (2) neden ihtiyaçlara katkıdan daha fazla ayrıcalık tanındığı ve (4) dağıtımın özgürlüğe karşı nasıl dengelenmesi gerektiği" biçiminde özlemektedir.[561]

Dağıtım konusunu yoksulluk özelinde düşündüğümüzde ise Rawls'ın teorisinde genellikle 'en dezavantajlı olanın' yoksulları çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Nitekim Rawls, bu durumu netlik kazandırmak istercesine, *Hakkaniyet Olarak Adalet*'te 'en dezavantajlı olan kimlerdir?' sorusunu bir bölümde ele almaktadır. Rawls, fark ilkesinin uygulandığı eşitsizliklerin birincil değerlere yönelik vatandaşların -makul- beklentilerine uygulandığını vurgulayarak hareket etmektedir. Rawls, birincil mallara yönelik vatandaşların bu tutumunun aslında iyi yaşam beklentilerini oluşturduğunu ifade etmektedir. O halde, "bütün vatandaşların eşit temel haklarının, özgürlüklerinin ve hakkaniyetli fırsatlarını güvence altına alındığı iyi-düzenlenmiş bir toplumda en az avantajlı olanlar en düşük gelir sınıfındakilerdir."[562] Rawls'ın bu kabulünü, Amartya Sen'in ve Martha Nussbaum'un düşüncelerini irdeleyerek yeni yoksulluk değerlendirmesi bağlamında sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele almaya çalışacağız.

2.4.2 Ronald Dworkin: Eşit Kaynaklar Yaklaşımı

Rawls, adalet ilkelerinde birincil mallar tanımlaması ile kaynaklar yaklaşımını, kaynaklar ve yetenekler arasındaki dönüşüm farklılıklarını, göz ardı ederek kullanmıştır.[563] Ronald Dworkin ise kaynaklar ve yetenekler/yapabilirlikler arasındaki dönüşüm engellerine karşı sigorta anlayışını ve buna yönelik bir kaynak eşitliğini yaptığı bir anlayış içerisindedir. Dworkin, adalet ve hukuka yönelik düşüncelerini hak kavramına dayandıran bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Adalet, haklara yönelik tutumla ilişkili olarak anlaşılabilir. Dworkin'e göre "adalet, "temelde ahlaki ve politik haklara yönelik doğru veya en iyiyi bulma meselesidir."[564] Bu arayış içerisinde adalet, hak ve eşitlik anlayışı içerisinde

[561] Fleischacker, a.g.e, s.216.
[562] Rawls, *Hakkaniyet Olarak Adalet*, s.90-91.
[563] Bkz. Johnson, a.g.e, s.
[564] Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Cambridge: Harward University Press,, 1986, s.97

şekillenmektedir. Dworkin; muhafazakârlık, faydacılık ve liberalizmi değerlendirdiği tartışmalarından hareketle liberalizmin özgürlük ve eşitlik arasında bir dengelemede bulunduğu fikrini reddederek eşitlik üzerine ilerlemenin daha uygun olduğunu düşünmektedir.

> "Muhafazakâr, örneğin, üniversiteye kabulde olumlu ayrımcılığın, zenginlik açısından iki ırkı birbirine daha eşit hale getireceğini kabul edecektir, ama bu tip programların üniversitede siyah ve beyaz adaylara eşit olarak davranmadığı konusunda ısrar edecektir. Eğer faydacı ise, daha genel olmakla birlikte ekonomik etkililiği azaltan tüm zenginlik dağıtımına karşı benzer bir savı olacaktır. Bireylere eşit olarak davranmanın tek yolunun herkesin kazanımları ve kayıplarını aynı ölçekte ölçerek topluluğun tüm üyelerinin refah tutarını azami hale getirmek olacağını söyleyecektir. Bu amacı gerçekleştirmek için serbest pazarın tek ve en iyi araç olduğunu iddia edecektir."[565]

Dworkin, "modern siyaset bünyesinde hükümetin tüm vatandaşlarına eşit saygı ve ilgi ile davranması gerektiği fikri üzerinde büyük bir uzlaşma" olduğunu öne sürmektedir.[566] Peki devletin vatandaşların eşit olarak davranması ne anlama gelmektedir? Dworkin'e göre bu tür bir soruya iki biçimde yanıt verilebilir. İlki, hükümetin 'iyi yaşam' anlayışı karşısında tarafsız olması gerektiğine dayanmaktadır. İkincisi ise belirli bir iyi anlayışı olmadan vatandaşlara eşit davranmanın olanaklı olmadığı düşüncesidir. Dworkin, ilk anlayışın siyasal ahlak olarak liberal düşüncenin benimsediği temel olduğunu ifade etmektedir.

Liberal olarak değerlendirmediği ikinci eşitlik kuramının, vatandaşlara olan muamelenin belirli bir kısmını kapsasa dahi bir iyi anlayışı çerçevesinde ilerlediğini belirtmektedir. Dworkin'e göre "pek çok siyasi kuram, -marksizmin ve sosyalizmin değişik biçimleri ve Amerikan muhafazakârlığı gibi oldukça uzak kuramlar da dahil olmak üzere-," ideolojik kabullerinde farklılıklar olsa dahi bu perspektifi paylaşmaktadırlar.[567] Buradan hareketle Dworkin, eşitliğin konumunu betimlemek üzerine liberal bir düzen içerisinde dağıtımın nasıl olacağına ilişkin bir tasarımda bulunmaktadır. Dworkin'e göre bir liberalin, devlet kurulumunda öncelikle temel kurumları ve anayasayı benimsetmesi gerekmektedir. Sonrasında söz konusu toplulukta fırsatların, kaynakların ve malların nasıl dağıtılacağına ilişkin bir kuram önermelidir. Dworkin, bu noktada basit bir eşitlik kuramına ulaşılacağını öne sürmektedir. "Kaynaklar ve fırsatlar mümkün olduğunca eşit bir biçim de

[565] Ronald Dworkin, "Liberalizm", *Liberaller ve Cemaatçiler,* ed. Andre Berten, Pablo da Silveira, Herve Pourtois,6. Baskı, çev. Eylem Özkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s.60.
[566] Dworkin, "Liberalizm", s. 60.
[567] Dworkin, a.g.m, s. 61-62.

dağıtılmalıdır, öyle ki, kabaca, elde bulunanın eşit miktarı her bir kişinin arzusunun doyurulmasına adansın"[568] Dworkin, toplumdaki her bireye *'eşit ilgi'* ve *'saygı'* göstermeyi adaleti olanaklı kılmak adına temel bir unsur olarak ele almaktadır. Eşit ilgi ve saygı ise bir toplumdaki kaynaklar, fırsatların ve malların adil dağıtımı ile mümkündür. Adil dağıtım da eşitlik kavramı ile bağlantılı olarak anlaşılmaktadır.

Dworkin, bu kapsamda eşitliği, refah eşitliği ve kaynak eşitliği başlıklarını tartışarak ele almaktadır. Dworkin'in varsıl birisinin çocuklarına vasiyetine yönelik iki eşitliği kıyasladığı örnekle devam edecek olursak: (1) çocuklardan biri görme engelli, (2) pahalı zevklere sahip bir mirasyedi, (3) pahalı hırsları olan bir politikacı, (4) mütevazı ihtiyaçları olan bir şair, (4) pahalı malzemelere ihtiyaç duyan bir heykeltıraştır. Bu durumda dağıtımdaki eşitlik nasıl sağlanacaktır? Dworkin, refah eşitliğinin esas alındığında çocuklar arasındaki farklılıkları dikkate alarak eşit paylaştırmada bulunmaz. Çünkü refah eşitliği, "bir dağıtım planının, kaynakları aralarında dağıttığında veya aktardığında, başka bir aktarım onları refahta daha eşit bırakmayana kadar insanlara eşit muamelesi yapmayı gerektirmektedir."[569]

Dworkin, refah eşitliği yaklaşımını aralarında çeşitli farklılıklar olmakla birlikte iki temel gruba ayırır. Bunlardan ilki *başarı eşitliği*dir. Başarı eşitliği bireylerin arzularını, hedeflerini ve tercihlerini yerlerine getirmediklerine bağlı olarak refahlarını önemli ölçüde etkilediğine vurgu yapmaktadır. Yeniden miras örneği üzerinden düşündüğümüzde 3. ve 4. çocukların hedefleri doğrultusunda başarıya odaklı refah eşitliği belirli dağıtım farklılıklarını içermek durumundadır. Bu nedenle kaynakların dağıtımında, "insanların farklılıklarına göre yapılabilecek bir dağıtım ve transferi tavsiye eder ki artık bundan başka bir transfer ve dağıtım olamaz."[570] İnsanlar arasındaki başarıya yönelik düşünceler, tercihler, arzular arasındaki farklılık dağıtımın kapsamı, tutarlılığı ve eşitliği sağlayabilmesi açısından sorunlu olabilecektir. Dworkin, benzer bir yaklaşımı refah eşitliğine konu olan *zevk eşitliği* temellendirmesine de göstermektedir. Örnekteki durumu düşündüğümüzde, her bir çocuğun kendilerine özgü farklı zevk ve acı durumları söz konusu olabilecektir. 4. çocuk (heykeltıraş) veya 2 çocuk (mirasyedi) arasında zevk

[568] Dworkin, "Liberalizm", 2006, s. 62.
[569] Dworkin, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality,* 4th Edition, Massachusetts: Harvard University Press, 2002, s. 12.
[570] Şerif Uzunaslan, "Ronal Dworkin'in Adalet Anlayışı ve Eşitlik Teorisi", *Sosyal Adalet Kuramında Güncel Tartışmalar*, ed. Mehmet Çakır, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019, s.84.

eşitliğini dikkate alan bir dağılımın neye göre yapılacağı sorunlar yaratabilir. Dworkin, farklı zevklerin ve iyilerin peşinden giden insanların var olduğunu bu bakımdan bunu dikkate alan bir yaklaşımın sübjektiflik içerdiğini belirtmektedir.

Dworkin, toplumda tercihlerden doğan farklılıklar dışında yeteneklerden kaynaklı eşitsizliklere dikkat çekmektedir. "Bireylerin sadece tercihlerine bağlı olarak farklılaştıkları bir toplumda, pazar, eşitlikçi sonuçları nedeniyle tercih edilmelidir."[571] Eşit biçimde dağıtılmayan yetenekler bireylerin çalışacağı işleri ve hatta çalışıp çalışmama durumuna kadar bir dizi etkeni ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca engel sahibi kişiler, pek çok karlı işi veya arzu ettiklerini gerçekleştirme adına kısıtlı bir konumda yer almaktadırlar. Dworkin, "bu eşitsizliklerin, pazar ekonomisi tarafından gerçekleştirilen dağıtım üzerinde önemli hatta korkunç sonuçları"[572] olduğunu öne sürmektedir. Tercihlerden doğan eşitsizliklerin aksine bu tür eşitsizlik durumlarının yaratmış olduğu farklılıklar liberal eşitlik anlayışı açısından savunulamazdır.

Topluluktaki dağıtımın yetenek ve şansa daha fazla sahip olana daha fazla olacak biçimde yapılması, Dworkin'e göre liberal anlayışla çelişmektedir. Dworkin mevcut durumda bir liberalin en iyi çözüm yolu olarak, Rawlsçı adaletin ikinci ilkesi olan fark ilkesini yardıma çağırmaktadır. Dağıtıma ilişkin çözümün: "en elverişsiz durum da bulunanın ek aktarımlardan kardan çok zarar elde edeceği noktaya kadar yeniden dağıtacak şekilde miraslar üzerindeki klasik vergilerle karşılanan toplumsal haklar şemasında" bulunabileceğini ileri sürmektedir.[573] Bu noktadaki özellikle muhafazakarlıkla karşılaştırmalı biçimde yürüttüğü tartışmada Dworkin, erdemli bir toplulukta cemaat içerisinde değer verilen yeteneklerin bir erdem olarak ödüllendirildiğini düşünmektedir. Oysa liberal, pazarın asli kusurunu dağıtımı etkilemesi bakımından yetenek farklılıklarını ahlaki olarak doğru kabul edilmemesi şeklinde ele almaktadır. Yeteneği ele alış şekli bakımından, dezavantajlı olanların adaleti sağlama adına dağıtıma konu olması bu nedenle geçerlilik kazanmaktadır.

Dworkin, refah eşitliğine yönelik eleştirilerinden sonra kaynak eşitliğinin içeriğini ve çerçevesini ele almaktadır. Kendi yaklaşımını adlandırılmasını sağlayan kaynak eşitliğini,

[571]Dworkin, "Liberalizm", s. 65.
[572] a.g.m, s. 66.
[573] a.g.m, s. 66.

refah eşitliğine tercih etmektedir. Kaynak eşitliğine göre bir dağılım yapıldığında, adından anlaşılacağı üzere, çocuklar arasında eşit bir paylaşım yapılması gerekmektedir. "Kaynakların eşitliği, dağıtırken veya aktarırken onlara eşit muamele ettiğini, böylece daha fazla aktarımın toplam kaynaklardaki paylarını daha eşit bırakmamasını sağlar."[574]

Dworkin'in adalet anlayışında dağıtımın temel hareket noktasının eşit ilgi ve saygıdan doğan, eşit kaynakların sağlanması hedeflediğini özetlemeye çalıştık. Dağıtımın nasıl yapılacağına baktığımızda ise Dworkin, Rawls'ın orijinal pozisyonuna varsayımsal anlamda benzer bir kurguda bulunmaktadır.[575] Kurgu içerisinde gemi kazası sonucu ıssız bir adaya düşen kişilerin kaynakları bölüşümü sergilenmektedir. Dworkin *envy*(kıskançlık/haset) testi adını verdiği bir kaynak dağıtım sınamasını söz konusu kişilerin kabul edeceklerini belirtmektedir. Dağıtım sonucunda, herhangi bir kişi başkasının kaynaklarını kendi elinde olanlara tercih ederse, kaynak bölüşümü eşit olmamıştır.[576] Dworkin; kişilerin, eşit olarak bölüşme ilkesini ve yaratabilecekleri herhangi bir devletin, sahip olunan bazı kaynakları ortak tutmanın akıllıca olabileceğini bilmediğini kabul etmektedir.[577] Kurgu içerisinde herkesin elinde eşit miktarda ve aynı türden, alım sağlayacak aracın var olduğu bir açık artırma söz konusudur. Açık artırmada herkes kendisi için gerekli veya önemli olduğunu düşündüğü araçlara göre seçim yapabilecektir. Dworkin, bu açık artırma sonucunda da diğer tüm insanlar dağılımdan memnun olup tek bir kişinin şans sonucu sevmediği şeylere sahip olabileceğini kabul etmektedir. Bu durumda söz konusu kişi dağılımın eşitsiz olduğunu ileri süremez ancak "başlangıçta mevcut olan kaynaklara daha adil davranılsa sahip olacağı şeyi tercih eder."[578] Kişi, -hiç kimsenin kaynağını kendi elindekine tercih etmediği durumda- haset/kıskançlık testi başarılı sayılır.

Kaynakları elde etme veya başlangıç konumundaki eşit kaynaklara vurgu yapan Dworkin, bu yolla pazarlıktaki kişilerin eşit ilgi ve saygı görmüş olacağını düşünmektedir. Pazarlık sonrasındaki süreçte insana, doğaya ve diğer nedenlere bağlı eşitsizliklerin oluşması Dworkin tarafından kabul edilmektedir. Düşünür bu durumu kaba şans (*brute luck*) ve

[574] Dworkin, *Sovereign Virtue*, s. 12.
[575] Kaynakların dağıtımı için kurgusu geçen durum için; Bkz. Dworkin, SV, s. 65-71.
[576] Dworkin, *Sovereign Virtue*, s.67.
[577] a.g.e, s. 66.
[578] a.g.e, s. 67.

tercih (*option luck*) şansı olarak adlandırdığı durumlar biçiminde ele almaktadır.[579] Kaba şans çoğunlukla kişilerin kendi ellerinde olmayan durumları betimlerken, tercih şansı ise isminin gerektirdiği biçimde bireylerin kendi seçimlerini içermektedir. Dworkin, şu örneği ile iki kavramı net biçimde özetlemektedir: "yükselen bir borsadan hisse alırsam, opsiyon şansım iyidir. Rotası tahmin edilemeyen düşen bir göktaşı çarparsa, o zaman kötü şansım kaba şans olmaktadır."[580] Dworkin, her iki şans türüne karşı tavrını, yetenekler-tercihler karşılaştırmasına benzer biçimde, tercih sonucunda oluşan şanssızlık durumlarını tazmine girişmemektedir. Kaba şans sonucunda, bireyler arasında doğal veya istemleri dışında oluşan eşitsizlikleri sigorta yoluyla telafi edilebileceğini düşünmektedir.

Kaynak bölüşümü sırasında kişilerin sigorta için ayırdığı paylar ilerde oluşabilecek dezavantaj durumunda bireylerin karşı karşıya kaldığı eşitsizlikleri bir nebze giderebilecektir. Dworkin kendi sigorta yaklaşımını Rawls'ın fark ilkesinden ayırt etmeyi de ihmal etmemektedir. Dworkin, Rawls'un fark ilkesini herhangi bir bireysel sorumluluğu göz önünde bulundurmaktan alıkoyduğunu ve varsayımsal sigorta yaklaşımının ise bu sorumluluğu mümkün olduğunca fazla yürütmeye çalıştığını ifade etmektedir.[581] Fark ilkesinde en dezavantajlının en fazla faydasına olacak, pareto optimum (birinin faydasını artırmanın bir diğerininkini düşürmeden mümkün olmadığı) noktaya kadar bir dağıtım ön görülmekteydi. Sigorta yaklaşımında ise Dworkin'in sunmuş olduğu çözüm bireylerin fırsat eşitliğini kısıtlanmaması yönüyle Rawls'tan ayrılmaktadır.[582]

Mal ve kaynak dağıtımına ilişkin Rawls'ın ve Dworkin'in temel olarak üzerinde durdukları dağıtıcı adalet formasyonunu açıklamaya çalıştık. Yeni yoksulluğun kapsamı ve içeriği düşünüldüğünde genelin mutluluğunu olarak ve kaynakların dağıtımı temelindeki adalet yaklaşımlarının yeterli olamayabileceğini ifade edebiliriz. Bu kapsamda fayda ve kaynak odaklı yaklaşımların ötesinde yoksulluğu kapasite kayıpları olarak ele alan adalet anlayışlarının arayışı içerisinde devam edeceğiz.

[579] Dworkin, *Sovereign Virtue*, 73-83.
[580] a.g.e, s.73.
[581] a.g.e, s. 5.
[582] Şerif Uzunaslan, a.g.e, s.87.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAPABİLİRLİK YİTİMİ OLARAK YENİ YOKSULLUK ve ADALETİN ODAĞINI YETKİNLİĞE ÇEVİRMEK

Birinci bölümde açıklamaya çalıştığımız refah devleti, sosyal politika başlıklarının yanı sıra kalkınma kuramları da 1970'li yıllar ile birlikte eleştirilere önemli ölçüde maruz kalmıştır. Standart ekonomi teorisinin düşük gelirli ülkeleri anlamak için yetersiz olduğu fikrini reddeden ve ekonomide insan sermayesi teorisi tarafından geliştirilen bir analiz hattını takip eden Schultz, yoksullara yönelik eğitim ve sağlık yatırımları ile 'beşerî sermayelerinin' geliştirilmesini savunmuştur.[583] Kalkınma yaklaşımlarında 'insani gelişim' kavramsallaştırması bu bakımdan öne çıkmaya başlamıştır. Dünya Bankası, 1980 tarihli Dünya Kalkınma Raporunun ikinci kısmı Yoksulluk ve İnsani Gelişme başlığına ayrılmıştır. *Yoksulluğun Boyutu* alt başlığında mutlak yoksulluğun düşük gelirden fazlasını ifade ettiğini yetersiz beslenme, kötü sağlık ve eğitim eksikliği anlamına geldiğini ve yoksulların her bakımdan eşit derecede kötü durumda olmadığını öne sürmektedir.[584] Rapor, yoksulluğun ölçülmesini zorlayıcı bulsa da eğitim, sağlık, gelir ve yoksulların nüfusa göre dağılımına yer vermektedir. Buradan hareketle rapor, 'insani gelişim' kavramına dikkat çekmektedir. Rapora göre insani gelişim, "eğitim ve öğretim, daha iyi sağlık ve beslenme ve doğurganlığın azaltılması, yalnızca doğrudan yoksulluğun azaltılmasında değil, aynı zamanda yoksulların gelirlerinin ve GSMH büyümesinde de önemli olması bakımından ele alınmaktadır.[585]

İnsani gelişmişlik yaklaşımının bir diğer önemli yansımasının ise 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) 'İnsani Gelişme Endeksi'ni kullandığı *Human Development Report* (İnsani Gelişme Raporu) özelinde olduğunu söyleyebiliriz. Rapor, insani gelişmişliğin tanımlanması ve ele alınmasında önem taşımaktadır. Rapora göre insani gelişme, kısaca insanların seçimlerinin genişletilmesi biçiminde tanımlanmaktadır. En kritik olarak ele alınanlar ise insanların; uzun ve sağlıklı bir hayat sürmesine, eğitimli

[583] Ayşe Buğra, "Current Perspectives on Global Poverty: Rights, Capabilities and Social Exclusion", *Research Handbook on Human Rights and Poverty*, Ed. Martha F. Davis, Morten Kjaerum, Amanda Lyons, 2021, s.40.
[584] World Bank, *Poverty and Human Development Report*, 1980, s.33.
[585] a.g.e, s. iii.

olmasına, iyi yaşam standardına ek olarak siyasal özgürlüklere, garanti edilmiş insan haklarına ve öz saygıya sahip olması olarak sıralanmaktadır.[586] Rapor, insani gelişim yaklaşımını yansıtacak biçimde geliri bir amaç değil seçenekler için bir araç olarak konumlandırmaktadır.

3. YAPABİLİRLİKLER YARATMAK VE YENİ YOKSULLUK

Yoksulluk araştırmalarına ve ölçümlemelerine yönelik tutum değişiminde Amartya Sen'in insani gelişme yaklaşımının etkin olduğunu ifade edebiliriz. Yoksulluk çalışmalarının ele alınış biçimindeki yaklaşım değişimini dikkate alarak, adalet tartışmalarına yalnızca refah, mal ve kaynak temelli anlayışın ötesinde ortaya konan düşünceleri ele alacağız. Bu kapsamda, yapabilirlik olarak adaleti irdeleyerek yeni yoksulluk açısından ne tür imkanlar, değerlendirme alanları sunabileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Tüm bu uluslararası sorunlar önemli olmakla birlikte Rawls'ın düzenlemeye, kurumların adilliğine ve mükemmel adaletin ne olduğuna yönelik sosyal sözleşmeci sava değinerek, yapabilirlik/kapasite olarak adalet fikrine odaklanacağız.

3.1 YAPABİLİRLİK OLARAK ADALET

Yoksulluk çalışmalarında yapabilirliğe odaklanan literatür içerisinde eşitsizliğin tanımı ve adaletin kapsamı hakkındaki tartışmaların geniş bir yer kapladığını ifade edebiliriz. Ingrid Robeyns'e göre bu tartışmalar o kadar ileri boyuta ulaşmıştır ki, yapabilirlik yaklaşımını inceleyen pek çok düşünür, onun bir eşitlik teorisi ya da adalet teorisi olduğuna inanma hatasına düşmüştür.[587] Robeyns, genel yapabilirlik yaklaşımı ile daha özgül yapabilirlik teorileri arasında bir ayrıma gitmektedir. Bu noktada, adaleti kuramsallaştırmak ise yapabilirlik kuramlarının sahip olabileceği birçok farklı amaçtan yalnızca biridir[588] Yapabilirliğe yönelik kapsamlı bir adalet kuramı bu bakımdan pek çok 'yapabilirlik' eklemesi nedeniyle çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir.

[586] UNDP, *Human Development Report*, s.10.
[587] Ingrid Robeyns, *Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined*. 1st ed., Open Book Publishers, 2017, s. 147.
[588] Robeyns, a.g.e, s.147

Robeyns'in ifade ettiği biçimiyle Yapabilirlik Olarak Adalet kuramı için altı ana gereklilik bulunmaktadır. Bunlar:

1. "Adalet ilkelerini ve iddialarının hangi haklı nedene dayanmış olduğu
2. Sonuç temelli mi yoksa bir fırsat eşitliği teorisi mi olmasını istendiğine karar verilmesi
3. Hangi yapabilirliklerin en önemli olduğuna karar vermek ve gerekçelendirmek,
4. Tam kapasite adalet teorisinin, bir adalet ölçüsü olarak neden bu diğer ölçütlerden (avantaj ölçüsü, adaletin geçerliliği veya adalet amacıyla kişiler arası karşılaştırmalar için bilgi temeli) daha iyi hizmet ettiğini göstermesi
5. Dağıtım kuralı olarak; sade eşitliği mi, yoksa yeterliliği mi, öncelikçiliği mi yoksa başka (karma) bir yöntem mi olacağının belirlenmesi
6. Bireysel ve kolektif sorumluluk arasındaki çizginin nerede çizildiğini veya buna nasıl ve kim tarafından karar verileceğinin ortaya konması"[589] olarak sıralanmaktadır.

Robeyns'in Yapabilirlik Olarak Adalet yaklaşımının açık doğalı bir yapıya sahip olmasını göz önüne alarak ilerlemeye çalışacağız. Bu kapsamda temel olarak Amartya Sen, Martha C. Nussbaum, Ingrid Robeyns ve Elizabeth Anderson'un tanımlamaları üzerinden hareket etmeye çalışacağız.

Yoksulluğun bir insan hakları sorunu olduğu ve bu kapsamdaki yoksulluk değerlendirmesinin, Birleşmiş Milletler çalışmalarıyla önemli bir kapsam kazandığını söyleyerek başlamamız uygun olacaktır. Aşırı yoksulluğa yönelik yetki, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından oluşturulmuş ve 2006 yılında İnsan Hakları Konseyi tarafından devralınmıştır.[590] Hayati gereksinimler, yapabilirliklerden yoksunluk ve bunlardaki kısıtların bir insan hakları sorunu olduğuna yönelik felsefi tartışmalar, yaklaşımın gelişimi açısından önemli olmuştur. Özellikle Thomas Pogge'nin *World Poverty and Human Rights* (Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları) adlı eserinin -her ne kadar Yapabilirlikler yaklaşımı ile çatışan yönler olsa da- bütünlüklü bir insan hakları ve yoksulluk değerlendirmesini amaçladığını ve değerli olduğunu belirtmemiz

[589] Robeyns'in tam kapasiteli bir Yapabilirlik Adalet Kuramı ortaya koyabilmek için ele aldığı gereksinimler ve bunlara ilişkin tartışmalar için: Bkz. Robeyns, a.g.e, 2017, s. 153-158.
[590] Buğra, a.g.m, s. 43.

gerekmektedir. Ayşe Buğra ise, bu noktada Alan Gewirth'in "yoksulların, yaşamın temel gereksinimlerini karşılamada yardım almanın ahlaki bir hakkı olduğu ve bu ahlaki hakkın karşılıklı görevler yüklediği" düşüncesini bu süreçte dikkate almaktadır.[591] Gewirth'in yoksulların yaşamlarına yönelik bu hak perspektifinden bakışı, "hayırseverlik, insanlık ve dayanışma gibi mükemmel olmayan biçimde değil mükemmel, bağlayıcı ve adaletin uygulanabilir ödevleri olarak" ortaya konmaktadır.[592] Gewirth, insanın 'eyleyen' olma durumuna vurgu yapmaktadır. Her eyleyenin kendisi için gerekli olarak gördüğü koşulları ise özgürlük ve esenlik olarak adlandırmaktadır. Yetenekler ve eyleyenlik/faillik için gerekli bir koşul olarak görülen refah ise üç tür mal içermektedir. Bunlar 'temel'[593], 'eksiltici olmayan'[594] ve 'katkı sağlayan'[595] mallar olarak ifade edilebilir.[596] Özgürlük ve esenlik koşulunda failin amacını gerçekleştirmesine engel olabilecek unsurlar (şiddetli yoksulluk vb.) bir insan hakları ihlali olarak görülmektedir. Yapabilirlik olarak adaletin temel savunusu bakımından yoksulluğa yönelik, insanların amaçlarını ve bu amaçlara giden kapasitelerindeki kısıtlılıkları dikkate alan bir bakış açısının önemli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Ingrid Robeyns, refah ve sosyal ilerleme ile ilgili düşünme sürecimizde Yapabilirlik yaklaşımının önem atfettiği unsurlar bakımından avantajlar sağladığını ifade etmektedir. Yaklaşım; nasıl birlikte yaşadığımız, toplum ve topluluklar içinde nasıl etkileşimde bulunduğumuz da dahil olmak üzere, insan hayatında nelerin değerli olduğu, bunların

---

[591] Buğra, a.g.m, s.43.

[592] Alan Gewirth, 'Duties to Fulfil the Human Rights of the Poor' in Pogge (n 26) 219–36, 219.

[593] Temel mallar, "yaşam, fiziksel bütünlük ve zihinsel denge gibi eylemin temel ön koşullarıdır. Bu nedenle, bir kişinin temel hakları - temel mallara ilişkin hakları - öldürüldüğünde, aç bırakıldığında, fiziksel olarak yetersiz kaldığında, terörize edildiğinde veya zihinsel olarak dengesiz ilaçlara maruz kaldığında ihlal edilir. Bir kişinin boğulması veya açlıktan ölmesi ve kendisine benzer bir bedel ödemeden onu kurtarabilecek veya ona yiyecek verebilecek bir başka kişinin bunu bilerek yapamaması gibi durumlarda da temel haklar ihlal edilir." Alan Gewirth, "The Basis and Content of Human Rights", Nomos,1981, Vol. 23, *Human Rights*, pp. 119-147, (1981),s.134.

[594] Eksiltici olmayan(*Non-substractive*) mallar, "belirli eylemler için kişinin yeteneklerini ve amaçlarını gerçekleştirme düzeyini azalmadan sürdürmek için gereken yetenek ve koşullardır. Bir kişinin, geleceğe yönelik yetenekleri, tahminleriyle ilgili gerçekler hakkında bilgi sahibi olma, kaynaklarını isteklerini yerine getirmek için kullanma ve benzeri konularda olumsuz etkilenmesi durumunda, bir kişinin dava dışı hakları ihlal edilir." Alan Gewirth, a.g.m, 1981, s.134.

[595] Katkı malları, "kişinin amaca ulaşma düzeyini ve kişinin belirli eylemlerini yapabilmesini sağlayan yetenek ve koşullardır. Bir kişinin ek hakları, özsaygısı saldırıya uğradığında, kapasitesinin sınırına kadar eğitimden mahrum bırakıldığında veya büyük bir ırk, din veya milliyet temelinde ayrımcılığa uğradığında ihlal edilir. Bu hak aynı zamanda, oğlunun cesaret, azim ve sağduyu gibi kendine ilişkin erdemleri geliştirmesi, bir iklim korkusunu ve baskıyı teşvik eden veya aşırı uyuşturucu kullanımı gibi fiziksel olarak zararlı uygulamaların yayılmasını teşvik eden eylemler tarafından engellendiğinde de ihlal edilir." Alan Gewirth, a.g.m, 1981, s.134.

[596] Alan Gewirth, a.g.m, 1981, s.134.

(özellikle dezavantajlı insanların) gelişimi için ne türden bir destek sağlanması gerektiğine yanıt üretecek ve politika yapıcıların yanlış varsayımlarını engelleyecektir.[597] Robeyns bu noktada, insan doğasının çok boyutlu yapısına dikkat çekerek bunun politika yapıcılar tarafından anlaşılmasının hükümet politikalarının belirlenmesinde daha dikkatli adımlar atılmasını sağlayabileceğini öne sürmektedir.

Yoksulluğa ve yapabilirlik olarak adalet meselesine yönelik yaklaşım, Sen ve Nussbaum tarafından da ele alınmaktadır. Amartya Sen'e göre Rawls ve onun geleneği aşkın kurumsallık, sosyal adalet mekanizmalarına ve adilin doğası üzerinde durmaktadırlar. Sen'in karşılaştırmalı adalet olarak adlandırdığı yaklaşım ise mevcut eşitsizlikleri çözmeye yönelik, uyulması gereken prosedürler sunmak yerine, insanların aktüel davranışlarını öne çıkarmaktadır. Aşkın kurumsallık tarafından öne sürülen kusursuz adil kurumların küresel adalet açısından sınırlayıcı olduğunu söyleyen Sen, "yoksulların ekonomik, sosyal ve politik fırsat eşitsizliklerinin daha az olduğu, daha iyi ve daha adil bir düzenlemeye kavuşmalarını sağlayacak olan uluslararası ve ülke içi düzenlemelerin neler olabileceği üzerinde durmaktadır."[598] Sen'in odak noktası olan kapasite bu açıdan büyük önem taşımakta, kişinin değer verdiği hayat tarzına ulaşmak için yararlandığı temel özgürlükleri barındırmaktadır. Yapabilirlikler, "herhangi bir makul kişinin uzak durmaya çalışacağı yoksunluklardan kaçınmaya yönelik asli özgürlüklerdir."[599] Sağlık ve eğitime ulaşma, açlık ve erken ölümden kaçınma, siyasal katılım gibi özgürlükler kapasitenin bileşeni olarak ele alınır. Dahası Sen'e göre gelir dağılımı yoksulluğun önemli bir parçası olmakla birlikte kapasite yaklaşımının bütününü oluşturmamaktadır.[600]

Mallar ve gelirler amaç değil araç, kapasitelerdeki eksiklik ise asıl yoksulluk olarak ele alınmaktadır. Yapabilirlikler yaklaşımına göre, avantaj ve dezavantaj, kaynaklara sahip olma ya da tercih tatmini meselesi değil, daha çok bir kişinin ne yapabileceği ve ne

[597] Ingrid Robeyns, *Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined*. 1st ed., Open Book Publishers, 2017, s.15.
[598] Amartya Sen, *Kimlik ve Şiddet*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: Optimist Yayınınları, 2010, s. 155-156.
[599] Ayşe Buğra, a.g.m, s. 42.
[600] Bkz. Gelir ile kapasite arasındaki ilişki, kişinin yaşından (örneğin yaşlı ya da çok genç olanlara özgü ihtiyaçlarıyla), toplumsal cinsiyetten ve toplumsal rollerden (örneğin anneliğin ya da âdet olmuş aile yükümlülükleriyle), yerleşim yerinden (su baskını ya da kuraklığa yatkınlık ya da bazı kent yaşamlarında görülen güvensizlik ve şiddetle), epidemiyolojik atmosferden (örneğin bir bölgedeki salgın hastalıklarla) ve kişinin denetleyemeyeceği – ya da sadece kısmen denetleyebileceği – diğer değişkenlerden güçlü biçimde etkilenir. Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 127-128.

olabileceği meselesidir.[601] Yapabilirlik yaklaşımında önemli bir isim olarak Anderson'a göre ise bir yetenek metriği sübjektiften daha üstündür, çünkü sadece yetenek gibi bir objektif, toplumun temel yapısı için kamusal bir adalet kriteri talebini karşılayabilir.[602] Anderson'a göre 'demokratik-eşitlik'[603] yaklaşımı, "gayri resmi sosyal normların ve beklentilerin, bireylerin kaynaklarını demokratik öneme sahip işlevlere dönüştürme yeteneklerini nasıl etkilediğine" odaklanmaktadır.[604] Mallardaki, dağıtımdaki sonuç eşitliğinden ziyade Sen'e göre adalet, kapasitelerdeki eşitlik ile ilgilidir fakat bunun da ötesindedir. Yoksulluğun sınıflandırılması ve küresel olarak mücadelesi açısından mutlak ve göreli yoksulluk sınıflandırmaları, bu bakımdan eleştirisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

İkinci olarak ise küresel orijinal pozisyonda bireylerin hangi ilkeleri seçeceği, kimin dezavantajlı olduğu konusundaki tartışmalar ve Rawls'a yönelik eleştiriler bu noktada öne çıkmakta, konumuz açısından temel sorunsalı ifade etmek için imkân sunmaktadır. "Üç çocuğuyla yalnız kalmış siyah bir anne mi? 20 yıllık çalışma hayatından sonra işini kaybeden dört çocuk babası Detroitli beyaz bir oto işçisi mi? Evi darmadağın olmuş ve işgücüne katılmak için herhangi bir vasıftan yoksun dul bir varoş kadını mı?"[605] Tüm bu kesimler; dağıtıcı adalet bağlamında bir dizi sıralamalara, sosyal politikanın günümüzdeki konumlanmasında ise gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmama gibi damgalayıcı yaklaşımlara tabii tutulmaktadır. Sen, özgürlük ile kalkınmayı aşağıdaki ünlü örneğiyle betimlemektedir:

> Hindistan'ın bölünerek Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından hemen önceki o günlerde cemaat ayaklanmaları oluyor, Hindular ve Müslümanlar birbirini öldürüyordu. Adam, Kader Mia adında Müslüman bir gündelik işçiydi. Üç kuruşluk bir iş için komşu eve giderken geniş Hindu bölgemizdeki cemaat mensubu haydutlar tarafından sokak ortasında bıçaklanmıştı. Ona su verdim. Bu arada bağırarak evdeki büyüklerden yardım istiyordum. Babam onu hastaneye yetiştirdi. Kader Mia yolda bize karısıyla arasında geçen konuşmayı anlattı. Karısı ona bu kanşık zamanlarda düşman bir bölgeye gitmemesini söylemişti. Ancak Kader Mia iş bulup biraz para kazanabilmek için dışarı çıkmak zorundaydı, çünkü ailesinin yiyeceği yoktu. Onun iktisadi özgürlüğünün olmamasının cezası, daha sonra hastanede gerçekleşen ölüm oldu.[606]

[601] Jonathan Wolff ve Anver De-Shalit, *Disadvantage*, Oxford: Oxford University Press, 2007,s.36.
[602] Anderson, "Justifiying the Capability Approach to Justice", Ed. Harry Brighouse, Ingrid Robeyns, Cambrige: Cambridge University Press, 2010, s. 81.
[603] Elizabeth Anderson, yapabilirlik yaklaşımını 'demokratik eşitlik' biçiminde ilerletebileceğini ifade etmektedir. Anderson, a.g.m, s. 83.
[604] Bkz. Anderson, a.g.m, s. 90.
[605] Sen, Equality of What?, The Tanner Lectures, Standford Uni, 22 Mayıs 1979, s. 214.
[606] Sen, a.g.e, 2004, s. 23.

Sen'in aktardığı bu olayda ekonomik özgürlük yoksulluğunun kişini diğer özgürlük alanlarını nasıl etkilediğini, ölüm riskinin göze alındığı bir işgücü piyasasının sonucunu görmekteyiz. Bu bakımdan Sen, yapabilirlik yaklaşımını, bir kişinin başarılarının ve özgürlüklerinin değerlendirilmesinde merkezi rol oynayan entelektüel bir disiplin olarak adlandırmaktadır.[607] Başarıların ve özgürlüklerin değerlendirilmesi ise bir kişinin yapmak veya olmak için değer verdiği fiil yeteneği ve işlevleri kapsamaktadır.

Yapabilirlik yaklaşımında yetenekler ve işlevlere odaklanılmasında insanın eyleyen bir varlık olarak ele alınmasının önemli olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle Sen, insanların sabreden değil eyleyen olarak görülmesine vurgu yaparak eyleyenin önemine vurgu yapmaktadır.[608] İnsanın eyleyen bir varlık olarak ele alınması durumu yapabilirlik yaklaşımı açısından odağın gelirden kapasiteye kaydırılması açısından önem taşıdığını belirtebiliriz. Sen, kapasiteyle ilişkilendirebilecek biçimde, eyleyen terimini "eylemde bulunan ve değişim yaratan ve başarılan, biz bunları bazı dışsal ölçütlere göre değerlendirsek de değerlendirmesek de, kendi değerleri ve hedefleri açısından yargılanabilen kişi" anlamında kullanmaktadır.[609] Eylemlilik ise eyleyen kişinin toplumun bir üyesi olarak siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetlere katılım yanını ifade etmektedir. Yapabilirlik yaklaşımının insana ilişkin konumlandırması, eyleyen insanın yapabilirlikleri için bireysel farklılıkların yanı sıra kamusal bileşenlerin olduğu bir duruma bizi itmektedir. Bu bakımdan iktisadi ihtiyaçları gözetmenin ötesinde yapabilirlik yaklaşımı siyasi ve medeni hakların üstünlüğüne vurgu yapmaktadır.

Sen'e göre siyasi ve medeni hakların genel üstünlüğüne yönelik üç farklı düşünce bulunmaktadır. Bunlar: "1) İnsan hayatında temel kapasitelerle ilgili doğrudan önemleri (siyasal ve toplumsal katılımın önemi dahil); 2) İnsanların kendi taleplerini ifade eder ve bu talepleri siyasal ilgi görmesi için savunurken daha fazla işitilmelerini sağlayan araçsal rol (iktisadi ihtiyaçlarla ilgili talepler dahil); 3) İhtiyaçların kavramsallaştırılmasında oynadıkları kurucu rol" [610] olarak ifade edilmektedir. Medeni ve siyasi haklara yönelik kurucu rol, gelirin yapabilirlikler açısından araçsal rolüne yapılan vurgu birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Kapasite içerisinde; siyasal ve toplumsal katılım,

[607] Sen, *The İdea of Justice*, s.16
[608] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 195.
[609] a.g.e, s. 34.
[610] a.g.e, s. 208.

taleplerin iletilmesi ve ekonomik ihtiyaçlara ulaşım bakımından bu haklara üstünlük atfedilmektedir.

Haklardan, yapabilirliklere/kapasitelere yönelik değerlendirme konusuna geldiğimizde ise karşımıza *işlev* kavramı çıkmaktadır. Sen, kapasite değerlendirmesine bir kişinin temel işlevlerinin ele alınması noktasından başlamak gerektiğini belirtmektedir.[611] Bu bakımdan Sen, bildirişimsel temelin işlevlere (sağlıklı olma, uzun yaşama vb. gibi) odaklanması durumunda yoksunluğun ölçümünde gelire dayalın verilerden daha net bir sonuca ulaşacağımızı öne sürmektedir. Sen, birinin olmak veya yapmak için bir nedeni olan bu 'varlıkları ve eylemler'i işlevler olarak tanımlamaktadır. Nussbaum ise işlevi yapabilirliğin diğer yüzü biçiminde adlandırmaktadır. Nussbaum'a göre işlev, bir veya daha çok yapabilirliğin hayata geçirilmesi olarak tanımlanmaktadır.[612] İşlevler bu bakımdan, bir varoluş (sağlıklı olmak) veya yapabilinen şeylerin uygulanması olarak ifade edilebilir. Sen ise ilke olarak seçilmiş işlevlerin ötesine geçmenin önemli olduğunu ancak bunun da koşullara bağlı olduğunu belirtmektedir. Sen'in örneğine göre, dini nedenlerle oruç tutan birisi ile gıdaya erişemediği için aç kalan birisi aynı biçimde yapabilirlik gösteremez. Bu noktaya dikkat çeken Nussbaum, "yapabilirliğin seçilebilecek bir fırsat gerektirdiğini" belirtmektedir.[613] Seçim özgürlüğü ve fırsatının sağlandığı bir toplumda, Nussbaum'un dikkat çektiği gibi işlevler yapabilirliğin amacına götüren unsurlar olarak adlandırılabilir. İşlevin gösterilmediği/ gösterilemediği bir yapıda yapabilirliklerin bir anlamının olmayacağını ifade edebiliriz. Bu nedenle yapabilirliği/yeteneği, kişinin şu ya da bu tür bir yaşam sürme özgürlüğünü yansıtan bir dizi işlev vektörü olarak düşünebiliriz.[614]

Nussbaum, yapabilirlik yaklaşımı içerisinde seçenek özgürlüğüne ve özgürlüğün kendi başınalığına dikkat çekmektedir. Nussbaum, bazı politik görüşler içerisinde devlete, insanların dini gerekliliklerini yerine getirmeleri, sağlıklı hayat sürmeleri biçiminde işlevler açısından rol biçilmesine karşı çıkmaktadır. Nussbaum, "politik hedefin işlevler değil yapabilirlikler sunmak olması gerektiği…çünkü özgürlükleri deneyimlemenin ancak böyle mümkün olduğunu" ifade etmektedir. Nussbaum'un hayat tarzına saygı

[611] Bkz. Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 187.
[612] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 41.
[613] a.g.e, s. 41.
[614] Wolff ve De-Shalit, a.g.e, s. 37.

duymayı, paternalist politikalara tercih ettiğini ifade edebiliriz. Bu açıdan Nussbaum'a göre, sağlık hizmetlerinin yaygın hale getirilmesi ile sağlık konusunda yapabilirliği artıran politikalar arasında etik farklılık bulunmaktadır.[615]

Yapabilirlik olarak adaletin temel perspektifi ve unsurlarına ilişkin genel çerçeveyi oluşturmaya çalıştık. Sonraki bölümlere, Amartya Sen'in ve Martha C. Nussbaum'ın yapabilirlik yaklaşımlarını öne çıkardıkları kavramlar düzleminde ele almaya devam edeceğiz.

3.2 AMARTYA SEN: ÖZGÜRLÜK VE KALKINMA

Amartya Sen, yapabilirlik yaklaşımının gelişimi açısından önemli olan, "*Poverty and Famines – An Essay on Entitlement and Deprivation*" eserinde genel olarak açlık ve kıtlıkların nedenleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. *Özgürlük ve Kalkınma* eserinde de sonraları değineceği biçimde kıtlıklarla ilgili gıda arzındaki sorunlardan çok temel özgürlükler ve gıdaya erişim fırsatlarına değinerek yaklaşımı açısından önemli savlarda bulunmuştur. Sen; kıtlığı, açlığı ve daha genel biçimde yoksulluğu irdelerken genel olarak meta paketine veya kriz hangi alanda ise o alandaki fırsatları tanımlayan yetkilendirme/hak ediş (*entitlement*) ilişkilerine vurgu yapmıştır. Sen, "hak edişleri, bir kişinin bir toplumda karşı karşıya olduğu haklar ve fırsatlar bütününü kullanarak yönetebileceği alternatif meta demetleri seti olarak tanımlamıştır."[616] Sen'in kıtlık ve açlık çözümlemesinde öne çıkardığı erişim özgürlüklerindeki kısıtlamalara benzer bir perspektiften düşündüğümüzde yoksulluk, yeteneklerden-yapabilirliklerden yoksunluk-olarak tanımlanmaktadır. Yapabilirliği ise, bir kişinin yoksunluktan kaçınmaya yönelik asli özgürlükler olarak tanımlamıştık. O halde Sen'in yaklaşımı içerisinde yoksulluk durumunun temel özgürlüklerdeki eksiklikler biçiminde ele alındığını ifade edebiliriz. Ayrıca Sen, özgürlük ve yoksulluk arasında yapabilirliklerden yoksun olma üzerinde kurmuş olduğu bağı kalkınma çalışmaları bakımından da değerlendirmektedir. *Özgürlük ve Kalkınma* eseri bu bakış açısının ortaya konulduğu bir çalışmadır.

Temel özgürlüklerin genişletilmesi kalkınma bağlamında amaçsal bir önem taşımaktadır. "Siyasi özgürlükler, ekonomik kaynaklar (sahip olunan, takas yoluyla veya krediye erişim

[615] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 42.
[616] Buğra, a.g.m, s.41.

yoluyla elde edilen), sosyal fırsatlar (yani eğitim veya sağlık hizmetlerine erişim), koruyucu güvenlik (yani işsizlik sigortası veya gelir destek mekanizmaları) ve şeffaflık garantileri (kurumlara veya politikalara açıklık ve güven)", Sen tarafından kalkınmada önemli özgürlükler olarak ele alınmaktadır.[617]

Sen'in yoksulluk ve kalkınma üzerine yaklaşımını kısaca özetledikten sonra bu bölüm içerisinde refah ekonomisi ve faydacılık eleştirilerini ele almaya çalışacağız. Sen'in yapabilirlik perspektifinden yoksulluğa ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.2.1 Faydacılık ve Refah İktisadı Eleştirisi

Sen'e göre bir adalet teorisinin kayda değer yanı doğrudan ele alınması gereken: "Bilgi nedir veya ne değildir?" ile yakından ilgilidir.[618] Teoriler, farklı durumların adillik değerlendirmesini merkezlerine koymuş oldukları bilgiden hareketle gerçekleştirmektedirler. Sen'e göre adalet teorilerinin bu bildirişimsel temeli pratik siyaset dahil birçok konuda belirleyici role sahip olabilir. Sen adalet teorilerini değerlendirmeye alırken bildirişimsel temelin etkisini ve sınırlarını dikkate alan bir süreci takip etmiştir. Sen'in refah iktisadı ve faydacılık analizi ve eleştirisi de bu temelde anlaşılabilir. Sen'e göre klasik faydacılık'ın bildirişimsel temelinde yapılan işlerin toplam faydası bulunmaktadır.[619] Fayda, o kişinin hazzının ve mutluluğunun bir ölçüsü olarak konumlandırılmaktadır. "Bu fikir her kişinin refahını dikkate almakta ve özellikle refahı esas olarak zihinsel bir özellik, yani üretilen haz ya da mutluluk olarak görmektedir."[620]

Bildirişimsel temelin fayda olarak ele alındığı durumda Sen, faydacılığın üç temel bileşenin olduğunu öne sürmektedir. Bunlar: sonuççuluk, refahçılık ve 'en yüksek toplam'dır. Sen'e göre sonuççuluk bileşeni; eylemler, kurallar, kurumlar vb. seçeneklerin ortaya çıkarmış oldukları nihai durumlar üzerinden değerlendirmeyi ifade etmektedir. Bu tür bir yaklaşım, "sonuca duyarlı olan bir ölçme alanına işaret ederken diğer yandan da sonuç dışında nihai olana etki edebilecek unsurları dışarda bırakmaktadır."[621]

[617] Buğra, a.g.m, s. 42.
[618] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 82.
[619] a.g.e, s. 83.
[620] a.g.e, s. 83.
[621] a.g.e, s. 84.

Sen, ikinci bileşen olan refahçılığı, yapılan işlere dair değerlendirmeleri her bir durumda ortaya çıkan faydalarla sınırlama olarak tanımlamaktadır. Son bileşen en yüksek toplam bileşeni ise: "farklı insanların edindikleri faydaların toplam yararını elde etmek için onları bir araya getirerek toplamayı ve bunu yaparken söz konusu toplamın bireylere dağılımım dikkate almamayı" ifade etmektedir."[622] Bileşenin, faydaların paylaşımındaki eşitsizliklere kayıtsız kalarak, faydayı en yükseğe çıkarmayı hedeflediğini ifade edebiliriz. Sen'e göre bu üç bileşenin birlikte değerlendirilmesi klasik faydacılığın formülünü vermektedir.

Faydacılığın üç temel bileşeninden biri olarak ele aldığı refahçılık, eylem sonucunda ortaya çıkan veya çıkabilecek çıktılar yalnızca fayda temelinde değerlendirilmesini içermektedir. "Yani bir durumun iyiliğinin nihai olarak o devletteki bireysel faydalar kümesine bağlı olduğu ve bu kümenin artan bir işlevi olarak görülebileceği ilkesi" refahçılığı betimlemektedir.[623] Sen'e göre bu husus, bireysel fayda olarak aynı olan iki durumun yararsızlık durumları ne kadar farklı derecede olursa olsun benzer biçimde değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Sen, faydacılığın adalet anlayışını toplam yararla bağlantılı olarak ele almaktadır. O nedenle Sen'e göre klasik faydacı anlayıştaki adaletsizlik tanımlaması, ulaşılabilecek toplam faydadaki kayba bağlıdır. Bu nedenle "adil olmayan bir toplum, içinde yaşayan insanların bir arada ele alındıklarında olması gerekenden önemli ölçüde daha az mutlu oldukları bir toplumdur."[624] Sen, faydacılığın ve onun adalet anlayışının elverişsiz durumlarını yine bildirişimsel temelinden hareketle keşfedilebileceğini öne sürmektedir. Bu kapsamda faydacılığa yönelik üç eksiklik durumu olduğunu belirtmektedir. Sen, ilk olarak faydacılığın mutluluğun hesaplanmasındaki eşitsizlikleri dikkate almadığını, genelin mutluluğuna yönelerek *paylaşım konusunda kayıtsız kaldığını* öne sürmektedir. Bir diğer eksiklik, faydacılığın ; *hakları, özgürlükleri ve fayda içermeyen diğer konuları görmezden gelmesi* durumudur. Haklar ve özgürlükler yalnızca faydayı artırdığı ölçüde önemli olarak görülmektedir.

[622] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 84.
[623] Amartya Sen, "Utilitarianism and Welfarism", The Journal of Philosophy , Sep., Vol. 76, No. 9 Sep., (1979), pp. 463-489.
[624] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 85.

Uyum sağlama ve zihinsel koşullanma ise faydacılığın benimsediği ileri sürülen bireysel refahı kolayca yönlendirilebileceği gerekçesiyle Amartya Sen tarafından eksiklik olarak görülmektedir. Sen; haz, arzular ve mutluluk üzerine yoğunlaşmanın refah karşılaştırmalarında sınırlayıcı bir etkiye neden olduğunu öne sürmektedir. Sürekli yoksunluk içerisinde olanlar için fayda temelli hesaplama adaletsiz olabilir.[625] Sen, yoksunluk durumunda arzu ve haz veren yeteneklerin koşullara göre uyum sağlayabileceğini öne sürmektedir. Arzulardaki bu uyum, bazı dezavantajlı bireylerin veya kesimlerin faydacılık nazarında görülemeyecek bir adaletsizlikle yüz yüze kalabileceğini göstermektedir. Sen'e göre "hoşgörüsüz topluluklarda yıllarca ezilen azınlıklar, bir belirsizlik dünyasında geleneksel olarak hiçbir güvencesi olmadan yaşayan ortakçılar, sömürücü iktisadi düzenlemeler içinde kötü işyerlerinde sürekli ve aşırı biçimde çalışan insanlar, katı biçimde cinsiyet ayrımcı kültürlerde umutsuz biçimde baskı altında tutulan ev kadınları"[626] bunlardan bazılarıdır.

Klasik faydacı etikteki hazzın ve mutluluğun ölçüsü olan fayda Sen'e göre zihinsel çarpıtmalara maruz kalmaktadır. Bu bakışla fayda, genel uzlaşıya göre bir kişinin tercihinin ifadesinden farklı bir şeyi ifade etmemektedir. Fakat Sen için bu yaklaşım kişilerin arzu ve haz gibi zihinsel durumlarını karşılaştırma maliyetinden bizleri kurtarmasına rağmen kişiler arası fayda karşılaştırması yapmayı ortadan kaldırır. Faydanın bu durumda her bireyin kendi zihinsel durumlarının ölçeğinde gerçekleşen tercihlerinin dışavurumu olarak ifade edebiliriz. "Farklı kişilerin farklı tercihleri varsa (sözgelimi farklı talep işlevlerine yansıyan) bu farklı tercihlerden hareketle kişiler arası kıyaslama yapmayı sağlayacak bir yöntemin olmadığı açıktır."[627] Olası bir ortak tercih ve benzer koşullarda aynı seçenekleri benimseme durumunda ne olacaktır? Sen, herkesin aynı refah işlevine sahip olduğunu kanıtlamak için bu durumun çoğunlukla refah ekonomisinde sık yapılan bir başvuru olduğunu ileri sürmektedir. Sen'e göre seçme davranışının benzeşmesi durumu faydaların birbiri ile uyumu sonucunu doğurmamaktadır.[628] Sen benzer meta paketini seçen insanların farklı faydalar elde edebileceği üzerinde durmaktadır. Örneğin, Sen bu durumu şu şekilde betimlemektedir: eşit derecede iki yoksul kişiden birisinin midesinde rahatsızlık olan, iki kilo pirinci bir

[625] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 89.
[626] a.g.e, s. 89.
[627] a.g.e, s. 96.
[628] a.g.e, s. 97.

kilo pirince tercih edebilir fakat ikisinin de aynı oranda fayda sağlayacağını/memnun olacağını söylemek zordur. Bu bakımdan, "aynı seçme davranışı ve aynı talep işlevi varsayımı (özellikle gerçekçi olmayan bir varsayım) aynı fayda işlevini beklemek için hiçbir sebep sağlamamaktadır."[629] İnsanlar arasındaki pek çok farklılık türleri tercihlerin benzeştiği durumda ve onun sonuçlarında yine farklı faydalara neden olabilecektir. Sen'e göre insanlar arasındaki farklılık, çeşitli avantaja sahip olanların refaha yönelik gelir karşılaştırmalarını da kısıtlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Özellikle 1929 sonrası dönemde sıklıkla karşımıza çıkan refahın ve refaha ilişkin durumun ne olduğuna yönelik savların ekonomi dışında politik tartışmalarda da kendisine yer edindiğini söyleyebiliriz. Siyaset felsefesinde adalet tartışmaları, yoksulluğun anlamlandırılması ve yoksullukla mücadeleye ilişkin politikalarda -faydacılığın uzun süre egemen olduğunu belirtmiştik- da benzer etkilerin olduğunu ifade edebiliriz. Sen'e göre "faydacılık, uzun bir süre boyunca faydacı hesaplara neredeyse sorgusuz sualsiz bağlılığın hakim olduğu refah ekonomisinin şekillenmesinde çok etkili olmuştur."[630] Anthony B. Atkinson, adalet teorisinin, "klasik refah ekonomisinin altında yatan faydacılıktan hareket ettiğini, bunun da refah yargıları için yeni temeller düşünmemiz gerektiği" anlamına geldiğini öne sürmektedir.[631]

Modern refah ekonomisi içerisinde ise genel bir kabule ulaşan faydacı anlayış, Sen'e göre bu yapabilirliği ve insan haklarını dikkate alan yaklaşımın uzağında kalmaktadır. Terimini ilk kullanan Arthur Cecil Pigou'ya göre refah ekonomisi, genel olarak, refahın artmasındaki unsurları ele alan ve inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Pigoucu yaklaşım genel olarak 'klasik refah ekonomisi'[632] olarak adlandırılırken Paretocu anlayışa modern veya yeni refah iktisadı olarak tanımlanmaktadır. Sen'in ifade ettiği biçimiyle 1930'lara gelindiğinde faydacı refah ekonomisi yoğun bir saldırı altında kalmıştır. Fakat Rawls'ın bölüşüm konularının faydacı ihmalini ve bunun sadece dağıtım-

[629] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s.97.
[630] Sen, *The Possibility of Social Choice*, s.352.
[631] Anthony B. Atkinson, "The Strange Disappearance of Welfare Economics", *Kyklo*s, Volume:54, Issue2-3 May-August, ss. 193-206, 2001.
[632]Sen'e göre faydacı ekonomistler (Francis T. Edgeworth, 1881; Alfred Marshall, 1890; Arthur C. Pigou, 1920 gibi) tarafından geliştirilmiş olan geleneksel refah ekonomisi, oy odaklı sosyal seçimden çok farklı bir yol izlemiştir. Bkz. Sen, *The Possibility of Social Choice*, The American Economic Review Vol. 89, No. 3, pp. 349-378, (1999), s. 352.

kör bir şekilde fayda toplamları üzerinde yoğunlaşmasını sorgulamak yerine faydaların karşılaştırılamazlığına yönelmişlerdir.[633]

Sen, mantıksal pozitivist felsefeden etkilenen ekonomistlerin kişiler arası fayda karşılaştırmalarının bilimsel temeli olmadığına ikna olduklarını, dikkate *pareto* kriterine çektiklerini ifade etmektedir.

Modern refah ekonomisinin faydaların ölçülemeyeceği için politika tercihlerinin faydaların sıralanması esasına göre, pareto optimalliği dikkate alarak ilerlediğini ifade edebiliriz. Sen'e göre "modern refah ekonomisinin temel önermeleri, bir yandan bencil davranışı birleştirmeye ve diğer yandan sosyal başarıyı bazı fayda temelli kriterlere göre yargılamaya dayanmaktadır."[634] Modern refah ekonomisinin iki önemli unsuru olarak faydacılık ve 'kendi faydasını en yükseğe çıkarmaya çalışan insan' (homo economicus) olarak oraya konmaktadır. Aynı zamanda Sen, modern refah ekonomisinde anti-etikçiliğin etkisi doğrultusunda fayda karşılaştırmalarından kaçınıldığı için *pareto optimum*un geriye kalan kriter olduğunu belirtmektedir.[635] Bu perspektifte bir durum, ancak birisinin faydasını azaltmaksızın hiç kimsenin faydasını artıramıyorsa *pareto optimum* nokta olarak adlandırılmaktadır. Sen, buradan hareketle klasik refah iktisadındaki faydacı anlayışın gelir dağılımındaki adaletsizlikleri göz ardı ettiğini ve toplam faydayı gözeten bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu kriter, "çıkar çatışmaları ve tercihler dikkate alınmadan ele alınamayacak olan dağıtım meseleleriyle hiçbir şekilde ilgilenmez."[636]

Toplam faydanın gözetildiği bir yapıda bireysel faydayı etkileyici tedbirlerin alınması, genelin mutluluğunun hedeflendiği bir adalet anlayışını çağrıştırdığını ifade edebiliriz. "Oysa, faydaların sıralanması koşuluna dayalı paretocu yeni refah iktisadında, adalet kriteri olarak kullanılabilecek hiçbir ölçü yoktur."[637]

---

[633] "Ekonomistler Lionel Robbins ve diğerleri tarafından sunulan "mantıksal pozitivist" felsefeden derinden etkilenen) argümanlarla, kişilerarası fayda karşılaştırmalarının bilimsel bir temeli olmadığına ikna olmuşlardır. "Her zihin, diğer tüm zihinler için esrarengizdir ve duyguların ortak paydası yoktur" Robbins, 1938 s. 636;
Bkz. Sen, a.g.m, s. 352.

[634] Sen, *On Ethics and Economics*, Wiley-Blackwell, 1991, s. 30

[635] a.g.e, s. 31.

[636] Sen, a.g.m, s. 352.

[637] Hülya Kirmanoğlu, "Amartya Sen'in Özgürlük ve Kalkınma Düşünceleri Üzerine Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 47. Seri, 2005, s. 24.

Eylemler ve seçimlerin olası sonuçlarının dikkate alındığı, faydaların sıralandığı, faydalar arasında karşılaştıramazlığın öne çıkarıldığı bir durumda yoksulluktan acı çekenlere yapılacak bir transfer pareto optimuma zarar verebilecektir. Sen'e göre pareto kriterinin politika kullanımı refahçılığın da ötesine geçerek sonuçculuğu kapsayacak bir durumu içermektedir. Zira "eylem, kurum vb. seçimlerinin tümü *pareto optimalliğini* tatmin etmek için gereklidir, böylece sonuççuluk örtük ama kesin olarak talep edilmektedir."[638]

Sen'in bahsetmiş olduğu yoksunluk durumlarında yer alan kişiler kendi durumlarını kabullenme eğiliminde olabilir ve bu nedenle haz veren yeteneklerinin ölçümüne dayanan bir yaklaşım daha doğru bir sonuca götürmeyebilir. Fayda üzerinden eylemin sonucunun değerlendirildiği bir dünyada yoksulların kendi durumlarını kabul etmeleri, Sen'e göre taşımış oldukları yükün kendisini algılanamaz hale getirebilir.[639] Sen, "arzu ve hazlara, bunların olası uyumluluk biçimlerine karşın "insanların yönelmek isteyecekleri yaşam tarzını değerlendirme konusunda gerçek fırsatlara sahip oldukları koşulların yaratılmasından yana olmayı" önemli bulmaktadır."[640] Ekonomik özgürlükler ve güvenli bir iş, temel eğitim ve sağlık imkanları insanların bulundukların duruma karşın daha yapabilir kılmada önemli bir role sahip olabilecektir.

Sen'in faydacı anlayışa ve klasik refah ekonomisine yönelik önemli bir eleştirisi de gelirin refahın salt bir temeli olarak kullanılmasıdır. Sen'e göre belirli bir meta paketini veya geliri kullanmak kişisel ve toplumsal birçok koşula göre şekillenmektedir. "*Kişisel ayrışıklıklar, çevresel çeşitlilikler, sosyal ortamdaki değişimler, ilişki perspektifindeki farklılıklar, aile içindeki paylaşım* gelirden sağlanan avantajlardaki değişim kaynaklarındandır."[641] Kişisel ayrışıklıklar, insanlar arasındaki farklılıkların gelire veya meta paketine duyulan ihtiyaç miktarına veya onların kullanımına vurgu yapmaktadır. Yaşlı veya engelli bir birey daha fazla gelire ihtiyaç duyabilir ya da verili bir gelir miktarı bireysel farklılıktan dolayı başkasının ulaşacağı yaşam kalitesine ulaşamayabilir. Çevresel çeşitlilikler ise iklimde veya çevresel koşullardaki değişimlerin, gelirin refaha etkisini etkimesi olarak özetlenebilir. Doğal afet riskine açık (tayfun ve kasırgaların daha

[638] Sen, *On Ethics and Economics*, s. 39.
[639] Sen, A., *Resources,Values and Development*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1997, s. 308-309.
[640] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s.89.
[641] Bkz. Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 98-101

sık olduğu bölgeler) veya soğuk iklimde yaşayanlar için enerji maliyetleri gibi etkenler bireyler arasında yaşam kalitesi farklılığına neden olabilir.

Sosyal ortamdaki değişimler ise "kişisel gelirlerin ve kaynakların yaşam kalitesine dönüştürülmesi, kamusal eğitim düzenlemelerini, belirli bir yörede suç ve şiddetin varlığı ya da yokluğunu kapsayan toplumsal koşullardan" etkilenmektedir.[642]

Sen'e göre gelirden sağlanan avantajlarda değişim kaynaklarından üçüncüsü ilişki perspektifindeki farklılıklardır. Buna göre, topluluklar arasındaki geleneklerin veya sosyal kabule ilişkin normlardaki farklılıklar da meta paketi veya gelir gerekliliklerini etkilemektedir. Bauman'ın yeni yoksulları 'tüketim şöleninden dışlananlar' biçiminde tanımlaması ilişki perspektifindeki farklılığa örnek olarak verilebilir. "Zengin bir toplumda görece yoksul olmak, geliri, mutlak anlamda daha yoksul topluluk üyelerinin çok kolay ve başarılı biçimde işlev görebilecekleri gelir düzeyinden çok daha yüksek olsa da kişinin bazı temel "işlevleri" başarmasını önleyebilir."[643] Tüketime yönelik kabul edilme durumunun belirgin olduğu bir toplumda bu imkândan gelir ve meta paketi anlamında yoksun olmak topluma katılma işlevini olumsuz biçimde etkileyebilir. İlişki perspektifindeki farklılıklar içerisinde düşündüğümüzde bu, gelirin işlevi bakımından yoksulluğu sosyal dışlanma ile sonuçlandırabilir. Sen'in gelir ve refah ilişkiselliğinde perspektif farklılığını bir etken olarak ele aldığı bu durumun, yeni yoksulluğun bir yönüyle yalnızca gelire indirgenmemesi açısından çalışmamıza önemli bir dayanak sunduğunu ifade edebiliriz.

Gelirin işlevinde, yalnızca toplumun gelenek ve kabulleri farklılaşmaya neden olmayabilir. Sen'e göre aile içindeki paylaşım da bireylerin refahı ve özgürlüğü açısından bir değişken olacaktır. Paylaşım, aile üyelerindeki farklı bireylerin gelirden aldıkları pay ve gelirin bu kişilerden hangilerinin işlevlerinin gerçekleştirmede nasıl kullanacağı vb. bakımından etkili olmaktadır. Aile içerisinde geliri kazananalar ve bu gelirden pay alması gereken taraflara yönelik toplumsal cinsiyet, yaş veya algılanan ihtiyaçlar gibi durumlar paylaşımda farklılık yaratabilir.[644]

[642] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s 99.
[643] a.g.e, s. 100.
[644] a.g.e, s. 100-101.

Sen, modern refah iktisadına yönelik yaptığı tespitler doğrultusunda fayda temelli bir en yükseği hedeflemenin aksine kapasiteleri ve seçimleri öne çıkaran 'yapabilirlik yaklaşımını' öne çıkarmaktadır. Sen, yaklaşımının bildirişsel temelinin sınırlarını fayda yerine bireysel özgürlüklere yoğunlaştığını aynı zamanda sonuçları anonimleştirici bir yol izlediğini ifade etmektedir.[645] Sen açısından, faydacılığın bildirişimsel temelinin yaslanmış olduğu durumun ötesine geçmenin önemli olduğunu ifade edebiliriz. Bu doğrultudaki bir bakış içerisinde, Sen'in faydacılığa ve Rawls'a yöneltmiş olduğu eleştirilerin en temel noktalarından birisinin 'insanlar arasındaki çeşitliliğin dikkate alınması gerekliliği' olarak öne çıkmaktadır. Sen' göre insan çeşitliliği, göz ardı edilecek ikincil bir komplikasyon değil; aksine eşitliğe yönelik ilginin temel bir yöndür.[646] İnsanların sahip oldukları çeşitlilikler esasında değerlendirmek ve buradan yola çıkarak bir adalet teorisi ortaya koymak, kişiler arası karşılaştırmada yeteneklere uzanan bir bakış açısını gündemimize getirmektedir. Adalete yönelik yapabilirlik ve kapasiteler üzerinden gelişen yaklaşımın, özgürlüğü ele alış biçimini irdelemek daha doğru bir açıklama sunabilecektir.

3.2.2 Özgürlüğe Odaklı Kapasite ve Yoksulluğun Görünümü

Sen, gelirin yetersiz olmasını çoğunlukla açlığın ve pek çok yoksunluk durumunun önemli bir nedeni olduğu kabul edilmektedir. Fakat salt gelir çözümlemesinin yetersizliğine, kaynakların araçsallığına ve özgürlükle ilişkiselliğine vurgu yapmaktadır. Amartya Sen, faydacılığa yönelik tespit ve eleştirilerini *Özgürlük ve Kalkınma* eserinde ele aldıktan sonra çağdaş adalet teorileri açısında önemli bir yer tutan John Rawls'ta özgürlüğün önceliği üzerinden bir tartışmak yürütmüştür. Sen'e göre Rawls'ın teorisindeki özgürlüğün önceliği liberter teoridekinden daha sınırlı ve bazı temel siyasi ve medeni hakları içeren bireysel özgürlüklerden ibarettir. Sen'in, Rawl'ın birincil değerler olarak ele aldığı unsurları, insanların amaçlarından bağımsız olarak ihtiyaç duydukları kaynaklara yapılan vurgu bakımından önemsediğini ifade edebiliriz. Hakkaniyet olarak adalet başlığında değindiğimiz birincil mallar: "gelir, servet, haklar, fırsatlar ve öz saygının toplumsal temelini içermektedir."[647]

[645] Sen, *Özgürlükle Kalkınma* s. 83.
[646] Sen, *Inequality Reexamined*, Oxford Uni. Press, 1992, s. XI.
[647] Rawls, *Theory of Justice*, s. 54.

Birincil mallar, Sen'e göre geliri de kapsayacak biçimde insanların ihtiyaç duydukları kaynaklara ilişkin genel amaçlı araçları içermektedir.[648] Rawls'ın ise birincil malları her rasyonel insanın isteyebileceği, toplumun bir parçası olarak iş birliği içerisinde olan bir vatandaş olarak siyasal kişi iddiasına yaslanan gereksinimler olarak ele aldığını hatırlatmamız gerekmektedir. Bireylerin hedeflerine ulaşmada yararlandıkları fırsatlara yönelik birincil malların genel amaçsal araçsallığı, yine bireylerin kendi yarar anlayışları olarak görülebilir. Bu nedenle Sen, Rawls'ın bildirişimsel temelde faydadan ziyade birincil malları odağına almasını refah ve özgürlük ilişkisi bakımından yeterli bulmamaktadır. Kader Mia örneğini düşünecek olursak; Sen, sahip olunan metalardan çok bu metaların ürettiği özgürlükleri merkeze alan bir bakışın önemi üzerinde durmaktadır. Bir kişinin değer vereceği bir hayatı seçmesi için gerekli olan temel özgürlüklere (kapasiteler) odaklanmaktadır. Sen, Rawls'ın, birincil malları mallar ve insanlar arasındaki ilişkiyi avantaj bakımından değerlendirmek yerine avantajın somutlaşması olarak ele aldığını ifade etmektedir.[649] Bu kapsamda Sen'e göre "sadece kişilerin ayrı ayrı sahip oldukları birincil değerleri değil, aynı zamanda birincil değerlerin kişinin kendi amaçlarına ulaşma kapasitesine dönüştürülmesini belirleyen kişisel özellikleri de hesaba katması gerekecektir."[650] Değer vereceği bir hayata yönelik seçim yapma, amaçlarına ulaşma kapasitesi bakımından yeterli birincili mallara sahip fakat dezavantajlı (hasta, yaşlı vb.) olan birisi ile birincil malları kısıtlı olan fakat hedeflerine ulaşabilmesi önünde engeli bulunmayan kişi arasında farklılık bulunmaktadır.

Sen'in faydacılık ve birincil mallar/değerler üzerine değerlendirmeleri düşünüldüğünde özgürlüğü merkeze alan bir kapasite anlayışına dikkate çekildiğini ifade edebiliriz. Sen, refaha ilişkin verilen yalnız gelir ve faydaları dikkate alan veya çeşitli yeterli araçlar olsa da insanlar arasındaki farklılıkların yapabilirlikleri ve temel özgürlükleri etkilediği üzerinde durmaktadır. Sen, temel özgürlükleri, "-beslenebilme, açlıktan ve önlenebilir hastalıkta kaçınabilme özgürlüğüne sahip olabilme- birlikte diğer çeşitli özgürlük tiplerini -okuryazarlık, hesap yapabilme-" ile birlikte ele almaktadır.[651]

[648] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 101.
[649] Sen, Equality of What?, s. 276.
[650] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 106.
[651] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 10

Sen'in özgürlüğü merkeze alan ve kapasitelere odaklanan yaklaşımının yoksulluk konusunda da benzer tepkiler verdiğini ifade edebiliriz. Sen'e göre sosyal refah analizinde yoksulluk çoğunlukla belirli bir gelir miktarının altında olma ve yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı olarak ölçülmektedir. Sen bu yaklaşımın incelenmesinin iki farklı soruyu ortaya çıkardığını belirmektedir. Bunlardan ilki: yoksulluk yeterince düşük gelir olarak görülüyor mu? İkincisi ise yoksulluk düşük gelir olarak görülse bile, bir toplumun toplam yoksulluğu, kişi sayısı ölçüsü endeksi ile karakterize edilir mi?[652] Sen, "bir kişinin piyasa ekonomisinde sahip olduğu fırsatlar, gerçek gelir düzeyi tarafından ciddi şekilde kısıtlanabileceğinden, gelir düşüklüğünün birçok bağlamda çok önemli olabileceğini inkar etmemektedir."[653] Fakat gelir düzeyi yoksulluk sınırının oldukça üstünde olan ancak yüksek gidere sahip herhangi bir dezavantajı olan birisi için aynı yoksulluk sınırının geçerliliğini sorgulamaktadır. Sen, gelir endeksli bir yoksulluk anlayışından ziyade gelirin asgari düzeyde kabul edilebilir bir yaşam sürme yeteneğine dönüştürülmesi sürecine odaklanmaktadır. Bu anlamda yoksulluk salt bir gelir sınırı ve analiz hesaplamasının ötesinde bireylerin kapasiteleri ile yapabilirliklerine odaklanmaktadır. Sen'in bakış açısı, "yoksulluğu belirli temel yeteneklerden ciddi bir yoksunluk olarak görmekle yakından ilgilidir."[654] Reel gelir yerine pek çok faktörün etkin olabileceği temel işlevselliklere odaklanma Sen açısında önem taşımaktadır.

Sen, savını desteklemek adına Gayrisafi Milli Hasıla'ya (GSMH) dayalı kişi başına düşen milli gelir ve yaşam düzeyi üzerinden tespitlerde bulunmaktadır. Ülkeler arasındaki ve ülke içerisindeki kalkınma veya gelişmişlik durumlarının bu ölçekle net bir biçimde ortaya konulabileceğine karşı çıkmaktadır. ABD'deki Afrika kökenlilerin ileri yaşlara ulaşma şansı, ekonomik olarak daha az kalkınmış olan Çin'de, Hindistan Kerala'sında, Sri Lanka'da veya Kosta Rika'da yaşayanlardan daha düşüktür.[655] Sen açısından, ülkeler arasında kişi başına düşen milli gelir üzerinden bir karşılaştırma veya buna bağlı bir yoksulluk analizinin anlamlı olmadığını ifade edebiliriz. Ekonomik anlamda yüksek gelire sahip olmak, daha önce de belirttiğimiz gibi bu gelirin kişinin hedeflediği yaşam biçimine ulaşmasını sağlayacak kapasitelere katkı sağlıyorsa anlam kazanmaktadır. Aksi takdirde yüksek gelir düzeyinin veya yoksulluk sınırının üzerinde yaşamanın ötesinde iyi

[652] Sen, *The Possibility of Social Choice*, s. 360.
[653] a.g.e, s. 360.
[654] a.g.e, s. 360.
[655] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 37.

bir yaşam sürme kapasitesine ulaşmada pek çok faktörün belirleyici olduğunu -yapabilirlik yaklaşımı açısından- ifade edebiliriz. Bu durum, kişi başına gelire dayalı yaşam standartları ile yaşam süresi uzunluğuna ulaşma kapasitesinin ortaya koyduğu göstergelere etki edebilecek unsurları önemli kılmaktadır. Sen'e göre nedensel etkiler; "sağlık sigortası kapsamı, kamu sağlık hizmetleri, okul eğitimi, yasa ve düzen, şiddetin yaygınlığı ve benzeri toplumsal düzenlemeleri ve topluluk ilişkilerini içermektedir."[656]

O halde yaşam standardını ve süresini belirleyen etkenlere baktığımızda durum, gelirden çok hayatta kalma kapasitesi ile ilişkili görünmektedir. Nitekim Sen, pek çok diğer özgürlük biçimi gibi ölüme yenik düşmeyerek hayatta kalmayı önemli bir özgürlük olarak adlandırmaktadır. Bu açıdan Sen'in kalkınma ve özgürlük arasındaki ilişkiyi ele alış biçimini göz önünde bulundurarak yoksulluk ve kapasitelerin kullanımı arasındaki bağa dikkat çekmemiz gerekmektedir. Kişilerin temel özgürlüklerine ve yapabilirliklerine etki edebilecek nedenselliklerin önemli bir yer tuttuğunu belirtebiliriz.

Gelir yoksulluğu sınıflandırmasının ötesinde kişilerin yapabilirliklerine odaklanmada en az dört değişken kaynağın olduğunu öne sürmektedir. Bunlar:

> "(1) kişisel heterojenlikler (örneğin, hastalığa yatkınlık), (2) çevresel çeşitlilikler (örneğin, fırtına veya sele eğilimli bir bölgede yaşamak), (3) varyasyonlar sosyal iklimde (örneğin, suçun yaygınlığı veya epidemiyolojik vektörler) ve (4) belirli toplumlardaki alışılmış tüketim kalıplarıyla bağlantılı göreli yoksunluktaki farklılıklar (örneğin, yoksunluğa yol açabilecek zengin bir toplumda nispeten yoksullaşmak"[657]

Bir kapasite olarak temel özgürlüklerden yoksun olmak, Sen'in yukarıda birkaçını özetlediği durumlar nedeniyle kişinin arzu ettiği amaçlara ve hayata ulaşmasında önemli yoksunluk durumu yaratabilir. Mutlak yoksulluk çizgisinin oldukça üstünde olan birisi dezavantajlı durumu nedeniyle kapasitelerini etkin bir şekilde kullanamayabilir. İklim krizinin olası sonuçlarından en hızlı etkilenebilecek bir bölgede yaşayan, yoksulluk sınırının üzerinde olan birisi için benzer bir risk söz konusu olabilir. Gelirini asgari düzeyde yaşam sürmesinde başarılı bir şekilde dönüştüren birisi için çevresel etmenler kişinin bu durumunu hızla tersine çevirebilir. Ayrıca Sen'in sosyal farklılıklar ve aile içi gelir dağılımına dikkate çektiği durumu da bu kapsamda ele alabiliriz.

[656] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s.40.
[657] Sen, *The Possibility of Social Choices*, s. 360-361.

Toplumsal cinsiyet rollerine veya aile içi hiyerarşiye bağlı biçimde gelirin dağılımı, gelir adil dağılsa dahi bireysel anlamda yoksunluk sürerlik sağlayabilir. Örneğin, kız ve erkek çocuklar arasında gelirin paylaştırılmasına yönelik herhangi bir farklılık olmadığını düşünelim, eğer kız çocuğunun eğitim almasına sosyal veya aile içi herhangi bir kısıtlayıcı unsur çocuğun şimdiki ve ilerideki yapabilirlikleri üzerinde etki bırakabilecektir.

Sen'in ifade ettiği biçimde, cinsiyet eşitsizliği ve çocuklara ve yaşlılara yönelik muamele konuları bu bağlamda önemli olabilir.[658]

3.3 MARTHA NUSSBAUM VE YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI

Martha C. Nussbaum, insanların gelişmiş bir hayat sürdürebilmeleri için gereksinim duydukları yapabilirliklere odaklanan bir adalet yaklaşımı geliştirmiş önde gelen bir düşünürdür. Nussbaum'un yaklaşımı, adaletin yalnızca insanlara adil davranmak veya haklarını vermekle ilgili bir mesele olmadığını, aynı zamanda insanların tam olarak potansiyellerine ulaşmasına olanak tanımanın da bir adalet meselesi olduğunu vurgulamaktadır.

Nussbaum, adil bir toplumun, bireylerin gelişmiş bir hayat sürdürebilmeleri için gereksinim duydukları bir dizi temel yeteneğe erişim sağlaması gerektiğini savunmaktadır. Bu yetenekler, sağlıklı bir hayat yaşama, yakın ilişkiler kurma, pratik akıl yürütme ve eleştirel düşünme becerilerini kullanma ve siyasi ve sosyal hayata katılma gibi şeyleri içerir. Nussbaum, bu yeteneklerin evrensel olduğunu ve tüm insanların bu yeteneklere sahip olma hakkına sahip olduğunu düşünmektedir.

Nussbaum'un adalet yaklaşımı, adil bir toplumun oluşturulmasında empatinin önemini vurgulamaktadır. Başkalarının bakış açısından şeyleri görmeye ve kendi refahımızın başkalarının refahıyla bağlantılı olduğunu kabul etmeye istekli olmamız gerektiğini savunur. Bu anlamda adalet, insanların hak ettikleri şeyi almalarını sağlamaktan ziyade ortak insanlığımızı tanımak ve herkesin gelişmesine olanak tanıyan bir toplum yaratmakla ilgilidir.

[658] Sen, *The Possibility of Social Choice*, s.361.

Genel olarak, Nussbaum'un adalet yaklaşımı, insanların gelişmesine değer veren ve bunu sağlayan bir toplum yaratmanın önemini vurgular. Adaleti sadece adil veya haklara sahip olmakla ilgili dar kavramlardan öteye taşır ve gerçek anlamda *on merkezi yapabilirlik* listesi ile bu savunusunu somutlaştırmaya çalışmaktadır. İnsani Gelişmişlik, Olanaklar, Yetenekler, Kapasiteler veya Nussbaum'un 'Yapabilirlikler Yaklaşımı' adlandırmasıyla yaklaşımının, Sen ile teorik olarak benzer bir savunuyu paylaştığını ifade edebiliriz. Sen, yaşam kalitesi vurgusu ile önemli ölçüde *Justice as Freedom* (Özgürlükle Kalkınma) eserinde çizmiş olduğu teorik çerçeveyi, 'yapabilirlik' kavramı bünyesinde ele almaktadır. Nussbaum ise Sen'le arasındaki ilk farklılık olarak adlandırabileceğimiz biçimde, insanların hayat kalitesinin çoğulluğu ve niteliksel farklılığına vurgu yaparak 'yapabilirlikler yaklaşımı' olarak adlandırmaktadır. Ayrıca Nussbaum, 'İnsani Gelişmişlik' tanımlamasından ziyade, insan dışındaki hayvanların da yapabilirliklerini kabul ederek 'Yapabilirlikler Yaklaşımı' ifadesini kullanmaktadır. Nussbaum, Sen'in adalet konularıyla ilgilenen normatif bir kuram ortaya koyduğunu kabul etmektedir. Fakat Nussbaum, 'insan onuru, eşik (*threshold*), siyasal liberalizm' kavramlarını dahil ettiği bir adalet kuramı oluşturmaya çalıştığını ifade etmektedir.[659]

Bu bölümde Nussbaum'un insani gelişmişlik yaklaşımının Aristoteles'e dayandırdığı felsefi kökenlerini, bir adalet teorisi olarak ortaya koyduğu temellerini ve yapabilirlik sınıflandırmalarını ele almaya çalışacağız. Bu kapsamda faydacılık ve dağıtıcı adaletin sınırlarına yönelik ortaya koyduğu düşüncelere değinmeye çalışacağız.

3.3.1 Yapabilirlikler Yaklaşımının Kökenleri

"Eğer insanlar en iyi şekilde yönetiliyorsa (arista politeuomenois)
koşulların elverdiği ölçüde en iyisini yapmaları
(arista prattein) uygundur."

Aristoteles[660]

Amartya Sen, gelirin ve servetin genel kabul gören çözümlemesine karşı Sanskritçe metindeki Maitreyee ile Yajnavalkya arasındaki "ölümsüzlüğü vermeyecekse servetin anlamsızlığı" diyaloğuna değinmektedir. Sefalet ve özgürlük yoksunluğuna düşmeksizin

[659] Bkz. Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 35.
[660] S. 1323al7-19

uzun bir hayat sürmenin yapabilirlikleri geliştirme ile ilişkisini irdelemektedir. Ayrıca Sen, Aristoteles'in Nikomakos'a Etik'teki "aramakta olduğumuz şeyin servet olmadığı açıktır çünkü servet sadece faydalıdır ve başka bir şey içindir." sözleriyle Batı felsefesi üzerinden de örnek vermektedir.[661]

Yapabilirlik yaklaşımının bir diğer ünlü düşünürü ise Martha Nussbaum'dur. Nussbaum, Yapabilirlik yaklaşımının en eski ve en önemli Batılı kaynağı olarak Aristoteles'in düşüncelerine işaret etmektedir. Nussbaum'a göre Yapabilirlik yaklaşımı, çağdaş ahlak felsefesinde etkileri olan Aristotelesçi düşüncenin çok yönlü bir biçimde yeniden canlanmasıdır.[662] Platon'un aksine Aristo'nun gerçek dünyada uygulanabilir bir çalışma içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Nussbaum, Aristoteles'in, "başka bir yerde, bir anlayışın en başta en iyi olması için, insan yaşamında genel olarak uygulanabilir olanla belirli bir ilişkisi olması gerektiği konusundaki ısrarına dikkat çekmektedir."[663] Bu bakımdan, yapabilirlik yaklaşımı açısından Aristoteles'in önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz.

Nussbaum, Aristoteles'in *Politika* VII 1-2'de ve başka yerlerde tanımladığı gibi, Polisin dağıtımcı anlayışına yoğunlaşarak yapabilirlik açısından temeller bulmaya çalıştığını ifade edebiliriz.[664] Klasik siyasal düşüncede Aristoteles ve adalet anlayışı içerisinde, insanın ereğinin gerçekleşmesi ve *Polis* arasında bir bağlantı bulunduğunu ifade etmiştik. En yüksek iyi, *Polis* içerisinde hayata geçirilebilir bulunmaktadır. Aristoteles'in, "kişilerin en iyi şekilde çalışması gerektiği bir siyasi düzenleme, en iyi olmanın bir kriteridir: ve en iyisi, mutlak olarak değil, ancak koşulların izin verdiği ölçüde en iyisidir" düşüncesi Nussbaum için önemli bir dayanak sağlamaktadır."[665] İyi siyasal düzenlemede politika yapanlar *Polis*'in yurttaşlarının ereklerini gerçekleştirmek ve verimli bir hayat sürmelerini sağlamak için neyin gereksinim olduğunu bilmek durumundaydılar. Aristoteles'in bir liberal olmadığını ancak onun, bireyin kendi düşüncesi ve seçimiyle başlamamış hiçbir edim erdemli sayılmayacağına vurgu yapan Nussbaum, seçimin her şeyin üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Nussbaum, Aristoteles'in "politikacılara

[661] Aristoteles, The Nıcomachean Ethics, çeviren D. Ross (Oxford: Oxford University Press, gözden geçirilmiş bs..1980), kitap I; Sen, Özgürlükle Kalkınma, s. 28.
[662] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 144.
[663] Nussbaum, *Nature, Function, and Capability: Aristotle on Political Distribution*, s. 5.
[664] a.g.e, s.2.
[665] a.g.e, s.4.

herkesin istediğini yapmasını sağlamak yerine onlar için yapabilirlikler yani fırsatlar yaratmayı amaçlamalarını öğütlediğini" ifade etmektedir.[666] Nasıl ki bir tohum ereğine yönelik hareketinde bazı temel unsurlara ihtiyaç duyuyorsa insan için de benzer fırsatların sağlanmasının önemli olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, "Aristoteles'in "insanın bilgi edinmesini ya da kendini ifade etmesini imkânsız hale getiren eğitimsizlik veya kötü çalışma koşulları altında, herhangi bir yasaklama olmasa dahi, anlamlı seçimler yapamayacağını" bildiğini belirtmektedir."[667]

Aristoteles'in adalet anlayışını hatırladığımızda yapabilirlikler çıkarımına benzer bir durumun var olduğunu söyleyebiliriz. "Aristo'ya göre devletin görevi bütün yurttaşların kendi seçimleri doğrultusunda verimli bir hayat sürmesini sağlamaktır."[668] Nussbaum'un, Aristoteles'in düşüncelerini ele alış biçiminden hareket ederek açıklamaya çalışırsak: Örneğin; Aristoteles'in için ilk olarak kişi kendi ereğine ulaşmak ve erdemli olmak için Polis içerisinde olmalıdır. Böyle bir toplulukta var olan yurttaşlar, Polis'in yasasına uymazlarsa yine kendilerini (yapabilirliklerini) gerçekleştiremeyeceklerdir. O halde politikacılar, toplumu -Nussbaum'un Aristo'dan anladığı biçimiyle- yurttaşların ereğe ulaşmaları için uygun fırsatlar yaratmaya göre düzenlenmelidir. Herkesin kendi seçimi önemli ve erdeme giden yol olmasına rağmen, flüt çalma yeteneğinin olmadığını varsaydığımız bir topluluğa bu aleti çalmaya yönelik fırsatlar yaratmamız gerekecek midir? Çünkü Aristoteles'e göre adalet, herkese eşit davranmak olarak değil (dağıtıcı anlamda, düzeltici adalet anlamında eşitlik prensibi vardır) hak edene hakkını vermek olarak tanımlanabilir. Fakat insanların çeşitli ereklerinin olduğu bir durumda flütü hak edene vermek veya flütü elde edebileceği, kendisinin bu amaca yöneldiği bir durumda hem adil bir durum gerçekleşir hem de yapabilirlik yaklaşımının önemsediği bir durum ortaya çıkabilir. "Adil bir gıda dağıtım planı, her durumda ve her durumda herkes için tam sağlık getirmeyecektir ve aynı adil düzenleme, dünyanın doğal olarak zengin bir bölgesinde, insan işleyişi açısından fakir bir bölgeye göre daha iyi sonuç verecektir."[669]

Nussbaum, liberal bir sosyal demokrasi inşa etme noktasında kendisine yöneltilen Aristoteles eleştirilerinden bazılarını kabul ettiğini ifade etmektedir. Hatırlayacağımız

[666] Martha Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 143-144.
[667] a.g.e, s. 144.
[668] a.g.e, s. 146.
[669] Nussbaum, *Nature, Function, and Capability: Aristotle on Political Distribution*, s. 4-5.

üzere, Aristoteles'in siyasal toplum ve adalet tasviri yalnızca *Polis*'e vatandaşlık bağı ile bağlı olanları kapsamaktaydı. Nussbaum, Aristotelesçiliğin Aristoteles'ten ayrılmasına vurgu yaparak[670], (1.) kadınlar ve köleler ile ilgili düşüncelerini kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Nussbaum, Aristo'nun Atinalılardan daha dışlayıcı olacak biçimde kol işçilerinin, çiftçilerin ve denizcilerin onun ideal sisteminin yurttaşı olmadığını belirtmektedir.[671] İkinci (2.) olarak ise kendi Polis dışında yaşayan insanlar için sorumluluklarımız olduğu konusunda Aristoteles'in sorgulama içerisinde olmadığını söylemektedir. Nussbaum, (3) bütün Antik Yunan düşünürlerine benzer biçimde Aristoteles'in de insanların kendi seçimleri doğrultusunda yaşaması gerektiği ve devletin bu seçimlere yalnızca saygı duyması gerektiği fikrine uzak olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan doğru olarak sunulan yol, "gelişmenin en iyi şekilde nasıl olacağını belirlemek ve insanların buna göre yaşamalarını sağlamaktır."[672]

Nussbaum; Stoacılığın, yukarıda bahsetmiş olduğu üç eksiklikten ilk ikisine çözüm bulduğunu ancak üçüncüsüne cevap üretemediğini ifade etmektedir. Helenistik dönem başlığı altında ele aldığımız Stoacı felsefede her bir insanın yalnızca insan olmaktan kaynaklanan bir onuru ve bu nedenle saygı duyulması fikrini olduğunu belirtmiştik. Aristoteles'in kabullerinin aksine Stoacılığın, insanlar arasındaki ayrımların toplumsallığına dikkat çeken yönü, insanda var olduğu düşünen ahlaki yetinin erkek, kadın, köle, özgür, zengin veya yoksul ayrımı gözetmemesi fikri Nussbaum açısından özellikle ilk soruya cevap niteliği taşıdığını ifade edebiliriz. Nussbaum, "insan onuru ve insan onurunun sınırsız ve eşit değerde olması fikrini, Stoacılığın, Yapabilirlikler yaklaşımına yönelik yapmış olduğu en temel katkı" olarak adlandırmaktadır.[673] Nussbaum, Stoacı düşüncedeki insan onuruna ve bunun başkalarının keyfiliğine bırakılmaması gerektiği vurgusunu Cicero üzerinden yapmaktadır. Nussbaum, Cicero'nun "insan onuruna uygun, keyfi tahakkümün olmadığı ve insanların kendi kendilerini yönettiği cumhuriyet kurumlarına inandığını" belirtmektedir.[674] Ayrıca Cicero'nun "adaletsizliğin iki türü vardır: Biri zarar verenlerin, diğeri ise başkalarına

[670] Nussbaum, *Aristotle,* "Politics, and Human Capabilities: A Response to Antony", Arneson, Charlesworth, and Mulgan, Ethics Vol. 111, No. 1, pp. 102-140, 2000 s. 108.
[671] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 146.
[672] a.g.e, s. 146-147.
[673] a.g.e, s. 148.
[674] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s.149.

haksızlık yapılmasına mâni olabilecekken, bunu yapmayanların adaletsizliğidir"[675] sözleri -daha sonra değineceğimiz- Nussbaum'un küresel adalet ve Yapabilirlik yaklaşımı açısından önemli bir nokta olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum'un, Aristoteles'te cevabını bulamadığı başkasına karşı sorumlu olma ve yardım etme sorumluluğuna ilişkin cevaplandırmayı buradan hareketle yanıtladığını söyleyebiliriz.

Stoacılık özelinde üç temel sorundan ikisine başlangıç noktası mahiyetinde yanıtlar bulan Nussbaum, insanın ruhunun özgür olduğuna yapılan yoğun vurgunun maddi koşulları es geçmesi nedeniyle eleştirmektedir. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition: A Noble But Flawed Ideal*[676] adlı eserinde bu duruma ilişkin tartışma yürütmektedir. Örneğin insanın içsel anlamda değerli ve onurlu oluşu köle olması durumunda dahi devamlılık gösterebilir. Stoacı etiğe göre hayatın amacı mutluluktur; mutluluğun yolu ise erdemden yani doğal yasaya uygun davranmaktan geçmektedir. Dünyanın olduğu gibi kabul edilip, doğanın akışına müdahale edilmemesi gerektiğini ifade edebiliriz. Varolan düzeni değiştirmeye çalışmak boşuna olduğu gibi insanı gereksiz sıkıntı ve tedirginliğe sokarak mutsuz edecektir.[677] Stoacılık düşüncesinin Roma'daki önemli isimlerinden olan Epiktetos'a göre "insan iradeden bağımsız iyi veya kötü hiçbir şey bulunmadığını öğrenmeli ve olayları öngörmeye ve yönlendirmeye kalkışmayıp yalnızca onları anlama çabası göstermelidir."[678] Epiktetos'un efendisi ile yaşadığı örnek olayın Stoacı düşüncenin genel çerçevesini daha iyi özetler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

> "Epiktetos'un efendisi bir gün ona kızıp kolunu bükmeye başlamıştır. Epiktetos da bunun üzerine efendisine "böyle bükmeye devam ederseniz, kolumu korkarım kıracaksınız" demiş. Kölesinin rahatlığı ve soğukkanlılığı karşısında büsbütün hiddetlenip kendini kaybeden adam da, onun kolunu biraz daha biraz daha kuvvetli sıkınca, Epiktetos'un kolu kırılmış. Bunun üzerine efendisine dönen Epiktetos, çelikten iradesi ve Stoaya özgü kayıtsızlığıyla: "size kolumu kıracağınızı söylememiş miydim?" diye sormuş."[679]

Bu bakımdan içerisinde bulunulan durumu değiştirmeye çalışmak yerine haz, tutkular, acı karşısında içsel özgür olmanın Stoacılık açısından önemini olduğunu belirtebiliriz.

---

[675] Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C: Cengiz Çevik, İstanbul :Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
[676] Tr: Kozmopolitan Gelenek: Asil Ama Kusurlu Bir İdeal. Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition: A Noble But Flawed Ideal*, Belknap Press, 2019.
[677] Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 236.
[678] a.g.e, s. 237.
[679] Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 237.

Nussbaum, Stoacılığın kurumların insan ruhunu köleleştirdiğini görmezden geldiğini ve ruhlarının her zaman özgür olduğunu kabul ettiğini ifade etmektedir.[680] Nussbaum, Seneca'nın "bana herhangi birinin köle olmadığını göster: kimisi zevkin kölesidir, bir diğeri açgözlülüğün, bir diğeri tutkunun, tümü umudun, tümü korkunun kölesidirler"[681] sözleriyle köleliğin kurumsallığına herhangi bir vurgu yapılmamasını dile getirmektedir. Seneca'nın ve Stoacılığın bu yaklaşımı sonucunda kölelere eşit davranılması ve insan olarak saygı gösterilmesine yönelik bir eylem yeterli olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Nussbaum, Stoacılığın bu bakış açısı içerisinde insanın kırılganlığına ilişkin Aristotelesçi görüşün reddedilerek, kişilerin iyi bir hayat sürmesinde dışsal koşulları önemsizleştirerek böyle bir yaklaşımda bulunduğunu belirtmektedir.[682] Oysaki Yapabilirlik yaklaşımı insanın özgürce eylemesi, özgürlüğün araç ve amaç anlamında ele alınmasına vurgu yapmaktadır. Buna ek olarak pek çok koşulun insanın yapabilirliğinde, kapasitelerini gerçekleştirmesinde payı olduğu kabul edilmektedir.

Nussbaum, Stoacılığın, Yapabilirlik yaklaşımı açısından konumunu değerlendirdikten sonra *Yapabilirlikler Yaratmak* adlı eserinde 17. ve 18. yüzyıl düşünce tarihinde insanın kırılganlığına ve doğal hukuka ilişkin bilgiler aradığını söyleyebiliriz. Nussbaum, bu dönemde Stoacı eşitlik, eşit saygı düşüncesinin iyiden iyiye yaygınlaştığını (Amerika'da ve Kıta Avrupası'nda) ancak Aristocu kırılganlığın birlikte ele alındığını öne sürmektedir. İnsanların eşitliğine, "insana ait önemli yeteneklerin gelişip onları güvence altına almanın devletini görevi" olduğu düşüncesinin eklendiğini ifade edebiliriz.[683] I. Kant ve Adam Smith, Nussbaum'un bu hususta önemli bulduğu iki düşünürüdür. Nussbaum, Sen'in A. Smith'i 'öz saygı' düşüncesi ve insani yetilerin gelişmesine ilişkin görüşlerini paylaşmasına benzer biçiminde düşünürü Yapabilirlik yaklaşımı açısından önemli bulmaktadır. Smith'in devletin hangi tür politikalarının insanı yetilerin gelişimi sağlayacağı ve politik süreçlere vatandaşların eşit biçimde müdahale etmesine yönelik düşüncelerine dikkat çekmektedir. Nussbaum, Smith'in "insani yetiler doğduğumuzda henüz gelişmemiştir, yetilerimizin insan onuruna yakışan bir şekilde olgunlaşması, yaşadığımız çevreye bağlıdır- eğitimle birlikte sağlığın ve zihinsel gelişimin de

[680] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 149.
[681] Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition: A Noble But Flawed Ideal*, Belknap Press, s. 38-40.
[682] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 149.
[683] a.g.e, s. 151.

desteklenmesi gerekir."[684] Eğitim alamayan, uzun çalışma saatleri boyunca, tek düze işlerde çalışan ve yeterli refahı olmayan ailelerde yetilerin gelişememesi ve yoksulluğun yeniden üretildiğine ilişkin bir görüşün olduğunu ifade edebiliriz.

Smith'in tekellerin kaldırılması, lobi faaliyetlerinin sınırlandırılması, eğitimin zorunlu olması ve birkaç basit iş nedeniyle kavrama yetisini kaybetmesine yönelik düşüncelere[685] vurgu yapan Nussbaum, Thomas Paine'nin katkılarına da değinmektedir. Paine'in özellikle vergilendirmeye yönelik düşüncelerine ve bu gelirlerin yaşlıların, gençlerin ve işsizlerin yapabilirliklerini artırmak için kullanılması görüşlerini ele almaktadır.[686] Fakat adalet teorilerine yönelik önemli değerlendirmeleri özellikle kaynak dağıtımı ve genel refahı esas alan yaklaşımlar üzerinde yoğunluk kazanmaktadır.

3.3.2 Faydacılığın ve Dağıtıcı Adaletin Sınırları

Nussbaum, Yapabilirlik yaklaşımının kökenlerine yönelik analizinde faydacılık ve dağıtımcı kuramları ele alarak devam etmektedir. faydacılığı ele alışında insan olmaktan kaynaklanan eşit saygı ve Aristotelesçi her insanın kendi ereğine yönelmesi düşüncelerinin önemli olduğunu ifade edebiliriz. Her insanın koşulların elverdiği ölçüde (*arista prattein*) en iyisini yapması görüşüne dikkat çekmektedir. Arsitoteles'in ortaya koymuş olduğu insan ve ereklerini gerçekleştirmeye dönük insan anlayışında, Nussbaum, "bazı üyeler aşırı derecede kötü durumdayken bir toplumun bir bütün olarak gelişebileceğinin reddilmesini" önemsemektedir.[687] Bu açıdan Nussbaum, faydacılığın refaha ilişkin toplamı dikkate alan anlayışını da eleştirmektedir. Her insanın ereği doğrultusunda erdem yoluyla mutlu bir hayata erişmesinde kişilerin toplam faydayı artırmak için araçsallaştırılan duruma karşı çıkmaktadır. Nussbaum, toplam refahın gelir ölçütünde değerlendirilmesi, faydayı en yükseğe çıkaran bir zenginlik peşinde ilerleme düşüncesini, Yapabilirlik yaklaşımı bünyesinde eleştirmektedir. "Aristoteles, ahlaklı ve doğru düzgün bir toplumun genel hedefinin zenginlik peşinde koşmak olmadığı

[684] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 155.
[685] Bkz. a.g.e, s. 151-155.
[686] a.g.e, s. 156.
[687] Nussbaum, "Aristotle, Politics, and Human Capabilities: A Response to Antony, Arneson, Charlesworth, and Mulgan", s.106.

konusunda çok katı" olduğunu belirtmektedir.[688] Tıpkı Sen gibi Nussbaum da Aristoteles'in serveti bir amaçtan çok, araç olarak ele almasını öne çıkarmaktadır. Toplam servet ve bunun kişi başına düşen ortalaması üzerinden yapılan hesaplamaları hedef almaktadır. "Kalkınmanın amacını kişi başına düşen GSMH artışı olarak düşünmek, özellikle cinsiyet eşitliğini düşündüğümüzde merkezi olan dağıtımsal eşitsizlikleri" ihmal etmek anlamına gelmektedir.[689]

Nussbaum, bir ülkedeki yaşam kalitesini GSYİH'e bakarak ölçümleyen faydacılığın egemen bakış açısına karşı çıkmaktadır. Faydacılığın felsefi arka plan olarak tatmini esas aldığını, en önemli vasfının insanı önemsemesini ve her bir faydanın eşit biçimde ele alındığını belirtmektedir. Fakat Nussbaum, bu özelliklerin yeterli olmadığını belirtmekte ve bir yerdeki yaşam kalitesini ölçmenin faydacı anlayışa dayanmasını dört ana başlıkta ele almaktadır:

1. Faydacılığın tek tek faydaları dikkate alsa da toplam faydayı önemsediğine dikkat çeken Nussbaum, GSYİH benzeri bir durumun oluştuğunu öne sürmektedir. GSYİH hesaplamasında yoksul olanlar ihmal edilmese de eğer bir yerde büyük çoğunluk varsıl ise toplam fayda yüksek görünür ve yoksul olanların karşı karşıya kaldıkları zor durum ihmal edilmiş olur.[690]"Yani ortalama tatmin düzeyi arttığı sürece en alttaki sınıfın sürdüğü sefil hayat mazur görülür."[691]
2. Faydacılık ve adalet anlayışını ele aldığımız bölümde değindiğimiz; faydaların ölçülmesi ve faydalar arasındaki niteliksel ayrım tartışmaları Nussbaum tarafından da ele alınmaktadır. Nussbaum, faydacılığın tüm hayatın tüm bileşenlerini toplu biçimde tatmin bakımından ele almasını eleştirmekte; "hayatın aynı birimle ölçülemeyecek bir sürü farklılıktan oluştuğunu" ifade etmektedir.[692] Hayatı sürdürmeye yönelik olanaklar ile entelektüel veya kültürel faaliyetler arasında niceliksel fayda hesaplaması bakımından bir fark görünmemektedir.
3. Sen'in 'u*yum sağlama ve zihinsel koşullanma'* faktörü olarak ele alınan durum Nussbaum tarafından dikkate alınmaktadır. Tercihlerin ve tatminlerin sürekli aynı

[688] Nussbaum, , s. 144.
[689] M. C. Nussbaum, "Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice", içinde Ed. Alexander Kaufman, Capabilities Equality, Routledge, ss. 44-70, s.45, 2006.
[690] Bkz. Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 68.
[691] a.g.e, s. 69.
[692] a.g.e, s. 69.

biçimde kalmadığına ve toplumsal etki altında şekillendiğine dikkat çekmektedir. John Elster ve Sen'in *kabullenilmiş tercihler* biçiminde tanımladığı, toplumun; belirli tatmini sağlayacak 'şeyleri' insanların tamamının veya bir kısmının ulaşmayı düşünmeyeceği yerlere koymasını ifade etmektedir. Bu hususu; dil, din, ırk, cinsiyet, yaş vb. konumların yaratmış olduğu durumlar sonucunda çeşitli nesnelere veya pozisyonlara erişimin kapalı olması olarak tanımlayabiliriz Eğitim almanın veya ev dışında çalışmanın, kadınlar açısından olumsuz olarak görüldüğü bir yerde kimi kadınlar için bu durum kabul edilebilir görülebilir fakat baştan itibaren kabul edilmiş tercih durumu nedeniyle sonraki yıllardaki yapabilirliklerinin bu durumdan olumsuz biçimde etkileneceğini söyleyebiliriz. Faydacılık ise tercihlerdeki toplumsal etkiyi görmezden gelerek bu durumdaki bir kadına yönelttiği soruda alacağı 'evet mutluyu/tatminim' cevabına baktığını öne sürebiliriz. Nussbaum'a göre, toplumda marjinalleşmiş addedilen gruplar çoğunlukla ikinci sınıf konumlarını içselleştirmişlerdir. Böylelikle, "toplumsal hedefi mevcut tercihlerin tatmin edilmesi olarak tanımlayan faydacı yaklaşımlar adaletsiz statükoyu daha da pekiştirmektedir."[693]

4. Nussbaum'un değindiği son itiraz, faydacı yaklaşımın hedef olarak tatmini ele almasıdır. "Tatmin bir kişinin faaliyeti sonrasında gelen bir durum ya da koşuldur; kendi başına faaliyet değildir, hatta faaliyet olmaksızın elde edilebilir."[694] Robert Nozick'in *deneyim makinesi* metaforundan yararlanan Nussbaum, temel ölçütün tatmin olarak ortaya konulması halinde hiçbir şey yapmadan erişebilecek bir durumun tercih edilmeyeceğini ifade etmektedir. Nussbaum, insanların tercihte yapacakları veya faaliyette bulunacakları durumun aksine edilgen bir tatminin yetişkinler için arzu edilir bir hedef olmayacağını öne sürmektedir.[695] Nussbaum, edilgen tatmin üzerinden kamu politikalarının nasıl olmasına ilişkin de görüşlerini ortaya koymaktadır. Nussbaum, insanların iyiliklerini düşünen bir kamu politikası ile tercihlere saygı gösteren bir politika arasında ayrım olduğunu dile getirmektedir. Örnek olarak, "beslenme alanında insanların tatminlerini yetersiz bulabiliriz ancak insanlara bu

[693] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 71.
[694] a.g.e, s. 72.
[695] a.g.e, s. 72-73.

konuda tercih şansı sunmak yerine, yiyeceği sadaka olarak dağıtan politikaların özgürlüklere saygılı olmadığı çok açıktır."[696]

Kısacası, Nussbaum, faydacılı karşısında Yapabilirlik yaklaşımını tercih yapabilme ve eyleyebilme, insanın eyleyen bir varlık olmasına dikkat çekmekte; bu özgürlüğün hem bir araç hem de amaç olduğunu vurgulamaktadır. İnsan onuruna yakışır bir hayatın gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi bu bağlamda ele alınmaktadır.

Son olarak, Nussbaum'un kaynak temelli yaklaşımların sınırları üzerine olan düşüncelerine değinmeye çalışacağız. Nussbaum, temel kaynaklardan kastın zenginlik ve gelir olduğunu, bunların yeteri veya eşit dağıtılmasının bu yaklaşımlar tarafından ele alındığını belirtmektedir. Nussbaum'un kaynak yaklaşımına/dağıtıcı adalete temel eleştirileri "gelir ve maddi zenginlik insanların gerçekte neler yapabileceklerini ve ne olabileceklerinin yerine" geçemeyeceği olarak özetlenebilir.[697] Sen'in dikkat çektiğin biçimde insanlar arasındaki farklılıkların önemli olduğu, bu nedenle farklı kaynaklara farklı oranlarda ihtiyaç duyacağını belirtmektedir. Aynı zamanda insanlara benzer kaynaklar verilse/ihtiyacı olsa dahi kaynakların işlevlere dönüştürülmesinde farklılıklar olacağını öne sürmektedir.

Nussbaum, 'Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership'[698] adlı kitabında sosyal sözleşme kuramları ve özellikler Rawls'ın adalet anlayışının sınırlılıklarını ele almaktadır. Nussbaum, sosyal sözleşmeci geleneğin katkılarına ve modern örneklerine rağmen günümüzdeki en acil üç adalet sorununu ele almakta yetersiz olduğunu belirtmektedir.[699] Bu başlıklar: '*yetersizlik ve engellilik*', '*uyruk*', '*tür üyeliği*'dir.

Nussbaum, adalet sorununa yönelik yetersizlikleri geleneksel toplum sözleşmesinin siyasal yapıya ilişkin tasavvuru ile bağlantılı biçimde ele aldığını ifade edebiliriz. Nussbaum, "Toplumun temel ilkeleri kimler tarafından tasarlanır?" ve "Toplumun temel ilkeleri kimler için tasarlanmıştır?" şeklinde iki farklı soruyu birleştirdiğini öne

[696] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 73.
[697] a.g.e, s. 74.
[698] Eseri, 'Adaletin Sınırları: Engelilik, Uyruk ve Tür Üyeliği' biçiminde Türkçe'ye çevirebiliriz.
[699] Bkz. Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership*, The Belknap Press, 2007, s. 14-25.

sürmektedir.[700] Nussbaum, sözleşmeye taraf olanlar, bir arada yaşayacak ve seçilen ilkelerle hayatları düzenlenecek vatandaşlarla bir ve aynı tasavvur edildiğini belirtmektedir. Adaletin asli konusu, ilkeleri seçenlerle aynıdır.[701] Bu bakımdan Nussbaum, sözleşme tasviri içerisinde, "ilkeleri seçen prosedüre katılım için ön koşullar olarak belirli yetenekler (rasyonellik, dil, kabaca eşit fiziksel ve zihinsel kapasite) belirlediğinde" diğerleri için çeşitli sonuçlar olacağını düşünmektedir.[702] Nussbaum'a göre klasik toplum sözleşmesi teorisyenlerinin sözleşme taraflarını, genel olarak eşit kapasiteye sahip, üretken ekonomik faaliyete sahip erkekler olarak ele aldıklarını öne sürmektedir. Bu bakımdan sözleşmeye taraf olma konusunda kadınların, yaşlıların ve çocukların kendi çıkarlarını temsil edebilmelerine rağmen dışarıda bırakıldıklarını söylemektedir.

Nussbaum, Rawls'ın 'Hakkaniyet Olarak Adalet Teorisi'ndeki orijinal pozisyon ve cehalet peçesi argümanları ile toplum sözleşmesinin daha incelikli olduğunu ifade etmektedir. Nussbaum' göre Rawls, sözleşmeci yaklaşıma bağlılığını *Siyasal Liberalizm* eserinde biraz farklı biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, "orijinal konumdaki taraflar, artık vatandaşların "temsilcileri" olarak tasavvur edilmektedir. Vatandaşlar, Rawls'ın ele aldığı biçimiyle, düşünce deneyinde tarafların kabul ettikleri adalet ilkeleri çerçevesinde yaşamaktadırlar. Nussbaum, *Bir Adalet Teorisi*'nde tarafların, orijinal pozisyonda zihinsel ve fiziksel yetenekleri açısından 'normal' aralıkta olduğunun ortaya konulduğunu belirtmektedir. Nussbaum, vatandaşların 'temsilciliği' düşünüldüğünde, tarafların zihinsel veya fiziksel engeli olmayanlar için tasarımda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Nussbaum, "sözleşmeye taraf olmayan -aslen- insan ve hayvan varlıklarının ihtiyaçlarına yönelik pratik düzenlemeler yapabilseler de bu konulardaki farkındalıkları ışığında adalet ilkelerini yeniden tasarlama özgürlüğüne" sahip olmayacaklarını belirtmektedir.[703] Bu bakımdan sosyal sözleşmeci yaklaşımda, rasyonel ve eşit varlıklar olarak, karşılıklı avantaj ve çıkar için bir araya gelerek oluşturulan 'düzen'e ilişkin adalet tasavvurunun, pek çok kesimi dışarıda bırakabileceğini ifade edebiliriz.

[700] Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership,* s. 16.
[701] a.g.e, s. 16.
[702] a.g.e, s. 16.
[703] a.g.e, s. 16-17.

Nussbaum'un '*yetersizlik ve engellilik*'le ilgili sosyal sözleşmeye yapmış olduğu eleştiriler sonrasında '*tür üyeliği*'ni adaletin konusu olarak ele almasını birlikte düşünebiliriz. Nitekim sosyal sözleşme prosedürüne katılma yetisi yeterli görülmeyenler, adalet ilkelerinin belirlenmesi sürecinin dışarısına itilmekte olduğuna yönelik tespitler Nussbaum tarafından dile getirilmektedir. Buna benzer biçimde tür üyeliği de adaletin konusu veya adalete ilişkin bir sürecin bir parçası olmaktan uzakta ele alınmaktadırlar. Sosyal sözleşmeye taraf olanların 'rasyonel yetişkin insan', -hatta kadınların ekonomik açıdan kadınların dışarıda tutulduğunu ifade edebiliriz- olarak tanımlaması hayvanları ve diğer canlı türlerini dışarıda bırakmaktadır. Nussbaum, Kant'ta, hayvanlara karşı hiçbir doğrudan ahlaki görevimiz olmadığını; Rawls'ta ise hayvanlara karşı davranışın adaletten ziyade hayırseverlik veya merhamet görevleri olarak ele alındığını ifade etmektedir.[704] Nussbaum ise insan dışındaki türlerin insan seçimler etkilendiğini, hayvanların hayatlarını sürdürmeye çalışan aktif canlılar olduğunu ve bu nedenle adalet bakımından ele alınması gerektiğini öne sürmektedir.

Yetersizliklerden üçüncüsü olan '*uyruk*' başlığı altında, Nussbaum'un sosyal sözleşmeci yaklaşımın ulus temelli hareket ederek uluslararası adalet gerekliliğini ihmal ettiği düşüncesini irdelediğini ifade edebiliriz. Nussbaum, inşaların temel yaşam şansları açısından milliyetin ve doğum yerinin neresi olduğunun önemli olduğunu belirtmektedir. Nussbaum'un bu durumu yalnız ulus içerisindeki sözleşmenin oluşumu açısından değil, uluslararası artan bağımlılıklar üzerinden ele aldığını ifade edebiliriz. Bu bakımdan sosyal sözleşmenin bir topluluktaki vatandaşları dikkate alan kurulumun ötesine bakmamız gerekmektedir. Nussbaum'a göre birbirine bağımlılığı gittikçe artan dünyada, zengin ve fakir uluslar arasındaki eşitsizliklerin ortaya çıkardığı ve vatandaşlarının yaşam şanslarını etkileyen adalet konularını dikkate almamız gerekmektedir.[705] Nussbaum'un dikkat çektiği uluslararası boyutta adalet anlayışına ilişkin görüşlere daha sonra değineceğiz.

Nussbaum, bahsetmiş olduğu sözleşmeci anlayışın adaletle ilgili yetersizliklerinin o teori üzerinde üç baskı noktası oluşturduğunu ifade etmektedir. Fakat Nussbaum'a göre varlıklar arasında ciddi bir güç ve kapasite asimetrisi içerme biçiminde önemli bir ortak

[704] Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership*, s. 21-22.
[705] a.g.e, s. 18.

yönleri bulunmaktadır. Nussbaum, sosyal sözleşmeci yaklaşımın tarafları belirleme durumu açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Öncelikle Nussbaum, geleneksel toplum sözleşmesi yaklaşımının daha önce bahsetmiş olduğumuz iki temel soruyu birleştirmesine karşı çıkmaktadır. İki soruyu birbirinden ayırmak adına birçok farklı yaşam türünün saygın ve saygıya değer olduğu noktasından hareket edilmesini doğru bulmaktadır.[706] Başkalarına eşitlik temelinde saygıyla davranılmasını düşüncesi önemli bir temel olmaktadır. Nussbaum'un, böyle bir noktadan hareket eden düşünceyi, sosyal sözleşmeci yaklaşımın içerisine düştüğü ihmal karşısında değerli bulduğunu ifade edebiliriz. İnsan onurunu esas alan bir teorik yaklaşımın sözleşmeye taraf olanlara ilişkin bir takım ön koşulları ortadan kaldırabileceğini ifade edebiliriz. Nitekim, "sözleşme yapma kapasitesinin ve ortaya çıkan toplumda karşılıklı yarar sağlayan yeteneklere sahip olmanın, onurlu ve hak eden bir vatandaş olmak için gerekli koşullar olmadığı" en baştan kabul edilmiş olmaktır.[707]

Nussbaum sosyal sözleşme teorilerine yönelik yetersizlikleri ele aldıktan sonra Rawls'a ve bizim üzerinden duracağımız biçimiyle dağıtıcı adaletin sınırlılıkları üzerine görüşlerini dile getirmektedir. Nussbaum, sosyal sözleşmeci yaklaşımda değindiğimize benzer biçimde Rawls'in prosedürel bir adalet formülasyonu içerisinde olduğunu belirtmektedir.[708] Bu noktadan hareketle Nussbaum, Rawls'ın orijinal pozisyonda kabul ettiği taraflara, dağıtıcı adaletin içeriğine ve insanlar arasındaki farklılıkları gözetmeden kaynak dağıtımına karşı çıkmaktadır.

Dağıtılacakların yalnızca gluten yönünden zengin olduğu kaynaklar olduğu bir yerde çölyak hastaları bulunuyorsa adil bir dağıtımdan söz edebilir miyiz? Dağılım prosedürel anlamda eşitlikçi veya 'en dezavantajlının en çok faydası' prensibine göre yapılsa dahi bireysel farklılıkları ıskalayan bir yana sahip olabileceğini ifade edebiliriz. Nitekim Nussbaum, "duyarlı bir kamu politikasının beslenmeyle ilgili kaynakları herkese eşit dağıtamayacağını, hedefinin etrafa para saçmak değil, insanlara işlevsel beceriler kazandırmak" olduğunu dile getirmektedir.[709] Nussbaum'un kaynak temelli yaklaşıma,

[706] Nussbaum, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership*, s. 17.
[707] a.g.e, s. 17.
[708] Bkz. Nussbaum, a.g.e, s. 22-35.
[709] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 74.

gelirin amaç değil, işlevsellikler yönünden bir araç olduğu eleştirisi yaptığını ifade edebiliriz.

Nussbaum, faydacılığa benzer biçimde kaynak temelli yaklaşımın toplumsal eşitsizlikler veya tarihsel anlamda adaletsiz ilerleyerek oluşturulan konumlamaları görmezden geldiğini, statükoyu koruduğunu öne sürmektedir.[710] Nussbaum, fiziksel engeli olan insanların diğerleri gibi toplumda etkin olabilmesi, işlevlerinin artması amacıyla çevrenin buna göre düzenlenmesi veya kadınların düşük eğitim oranına sahip yerlerde kadınlara yönelik daha fazla harcama yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bu örneklerden hareketle kaynak temelli yaklaşımın, gelir ve maddi zenginliğin dağıtımına odaklanarak insanlar arasındaki farklılıkları ve bunlar nedeniyle -belki de görünür olmayan- eşitsizlikleri ıskaladığını ifade edebiliriz. Bu bakımdan Nussbaum, kaynak temelli yaklaşımı yeterli bulmamakta ve toplumsal saygı ve aşağılanma durumlarına çare olamayabileceğini düşünmektedir. Nussbaum, gelirin tamamen eşitlendiği durumda dahi toplumsal ayrımcılıktan kurtulmanın zor olabileceğini ifade etmektedir.[711] Kaynakların veya zenginliğin olabildiğince eşit dağıldığı toplumlarda çeşitli özgürlük biçimleri olmayabilir. Bu kapsamda; kamu politikası, her bir ihtiyaca tek tek ilgi duymalıdır.

Nussbaum'un dikkat çektiği ve kendini konumlandırdığı durum çerçevesinde birincil mallar ile yapabilirlikler kıyaslanmasını, -Sen'in düşünceleri ile birlikte- biraz daha detaylandırabiliriz. I. Robeyns ve H. Brighouse (ed.), "Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities"[712] adlı eserinde yapabilirlik düşüncesi ve kaynak temelli yaklaşımı ayrıntılı bir biçimde ele almakta, karşılaştırma yapmaktadır. Robeyns ve Brighouse, 'Bir durumun daha az veya daha fazla adil olup olmamasının neye göre değerlendirecektir?' ifadesinin adaletin ölçüsü hakkındaki önemli bir soruya kaynaklık ettiğini ifade etmektedirler. J. Rawls'ın öncüsü olarak kabul edildiği yaklaşımın, adaletin ölçüsü olarak birincil malları ele aldığını ifade edebiliriz. Birincil mallar, Rawls ve hakkaniyet olarak adalet başlığında ele aldığımız biçimiyle kurumların adil olarak düzenlenmesinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Birincil malları öne çıkaran kaynaklar yaklaşımı, "heterojen yeteneklere ve tercihlere sahip bireylerin onlarla neler yapabileceğine yakından bakmadan bu tür kaynakları elde tutmayı karşılaştırmamız gerektiğini

[710] a.g.e, s. 74-75.
[711] a.g.e, s. 75.
[712] Eseri, "Adaleti Ölçmek: Birincil Mallar ve Yetenekler" biçiminde Türkçe'ye çevirebiliriz.

söylemektedir."[713] Bu bakımdan Robeyns'e ve Brighouse'a göre birincil mallar yaklaşımında adaletin ölçüsü, bireyin ekonomik, sosyal ve siyasal kurumların düzenlenesinden elde ettiği mallardır.[714] Yapabilirlik yaklaşımının ise -açıklamaya çalıştığımız biçimde- yeteneklere ilişkin amaçları öne çıkardığını ifade edebiliriz. O halde Yapabilirlik yaklaşımı açısından adaletin ölçüsünü, amaçlar ve bu doğrultudaki işlevsellikler olarak ifade edebiliriz. Nitekim, Sen'in daha genel eleştirisi, adaletin bir ölçüsü olarak birincil malların esnek olmaması ile ilgilidir.[715] Sen'in Rawls'ın adaletin ölçeğini birincil mallara ilişkin dağıtıma odaklanmasını, insanlar arasındaki çeşitli farklılıkları görmezden gelmesini eleştirmektedir. Yapabilirliklere dikkat çeken E. Anderson da yalnız kaynaklara, dağıtıma odaklı bir perspektifi eleştirmektedir. Kaynak temelli yaklaşım, "fırsatlara erişimdeki bu adaletsizlikte alternatif yollar yaratarak telafi edilmesini önerebilse bile, bu durum, rasyonel damgalamanın altında yatan adaletsizlik" durumlarına dokunamamış olacaktır.[716] Bu açıdan Anderson'a göre yapabilirlik yaklaşımı, kaynakların yeteneklere dönüştürülmesine adaletsizliklerin tespit edilmesi ve kaynak dışı öneriler sunabilir. Örneğin, "devlet okulu müfredatı ve öğrenci sosyalleştirme politikaları, farklılıklar arasında hoşgörü ve iş birliğinin önemini vurgulamak ve geyler ve lezbiyenler, kadınlar, engelliler, siyahlar, Müslümanlar ve diğer dezavantajlı gruplar hakkındaki yanlış klişeleri ortadan kaldırmak için revize edilebilir."[717] Nussbaum'un dikkat çektiği kaynağın ötesindeki eşitsizlikler ve yapabilirlik kısıtlamaları açısından Anderson'un betimlediği durumun önemli olduğunu ifade edebiliriz.

Sonuç olarak Nussbaum'un kaynak temelli/dağıtıcı adalet yaklaşımına benzer veya onları daha da genişletici biçimde yapabilirlik düşüncesi temelinde eleştiriler bulunmaktadır. Nussbaum, öncelikli olarak gelir ve servetin kendi başına iyi olarak ele alınmasını eleştirmektedir. İkinci olarak ise hayatta kalmak ve kamusal yaşama katılmasının ötesinde vatandaşların işlevlerine ve yapabilirliklerin vurgu yapmaktadır. Sen'in dikkat çektiği biçimde 'kaynaklara ihtiyaç ve bunların yetilere dönüşmesindeki farklılıklara' ilişkin, Nussbaum'un kaynak temelli yaklaşıma bir karşı tutumda uzlaştığını ifade

[713] Robeyns ve Brighouse, a.g.e, s. 1.
[714] Robeyns ve Brighouse, a.g.e, s. 1.

[715]Robeyns ve Brighouse, a.g.e, s. 3.
[716] E. Anderson, a.g.m, s. 90.
[717] Anderson, a.g.m, s. 90.

edebiliriz. Son olarak, Nussbaum, yapabilirlikler önündeki engellerde kaynak ve servet kısıtlılığından kökleri daha derine giden çeşitli sosyal durumlara dikkat çekmektedir.

3.3.3 Yapabilirlikleri Sınıflandırmak

Yapabilirlikler nelerdir? Nussbaum, bu soruyu 'İnsan ne yapabilir ve ne olabilir?' sorularına verilecek cevapların tümünü biçiminde cevaplamaktadır. Yapabilirlikleri, Sen'in '*temel özgürlükler*' kavramsallaştırmasının içeriğindekine benzer biçimde insanın seçim yapabileceği veya olabileceği imkanlar çoğulluğu şeklinde ifade edebiliriz. Bu bağlamda Nussbaum, yapabilirliği, bir tür özgürlük, "çeşitli faaliyet bileşimleri içinden birisi başarma özgürlüğüdür."[718] Nussbaum'a göre yapabilirlik, insanın yalnızca doğuştan getirdiği yeteneklerle sınırlı olmayan, insanın toplumsal, siyasal ve ekonomik çevresinin etkili olduğu fırsatlar ve özgürlüklerdir. Nussbaum, yapabilirlik için Sen'in '*temel özgürlükler*' kavramsallaştırması yerine '*birleşik yapabilirlikler*' betimlemesini kullanmaktadır. Yapabilirliklere yönelik sınıflandırma ise tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nussbaum, birleşik yapabilirlikleri kişinin nitelikleri ile ilişkili fakat ayrı değerlendirmenin yararlı olacağı düşüncesindedir. Birleşik yapabilirlikler toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar ekseninde seçilip hayata geçirilen olanaklar bütünü olarak tanımlanmaktadır.[719] Kişinin niteliksel boyutu ise Nussbaum tarafından *içsel yapabilirlikler* olarak adlandırılmaktadır. Düşünür, doğuştan getirilen özelliklerden içsel yapabilirlikleri ayırmaktadır. İçsel yapabilirlikler, "öğrenilmiş, toplumsal, ekonomik, ailesel ve çevreyle etkileşim sonucu geliştirilmiş donanım ve yetenekler" biçiminde ayrıştırılmaktadır.[720] Bu durumda bireyin yapabilirliklerini artırmak için ne yapılmalıdır? Nussbaum'a göre içsel yapabilirlikleri artırmak isteyen bir toplum; eğitimin ve aile içerisindeki ilginin geliştirilmesine, fiziksel ve duygusal sağlığı artırılmasına gibi alanlara kaynakları yönlendirmelidir.

Nussbaum, yapabilirlikleri sınıflandırırken içsel ve birleşik yapabilirliklerin etkin olarak kullanım durumlarına dikkat çekmektedir. Bir toplumda içsel yapabilirliklerin gelişmesi için imkanlar yaratmış olabilir ancak eğer yapabilirlik fırsatlarına yönelik kısıtlamalar

[718] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 37.
[719] a.g.e, s. 37.
[720] a.g.e, s. 37.

varsa uygun bir durum olmayacaktır. Örnek vermek gerekirse, Nussbaum birçok toplumda insanların siyasi konularda kendilerini ifade edecek, görüşlerinin ortaya koyacak bir eğitim aldıklarını fakat konuşmaları yasaklanması durumunda kendilerini özgürce ifade etmelerine ilişkin fırsatların engellenmiş olacağını belirtmektedir. İçsel yapabilirliklerin uygun şartlarda bulunmasının fakat birleşik yapabilirliklerin kısıtlı olmasının yahut tam tersi bir durumun uygun sonuçlar doğurmayacağını ifade edebiliriz. Örneğin, siyasal katılım için birleşik yapabilirlikler anlamında olanakları mevcut fakat bireyin içsel yapabilirlikleri -eğitiminin olmaması ve buna bağlı diğer etmenler- yeterli değil ise bireyin yapabilirlik fırsatlarının kısıtlanmış olacağını ifade edebiliriz. Ayrıca Nussbaum, birleşik yapabilirlikleri, içsel yapabilirlikleri uygulama alanı bakımından sosyal, siyasal ve ekonomik koşulların sunulması olarak ele aldığı için içsel yapabilirlik üretmeden birleşik yapabilirlikler üreten bir toplumu kavramsal olarak mümkün görmemektedir.[721] Fakat yine de Nussbaum, toplumsal alanda seçim şansları yaratan ancak içsel yapabilirlik alanında yeterli eğitim ve sağlık imkanlarını üyelerine sunamayan toplumların olduğunu kabul etmektedir. Hindistan'daki bazı eyaletlerin buna örnek oluşturabileceğini belirtmektedir. Bu eyaletler, "katılıma açık olmasına açıktır ancak insanların çeşitli etkinliklerde bulunmalarını mümkün kılacak temel sağlık ve eğitim hizmetlerini vermekte ne yazık ki korkunç bir sicile sahiptir."[722] Bu bakımdan Nussbaum, içsel yapabilirlikler ile birleşik yapabilirliklerin birbirinden tamamen ayrı olmadığını belirtmektedir.

Nussbaum, yapabilirlikleri sınıflandırılmasında *temel yapabilirlikler (*eğitimle veya doğuştan gelen tüm güçler*)* tanımlamasını da ele almaktadır. Fakat kuramının, bir insanın toplumsal ve siyasal konumlarının doğuştan gelen yeteneklere bağlantılı olarak ele alınmasına veya o noktaya savrulmasına karşı çıkmaktadır. Bu noktada Nussbaum, toplumdaki her bireyin politik hedefinin aynı olması gerektiğini öne sürmektedir. Bu amaç, "zorunlu bir işleyiş olarak değil seçim yapma ve harekete geçme özgürlükleri bağlamında herkesin belli bir eşiğin üzerinde birleşik yapabilirliğinin" olması şeklinde tanımlanmaktadır.[723]

[721] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 38.
[722]a.g.e, s. 38.
[723]a.g.e, s. 40.

Nussbaum'un temel yapabilirliklere ilişkin birleşik yapabilirlikleri belirli bir eşiğin üzerine çıkarmayı amaçlayan yaklaşımı insanlara eşit saygı prensibi üzerinden hareket etmektedir. Temel yapabilirliklerin sağlanması ise liyakat yerine belirli bir eşiğin aşılmasını içermektedir.[724] O halde yeterli sağlık ve eğitim hizmeti alamamış ancak birleşik yapabilirliklerin açık fırsatlar sunduğu bir toplumdaki yoksul bireyin yapabilirlik eşiğine taşınması gerektiğini belirtebiliriz.

Nussbaum, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmek amacıyla -eşik düşüncesi için de bir yanıt oluşturabileceğini öne sürebileceğimiz- on merkezi yapabilirlik sıralaması yapmaktadır.

1. "Yaşam. İnsanın ömrünün sonuna kadar yaşayabilmesi; zamanından önce ya da hayatı yaşamaya değmeyecek kadar kısıtlanmadan ölmemesi.
2. Beden sağlığı. Üreme sağlığı da dâhil, insanın sağlığının her açıdan yeterli olması; yeterli şekilde beslenmesi, uygun bir konutta oturması.
3. Bedensel bütünlük. İnsanın bir yerden bir yere özgürce gidebilmesi; cinsel saldırı ve ev içi şiddet dâhil, her türlü saldırıya karşı güvende hissetmesi; cinsel tatmin imkânına ve üreme konusunda seçim hakkına sahip olması.
4. Duyular, hayal gücü ve düşünce. İnsanın hayal kurabilmesi, düşünebilmesi, karar verebilmesi ve aklını kullanabilmesi- ve bunları" insana uygun" bir şekilde, okuryazarlık, temel matematik ve fen bilimleri eğitimi de dâhil, ancak bunlarla sınırlı olmayan bir eğitimle bilgilenmiş, donanmış bir şekilde yapabilmesi. İnsanın hayal gücünü ve düşüncelerini kullanarak kendi dini, edebi, müzik vb. seçimine uygun şekilde yaşaması ve üretimde bulunması. Aklını politik ve sanatsal konuşmalarında, ifade özgürlüğünün güvence altına alındığı ve dini ibadetini yerine getirme özgürlüğünün korunduğu ortamlarda kullanabilmesi. Keyif aldığı deneyimler yaşayabilmesi ve kendine yararı yoksa acı çekmekten kaçınabilmesi.
5. Duygular. İnsanın kendi dışındaki şeylerle ve insanlarla bağ kurabilmesi; ona değer verip sevenleri sevmesi, yokluklarında yas tutabilmesi; genel olarak sevebilmesi, hasret, minnettarlık ve haklı öfke duyabilmesi. Kendi duygusal gelişimini korku ve kaygılarla harap etmemesi. (Bu yapabilirlik kalemini desteklemek, duygusal gelişimde rol oynadığı gösterilmiş insani birliktelik biçimlerini desteklemek anlamına gelmektedir.)
6. Pratik Akıl. İnsanın iyi olanı kavrayabilmesi ve kendi hayatını planlarken eleştirel bir bakışa sahip olabilmesi. (Bu vicdani ve dini özgürlüğün korunmasını içerir.)
7. Bağlanma. (A) İnsanın başkalarıyla birlikte yaşayabilmesi, başka insanlara olan ilgisini belirtmesi ve göstermesi, çeşitli toplumsal ilişki biçimlerinde yer alabilmesi; başkasının içinde bulunduğu durumu anlayabilmesi. (Bu yapabilirlik kaleminin güvence altında olması, bu tür ilişkilenme biçimlerini kuran ve besleyen kurumları, ayrıca toplanma ve politik ifade özgürlüğünü güvence altına almak demektir.) (B) Kendine saygının ve hor görülmemenin toplumsal temelinin olması; insanlara değer açısından herkesle eşit ve onurlu kişiler olarak davranılması. Bu kapsamda ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, kast, din, ulusal köken ayrımcılığını engelleyici önlemlerin alınması.
8. Öteki türler. İnsanların hayvanlarla, bitkilerle ve doğayla ilişki içerisinde ve onları gözeterek yaşayabilmesi.
9. Oyun. İnsanın gülüp oynayabilmesi, eğlendirici faaliyetlerde bulunabilmesi.
10. Kişinin çevresine yönelik denetimi. (A) Siyasi. İnsanın yaşamının bir parçası olan siyasi seçimlere etkin şekilde katılabilmesi; siyasi katılım, ifade özgürlüğü ve dernekleşme hakkının korunması. (B) Maddi. Mülk edinebilmesi (menkul ve gayrimenkul), herkesle eşit mülkiyet hakkına sahip olması; yasal izin olmaksızın aranmama ve yakalanmama özgürlüğüne sahip

[724] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 40.

> olması. İş hayatında insana yaraşan ve kararlar alabileceği şekilde çalışabilmesi, iş arkadaşlarıyla karşılıklı saygıya dayalı anlamlı ilişkiler kurabilmesi."[725]

Nussbaum'un on merkezi yapabilirlik listesini insan onuruna yaraşır bir hayat için asgari eşik düzeyinde sunulması amacına yönelik bir yaklaşım sergilediğini ifade edebiliriz. Bu, Nussbaum'un toplumsal adalet konusundaki düşüncesi insan onuruna saygı gereği asgari bir başlangıç olabilecek eşik düzeyinin oluşturulması ile ilişkili düşünülmektedir.[726] Nussbaum, kendisinin bu yaklaşımını, kısmi bir adalet kuramı oluşturma olarak ifade etmektedir.

3.4 ULUSLARARASI SOSYAL ADALET VE YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI

Adaletin tanımlanması, kapsamı, etik mi yoksa politik bir meselemi olduğu, hakkın mı yoksa iyinin mi öncelikli olması gerektiğine yönelik tartışmaların bulunduğunu ifade etmeye çalıştık. Adaletin ölçeğine yönelik meselelerde ise uluslararası boyutu kapsaması gerekliliği üzerinde duran yaklaşımlar bulunmaktadır. Küresel adalet olarak da adlandırılan bu kavramsallaştırma, adaletin küresel boyutta nasıl sağlanacağına ilişkin bir dizi tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin yıkıcı etkilerini karşısında kozmopolit demokrasi kuramcılarının yanı sıra kaynakları ele alan ve dağıtıcı adalete odaklanan teoriler de ortaya konmuştur. Kozmopolitan adalet, kozmopolitan eşitlikçilik olarak da adlandırılan küresel adalet düşüncesinin temel kavramsal çerçeveyi ifade ettiğini belirtebiliriz. Bu çerçevede uluslararası ekonomik sistemin birbirine giderek bağımlı hale gelen yapısı nedeniyle bölüşümdeki adaletin küresel alana taşınması gerektiği noktasından hareket etmektedirler.

"Kozmopolitan eşitlikçiler, Rawls'ın *Halkların Yasası*'nda küresel alana uygulamaktan çekindiği ve ülkeleri baz aldığı yaklaşımına bazı eleştiriler getirmektedirler."[727] Bu anlamda adalet ilkelerinin seçiminde küresel bir orijinal pozisyon ve fark ilkesinin etrafında, ülkelerden ziyade bireylere odaklanan genel bir yaklaşım ortaya koyduklarını ifade edebiliriz. Peter Singer, "küresel yoksulluğun artan boyutlarının aslında ahlaki sorumluluklara vurgu yapan etik bir sorun olduğunu söylemektedir. Ahlaki yükümlülüklerin sınırların ötesine geçtiğin öne sürerek; boğulan bir çocuğa yardım

[725] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, 49-50.
[726] a.g.e, s.52.
[727] Bkz. C. Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton Un. Press, 1999, s.170.

etmeyen yakındaki insanları kınamakla, çok uzakta açlıktan ölen bir çocuk için benzer yargıları hissetmemeyi"[728] eşit durumlar olarak değerlendirilir. Bu kapsamda ulusal sınırların kozmopolitan eşitlikçilik açısından ahlaki olarak bir öneminin olmadığını söyleyebiliriz.

İnsanların özsel eşitliği ve evrensel hak iddiasına yaslanan kozmopolitan eşitlikçilik küresel adalet düşüncesini bu çerçevede ele almaktadır. Küresel adaletin olanaklılığı iddiasını, Locke'un, Rousseau'nun ve Kant'ın toplum sözleşmesi yaklaşımlarının uluslararası boyutta ele alınması ile ilişkili olarak ele alabiliriz. Toplum sözleşmesi perspektifi, sosyal faydaların ve yüklerin dağıtımının belirleneceği sosyal adalet ilkelerinin uluslararası boyutta nasıl ele alınacağı ile yakından ilişkili görünmektedir. Uluslararası bölüşümün adil olmasına ve iş birliğine yapılan vurgu, kozmopolitan eşitlikçiler açısından ulusal sınırların ahlaki bir değer taşımadığını ifade etmektedir. Kozmopolitan eşitlikçilik düşüncesinde küresel adaletin ele alınmasında, uygulanması ve bunun için ortaya konulan 'çıktılarda' farklılıklar bulunduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Kozmopolitan eşitlikçilik düşünürlerinin birkaçının yaklaşımını açıklayarak devam etmek daha aydınlatıcı olabilecektir.

Kozmopolitan eşitlikçilerin önemli isimlerinden birisi olan Charles Beitz, "doğuştan gelen yeteneklerin ve ülkelere rastgele olarak dağılmış olan kaynakların bölüşüme dahil olması gerektiğini söylemektedir."[729] Rawls'ın orijinal pozisyon, cehalet peçesi, fark ilkesi gibi adalet teorisinde ele aldığı kavramları küresel olarak uygulaması gerektiğini ileri sürmektedir. Beitz'e göre "Rawls, *Halkların Hukuku* adlı eserinde adaletin iki ilkesinin liberal veya "makul" olarak ele aldığı topluluklara uygulanabilirliğini öngörmekte, uluslararası arenada müdahale etmeme, insan haklarına saygı benzeri farklı ilkelerin işlemesi gerektiğini savunmaktadır."[730] Küresel adaletin sağlanması yolunda doğal kaynakların dağılımı -Rawls'ın yeteneklerin dağılımına dikkat çektiği biçimde- rastlantısallık taşıdığından, uluslararası bölüşüm içerisinde değerlendirilmesi dile getirilmektedir.[731] Rawls'ın adalet anlayışı üzerinde sıklıkla durduğumuz fark ilkesi doğrultusunda Beitz, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin, 'en az avantajlı olanların

[728] Peter Singer, *Famine, Affuluance and Morality*, Oxford: Oxford Un. Press, 2015, s.6.
[729] Charles R. Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton Un. Press, s. 137-138.
[730] a.g.e, s. 134
[731] Bkz. Doğan, a.g.e, 2011, s.47

azami faydasına' olacak şekilde uygulanması gerektiğini öne sürmektedir.[732] Bu kapsamda orijinal pozisyona benzer hipotetik bir durumun yaratılması gerektiğini ifade edebiliriz. Kaynaklar eşit olarak dağılmamış ve fark ilkesi doğrultusunda en az dezavantajlının lehine bir düzenleme yapılacaksa cehalet peçesi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Beitz'e göre cehalet peçesi arkasında taraflar, "kaynakların (veya bunlardan elde edilen faydaların) bir kaynak yeniden dağıtım ilkesi kapsamında yeniden dağıtıma tabi olması gerektiğini düşüneceklerdir."[733]

Darrel Moellendorf, küresel eşitlikçilik düşüncesinin önemli teorisyenlerinden birisidir. Moellendorf, Beitz'e benzer şekilde adaletin küresel bir kapsama sahip ve halihazırdaki küresel sorunlarla yakından ilintili olmasına vurgu yapmaktadır. Moellendorf'a göre ticari ve politik faaliyetler farklı yerlerdeki insanları birbirine temas ettirmekte, bu durum küresel adalete ve sorunların ortaklaşmasına önem kazandırmaktadır. Küresel adalet perspektifi içerisinde Moellendorf, insanlar arasında zihinsel ve fiziksel kapasite, sosyal konum veya yeteneklere bakmaksızın eşit saygı temelinde hareket edilmesi gerektiğini savlamaktadır.[734] Moellendorf, adaletin dağıtıcı boyutunu da benzer biçimde ele aldığını küresel kapsamda düşündüğünü ifade edebiliriz. Nitekim, Moellendorf'a göre "bazılarının pahasına diğerlerinin kazanmasına izin veren bir dağıtım ilkesi, herkese eşit saygı göstermeyen bir ilkedir."[735]

Kozmopolitan eşitlikçilik içerisinde değerlendirilen bir diğer düşünür olan Thomas Pogge ise küresel kurumsal yapıyı, küresel yoksulluğu insan hakları temelinde ele aldığı bir yaklaşım geliştirmiştir. Pogge'nin, adalet tartışmalarında bireylerin tercihlerinden çok kurumsal işleyişe odaklanan kurumsalcı yaklaşımla hareket ettiğini ifade edebiliriz. Pogge'ye göre yoksul ülkelere dayatılan düzenlemelerin eşitsizlikleri derinleştirdiği, bazı ülkelerde borç alma yetkisi olan hükümetlerin iktidarı kaybetmeme adına yolsuzluklara izin vermesi önemli uluslararası ve kurumsal sorunlardır.[736] Yoksulluk ve küresel eşitsizlikler; kaynak ayrıcalıkları ve borç alma, siyasal, ekonomik ve kurumsal yapıların yoksul ülkelere dayattığı düzen ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Pogge'ye göre -ülke içerisinde de etkin olan (yolsuzluk, kaynak ayrıcalığı vb.)- uluslararası eşitsizliklerin

[732] Beitz,a.g.e, s. 138.
[733] Beitz, a.g.e, s.138.
[734] Bkz. Moellendorf, 2002, s.70-72.
[735] Moellendorf, a.g.e, s.72.
[736] Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights*, Blackwell Publishers, 2002, s. 113-114.

mevcut durumu, küresel egemen kurumların etik anlamda bir eleştirisini ve oldukça ağır olan yoksulluğun en azından azaltılmasına yönelik değişimleri zorunlu kılmaktadır.[737] Pogge, küresel adalete yönelik düşüncelerini insan hakları bağlamında evrenselci bir ahlaki anlayışa dayandırmaktadır. Pogge'nin ifadesiyle sosyal adalete ilişkin ahlaki anlayışın yalnızca üç durumda evrenselci olduğu söylenebilir. Bunlar:

> "(a) herkesi aynı ahlaki ilkelere bağlı kılması, (b) herkese aynı temel ahlaki faydaları (örneğin iddialar, özgürlükler, yetkiler ve dokunulmazlıklar) ve yükleri (örneğin ödevler ve yükümlülükler) vermesi, (c) bu temel ahlaki faydaların ve yüklerin, belirli kişilere veya gruplara keyfi olarak ayrıcalık veya dezavantaj sağlamamak üzere genel terimlerle formüle edilmesi" dir.[738]

Pogge'nin adalet ve insan hakları bağlamında ele aldığı bu kıstasların küresel alana uygulanması üzerinde durmaktadır. Uluslararası kurumların küresel yoksulluk üzerindeki etkisine yönelik düşünceleri ele alındığında, Pogge iki önemli ödevden bahsetmektedir. Negatif ve pozitif ödev olarak adlandırdığı bu kavramsallaştırmalarla küresel adalette 'zarar vermeme' ilkesini öne çıkarmaktadır. Özellikle evrenselcilik kıstaslarından (c) başlığının küresel uygulama alanında belirli kesimlere dezavantaj sağlamaması gerekliliğini bu kapsamda ele alabiliriz. Bu bakımdan, Pogge, "negatif ödev olarak adlandırdığı bir başkasına zarar vermeme yükümlülüğü temelinde küresel düzeni dayatmamayı yoksullara yardım etmenin (pozitif ödev) önüne koymaktadır."[739] Bu durumun önemli bir nedeni uluslararası kurumsal işleyişteki argümanların tekil etkilerde bulunmasının aksine pek çok yapıyı ve eşitsizlik yaratan kaynakları ortadan kaldırmaya yönelik araçlar üzerindeki etkisi olarak ifade edebiliriz. Pogge'nin küresel adalete ilişkin reçetesinin ikinci bir unsuru olarak kaynakların dağılımındaki eşitsizliği çözme savı olduğunu ifade edebiliriz. Pogge, Beitz'in bireysel farklılıkların dağıtım ölçütü olmamasına benzer biçimde kaynakların küresel dağılımını konusunu ele almaktadır. Pogge, küresel kaynaklardaki eşitsizlik durumu karşısında Küresel Kaynak Vergisi (KKV) önermektedir.

Nussbaum'un toplum sözleşmesi eleştirisine ilişkin üç temel unsurdan birisi olan *uyruk* başlığının uluslararası adalet tartışmalarına önemli bir giriş noktası olarak varsayabiliriz. İnsanların yapabilirliklerini ve yaşam şanslarını etkileyen unsurları yalnızca bireysel veya

[737] Bkz. Pogge, a.g.e. s.115.
[738] Pogge, a.g.e, s.92.
[739] a.g.e, s. 209-210.

ulus içerisindeki farklılıklar kapsamında ele almak yeterli olmayacaktır. Nussbaum, giderek birbirine bağımlı hale gelen dünyada varsıl ve yoksul uluslar arasındaki eşitsizliklerin belirlediği durumları adalet meselesi haline getirme gerekliliği üzerinde durmaktadır.[740] Nussbaum'a göre toplum sözleşmesi modeli, kendi kendine yeterli olan bir toplum inşa etme yönünde bir yaklaşım içerisindedir. Nussbaum, Rawls ve Kant'ın uluslararası adalet ile yüzleşmenin önemini kabul ettiklerini belirtmekte fakat devletler kurulduktan sonra ayrıca ilkeler belirlenmesi süreci biçiminde durumu ele aldıklarını ifade etmektedir. Nussbaum, ülkeler arasındaki pazarlıklar halklar arasında değil ülkeler arasındadır. Bu, "sorumluluk ve imkanların ülke içindeki bölüşümünde herhangi bir değişim yaratmadığı" için Nussbaum tarafından eksiklik olarak nitelendirilmektedir.[741] Ayrıca Nussbaum, bu pazarlık sürecinin savaş, barış, anlaşmaya uyma gibi durumları içerdiğini ekonomik paylaşım ile ilgili bir hususun olmadığını belirtmektedir. Nussbaum'a göre sosyal sözleşmenin önemli teorisyenleri yeniden dağıtım ve insan haklarının korunması konularını ihmal ederek uluslararası ilişkilere ilişkin bir ince bir yaklaşım benimsemektedirler.[742]

Toplum sözleşmesinin ülkelerin bireylere benzer biçimde kabaca özgür ve eşit olarak değerlendirilerek pazarlığın bir tarafı olması durumu Nussbaum açısından sorunlu bulunmaktadır. Nussbaum, küresel ekonominin birbirine bağımlı hale getirdiği ve genellikle varsıl olmayan ülkelere karşı eşitsizlikleri derinleştiren koşulların dayatıldığı durumda bağımsızlık ve eşitlik durumlarından şüphe duyulabileceğini ifade etmektedir.[743] Nussbaum, engellilere yönelik sözleşme dışında bırakılma durumu veya ihmal edilme halinin egemen uluslarla eşit iktidara sahip olmayanlara karşı gerçekleşeceğinden bahsetmektedir. Bu açıdan Nussbaum, ilkelerin seçiminden sonra bu ülkelerin ihtiyaçlarına sıra geleceğini fakat bunun, adaletin bir parçası olarak değil, hayırseverlik olarak ele alınacağını öne sürmektedir.[744]

Toplum sözleşmesi düşüncesinin ülke merkezli küresel adalet yaklaşımına ve küresel bağımlılık ilişkilerinin gözden kaçırılmasına Nussbaum'un eleştirileri genel olarak yukarıdaki biçimdedir. O halde neden uluslararası sosyal adaleti ve ülkeler arasındaki

[740] Bkz. Nussbaum, Frontiers of Justice, s. 18.
[741] a.g.e, s. 135.
[742] a.g.e, s. 20.
[743] a.g.e, s.19.
[744] Nussbaum, *Frontiers of Justice*, s.19.

paylaşımı dikkate alan politikalar desteklenmelidir? Nussbaum, günümüzdeki dünya düzeninde adaletin ihmal edilmesini, eşitsizliğin görünür olmasını ve pek çok insanın asgari yapabilirlik seviyesinin altında bir yaşam sürmesini bu politikaları desteklemek için önemli bir neden olarak sunduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum'a göre adalet, "insanın temel haklarının sebepsiz yere engellenmemesini gerektirmektedir."[745] Küresel eşitsiz konumlar düşünüldüğünde bu, uluslararası adaletin sağlanmasına yönelik politikalar için yeterli bir sebep sunmaktadır. Özellikle Nussbaum'un dikkat çektiği biçimde günlük seçimlerimizde dahi dünyanın diğer yanında hayatını sürdüren insanları etkilememiz söz konusu olmaktadır. Örnek vermemiz gerekirse, Hindistan'da günlük 1 ABD dolarının altında çalışan bir çay toplama işçisi, çay ihracatının yoğun olduğu bir bölgede ürüne kısıtlama getirilmesi veya tüketimin kahveye doğru kayması durumunda bundan olumsuz etkilenebilecektir. Yine dünyanın daha varsıl alanları tekstile yönelik pamuk ihtiyacının hızla artması durumunda dünyanın yoksul, pamuk üreticisi ülkeleri için imkân sunabilecek fakat uluslararası ticarete ilişkin ülkenin içerisinde bulunduğu eşitsiz konumun etkisiyle olumlu etkileniş yeterince sağlanamayabilecektir. Nussbaum'a göre yapabilirlik yaklaşımı açısından, "küresel ekonomi uzak halklara yoksul ülkelere eşitsiz davrandığında" önemli sorumluluklar düşmektedir.[746]

Nussbaum, ulus devletleri, hesap verebilecek ve sorumluluk üstlenecek birimler olarak kabul ederek küresel adalete yönelik yapabilirlik yaklaşımının konumunu tanımlamaya başlamaktadır. İnsana yaraşır bir hayat sürme politikasının ortaya konulmasında ve hakların uygulanmasında her ülke kendi sorumluluğunu üstlenmesi beklenmektedir. Ayrıca Nussbaum, zengin ülkelerin GSYİH'lerinin en az yüzde 2'sini yoksul ülkelere vermesi gerektiğini belirtmektedir. Yalnızca ulus devletler değil, küresel ekonomik sistem içerisinde bugün önemli rollere sahip, "çokuluslu şirketler, uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları dünya vatandaşlarının yapabilirliklerini garanti altına alacak kurumlar" olarak nitelendirilmektedir.[747]

Yapabilirlik yaklaşımı içerisinde Nussbaum, faydacı ve sonuçcu olarak değerlendirdiği 'bireysel insan severlik' yaklaşımını eleştirmektedir. Bu bakış açısının kurumların rollerini ihmal ettiğini belirtmektedir. Nussbaum'a göre "ülke adilse, belki insanların hem

[745]Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s.133.
[746]a.g.e, s. 134.
[747]a.g.e, s. 135.

kazançları hem de yükleri eşit şekilde paylaşılmasını sağlayacak yollar bulunabilir" fakat kendi çıkarına çalışan bireylerin koordinasyonsuzluğu verimsizlik doğuracaktır.[748] Nussbaum'a göre yaklaşımın ikinci olumsuz yönü eşitsizliği büyüteceğine yöneliktir. Tüm ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir çaba durumunda bu sorumluluktan kaçmak isteyenlerin yarattığı 'boşluk' diğerlerinin daha fazla katkı sağlamak zorunda olması ile sonuçlanabilecektir. Bu açıdan Nussbaum'a göre bireysel insanseverliğin tüm dünyaya uygulanmış hali bu iki sorunu bünyesinde barındıracaktır.

Nussbaum, özellikle Peter Unger'in zor koşullardaki insanlara diğerlerinin gelirlerinin çoğunu uluslararası yardım kuruluşlarına bağış yoluyla aktarmayı ön gören düşüncesini faydacı olarak nitelendirmektedir. Nussbaum, Unger'in önerdiği biçimde yaklaşmanın dünyayı sivil toplum kuruluşlarının yönettiği bir yapacağını düşünmektedir.[749] Nussbaum, bu noktada ulus devletlerin kendi halklarına hesap verebilme durumlarına vurgu yapmaktadır. Düşünüre göre sivil toplum kuruluşları ne kadar iyi işler halde olursa olsun büyük bağışçıları tarafından yönlendirilme durumunda kalabileceklerdir. Sivil toplumun uluslararası alanda tek etkili aktör olabilmesi karşısında Nussbaum kozmopolitan adalet düşünürlerinin bazılarının dile getirdiği dünya devleti fikrini de eleştirmektedir. Adil bir dünya için küresel devlet üzerindeki (hesap verme vb.) durumlar aşılsa dahi Nussbaum, bunun farkları dümdüz eden bir etkiye sahip bir devlet olacağını öne sürmektedir. Bu bakış açısının, kültürel ve tarihsel farklılıkların ülkelerin yapabilirlik eşiklerinin belirlenmesindeki önemi ortaya koyar nitelikte olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, bu noktada, tüm insanların Merkezi Yapabilirlikler listesinin her birinde belirli bir eşik düzeyinde yapabilirliklere sahip olması gerektiğini öne sürmektedir. Bu kapsamda Nussbaum, Merkezi Yapabilirliklerin sağlanması ve küresel sorunlara çözüm için kurumsal çözümler sunulması gerektiğini düşünmektedir.[750] Fakat Yapabilirlik yaklaşımı içerisinde küresel sorumluluk yükümlülüklerinin uygulamasının nasıl olacağı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimi görüşler küresel sorun alanlarına ilişkin uluslararası anlaşmalarra vurgu yaparken kimileri temel insan hakların hususunda adil davranmayan devletlere ekonomik veya askeri müdahaleyi savunmaktadır. Nussbaum ise bir ülkede asgari düzeyde bir demokratik meşruiyet varsa bunu yeterli olarak görmekte

[748]Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 136.
[749]a.g.e, s. 137.
[750]a.g.e, s. 137-138.

ancak çok ağır vakalarda ekonomik yaptırımların devreye sokulması gerektiğini düşünmektedir.[751]

Nussbaum, ikna yöntemi kullanılarak uluslararası anlaşmaların imzalanmasını ve bundan sonra ülkeler için bağlayıcı olacak, ülkenin kendi toplumsal dinamikleri bu anlaşmaların uygulanması için baskı unsuru yaratılacaktır. Nussbaum'a göre "uluslararası sözleşmelerden ve diğer anlaşmalardan oluşan bir ağ, ülke içindeki normları düzenleyebilir, şirket ve sivil toplum kuruluşları kendi alanlarında insani özgürlük ve yapabilirliklerin yaygınlaşmasında" etkin olabilir.[752] Sonuç olarak Nussbaum'un sunduğu küresel adalet perspektifinin tek bir kuruma teslim edilen bir ağdan ziyade merkezsiz ve dönemin şartlarına göre değişebilen esnek bir yapılanma vurgusunun olduğunu ifade edebiliriz.

3.8 YENİ YOKSULLUĞU YAPABİLİRLİK OLARAK ADALET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMEK

Yeni yoksulluğa yönelik yeni değerlendirme alanlarının gerekli olduğu dile getirmiştik. Işık'ın ve Pınarcıoğlu'nun ifade ettiği gibi yeni yoksulluk yalnızca gelir ve tüketim temelinde değil, yapabilirliklerin kısmen veya tamamen yitirilmesi ile ilişkili görünmektedir.[753] Neoliberal dönemde, insanın 'kendini gerçekleştirmesi' için herkesin eşit fırsat ve tercih hakkına veya sınırsız seçeneklere sahip olduğu varsayımının bulunduğunu ifade edebiliriz. Fakat özgürlükten ne anlaşıldığı ve yeni yoksulluk konusunda 'her şeyi yapmaya' özgür olmanın yeterli olup olmadığını irdeleyeceğiz. Ayrıca toplumsal alanda, farklı yapabilirlikleri olan ve bunları geliştirmek için yeterli araçları olan insanlar gibi temel işlevleri dahi (uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim vb.) kısıtlı bireyler de bulunmaktadır. O nedenle Sen'in dikkat çektiği ve Nussbaum'un yapabilirlikler listesi sunduğu bir yaklaşım ile yeni yoksulluğun kısıtlılık alanları arasında ne tür ilişkisellikler kurulabileceğini değerli bulmaktayız.

Yapabilirlik Olarak Adalet yaklaşımının, diğer adalet teorilerinden ayrıştığı önemli bir noktanın insanlar arasındaki farklılık olduğunu ifade edebiliriz. Yaklaşım, önemli

[751] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 139.
[752]a.g.e, s. 139.
[753] Işık ve Pınarcıoğlu,a.g.e, s. 70-73.

değerlendirme alanları olarak işlevlerin ve yeteneklerin çoğulluğuna odaklanmaktadır.[754] Refahın ve refahın yarattığı sonuçların değerlendirilmesi bu nedenle çok boyutlu bir yapı içerisinde ele alınabilmektedir. Robeyns'e göre yapabilirlik yaklaşımı; metaların ve diğer kaynakların işlevsel hale dönüştürülmesini mümkün kılan kişisel ve sosyo-çevresel dönüştürme faktörlerine ve sosyal, kurumsal ve çevresel bağlamlara açıkça odaklanılması nedeniyle insani çeşitliği vurgulayan bir yapıya sahiptir.[755] Eğer insanlar ve dolayısıyla insanlar arasındaki işlev farklılıkları olmasa bir eşitsizlik biçiminin başka bir kişi için de benzer etkilerle ortaya çıkabileceğini söyleyebiliriz. Oysaki insanlar birbirinden birçok konuda çeşitliliğe sahiptir ve Sen'in daha önceden aktardığımız ifadesine göre bu durum ikincil bir karmaşıklık değil eşitliğe olan ilginin temel yönünü oluşturmaktadır. Baskın etnik, dini, cinsiyet ve diğer pek çok alandaki değerlendirmeler karşısında farklılıkları gözeten ve yapabilirlik farklılıklarına odaklanan bir adalet anlayışı uygun çok boyutluluk sağlayabilecektir. "Yetenek yaklaşımı, kaynaklar (araçlar) üzerinde yeteneklere (sonuçlara) öncelik veren, çok boyutlu bir bakış açısı benimseyen ve insan yaşamını engelleyecek kısıtlamalara geniş bir şekilde odaklanan bir yoksulluk analizi çerçevesi sunmaktadır."[756] Yeni yoksulluğun pek çok alandan dışlanmayı gündeme getiren yapısı yapabilirlik durumlarını olumsuz yönde etkide bulunabilecek veya hâlihazırdaki yapabilirlik kayıpları bu yoksulluk tipinin oluşmasında ve devam etmesinde etkin olabilecektir. Bu bakımdan, Yapabilirlikler yaklaşımının sunmuş olduğu teorik çerçevenin, yeni yoksullukla birlikte ele alınabileceğini ifade edebiliriz.

Yeni yoksulluğun bünyesinde incelediğimiz; (a)*yapabilirliklerin yitimi ve kronikleşen yoksulluk,* (b)*neoliberal psikopolitika* ve (c)*sosyal dışlanma* unsurlarına, Yapabilirlik perspektifindeki olası argümanlarla değinmeye çalışacağız. Bu kapsamda Nussbaum'un öne çıkardığı insan onuru ve insan onuruna yakışan bir yaşam sürme temelinde bir analiz yapmaya çalışacağız. Eşit insan onuru ve eşit yurttaşlık yaklaşımı içerisinde kamusal politikalar oluşturulurken Nussbaum'un on merkezi yapabilirliğin asgari bir eşik düzeyinde sağlanması düşüncesinden hareket edeceğiz. İlerleyen alt başlıklar içerisinde

[754] Robeyns, a.g.e, 2017,s.113.
[755] a.g.e, s.113.
[756] Rod Hick, "The Capability Approach: Insight for a New Poverty Focus", *Journal of Social Policy*, 41, 2, ss. 291–308, 2012, s.301.

yeni yoksulluğa karşı Yapabilirlikler yaklaşımının sunabileceği argümanları ele almaya çalışacağız.

3.8.1 Özgürlüğü ve Yapabilirliği Artırma

Yapabilirlik yaklaşımının özgürlük-yapabilirlik ilişkisini yeni yoksulluk bağlamında ele almadan önce İsaiah Berlin'in özgürlük sınıflandırmasına kısaca değinmemiz daha net bir bakış açısı kazandırabilecektir. İsaiah Berlin, özgürlüğü negatif ve pozitif olmak üzere iki başlığa ayırmaktadır. Berlin'e göre negatif özgürlük, zorlamanın karşıtı yani müdahalede bulunmamak (non-interference) olarak tanımlanmaktadır.[757] Pozitif özgürlüğü ise kişinin kendi iradesi üzerinde hakimiyeti veya bir başka deyişle 'kendinin efendisi olma özgürlüğü' (the freedom to be one's own master) olarak ele almaktadır. Berlin; pozitif özgürlüğü, yapabilirlik yaklaşımına benzer bir anlayışı sezebileceğimiz -esasında benzer olmayan- şu şekilde betimlemektedir:

> "Bir kimse olmak istiyorum, hiç kimse değil, bir yapan- karar veren, kararlaştırılan değil; kendi kendini yöneten ve dış doğa ya da diğer insanlar tarafından bir şey, bir hayvan ya da bir köleymişim gibi hareket etmeyen, insani bir rol oynamaktan aciz, yani kendi hedeflerimi ve politikalarımı tasarlamak ve bunları gerçekleştiren biri olmak"[758]

Pozitif özgürlük anlayışının yukarıdaki biçimdeki tanımlaması her ne kadar etraflıca olsa ve kişinin hedef ve politikalarını gerçekleştirme iradesi kimi düşünürler tarafından olumlu olarak karşılansa da Berlin'in tavrı negatif özgürlükten yanadır. Berlin, liberal çoğulculuk için önemli bir unsur olarak varsaydığı negatif özgürlük (bir şeyden özgür olma) karşısındaki pozitif özgürlüğün, (bir şeye özgür olma) pek çok zorlama için bir esin noktası olabileceğini ifade etmektedir. İnsanlar, halk sağlığı ve adalet dahil olmak üzere birtakım hedeflere zorlanabilirler.[759] Ayrıca pozitif özgürlüğün tanımı gereği, birey adına onun için uygun olan 'hedef, politika veya irade biçimi vb.' belirlenmesine kapı aralayabilmesi Berlin'in önemli eleştiri noktalarından birisini oluşturduğunu ifade edebiliriz. Nitekim, "sizden başka birinin gerçek benliğinizin ne olduğunu daha iyi bilmesi mümkündür, bu da başka birinin sizi "gerçek benliğiniz" adına zorlaması için alan açmaktadır."[760] Çeşitli ideolojiler içerisinde kendisine yer bulabilecek bu durum

[757] İsaiah Berlin, Four Essays on Liberty. Oxford: Oxford University Press, 1969, s. 128.
[758] Berlin, a.g.e, s. 131.
[759] a.g.e, s. 131-133.
[760] Robeyns, a.g.e, 2017, s. 101.

'kurtuluş' fikri etrafında bir kümelenme açısından önemli bir bağlantı noktası oluşturabilir. Pozitif özgürlük düşüncesi, bu bakımdan, özgürlük ve mükemmellik arasında kurulan ilişkisellik, toplum mühendisliği tasarılarına ve totaliter siyasi pratiklere yaklaştırdığına[761] dair eleştirilerle karşılaşmaktadır.

Yapabilirlik yaklaşımı açısından baktığımızda Sen'in, yapabilirliklerin pozitif özgürlük olduğunu düşünse de Berlin'in ele alış biçimini nasıl değerlendireceğimiz noktasında yeterince açık bir yol göstermediğini söyleyebiliriz. Ingrid Robeyns ise yapabilirliklerin Berlin'in pozitif özgürlük tanımlamasının temsil ettiği türde bir özgürlük olmadığını ileri sürmektedir.[762] Robeyns' göre yapabilirlikler insanların hayatlarında ne uygulaması gerektiğine yönelik içsel tutumları ile ilgili değildir. Yapabilirlik yaklaşımı, politik düzeyde, politik yaşamımızı insanların yeteneklerini genişletecek şekilde düzenlememiz gerektiğini savunmaktadır.[763] Bu bakımdan Robeyns'e göre yetenek yaklaşımı, eğer her ikisi de aralarından seçim yapabilecekleri aynı değerli seçeneklere sahipse, iki kişinin aynı başlangıçta eşit özgürlüğe sahip olduğu yargısına varacaktır. Yapabilirlik yaklaşımının yeteneklere ve özgürlüğe yönelik bu bakış açısı nedeniyle, Robeyns'e göre yaklaşım, "Berlin'in anladığı anlamda pozitif özgürlük doktrini gibi güçlü bir şekilde mükemmeliyetçi ve teleolojik değildir."[764]

Amartya Sen ise Robeyns'in de belirttiği üzere Berlin'in pozitif özgürlük-negatif özgürlük biçimindeki kanonik ayrımındaki tavrına açıklık getirmeye çalışmıştır. Sen'in yapabilirlikleri pozitif özgürlük olarak değerlendirmesi[765] ve pozitif özgürlükle yapabilirlikleri eşitlemesi eleştirilerine *Rationality and Freedom* eserinde yanıt üretmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Sen'in, sosyal değerlendirmeyi, insanların değerli buldukları amaçları gerçekleştirebilmeleri için sahip olmaları gereken, yapabilirliklerini artırıcı özgürlükler alanına taşıması, çalışmamız açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Neoliberalizmin negatif anlamda (bir şeyden özgür olma) ve onun psikopolitik etkileri karşısında Yapabilirlik yaklaşımının pozitif özgürlüklere dokunan yönünün önemli

[761] Öztürk, a.g.e.
[762] Bkz. Robeyns, a.g.e, 2017,s. 101.
[763] Robeyns, a.g.e, 2017,s. 101.
[764] Robeyns, a.g.e, 2017,s.101.
[765] Sen, 'Rights and Agency'. *Philosophy and Public Affair*s, 11 (1), 3–39, (1982).

olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Nussbaum'un belirttiği gibi "yoksulluk, her zaman gelirle ilişkili olmayan birçok imkansızlığa yol açar."[766] Örnek vermek gerekirse kimi nedenlerle toplumdan dışlanmış bireyler gelirleri olsa dahi diğerleri ile benzer faaliyetlere aynı oranda veya hiç katılamayabilir. O nedenle gelir her durumda bir insanın yapabilirliğini en doğru biçimde gösteren bir ölçüt olmayabilir. Yoksulluk, bu bakış açısı içerisinde düşük gelirle ilintili olarak ele alınmakla birlikte belirli asgari yapabilirliklerden mahrumiyet biçiminde tanımlanmaktadır. Yoksulluğa yönelik bu tür bir tanımlama gelirin ötesindeki etmenleri değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda negatif bir özgürlük anlayışı yerine işlevlerin serpilip gelişebileceği pozitif bir özgürlük anlayışına yaslanmak daha olumlu değerlendirmeler sağlayabilecektir. Nitekim Nussbaum, Yapabilirlikler yaklaşımında, ortadan kalkması halinde geriye insan onuruna yakışır bir hayatın kalmayacağı düşünülen, ana özgürlük alanlarının korunmasına odaklanmaktadır.[767] Bu bakımdan ekonomik ve sosyal alandaki işlev eksikliklerinin kronikleşen bir yoksulluk sorunu, tüketim toplumunun ötekileri, işe yaramazları olma ve sosyal dışlanma durumları düşünüldüğünde yeni yoksullar için insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürmenin ne denli zorlu olduğu ortaya konabilir. Ayrıca yeni yoksulluğun arka planında ve bünyesinde olduğunu varsaydığımız neoliberal politik etkilerin zihinsel süreçleri dikkate alan bir teorik yaklaşımın varlığı önemli bir gereklilik taşımaktadır. Bu bağlamda değerli işlevlere ulaşmak için özgürlükleri genişletmeye odaklanan Yapabilirlikler yaklaşımı, zihinsel sıkıntı, refah ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olabilir.[768] Bireylerin kaygı, korku ve güvencesizlik içerisinde verimlilik baskısı içerisinde kendi kendisinin sömürenine dönüştüğü neoliberal iklim içerisinde özgürlüklerin genişletilmesi, çeşitli güvence alanları ile sağlanabilir.

3.8.2 Yapabilirlik Güvencesi

Neoliberal psikopolitika ve yeni yoksulluk üzerindeki etkisinin düşündüğümüzde, yapabilirliklerin sağlanması ve devamlılığı önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Risk, belirsizlik ve başarısızlık kaygısı karşısında yapabilirliklerin güvence altına alınmasının önem taşıdığını söyleyebiliriz. Bauman'a göre "belirsizlik, "güvencesizliğin

[766] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 162.
[767] a.g.e, s. 48.
[768] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 75.

temel nedeni, açık ara en kesin güç aracıdır; hatta onun özüdür."[769] Bauman, iktidar mücadelesinin yaşandığı önemli bir alanın bu belirsizlik üzerinden olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısına göre, "herhangi bir iktidar mücadelesinin ve bütün iktidar mücadelelerinin temel stratejisi rakibinin durumunu yapılandırırken kendininkini "yapısızlandırmak" yani denetimini en aza indirmekten oluşur."[770]

Bauman'a göre Fordist üretim anlayışının olduğu dönemde emek ve sermaye arasında karşılıklı muhtaçlık ilişkisi söz konusudur. Henry Ford, neoliberal dönemde akışkan sermayenin sağladığı en güçlü "güvensizlik" silahından mahrum biçimde hantal fabrika ve sermaye yapısı içerisinde işlerini sürdürmek durumundadır. "Karşılıklı muhtaçlığın sınırlarını çiğnemek, kendi zenginliklerinin kaynağını yok etmek demekti."[771] Bauman'a göre refah devleti uygulamaları ise bu karşılıklı muhtaçlık ve eşitsizlik sınırlamalarının önemli bir yansıma olarak işlerlik kazanmıştır.

Neoliberal psikopolitika başlığı altında değindiğimiz, Fordist üretimin bu yapısının belirsizliği bastırma için kullanıldığını ve bunun da pahalıya mal olduğunu ifade edebiliriz. Neoliberal politikalar ise sermayenin eline, bir güvensizlik tehdidi olan "akışkanlık" aracını önemli ölçüde sağlayabilecektir. Bauman, bu durumu Karl Polanyi'nin ve James Burnham'nin 'büyük dönüşüm veya yönetimsel devrim' kavramsallaştırmaları ile tanımlanabileceğini düşünmektedir. Yöneticiler, artık yönetimin maliyetinden kurtulmaya başlamışlardır. Yöneticiler, "yönetmeyi reddettiler, bunun yerine mukimlerden, onları dışarı atmakla tehdit ederek, kendi kendilerini yönetmelerini istediler."[772] Özellikle neoliberal psikopolitikanın bireyler üzerinde yarattığı etkiler ve bireylerin dönüştürme faktörlerindeki etkileri düşünüldüğünde yapabilirlik yaklaşımı önemli katkılar sunabilir. Nitekim Yapabilirlik yaklaşımı, zihinsel sıkıntı, zihinsel refah ve insani gelişme arasındaki bağlantıların anlaşılmasına yardımcı olabilir, çünkü zihinsel sıkıntının her bireyin mal ve hizmetleri yeteneklere dönüştürme yeteneğini etkilediği üzerinde durulmaktadır.[773] Şili örneğinde gördüğümüz gibi

[769] Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, s. 57.
[770] a.g.e, s. 58.
[771] a.g.e, s. 60.
[772] a.g.e, s. 62.
[773] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 75.

güvencesizlik düzeyindeki her bir artış kişilerin zihinsel sorunları üzerinde de önemli ölçüde etkide bulunmaktadır.

Kişilerin sahip oldukları kaynakları, dönüştürme faktörleri ile yapabilirlik setleri ile 'yaşamaya değer buldukları' hayatı seçmelerine ve nihayetinde de işlevlere ulaşmaları sürecinde neoliberalizmin yarattığı sorunları dikkate almamız gerekmektedir. Robeyns'in yapabilirlik ve işlevlerin işleyişine UNDP (2022a) katkılarıyla oluşturulan zihinsel sorunların ilgili sürece etkisi aşağıdaki biçimde özetlenebilir.

Şekil 8. Zihinsel Sorunların; Başarma Özgürlüğü, Seçimler ve Yapabilirlikler ile Etkileşimi

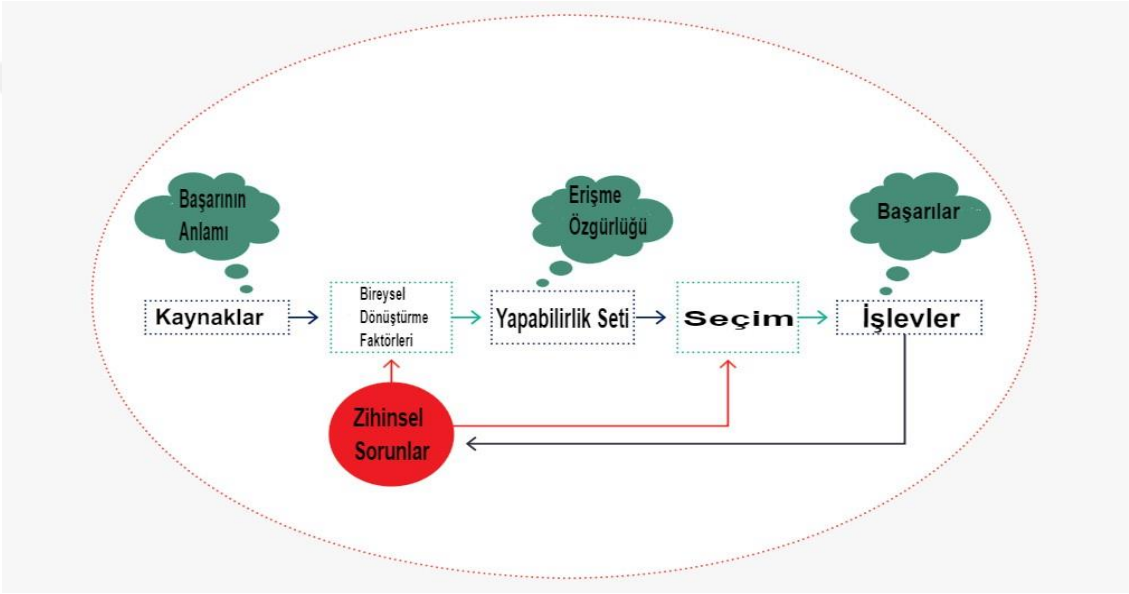

Kaynak: UNDP, a.g.e, 2022a, s. 75 ve Robeyns, Wellbeing, 2017.

Rekabet, verimlilik ve esneklik kıstasları sözleşmelerin yenilenmesini sağlayabilecek ancak garanti etmeyecek bir unsur olarak yeni düzende kendine yer edinmiştir. Anlık değişimler ve sezgiler uzun vadeli planlamaların artık önünde tutulmaktadır. Bauman'a göre bu tarz bir serbestiyet ve uzun vadelilikten kaçınma düşüncesinin aydınlattığı yolda süreç daimî bir rahatsızlık ile ilerlememektedir. "Bugünkü belirsizliğin garip yönü, bunun hiçbir korkunç tarihi felaket olmadan var olmasıdır; belirsizlik güçlü kapitalizmin gündelik işleyişine sinmiştir."[774] İstikrarsızlık, normal bir durum olarak nitelendirilmektedir. (Bu durumun dışarıdan, zorla ve sürekli baskı biçiminde kendini göstermediğini neoliberal psikopolitika kısmında özetlemeye çalışmıştık) Bu

[774] Sennet, a.g.e, s. 30.

uygulamalar, "bir zamanlar geçici bir rahatsızlık verici durum olarak görülen belirsizliği dönüştürerek; onu insanlık halinin her yerinde olan, değiştirilemez ve azlolunamaz bir niteliği, ardından koşulan ve alenen hoş karşılanan bir özelliği haline getirmesiyle sonuçlanmaktadır."[775] Bu durum sonucunda Crozier'in öne sürdüğü biçimde belirsizlik kaynağına yakın olan yönetimi de elinde bulundurmaktadır. O halde güvensizlik ve belirsizlik karşısında belirli güvenceler elde etmek ve yapabilirlikler geliştirmek bir çıkış noktası olabilir. En azından dezavantajlı olmayı derinleştirecek, yeni belirsizlikler ve işlev kayıplarının hızla önüne geçilmesinin önemli olduğunu ifade edebiliriz. Bu kapsamda neoliberal psikopolitik etkilerin karşısında yapabilirliklerin güvence altına alınması yoluyla yeni seçeneklerin ortaya konulması söz konusu olabilir. BMKP, belirsizlik bileşkesi karşısında yetersiz kurumlar ve politikalar başlığı için; yatırım, sigorta ve yenilikçilik yapı taşlarının, eylemliliği (agency) destekleyici olabileceğini öne sürmektedir.[776] Belirsizliğin, kültürel uyumsuzluklar (değerler, inançlar ve sosyal normlar) başlığı altında ise eğitim, tanınma ve temsil başlıkları öne çıkarılmaktadır. Fakat belirsizlik bileşkesinin yarattığı kurum/politikalar ve kültürel uyumsuzluk alanlarındaki boşluklara verilen yanıtları "motive eden ilkeler"den bazıları sorunun ana kaynağından uzak bir bakış açısının varlığına işaret etmektedir. Bu ilkelerden esneklik ve yaratıcılık neoliberalizmin temsilini yapan en başat kavramsallaştırmalar olarak öne çıkmaktadır.[777] Bu kapsamda belirsizlik çözümleri için BMKP'nin önerilerinden bazılarına değinerek ilerlesek de Yapabilirlik yaklaşımına, kendi teorik ve amprik araştırmalarına istinaden revizyon getirdiklerini belirten Jonathan Wolff 'un ve Avner De-Shalit'in katkılarını dikkate alarak açıklık getirmeye çalışacağız.

Wolff ve De-Shalit, *Disadvantage (*Dezavantaj) adlı eserlerinde hayata ait unsurların tek bir ölçüte indirgenmesine karşı çıkarak, dezavantajlı olma durumunun gelirle sınırlı olamayacak bir çoğulluğa sahip olduğunu dile getirmektedirler. Düşünürler, dezavantajlılığı, temel yapabilirlik değerlendirmesi yanı sıra yapabilirliklerin güvence altında olup olmadığına bakarak değerlendirmektedirler. Bu kapsamda, bir birey için önemli olan, "yalnızca belirli bir zamanda sahip olduğu işlevlerin seviyesi değil, aynı

[775] Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, s. 66.
[776] UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 177-178.
[777]BMKP tarafında belirsizlik bileşkesi karşısında yanıt üretmeyi motiv eden kavramlar: esneklik, yaratıcılık, dayanışma ve kapsayıcılık olarak ortaya konmaktadır. UNDP, "Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World", s. 179.

zamanda bu seviyeyi sürdürme beklentileri" olarak ifade edilmektedir.[778] Wolff ve De-Shalit'e göre göre korkulan şey her ne ise gerçekten gerçekleşsin ya da yaşanmasın, istisnai risk ve savunmasızlığın kendisi bir dezavantajdır.[779]

Parçalanmış istihdam yapısında yarı zamanlı veya tam zamanlı olsa dahi güvencesiz ve verimlilik kılıcının altında çalışan bir insanın yapabilirliklerine yönelik tehditle; güvenceli, hayatının diğer alanlarına yetecek diğer olanaklara sahip bir çalışanın benzer dezavantajlı duruma sahip olmadığını öne sürebiliriz. Bireylerin kimi işlevlerine yönelik sürekli tehdit yaratabilecek koşullar, diğer yapabilirlik halleri üzerinde de etki oluşturabilecektir. Nitekim Wolff ve De-Shalit'e göre "dezavantajlı insanlar genellikle işlevlerini daha iyi durumda olanların deneyimleyemeyeceği şekilde güvensiz bulmaktadırlar."[780] Örneğin sürekli başarısızlık ve işsizlik korkusu yaşayan ebeveynler çocuklarının eğitimi için yeterince kaynak ayıramayabileceklerdir. Wilkinson ve Marmot'un birçok ülkeden veri alarak oluşturduğu rapora göre "istihdamı güvencesiz olanların işi güvenceli olanlara göre ruh sağlığı sorunları yaşama olasılığı 2,5 kat, hastalanma olasılığı ise 1,25 kat daha fazla olarak ölçümlenmiştir.[781] Görüldüğü üzere yalnız gelir değil, gelirin güvencesi, gelirin sağlayacağı yapabilirlikleri kaybetme korkusu aile içindeki diğer bireylerin kapasiteleri üzerinde etkili olabilecektir. Yahut Nussbaum'un Vasanti örneğinden hareket edersek yeterince eğitim alamayan, erken yaşta evlendirilen, şiddete maruz kalan birey, hâlihazırda yapabilirliklerini sağlayacak unsurlarda kısıtlı olduğu için kendisini bu durumdan çıkarabilecek yeterliliklerden mahrum olarak devam edebilecektir.

Vasanti'nin karşılaştığı biçimde, eğitimi olmadığı için mevcut konumundan kurtulacak yapabilirlikler geliştiremeyen, boşanma durumunda toplumsal bir baskı ile karşılaşabilecek dünya üzerinde birçok kadının varlığını dikkate almamız gerekmektedir. Birleşik yapabilirliklerin sağlanmasının, içsel yapabilirliklerin gelişmesinin ve güvence altına alınmasının bir işlev eksikliğinin diğerini tetiklememesi veya derinleştirmemesi bakımından önemli olduğunu ifade edebiliriz. Wolff ve De-Shalit yine bu noktada dezavantajların bir bütünsellik içerisinde ele alınması gerektiğini belirtmektedirler. Nasıl

[778] Wolff ve De-Shalit, a.g.e, s. 9.
[779] a.g.e, s. 9.
[780] a.g.e, s. 9.
[781] Wilkinson and Marmot (eds.), The Social Determinants of Health: The Solid Facts, s.16-23.

ki yapabilirliklere yönelik olumlu bir adım diğer yapabilirliği pozitif yönde etkileyebiliyorsa benzer biçimde tersi durumun yeni dezavantajlar doğurabileceğini öne sürmektedirler. Örneğin, "yeni evsiz kalmış bir insan herkes gibi sağlıklı olabilir ama kötü havaya ve sokakta şiddete maruz kaldığı için sağlığı ve vücut bütünlüğü diğerlerininki kadar güvende değildir."[782]

Riskler ve belirsizlikler karşısında yapabilirliklerin güvence altında olmaması yeni dezavantajlar yaratabiliyorken, onlara karşı alınacak çeşitli bireysel önlemler de 'uzun ve sağlıklı bir hayat sürme' gibi temel bir yapabilirliği ortadan kaldırabilecektir. Wolff ve De-Shait'in 1995 Chicago sıcak hava dalgası örneğindeki gibi, suç oranının düşük olduğu yerlerde ölüm oranı az iken suçun yaygın olduğu yerlerde ölüm oranının yüksek olduğu belirtilmektedir. Wolff ve De-Shait, suç korkusu yaşayanların gece uyurken pencerelerini açmaktan ya da gündüz sokağa çıkmaktan korktukları ve bu nedenle boğucu koşullarda evde kalmaları şeklinde açıklamaktadır.[783] Wolff ve De-Shalit bu noktada, Nussbaum'un da önemli bulduğu Yapabilirlik yaklaşımı açısından zenginlik katan iki kavramı gündeme getirmektedirler. İlk kavram, *bereketli işlev*, eğitim yoluyla yeni fırsatların elde edilebilmesi veya Vasanti'nin yaşadığı şiddetten kurtulmasına ön ayak olan kredi alma ve iş kurma örnekleri ile betimlenebilir. Evsiz kalan birisinin diğer işlevlerindeki bozulmalar veya Chicago'daki düşük gelirli bölgelerde yaşayanların sıcak hava dalgası karşısında içerisine düştükleri konum, *yıpratıcı dezavantaj* olarak tanımlanabilir. Vasanti örneğindeki, yıpratıcı dezavantaj olan ev içi şiddete maruz kalma durumunun yeni dezavantajlar yaratarak yapabilirlik kısıtlarına kapı araladığını ifade edebiliriz. Nussbaum, böyle bir durumda Vasanti'nin, "bedensel bütünlüğünü koruyamadığı için sağlığı, duygusal huzuru, başkalarıyla ilişkisi, muhakeme kabiliyeti" gibi yetilerinin tehlike altına girdiğini belirtmektedir. [784]

Tüm canlıların belirli riskler karşısında belli ölçülerde kırılganlıklara sahip olabileceğini belirtmiştik. Antropojenik etkenlerle insanların ve konumuz açısından yeni yoksulların karşı karşıya kaldığı *yıpratıcı dezavantajları* dikkate almamız gerekmektedir. Formel istihdamın yanında artık enformel sektörlerin de iş gücünü emmekte zorlandığı, yeni yoksulların bu ağlara dahil olamadığı durumlar yeni yoksullar için bir dezavantajın

[782] Wolff ve De-Shalit, a.g.e, s. 9.
[783] a.g.e, s. 9.
[784] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 61.

diğerini yarattığı bir döngüye neden olmaktadır. Özellikle çalışmanın yeni formu içerisinde (parçalı iş, yarı zamanlı, sıfır saat sözleşmeli) ağlara dahil olunabilmekte fakat bu da hayatın diğer alanlarında başka kaygılara neden olmaktadır. Formel ağlara katılımda piyasa beklentisi olarak eğitim ve bilgi yönündeki eksiklikler diğer dezavantajlara neden olabilmektedir. Sopp çifti örneğine dönecek olursak Graham'ın güvenceli olmayan işinden ayrılmak zorunda kalması; sağlık, barınma ve yaşam (intihara teşebbüs etmesi) gibi temel yapabilirliklerin hızla ortadan kalktığı bir yeni yoksulluk boyutuna neden olmuştur. Yine, D. Arthur'un çalışmak zorunda kaldığı iş (yeterli bilgi ve becerisi olmadığını bu nedenle orada çalışmak zorunda kaldığını düşünelim) onun psikolojik şiddete maruz kalmasından, ekonomik yetersizliğe, kendi sigortasını ödemek zorunda olmasından borçlanmak durumunda kalmasına, çocuklarını güvensiz bırakıp bir anda gitmek zorunda olması ve aile içi sorunlara varan bir dizi olumsuz duruma neden olmaktadır.

Yeni yoksulluk tanımlaması içerisine alabileceğimiz bu iki örnek durumda, kişilerin belirli alanlarındaki kayıplarının hayatlarının diğer kısmındaki, değer verilen işlevleri başarabilme kabiliyeti olan yapabilirlikleri etkilemekte olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yıpratıcı dezavantajlar yalnızca ekonomik ve sosyal etkilenme durumları yaratmamaktadır. Ekonomik eşitsizlikler, "diğer eşitsizlikleri pekiştirir ve etnik azınlıklar, kadınlar, yerli insanlar, gençler ve diğer dezavantajlı sosyal grupların daha düşük siyasi katılım düzeylerine yol açmaktadır."[785] Yeni yoksulluk özelinde düşündüğümüzde işlevlerdeki bu kayıplar politik alana katılma, kendini ifade etme, kamusal politikalara yön verme konusunda da kısıtlayıcı bir unsur olabilir.

Yeni yoksulluğun arka planındaki unsurlar ve bünyesindeki etmenler düşünüldüğünde yapabilirliklerin güvence altına alınması önemli bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Yapabilirlikler yaklaşımına 'güvence' kavramı revizyonu üzerine duran Wolff ve De-Shalit çalışmaları ile bu duruma ilişkin örnekler sunmaktadırlar. Yeni göçmen grupları üzerinde yapmış oldukları, Britanya'yı ve İsrail'i kapsayan araştırmalarında geleceğe yönelik güvencenin sağlandığı durumda insanların yapabilirlikleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır.[786] Nussbaum'a göre "güvence perspektifi her yapabilirlik

[785] Gillian MacNaughton, "Is Economic Inequality a Violation of Human Rights?" Reesearch Handbook on Human Rights and Poverty, Ed. Martha F. Davis, Morten Kjaerum, Amanda Lyons, 2021, s.40.
[786] Wolff ve De-Shalit, a.g.e, s. 14.

kaleminin piyasa ve iktidar oyunlarından ne kadar korunmuş olduğuna göre anlam kazanmaktadır."[787]

Sonuç olarak, yapabilirlik güvencesi konusunda, insan onuruna yakışır bir yaşam için, toplumun, merkezi yapabilirlikleri asgari bir düzeyde sağlaması gerektiğini söylememiz gerekmektedir. O halde yapabilirlik güvencesinin sağlanması hedefinde politik yapı nasıl olması gerekmektedir? Bu konuda Nussbaum'un da belirttiği gibi Sen'in önerileri daha çok kamu politikaları ile ilgili olmaktadır. Nussbaum için ise politik yapı sorusunun daha merkezi olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, esasında "merkezi yapabilirliklere ve eşik düzeylerine odaklanırken aslında politik ilkelerden ve bunların adil politik kurumlara" dönüşmesini ele almaktadır.[788] Merkez yapabilirliklere güvence sağlanmasında kimin görev alacağı konusunda ise herkese kolektif bir sorumluluk düştüğünü ifade etmektedir. Fakat yine de Nussbaum'un devlete daha fazla görev düştüğüne yönelik bir anlayışının olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, "listede sayılmış her hakkın yasalarla ve bu hedefi gözeten kamu politikalarıyla korunması güvence altında alınmasını" devletlerin sorumluluğu olarak tanımlamaktadır.[789] Buradan hareketle merkezi yapabilirliklerin güvence altında olmadığı bir devlette asgari seviyede dahi adaletin olmadığını belirtmektedir. Yapabilirlik güvencesinin, adalet ile birlikte ele alınan bir kapsama sahip olduğunu sonuç olarak çıkarmamız mümkündür. Merkezi yapabilirliklerin güvence altına alınmadığında hem soruna konu olan işlev hem de sonrasında diğer yapabilirlikleri etkileyecek bir durum ortaya çıkabilir.

> "Adell Sherbert, South Carolina'da bir tekstil fabrikası işçidir. 1950'lerde işveren haftada 5 değil 6 gün çalışmasına ve hemen hemen bütün çalışanlar Hıristiyan olduğu için, 6. günün Cumartesi olmasına karar vermiştir. Ne var ki bayan Sherbert Yedinci Gün Adventist inancına sahip bir çalışandır ve Cumartesi onun kutsal günüdür. Cumartesi günü çalışmayı reddettiği için işten kovulur. Bütün işyerlerinde aynı uygulama geçerli olduğundan dolayı da başka bir iş bulamaz…Bunun üzerine işsizlik maaşı almak için yetkililere başvurur ancak "uygun işi" reddettiği için talebi kabul edilmez. O da işsizlikle ilgili düzenlemelerin dinin gereklerini özgürce yerine getirmesini engellediği gerekçesiyle mahkemeye gider. 1963'te ABD Yüksek Mahkemesi, Sherbert'e işsizlik maaşı verilmemesini anayasayla güvence altına alınmış olan dini görevlerini özgürce yerine getirme hakkının ihlal edilmesi olarak görür."[790]

Adell Sherbert ve diğer hukuki davalardan hareketle Nussbaum, anayasada güvence altına alınmış merkezi yapabilirliklerin ayrıntılı olarak tanımlanmasında hukuki

[787] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 60.
[788] a.g.e, s. 184.
[789] a.g.e, s.186.
[790] a.g.e, s.190.

uygulamalara önem atfetmektedir. Bu kapsamda her bir yapabilirliğin diğer haklar karşısında *bağımsız* biçimde ele alındığını ifade etmektedir. Nussbaum açısından hukuki uygulamaların diğer özellikleri ise belirli davalar ve uygulamalar sonucunda *birikim,* her davanın kendine has durumu açısından *bağlamsallık* taşımalarıdır. Son olarak ise "anayasal bir hakkın verilmiş iyi hukuki kararlar sayesinde hayata geçirilmesinin dördüncü özelliği, *azınlık haklarına ve eşit muameleye* odaklanmaktır. Çoğunluğun belirlediği toplumsal ve kültürel baskınlık sonucunda dezavantajlı konumla olan azınlıklar haklarının hukuki olarak korunması önem taşımaktadır. Sherbert davasında görüldüğü üzere ibadet etme, çalışma ve işsizlik maaşı alma durumları arasında gerilim çıkabilmekte, kişinin yapabilirlik durumlarını etkileyen boyuta neden olabilmektedir. Bu bakımdan hukuki boyutun dikkate alındığı, yapabilirlikleri güvence altına alındığı kamusal politikaların uygulamaya konması, Yapabilirlikler yaklaşımı açısından önemli olmaktadır.

3.8.3 Kapasite Farklılığını ve Farklılıkları İçeren Adalet

Sosyal dışlanma olgusunun yeni yoksulluk bünyesinde belirgin bir tanımlama olarak ele alındığından bahsetmiştik. Silver'a göre sosyal dışlanma kavramı, aile istikrarsızlığı, tek üyeli haneler, sosyal izolasyon ve sendikalara, emek piyasasına ve işçi sınıfı birlikteliğine ve sosyal ağlara dayalı sınıf dayanışmasının zayıflaması durumlarını ifade etmektedir. Sen'in temel yetenekler olarak ele aldığı (iyi beslenme, barınma hastalıklardan kaçınmak vb.) unsurlar yanında toplum yaşamında yer alma, toplum içinde utanmadan ortaya çıkabilme gibi daha karmaşık toplumsal kazanımları bu listeye dahil ettiğini belirtmemiz gerekmektedir.[791]

Yeni yoksulluğun bir özelliği olarak dışlanma olgusunun yalnızca sosyal anlamda değil siyasal ve ekonomik çerçeveyi içeren yapısına dikkat çekmemiz gerekmektedir. Özellikle kentsel alanda eskiden olduğu gibi formel veya enformel ekonomik süreçlere dahil olmanın zor olmasının etkisi düşünüldüğünde yoksulluğun kronikleşmesi içten bile değildir. Sen'in Kader Mia örneğini göz önünde bulundurursak iktisadi özgürlüklerdeki kısıtlılıkların sosyal ve siyasal ve hatta bireyin kendisine ne tür olumsuz etkileri

[791] Sen, A. (1995), 'The political economy of targeting', in D. van de Walle and K. Nead (eds.), Public Spending and the Poor, Washington, DC: World Bank, 1995, s.15.

olabileceğini düşünmemiz gerekmektedir. Belki de yeni yoksulluğun varlık gösterdiği çoğu ülkede Kader Mia'nınkine benzer bir biçimde birçok 'temsili veya gerçek ölüm' durumlarının söz konusu olabileceğini ifade edebiliriz.

Yeni yoksulluk bağlamında ele aldığımız sosyal dışlanma, Karataş'ın ifade ettiği biçimde ekonomik ve psiko-sosyal nedenlerle toplumsal alandan izole olma biçiminde anlaşılmalıdır. Bu bakımdan Yapabilirlik yaklaşımı gelir temelinden ayrışan yoksulluk değerlendirmesinin sosyal dışlanmayı barındıran yapabilirlikler kayıplarını değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. 'Başarısızlık ve işe yaramazlık' kâbusu içerisinde sosyal içerme ve değer görme istekleri temel bir listenin parçası olmaktadır.

Wolff ve De-Shalit'in İngiltere ve İsrail'de yürüttükleri ampirik araştırmalarının görüşme bölümünde, sağlık, barınma ücretli bir işe sahip olma, eğitimli olma yanında değer verilmeyi istemek ya da belirgin ama bağlantılı olarak yararlı bulunma duygu talebine ilişkin veriler sunulmaktadır.[792] Görüşme yapılan kişilere göre aidiyet ve bağlılık duygusu en verimli işlev olarak görülmektedir. Bu kişiler, işlevlerine yönelik riskler ve tehditler ile mücadele konusunda, yüksek bağlılık duygusu sayesinde daha donanımlı olduklarını dile getirmektedirler.[793] Wolff ve De-Shalit, kendini bir birlikteliğe bağlı olarak hisseden dezavantajlı kişilerin ihtiyaç ve saygı duyulduklarını, istendiklerini hissetmekten dolayı cesaret aldıklarını belirtmektedirler. Wolff ve De-Shalit, Kudüs'te işsizlik oranının yüksek ve ortalama gelirin düşük olduğu mahallelerde yaptıkları röportajda benzer bir sonuca ulaşmışlardır. "Cemaat ve aidiyet duygusunun olduğu bir mahalle ile insanların aynı hissetmediği başka bir mahalle arasında büyük bir fark var gibi görünmektedir. İlkinde insanlar yoksulluktan kurtulma şansları konusunda daha olumludur ve çevreleri üzerinde kontrol hissetmektedirler."[794] Bu kapsam da yeni yoksulluğun sosyal dışlanma boyutuna yönelik yapabilirlikleri geliştirici adımların atılmasının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Nussbaum'un önerdiği on merkezi yapabilirlik listesinin tüm unsurları birbiri ile bağlantılı olmakla birlikte yeni yoksulluk bağlamında bazı maddelerin öne çıktığını ifade edebiliriz. Yeterli eğitim ve donanıma sahip olmama nedeniyle formel ağlara katılamama

[792] Wolff ve De-Shalit, a.g.e, s. 49-50.
[793] a.g.e, s. 139.
[794] a.g.e, s. 139.

veya çalışma durumunda dahi yetersizlik, başarısızlık ve güvencesizlik girdabında sürüklenme ve sosyal dışlanma karşısında liste, önemli yapabilirlik kalemlerini barındırmaktadır. Temel eğitimin sağlanması, kişini keyif aldığı deneyimler yaşaması ve acı çekmekten kaçınabilmesini içeren (4) '*duyular, hayal gücü ve düşünce'* maddesi ilk olarak akla gelmektedir. Kendi duygusal gelişiminde korku ve kaygılarla bunları olumsuz etkilememesini barındıran (5) *'duygular'* başlılığı yine yeni yoksulluğun etkileri bağlamında yapabilirliklere dikkat çekmektedir. Ayrıca çok kapsamlı olmakla birlikte, iş hayatında insana yaraşan ve kararlar alabileceği biçimde çalışabilmesinin içeren (10) '*kişini çevresine yönelik denetimi'* başlığının değerlendirmeye alınması gerektiğini söyleyebiliriz.

Yeni yoksulluğun bünyesinde değerlendirdiğimiz, sosyal içermedeki kısıtlılıkların bir diğer ibresi, tüketim toplumunu özelindeki sorunları işaret etmektedir. Sen'in, açlığın yalnızca gıda eksikliğinden değil yine daha önce belirttiğimiz gibi insanın ihtiyacı olan şeyleri elde etmesindeki kapasitelerdeki eksikliğinden kaynaklandığı düşüncesi, tüketim toplumundaki yoksul bireye uyarlanabilir. Baudrillard'ın 'Bolluk Toplumu'nda -yeni ayrıcalıklara geçmeden önce- tüketimden mahrum kalmayı yaratacak etkenlerin olması, yapabilirlikleri etkileyebilecektir. Sen'in belirttiği "belirli toplumlardaki alışılmış tüketim kalıplarıyla bağlantılı göreceli yoksunluktaki farklılıklar" yapabilirlik kayıplarında etkili olabilir. Örneğin, kişi, işsiz kaldığında Sen'in bahsettiği olanakların büyük kısmından mahrum kalabilecektir. Ayrıca Baudrillard'ın yeni ayrımcılıklar olarak tüketim toplumu içerisinde ele aldığı olgulara da bu bağlamda dikkat çekmek gerekmektedir. Mekân ve zaman, temiz hava, yeşillik, su, sessizlik gibi eskiden bedava ve bol olarak bulunan mallar artık ayrıcalıklı olanların hizmetine sunulmuştur.[795] Bu nedenle tüketim toplumunun ötekisi olarak ele alınan yeni yoksullar açısından yalnızca üretimin ve tüketimin değişen işleyişi ile ilgili değil aynı zamanda yeni yoksunluk alanlarının ortaya çıktığını ifade edebiliriz.

Yapabilirlik yaklaşımı açısından çevre kalitesinin etkisini yadsınamaz önemdedir. "İnsan esenliği için doğal çevrenin kalitesi ile ekosistemin sağlıklı işlemesi yaşamsal önemdedir."[796] Buna ek olarak Sen, refahın değerlendirilmesinde *çevresel çeşitlilikler*

[795] Bkz. Baudrillard, a.g.e, s. 62.
[796] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 181.

başlığını bir kriter olarak ele almaktadır. Çevre koşullarında yaşanacak değişimler verili gelir düzeyinin refaha katkısını etkileyebilecektir. Yeni ayrımcılıkları hesaba kattığımızda ise, çevre kalitesinin sosyal ve mekânsal dışlanma boyutu yanında yapabilirlikler yönünden yeni yoksullar üzerinde etkilerinin olduğunu ifade edebiliriz.

Yeni yoksulluğu, yapabilirlik ve özgürlüğü artırmanın aksine gelir temelinde değerlendirmeye devam ettiğimiz bir durumda ihmal edeceğimiz bir diğer unsur hane halkı içindeki eşitsizlikler olacaktır. Nussbaum'a göre bu bakış açısının ana odağı toplam gelirdir; "beslenme, sağlık ve yoksullukla ilgili bütün konularda cinsiyete dayalı ayrım sorunu" ihmal kapsamı içerisindedir.[797] Yapabilirlikler yaklaşımında 'her bir insanın kendi kapasitelerini gerçekleştirmesi' söz konusu olduğu için yeni yoksul bireylerin hane içi eşitsizliklerini dikkate almak gerekecektir. Hâlihazırda dezavantajlı olan kesimlerin yeni yoksulluğun yarattığı yapabilirlik kayıplarından hızla etkileneceğini ifade edebiliriz. Kadınlar, yaşlılar, çocuklar, azınlıklar bu gruplar arasında sayılabilir. Dezavantajlı kesimleri oluşturan bu grupların yaşam koşulları, neo-liberal ekonomik politikaların uygulanmaya konulmasıyla, yoksulluğun "kadınlaşmasından, çocuklaşmasından, etnikleşmesinden" söz etmeyi mümkün kılacak ölçüde bozulmuştur.[798] Ayrıca temel yapabilirliklerin değerlendirilmesinde Sen'in belirttiği biçimde, insanlar arasındaki heterojen durumların dikkate alınması gerekmektedir.

D. Arthur'un işi bağlamında karşılaşmış olduğu zorlukları ele alalım. Hane halkını temelinde bir yoksulluk çizgisi veya kişi başına düşen milli gelir odağından bir bakışla Arthur'un yaşamış olduğu birçok sorun ihmal edilmiş olabilecektir. Oysa Arthur'un iş güvencesinden, sağlığına, başarısızlık psikolojisine ve aile içerisindeki ilişkilerine kadar uzanan bir dizi işlev durumunun etkilenmesini göz önüne almamız gerekmektedir. Sopp çiftine baktığımızda, merkezi yapabilirlik listesinde sıralanan neredeyse tüm kıstaslarda sorun yaşadığını ifade edebiliriz. İlk bakışta tespit edebildiğimiz; (1) yaşam, (2) beden sağlığı, (3) bedensel bütünlük, (5) duygular, (9) oyun ve (10) kişinin çevresine yönelik denetim başlıklarında ciddi kayıpların olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum'un belirttiği; insanın ereğe sahip bir varlık olarak, kendini gerçekleştirmesi, birleşik ve içsel yapabilirliklerini geliştirmesi yeni yoksulluğun bünyesindeki etmenlere yanıt

[797] a.g.e, s. 162.
[798] Diana Pearce,, "The Feminisation of Poverty: Women, Work and Welfare", *Urban and Social Change,* Sayı: 11,. (1978), 28-36, Akt. İpek, a.g.m, s.85.

verebileceğini ifade edebiliriz. Başka bir deyişle, sosyal politikalar, insanların değer verdikleri (gerekçeleri olan) iş ve varlıklara ulaşmak için sahip oldukları özgürlüğün (olumsuz ve pozitif) boyutuna göre değerlendirilmelidir.[799]

Yapabilirlik farklılıklarının ve insanlar arasındaki diğer farklılıkların bir adalet meselesi bağlamında ele alınması, işlevlerin bu yönde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Tüketim toplumunun ötekisi olma, neoliberal çalışma süreçlerinin dışında kalma, kronik bir yoksulluk döngüsüne ek olarak, etnik, dini vb. nedenlerle sosyal dışlana süreçlerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda, merkezi yapabilirlikler listesine dayalı bir kapasite eşiğinin sağlanması için, farklılıkları dikkate alan bir yaklaşımın önemli olduğunu belirtebiliriz. Merkezi yapabilirlikler listesi içerisinde yine tüm başlıkların birbiri ile ilintili olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Örneğin Sopp çiftinin güvencesizliği, yaralanma ve bir süre tedaviye ve barınmaya ulaşamama durumları yaşam, beden bütünlüğü gibi merkezi yapabilirlikleri ortadan kaldırabilecektir. Fakat burada üzerinde durmak istediğimiz, merkezi yapabilirliklerin farklılıkları dikkate alan bir adalet anlayışına kapı aralayabilecek, değerlendirmeye katabilecek yönüdür. Bu anlamda yine çok geniş kapsamda olmakla birlikte, ifade ve dini ibadetlerini yerine getirme özgürlüğünü içeren, (4) '*duyular, hayal gücü ve düşünce'* ve (6) *'pratik akıl'* yapabilirliklerini öne çıktığını belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca farklılıkların ve farklılıklara ilişkin yapabilirliklerin güvence altına alınması en temel noktayı oluşturmaktadır. Bu anlamda (7) *bağlanma*, başlığı; saygı duyulma, hor görülmeme, eşit ve onurlu bir insan olarak her türlü ayrımcılık türlerinin engellenmesi meselelerini öne çıkarmaktadır.[800]

Adaletin farklılıkları gözetmesi düşünüldüğünde cinsiyet eşitsizliklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Nussbaum ve Sen, dünyanın neredeyse tamamında kadınların içerisinde

[799] Wolff, ve De-Shalit, a.g.e, s. 37.

[800] Detaylı olarak bağlanma yapabilirlik başlığı; "(A) İnsanın başkalarıyla birlikte yaşayabilmesi, başka insanlara olan ilgisini belirtmesi ve göstermesi, çeşitli toplumsal ilişki biçimlerinde yer alabilmesi; başkasının içinde bulunduğu durumu anlayabilmesi. (Bu yapabilirlik kaleminin güvence altında olması, bu tür ilişkilenme biçimlerini kuran ve besleyen kurumları, ayrıca toplanma ve politik ifade özgürlüğünü güvence altına almak demektir.) (B) Kendine saygının ve hor görülmemenin toplumsal temelinin olması; insanlara değer açısından herkesle eşit ve onurlu kişiler olarak davranılması. Bu kapsamda ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, kast, din, ulusal köken ayrımcılığını engelleyici önlemlerin alınması." konularını kapsamaktadır. Bkz. Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 50-51.

bulundukları eşitsiz konumlar nedeniyle bu durumu açık bir adaletsizlik olarak tanımlamaktadır. Nussbaum'a göre Yapabilirlik yaklaşımı perspektifinden eşitsizlik sorununu ele almak, "aileyi özel alan olarak gören klasik liberal geleneğin eksikliklerini" ortaya çıkarmaktadır.[801] Yapabilirlik yaklaşımının, her bir bireyin tek tek işlev durumlarını ele aldığı için hane içerisindeki adaletsizliklere duyarlı olduğunu ifade edebiliriz. Ev içi şiddet, çocuğa karşı cinsel istismar, çocuk yaşta evlilik, evlilikte rızanın alınması gibi konularda Nussbaum, tarafından devletin sert önlemler alabilmesinden yanadır.[802] Bu durumun temel dayanağı ise merkezi yapabilirlik listesindeki ilkelerin zorunlu devlet güvencesi altında olması olarak ortaya konmaktadır. Bu nedenle yeni yoksulluğun değerlendirilmesinde Yapabilirlikler yaklaşımının hane içini ve farklılıkları dikkate alan tutumundan hareket etmemizin gerekli olduğunu ifade edebiliriz.

Yapabilirlik yaklaşımı açısından yeni yoksulluğu değerlendirmek ve kamusal politikaların belirlenmesi noktasında yaş ve engellilik durumlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tıpkı kadınların politik adaletin özneleri olarak ele alınmaya başlanmasına benzer biçimde engelli insanların hakları da benzer sorgulama ve dahil edilme sürecini kapsamalıdır.[803]

İnsanlar arasındaki dezavantajları dikkate alan bir adalet yaklaşımının önemli olduğunu özellikle Nussbaum'un perspektifi bağlamında vurgulamıştık. Kaynak temelli yaklaşımın birincil malların dağılımını öncelemesinin aksine toplumda pek çok farklı insanın farklı kapasiteleri ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Nussbaum'a göre klasik liberalizmin temel görüşü toplumsal iş birliği ve varlık sebebinin dar anlamıyla yalnızca ekonomik çıkar üzerinedir.[804] Toplum sözleşmesi yaklaşımının bu tarz bir temelden hareketle engelli insanları pazarlık sonucundaki kurumların 'adalet'ine bıraktığını ifade edebiliriz. Nitekim Rawls, adaleti, kurumların temel erdemi biçiminde tanımlamaktadır. Bu durumda, "adil toplum, tartışmaya açık, sağlam öncüllere dayanan bir kuram üzerinden değil, zayıf varsayımlardan yola çıkılarak kurulur.[805] Nussbaum'a göre bu süreçte özgecilik (başkaları için elinden geleni yapma/diğerkamlık) ve erdem değil alt seviyedeki ihtiyaçlar üzerinden bir kurgu söz konusudur. Oysa Yapabilirlik

[801] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 165.
[802] a.g.e, s. 166.
[803] Bkz. Nussbaum, a.g.e, s. 168. Ve Nussbaum, *Frontiers of Justice*, s. 14-18.
[804] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s 168.
[805] a.g.e, s 168.

yaklaşımına göre toplumsal iş birliğine yönelik planlarda, engelliler eşit bireyler olarak taraf olarak kabul edilmelidirler. İnsanlar, doğuştan birtakım zihinsel ve fiziksel engellere sahip olabileceği gibi sonradan da bunlarla karşılaşabilme durumuna sahiptir. Graham Sopp'un kolundaki işlev kaybını göz önüne aldığımızda engeli olmayan insanların içerisinde bulundukları olumsuz durumlar, kişilerin diğer işlevlerini ve sonuç olarak yapabilirliklerini etkileyecek boyuta ulaşabilmektedir. Bu bakımdan neoliberal politikaların devleti kamusal pek çok görevden geri çektiği düşünüldüğünde, toplumsal iş birliğindeki toplum sözleşmesi formülünün de buna benzer şekillendiğini ifade edebiliriz.

Graham'ın hayatının geri kalanını idame ettirecek yapabilirliklerden mahrum kalmasında mevcut ekonomik ilişkilerin önemli bir rolü olduğunu inkâr edemeyiz. Kaldı ki doğuştan engelli olma durumunda dahi Yapabilirlikler yaklaşımının tavrı oldukça nettir. Toplumsal iş birliğinin eşit onur sahibi, eşit yurttaş olarak bir parçası olarak kabul edilen engellilere yönelik kamusal düzenlemeler savunulmaktadır. Graham'ın evde iken kendi hatası sonucu yaralandığını, diğer işlevlerini etkileyecek olumsuz etkilerin olmadığını fakat yine de engelli olarak kaldığını düşünelim. Bu noktada kaynakların dağıtıma konu olduğu bir durum yeterli görülecek midir? Nussbaum'un *Frontiers of Justice*'te belirttiği biçimde engelli bireylerin farklı ihtiyaçlarını sağlamak açısından kamusal alanda düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca Nussbaum'a göre engelli bireylere bakım işinin kadınların sorumluluğunda, 'sevginin doğal bir sonucu' olarak kabul edilmesi cinsiyet eşitsizliği açısından büyük bir kaynak teşkil etmektedir.[806] Graham'ın eşi Lisa'nın iş durumu şüpheliydi ve sonunda Lisa, Graham'a bakmayı tercih etmişti. Varsayımdan çıktığımızda ise yine Graham'ın işlevlerini hızla olumsuz etkileyecek durumların ortadan kaldırılması, engelli kalması durumunda dahi yapabilirlikleri olumsuz etkilemeyecek kamu politikası adımları atılması öne çıkmaktadır.

Refah devletinin çözüldüğü neoliberal dönem içerisinde yaşlı insanların bakımları da aile üyelerinin üzerine devredilmektedir. Sopp çifti örneğindeki gibi bir tanıdıklarının bahçesinde çadırda yaşamak, temel sağlık ve barınma ihtiyaçlarının hayır kurumları tarafından karşılanması ile yüz yüze gelinebilmektedir. Bu bakımdan yaşlılarla ilgilenme ve onları dikkate alan politikalar hem yeni yoksulluk hem de yapabilirlik açısından dikkat

[806] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı,* s. 170.

çekici bir konu olmaktadır. Nussbaum'un engelli bakımı ile ilgili öne sürmüş olduğu kadınlara yönelik cinsiyet eşitsizliğini derinleştirici yönün yaşlılarla ilgili düşünebileceğimizi ifade edebiliriz. Kadınlara aile içerisinde biçilen bu rol sonucunda dışarıdaki hayatla olan bağlantılarının zayıflaması ve yapabilirliklerinin kısıtlanması söz konusu olabilir. Bu anlamda Sopp çifti ve D. Arthur örnek olaylarındaki gibi bir kişinin işlevinin kısıtlanması yalnız o kişinin değil aile üyelerinin işlevleri üzerinde negatif etkide bulunabilmektedir. Yeni yoksulluk bağlamında düşündüğümüzde kişilerin karşılaşmış oldukları bu çok boyutlu yapabilirlik kayıplarının dikkate alınması gerektiğini ifade edebiliriz. Çalışma hayatından sosyalleşmeye, barınmaya, eğitime, sağlığa, bireylerin duygu durumu veya aile içi huzuruna varan birçok alanda ardı ardına etkiler gerçekleşebilmektedir. Engellilik ve yaşlılığın hem bireyin kendi hem de diğer üyelerin yapabilirlikleri üzerindeki etkiyi sınırlamak adına düzenlemeler gerekmektedir. Yapabilirlikler yaklaşımı açısından sorunun çözümü için, kamusal kurumların sağlık izni ve evde bakım konularında aileye destek olması ve sağlık planlamalarını bu hizmetleri sağlamaya uygun yapma adımları öne çıkmaktadır.[807]

3.8.4 Dezavantajlı Konumlara ve Eşitsizliklere Karşı Eğitim

Eğitim, bireylerin yapabilirliklerinin güçlendirilmesinde ve bunların işlevlere dönüşmesinde anahtar konumlardan birisidir. Bireylerin; bilgilendirilmiş biçimde karar almalarını, sosyal, ekonomik ve siyasal hayata katılmalarını, hayata dair çeşitli yeni becerilerin kazanılmasında üretken yapabilirlik rolüne sahiptir. Eğitimin yeni yapabilirliklere kapı açan yönü, yoksulluk döngüsünün bozulması açısından da önem taşımaktadır. Ünlü pedagog ve düşünür Paulo Freire'ye göre, yoksullar/ezilenler, "kurbanları oldukları tüm ekonomik, sosyal ve politik tahakküm durumunun -ve ataerkilliğin- doğrudan ürünleridir."[808] Düşünüre göre geleneksel "bankacı eğitim sistemi" toplumsal eşitsizliği sürdürmek üzerine ilerlemektedir. Bu bakımdan yalnızca eğitimin olması yeterli değil, eğitimin niteliği de önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Freire'ye göre eğitim, bireylere pasif olarak bilgilerin aktarıldığı değil; bireylerin, sosyal ve politik koşullarının farkına varmasının, çevrelerindeki dünyayı

[807] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s 170.
[808] Paulo Freire, *Pedagogy of Oppressed*, çev. Myra Bergman Ramos, New York: The Continuum International Publishing Group Inc, 30th Anniversary Edition, 2005, s.30.

eleştirel bir şekilde analiz etmesi ve özgürleşme için bir imkân taşımaktadır. Ayrıca Freire, 1929 Buhranı sonrasında eğitim almayı çok istemesine rağmen ekonomik koşulları nedeniyle, açlık yüzünden okuduğunu anlayamadığı duruma değinerek, sosyal sınıf ile bilgi alma arasında dahi bir bağlantı olduğundan bahsetmektedir.[809] Bu kapsamda yalnızca eğitim hakkı, eğitime erişim, eğitimdeki erişimdeki fırsat eşitliği, eğitimin niteliği değil diğer yapabilirliklerin (örneğin açlık, sağlık vb.) durumların da bütünsel açıdan değerlendirildiği bir bakış açısına ihtiyacımız olduğu görünmektedir. Birçok yapabilirlik durumunun dikkate alındığı bir yaklaşımın zorunlu olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim bu bölümde eğitimin, dezavantajlı konumlara ve eşitsizliklere karşı Yapabilirlik yaklaşımının öne sürdüğü argümanlar içerisinden yanıtlar aramaya çalışacağız.

Nussbaum'un ve Sen'in teorik tartışmaları süresince sıklıkla üzerinde durdukları en önemli yapabilirliklerden birisinin eğitim olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum'a göre aile, okul, sivil toplum kuruluşlarındaki programlar dahil, eğitim, "insanların mevcut kabiliyetlerini çeşitli içsel yapabilirliklere dönüştüren başlıca unsurdur."[810] Bu bakımdan Nussbaum, eğitimi dezavantajlı konumlar ve eşitsizlik karşısında en üretken alan olarak tanımlamaktadır. Sen'e göre ise "kamusal etkinlik gerektirebilen eğitim ve sağlık hizmetleri alanlarındaki, toplumsal imkânlar bireysel iktisadi ve siyasal katılım fırsatlarım tamamlar ve aynı zamanda farklı yoksunluklarımızın üstesinden gelirken kendi inisiyatiflerimizin güçlenmesine yardımcı olmaktadır."[811] Bu anlamda eğitimin dönüştürücü ve ileriki aşamalarda birbirine bağlı etkilerle ortaya çıkarabileceği sonuçlar eylemde bulunmada önemli seçim özgürlükleri oluşturabilir. Schuller'in Birleşik Krallık'ta ortaya koyduğu çalışma, eğitimin, bireylerin psikolojik ve fiziksel durumu, aile yaşamı ve sosyal hayata katılma yeteneği ve gelecek duygusu üzerinde etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitimin, yaratmış olduğu en önemli işlev, "insanların kendileri, aileleri ve belki de toplulukları için bir dereceye kadar kontrol edebilecekleri veya etkileyebilecekleri bir gelecek duygusuna sahip olmalarını sağlamaktır."[812]

[809] Paulo Freire, a.g.e, s.30.
[810] Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, s. 170.
[811] Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s. 15.
[812] T. Schuller , J. Preston , C. Hammond , A. Brassett-Grundy, J. Bynner , The Benefits of Learning: The Impact of Education on Health, Family Life and Social Capital, London: Routledge Falmer, 2004, s. 190.

Yapabilirlik yaklaşımı açısından eğitim, Aristotelesçi insanının gelişim düşüncesi ile yakından ilişkili olarak görülebilir. Fakat, Elaine Unterhalter and Melanie Walker'ın *Amartya Sen's Capability Approach and Social Justice in Education* adlı eserinde vurguladığı şekliyle, hayata ilişkin diğer alanlarla eğitim arasında kurulan bağlantı önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetenek yaklaşımıyla ilgili yeni olan şey, "normatif bir fikri, eğitimle ilgili çok çeşitli politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki uygulamayla nasıl ilişkilendirileceği düşüncesiyle birleştirmesidir."[813] Özellikle işlevler (functionings) ve yapabilirlikler (capabilities) ayrımını düşündüğümüzde eğitimin konumunun daha net ortaya konulabileceğini söylemek mümkündür. İşlev, elde edilen sonuçlar ise okumak bir işlev olarak nitelendirilir. Çocuklarla konuşmak, okulla ilgili bir toplantıda bulunarak bir topluluğun sosyal yaşamına katılmak, hepsi birer işlevdir.[814] Yapabilirlik ise okumanın öğretilmiş olmasına, eylemi gerçekleştirecek araçlara sahip olmaya (gazete, dergi vb.), herhangi bir toplumsal sınıf nedeniyle okuldan uzak kalmamak, okul toplantılarına katılmaya izin verilen bir toplumda yaşamak gibi unsurlar biçiminde örneklendirilebilir. Nitekim E. Unterhalter'ın ve M. Walker'ın ifade ettiği gibi Sen'in ve Nussbaum'un çalışmalarında eğitim, diğer yapabilirliklerin gelişimini ve genişlemesini etkileyen temel bir yetenek olarak ele alınmaktadır.[815]

Genel anlamıyla Yapabilirlikler yaklaşımı açısından eğitim, insanların yapabilirliklerini artırmada ve onları insan onuruna yakışır, hoşnut oldukları hayatlar yaşamalarına olanak sağlamada önemli bir faktör olarak görülmektedir. Robeyns'e göre eğitim, insanların tatmin edici bir yaşam sürmelerini ve topluma tam olarak katılmalarını sağlayan bilişsel, sosyal ve duygusal beceriler de dahil olmak üzere bir dizi yetenek geliştirmeye odaklanması açısından gereklidir.[816] Temel bir eğitim sürecinden geçmiş ve çeşitli alanlarda bilgi edinmiş insanların iş bulma, siyasal ve toplumsal katılım gibi alanlarda yapabilirlikler kazandığını ifade edebiliriz. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'larda gerçekleştirilen Perry Preschool Projesi, dezavantajlı çocukları içeren bir grup, kontrol grubuyla karşılaştırılarak yüksek kalitede erken çocukluk eğitimi aldığı bir çalışma

[813] Elaine Unterhalter and Melanie Walker'ın *Amartya Sen's Capability Approach and Social Justice in Education, s.239.*
[814] S.4.
[815] Bkz. Sen, *Özgürlükle Kalkınma* ve Nussbaum, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*.
[816] Bkz. Robeyns, "The Capability Approach: a theoretical survey". *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117, (2005)

yürütülmüştür. Proje sonucunda, okul öncesi eğitim alan çocukların yetişkinlikte daha yüksek eğitim düzeyine, gelişmiş bilişsel yeteneklere, daha iyi sosyal becerilere ve daha yüksek gelirlere sahip olduklarını ortaya koymaktadır.[817] İlgili ebeveynlerin çocuklarının, kontrol katılımcılarının çocuklarına kıyasla K-12 eğitimi sırasında okuldan uzaklaştırılma olasılığı yüzde 17 daha düşük olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, genç yetişkinlik döneminde sağlıklı olma olasılıkları yüzde 11, istihdam edilme olasılıkları yüzde 26 daha fazla ve boşanma olasılıkları yüzde 8 puan daha düşük olarak tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle Projenin sonuçlar bölümünde: "Yüksek kaliteli erken çocukluk eğitiminin aileleri güçlendirebileceğini ve nesiller arası yoksulluk döngüsünü kırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir." vurgusu oldukça dikkat çekicidir.[818]

Sen'in bahsettiği gibi kamusal anlamda sağlanan eğitim fırsatları işlevler yönündeki eksikliklerin giderilmesinde veya yeni eksikliklerin ortaya çıkmaması adına 'güçlendirici' önem taşımaktadır. Örneğin, Vasanti'nin[819] yoksunluklarla, vücut bütünlüğüne, duygusal kapasitesine zarar verici şiddetle ve tehditle dolu hayatından uzaklaşması için bir araç olabilecektir. Nussbaum, Yapabilirlikler Yaratmak adlı eserinde, Hindistan'ın bazı bölgelerinde kadınların miras olarak ailelerinden belirli bir toprak edinmelerinin dahi ne denli etkin bir hareket alanı sağladığından bahsetmektedir. Eğitim de benzer biçimde mevcut yetenekleri içsel yapabilirliklere dönüştürmek ve bu bakımdan istenmeyen durumlardan kaçınmak adına önemli bir araç olarak görülmektedir. Kente göç etmiş enformel ağlara eskisi gibi katılamayan ve formel çalışma alanları için yeterli bilgi birikimine ulaşamayan yeni yoksullar için eğitim bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Yapabilirliklerin sağlanması ve dezavantajlı konumlara karşı içsel kapasitelerin gerçekleştirilmesinde öncü rol üstlenebilir. Eğitim; dezavantajlı, marjinalleştirilmiş ve dışlanmış kişilerin yapabilirliklerinin sağlanmasında ve işlevsel

[817] Center For Economics for Human Development, Perry Preschool Project, https://cehd.uchicago.edu/?page_id=958#:~:text=The%20original%20Perry%20Preschool%20Project,low%20income%20families%20based%20in, (Erişim Tariih: 21.05.2022)

[818] Center For Economics for Human Development, Perry Preschool Project, https://cehd.uchicago.edu/?page_id=958#:~:text=The%20original%20Perry%20Preschool%20Project,low%20income%20families%20based%20in, (Erişim Tariih: 21.05.2022)

[819] Vasanti, Ahmedabat/Hindistan'da yaşayan, "otuzlu yaşlarının başında ufak tefen bir kadın. Hem kumarbaz hem de alkolik kocası ailesinin parasını içkiye harcamış, para bitince de Gücerat hükümetinin kısırlığı teşvik amaçlı para yardımını almak için kısırlık ameliyatı geçirmiş bir adam." Nussbaum, Yapabilirlikler Yaratmak, s. 16. Çocuk sahibi olma hakkının dahi kendi kararı dışında bırakıldığı, ev içi şiddete maruz kalan Vasanti sonraki dönemde evi terk edip bir kredi ile kendi işlevlerini artırma yoluna gitmiştir. Nussbaum, Vasanti kapsamında ele aldığı hayat hikayesinde, yapabilirlik kayıplarını dikkate almanın önemini vurgulayıcı pek çok unsura dikkat çekmektedir.

sonuçlara ulaşmasında da önemli rol üstlenebilir. E. Unterhalter ve M. Walker'a göre eğitim, bu kesimlerin politik olarak örgütlenmesini kolaylaştırmada güçlendirici ve dağıtıcı bir role sahiptir.[820]

Eğitimin diğer yapabilirliklerin gelişmesindeki, genişlemesindeki konumu, sosyal fayda sağlayabilecek bireylerin ortaya çıkması ve demokratik katılıma yönelik üretebileceği olumlu etkiler bağlamında önemli olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, Yapabilirlik yaklaşımı içerisinde eğitimin konumunu üç temel başlık halinde özetlememiz mümkündür. Bunlar;

1. Temel Yapabilirlik Olarak Eğitim: Eğitimin, bireylerin özgürlüklerini ve yeteneklerini tam olarak kullanmalarını sağlayan temel bir yapabilirlik olarak kabul edilmesi.[821]
2. İnsani Gelişmenin Parçası Olarak Eğitim: Bireylerin, akademik anlamda okur yazar olması dışında, eğitimin bütünsel anlamda yapabilirliklerin gelişimini ve refahları açısından önemli olması olarak özetlenebilir. Özellikle Nussbaum; eğitimi, "insani yetilerin gelişip hayata geçirilmesi ekseninde; dezavantajlı konum ve eşitsizliklerle baş etmenin en üretken faaliyet alanı" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda eğitim; iş bulma, siyasi katılım, toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizlikler, ev içi pazarlık gücü ve diğer pek çok ulusal-evrensel ilişki kurma biçimine uzanan bir dizi "dönüştürme faktörünü" etkileyebilir.
3. Kültürel Çeşitliğin Tanınması Olarak Eğitim: ABD'de Plyler v. Doe davası olarak bilinen ve yasadışı göçmenlerin çocuklarını eğitim dışında bırakan yasa tartışması bu başlık için önemli bir örnek oluşturabilir. Nitekim, ABD Yüksek Mahkemesi, eğitimden mahrumiyetin; bireyin, toplumsal, ekonomik, entelektüel ve psikolojik esenliğini olumsuz etkileyeceğini kararında açıklayarak[822]; eğitimi, insanların eşitliği bağlamında ve temel bir yapabilirlik çerçevesinde ele almıştır. Nussbaum'a göre günümüzde uluslararası kar hırsı nedeniyle getirisi yüksek alanlara eğitim faaliyeetlerini kaydırmışlardır. Oysa, eleştirel düşünme,

[820] Elaine Unterhalter and Melanie Walker'ın *Amartya Sen's Capability Approach and Social Justice in Education, s.8*
[821] Bkz. Sen, *Özgürlükle Kalkınma*.
[822] US Supreme Court, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/457/202/, (Erişim Tarihi: 15.10.2021) 1982, s.457.

diğerkamlık, dünya tarihi, içinde bulunulan ekonomik sisteme varan bir eğitim; -konu bağlamında- kültürel çeşitliliğin öğrenilmesi anlamında değer taşımaktadır.

Yapabilirlikler alanı içinde adalet ve eşitlik, insanların değer verdikleri hayatı seçme konusunda sahip oldukları özgürlükle ilgili olduğundan, eğitim başlı başına ve içeriği ile birlikte daha da önem kazanmaktadır. Lorella Terzi'nin ideal düzeyde eğitimsel işlevler için temel yapabilirlikler listesi, yaklaşım içerisinde eğitimin konumunu hakkında ipuçları sağlayabilir. Terzi'ye göre; Okuryazarlık, Aritmetik, Sosyallik ve Katılım, Öğrenme Eğilimleri, Fiziksel Aktiviteler, Bilim ve Teknoloji, Pratik Sebep bu yapabilirlik listesindeki başlıkları oluşturmaktadır. [823]

Yeni yoksulluğun kronik yapısında sonraki nesilleri etkileyecek yapabilirlik kısıtları da eğitim ile ilişkili olarak ele alınabilir. Brian Barry, fetüs aşamasında dahi farklı uyaranlara maruz kalmanın sonraki beceriler açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Barry, uzun süre çalışmak durumunda kalan ebeveynlerin çocukları daha baştan dezavantajlı olma eğilimi gösterdiğini ifade etmektedir.[824] Toplumsal sınıflar açısından eşitsizlik durumlarının şu anki işlevleri ve ilerideki yapabilirlikleri nasıl etkiletebileceğine örnek olarak verebileceğimiz çalışmalar bulunmaktadır.

ABD'de yapılan bir araştırmada, bir saat içerisinde çocukların duymuş olduğu sözcükler; beyaz yakalı ailelerde 2150, işçi sınıfı ailelerinde 1250 ve sosyal yardımlarla geçim sağlayan ailelerde ise 620 olarak tespit edilmiştir.[825] Dezavantajlı bir aile içerisinde büyüme, kamusal politikalar eğer yalnızca belirli bir yaş üzerindeki eğitime odaklı ise zihinsel ve sosyal gelişim için kısıtlayıcı olabilir. Yineleyecek olursak, fetüs dönemindeki çevresel koşullardan çocukluk dönemindeki etkenlere varan bir dizi unsurun yapabilirlikleri etkilediğini ifade edebiliriz. Yeni yoksulluk bünyesinde bu husus; eğitim

[823]İdeal düzeyde eğitimsel işlevler için temel yapabilirlikler listesinden bazı başlıkların açılımları şu şekildedir; Sosyallik ve Katılım: Başkalarıyla olumlu ilişkiler kurabilme ve utanmadan katılabilme. Öğrenme Eğilimleri: konsantrasyon, ilgi alanlarını takip edebilmek, görevleri yerine getirebilmek, sorgulayabilmek. Bilim ve Teknoloji: Doğa olaylarını anlayabilmek, teknoloji konusunda bilgi sahibi olmak ve teknolojik araçları kullanabilmek. Pratik Akıl: araç ve amaçları ilişkilendirebilmek ve kişinin ve diğerlerinin eylemleri üzerinde eleştirel olarak düşünebilmek. Lorella Terzi, "On Education as a Basic Capability", *4th International Conference on the Capability Approach: Enhancing Human Security*, 5-7 September 2004, University of Pavia, Italy, s .16-17.

[824] Brian Barry, *Sosyal Adalet Neden Önemlidir*, çev. Ebru Kılıç, 1. Baskı, İstabul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 62.

[825] Betty Hart ve Todd R. Risley, M*eaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children*, Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., 1993, s.132-133.

ve beceri eksikliği nedeniyle kronik bir yoksulluğa saplanma, çalışma hayatında neoliberal ekiler ve sosyal dışlanma durumlarını yeniden üreten bir boyuta ulaşabilir.

Aile içerisindeki eğitimin nicelik dışında niteliksel etkilerinin de bulunduğunu söylememiz gerekmektedir. Barry'e göre "beyaz yakalı ailelerde ortalama bir çocuk 32 olumlayıcı, beş yasaklayıcı; işçi ailesinde 12 olumlayıcı, yedi yasaklayıcı; sosyal yardım alan ailelerde 5 olumlayıcı, 11 yasaklayıcı söz işitmektedir."[826] Bu bakımdan aile içerisindeki yapabilirlik sağlayıcı unsurlardaki eksikliklerin hane içerisindeki bireylere ve sonrasındaki hayatlarında etkisinin önemli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Yapabilirlik yaklaşımı açısından hane içindeki bu yapabilirlik durumlarının birey bazında ele alınması ve bu kapsamda kamusal politikaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Nitekim aile içine benzer biçimde kamusal eğitim ağlarına dahil olma ve sonrasındaki eğitim sürecinin yapabilirlikler perspektifinden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Eğitim ve eğitime erişim olanağının sağlanmasının tek başına yeterli olamayabileceğini söylememiz gerekmektedir. Aşındırıcı dezavantajların bu konuda da geçerli olacağını belirtebiliriz. 2015 yılında Children Society, okulda ücretsiz yemek yiyen çocukları olan altmış aile ile düzenli olarak görüştükleri, çocukların durumlarından nasıl etkilendiğini görmek için yedi yıl boyunca iletişimde oldukları bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonuçları; belirsizliği içeren, yeni yoksulluğun boyutları hakkında bir fikir sunmaktadır. Araştırmacılar, sürekli evlerini taşımak zorunda kalan aileler, hiçbir zaman istikrarlı bir evleri varmış gibi hissetmeyen çocuklar, neredeyse göçebe bir yaşam tarzı yaşama nedeniyle eğitimden sağlığa kadar birçok alanı etkileyen, çocuklar için oldukça stres yaratan bir durumla karşılaşmışlardır.[827] Bu anlamıyla yeni yoksulluk etkenlerini değerlendirirken yıpratıcılık yaratan dezavantajların birlikte ele alınması ve politikaların bu doğrultuda belirlenmesi önem taşımaktadır. Güvencesizlik ve belirsizliğin hemen hemen her alana yayılan ve yapabilirlikleri önemli ölçüde zayıflatan yönü karşısında bütünlüklü bir çerçeve sunulması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Sen'in ve Nussbaum'un ifade ettiği biçimiyle eğitim diğer yapabilirliklerin gelişmesine olanak tanıyan temel bir yapabilirliktir. Yeni yoksulluk özelinde ise eğitim,

[826] Betty Hart ve Todd R. Risley, "Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children", s.132-133; Akt. Barry, a.g.e, s.62.
[827] Armstrong, a.g.e, s.63.

bireylerin daha iyi yaşam şartlarına ulaşabilecekleri iş imkanları, toplumsal katılım, diğer kesimlerle ilişkiye geçerek politika oluşturabilme ve birçok alanda önemli bir temel sağlayabilir.

SONUÇ

Giriş bölümünde ele aldığımız, aşağıdaki hipotezlerin sınanmasına noktasında çalışmamızdaki bulguları kısaca özetleyerek ilerlemeye çalışacağız.

1. Eğitime erişime sahip olan kişiler yeni yoksulluk riski altında daha az olacaktır.
2. Neoliberal dönemde iş gücü piyasasında artan esneklik, düşük, yarı-zamanlı ve güvencesiz işler yeni yoksulluğun yaygınlaşmasında etken olmaktadır.
3. Yapabilirlik yaklaşımı perspektifinde, sosyal politikaların hak temelli olması ve eşitliği gözeten güçlü sosyal güvence sistemleri, bireylerin yeni yoksulluk riskine karşı daha iyi korunmasına yardımcı olmaktadır.
4. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve hane içi gelir dağılımını dikkate alan Yapabilirlik yaklaşımı dezavantajlı aile bireylerinin yeni yoksullukla karşı karşıya kalmasını azaltıcı bir niteliğe sahiptir.
5. Toplumsal farklılıkları dikkate alan, yapabilirlik güvencelerine odaklanan bir adalet yaklaşımı, yeni yoksulluğun sosyal dışlanma etkeninin ortadan kaldırılmasına etkide bulunmaktadır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, yeni yoksulluk içeriğinde olduğu değerlendirilen neoliberal politikalar, sosyal dışlanma ve yapabilirlik yoksunluklarını ortaya koymaya ve Yapabilirlik Olarak Adalet yaklaşımının nasıl ve hangi yanıtları üretebileceğini irdelemeye çalıştık. Bu kapsamda ilk olarak çalışmamızın "Neoliberal dönemde yeni yoksulluğun bünyesinde ele alınabilecek unsurlar nelerdir?" sorunsalına yanıt aramaya çalıştık. Yeni yoksulluk; güvencesiz ve geçici istihdam, sosyal dışlanma, kısıtlı sosyal güvenlik ağları ile çok boyutlu bir yoksunluk durumunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Yeni yoksulluğu arka planı olarak: neoliberalizm, neoliberal psikopolitika, tüketim toplumu ve sosyal politikalardaki değişim etkenlerini ele almaya çalıştık. Yeni yoksulluğun bünyesinde değerlendirdiğimiz etkenleri ise tüketim toplumunun ötekisi olma durumu, yapabilirlik yitimi ve kronikleşen yoksulluk, sosyal dışlanma başlıkları içerisinde açıklamaya çalıştık.

Güvencesiz, yarı zamanlı, geçici istihdam ve sosyal güvenlik ağlarının zayıflaması durumlarının neoliberal politikaların serbest piyasa, rekabet ve verimlilik ilke ve politikaları ile bağlantılı olduğunu ifade edebiliriz. Neoliberal psikopolitik etkilerin ise

yeni yoksulların içerisinde bulundukları yapabilirlik kayıpları düşünüldüğünde, bireysel sorumluluk, kaygı ve belirsizlik çerçevesinde olumsuz duygulanmaya neden olabileceğini söyleyebiliriz. Çalışmanın neoliberal politikalar ile değişen yapısı ve anlamı ile birlikte ise kimlik sunan, yoksulların 'faydalı' görülebileceği yararcı bakış hızla parçalanmıştır. Yoksullar, tüketimin kutsandığı toplumun ötekisi olarak yeni dönemde damgalanmaktadırlar. Yeni yoksullar, eski dönemde kente göç eden ve kent tarafından emilebilen alanların başkalaşması veya doyuma ulaşması sonrası toplumsal bütünleşme sorunları ile karşılaşmaktadırlar. İş gücü piyasasına katılımın diğer alanlara etkisi sonucunda tüketim toplumunun 'işe yaramazları' damgasına ek olarak sosyal dışlanma yeni bir boyut kazanmış olmaktadır. Özellikle Latin Amerika'daki bütünleşme sorunları yaşayan yoksul kesimler için kullanılan 'kenardalık' kavramı yeni yoksulluğun önemli bir yanını oluşturabilmektedir. Bu durum, çalışmamızın ikinci hipotezini doğrular niteliktedir.

Yeni yoksulluğun, gelirin ötesine geçen tanımına yanıt üretebilecek adalet kuramı ve kuramın, ne tür karşılıklar bulunabileceğine yönelik bir diğer sorunsala değinerek ilerlemeye çalıştık. Yeni yoksulluğun bünyesine değerlendirdiğimiz neoliberal psikopolitik etkileri dikkate alan, kişilerin yapabilirlik yoksunluklarını kapsayabilecek adalet teorilerinden bazılarını açıklamaya çalıştık. Öncelikle Antik dönemlerdeki adalet kavramının içeriğinin nasıl anlaşıldığını ortaya koymaya çalıştık. Antik Mısır ve Yunan'daki birçok mitolojik anlatıda adaletin, düzen ile ilişkili olarak tanımlandığı görüşlerine yer verdik. Klasik Siyasal Düşünce'deki adalet kavramsallaştırmalarına baktığımızda ise çoğunlukla 'kişini olması gerektiği yerde bulunması'nın yani kozmolojik uyuma uygun bir biçimde rolünü gerçekleştirmesinin önemli olduğu fikirlerini ele almaya çalıştık. Özellikle Aristotales'in adaleti yalnızca Polis içerisinde erişilebilecek bir erek olarak ele alması, günümüzde de kullandığımız dağıtıcı adalet kavramının mal ve kaynakları içermediğine yönelik düşünlerine değindik. Hristiyan siyasal düşünce özelinde ise daha çok yoksulluğun doğal ve Tanrısal konumu ve yoksulların bir kurtuluş imgesi olarak ele alınması düşüncesini açıklamaya çalıştık. Adil olanın da hayırseverlik anlayışı ile iç içe bir biçimde ele alındığına yönelik birçok düşünürün fikirlerini ortaya koymaya çalıştık.

Modern siyasal düşüncenin ilksel adımlarının ortaya çıkması, ulus-devletlerin Kilise'nin elinden birçok yardım faaliyetini ele almasıyla ilerleyen sosyal tarihsel bir süreci açıklamaya çalıştık. Faydacı düşünce içerisinde J. Bentham, Francis Hutcheson, D. Miller, H. Sidgwick'in düşünceleri çerçevesinde bir anlatı oluşturmaya çalıştık. Bu dönemde özellikle Faydacı düşünceyi ve faydacı adalet anlayışının yoksullara yönelik politikalardaki etkilere değindik. Faydacılığın teleolojik bakış açısı içerisinde ve seküler temellere oturtulan yoksulluk karşısında 'yoksulların çalıştırılması', genelin mutluluğu için yoksullukla mücadele uygulamalarının ortaya çıktığını ortaya koyduk. İngiltere'de 'Düşkünler Evi', Osmanlı Devleti'nde 'Darülaceze' kurumlarının, yoksulların çalıştırılması, kamusal alandan dışlama uygulamalarına ilişkin örnekleri ele aldık. Bu bakışla, yoksulluk karşısında kamusal politika uygulamalarının metafiziğe yaslanmayan dayanaklarının ortaya konmasının, modern dağıtıcı adalet kıstasları için önemli bir nokta oluşturduğu sonucuna vardır. Fakat Faydacı düşüncenin bireysel farklılıkları, birey haklarının genel mutluluk ereği içerisinde eritmeye yönelik bakış açısı nedeniyle modern dağıtıcı adalet anlayışından keskin bir farklılık taşıdığı düşüncesini ortaya koymaya çalıştık.

Modern dağıtıcı adaletin bireyi dikkate alan, deontolojik ve seküler dayanaklarının arayışı içerisinde I. Kant'ın ahlak anlayışının önemli katkılar sunabileceği sonucuna Samuel Fleischacker'ın düşünceleri doğrultusunda ulaştık. Samuel Fleischacker'a göre adaletin yoksulluk sorunu ile ilgilenmesi için ise, 18. yüzyılı, Adam Smith ve Kant gibi filozofların çalışmalarını beklememiz gerekmektedir. Modern dağıtıcı adaletin "her bir birey saygı gösterilmeye layık bir şeye sahiptir ve bu şeyi elde etme uğraşı içerisinde kendisine belirli hakların ve korunmanın verilmesi ölçütünün Kant'ın insanların eşit değeri ve özerk varlıklar olması savları ile bir arada düşünebiliriz. Buna ek olarak, "her bir bireyin buna layık olduğu olgusu, rasyonel olarak tamamen seküler ifadelerle açıklanması ölçütünü; Kant'ın ahlaki eylemi, öznenin akıl yoluyla ulaşabileceği yasayla değerlendirebileceği iddiası ile birlikte ele alabiliriz. Bu sayede, yoksullara yönelik, hayırseverlik (acıma, yardım etme, kurtuluş vb.) davranışlarından ve genel faydayı artırma yönündeki teleolojik belirlenimlerden farklı bir temellendirme durumu oluşabilecektir.

Deontolojik adalet bakışı içerisinde ise J. Rawls'ın ve R. Dworkin'in mal ve kaynak dağıtımını ayrıntılı ve kapsamlı bir biçimde ele aldıkları eşitlikçi liberalizm olarak adlandırılan düşüncelerini açıklamaya çalıştık. S. Fleischacker, Rawls'ın, dağıtıcı adaletin modern ve daha önce hiç olmadığı bir biçimde kesin bir tanımını yaptığını ileri sürmektedir. Özellikle "herkesten kabiliyetine göre, herkese katkısı kadar" ve "herkese ihtiyacına göre" dağıtıcı adalete yönelik sloganların belirsizliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca ihtiyaçların belirsizliği ve herkese 'neyin' dağıtılacağının belirli olmadığını dile getirmektedir. Fleischacker ise Rawls'ın iki adalet ilkesi ile dağıtıcı adaletin modern tasvirini -olabildiğince- ortaya koyduğunu düşünmektedir. Bunları: "(1) hangi malların dağıtılması gerektiği, (2) bu malların hangi ihtiyaçları tatmin ettiği, (2) neden ihtiyaçlara katkıdan daha fazla ayrıcalık tanındığı ve (4) dağıtımın özgürlüğe karşı nasıl dengelenmesi gerektiği" biçiminde özlemektedir.[828] Fakat Rawls'ın ve Dworkin'in yaklaşımları yeni yoksulluğun mal ve kaynaklar dışındaki etkenleri karşısında yetersiz kalabilecektir. En dezavantajlı olanın kim veya kimler olduğu, orijinal pozisyonda sözleşmeye katılacak taraflar arasındaki diğer eşitsiz durumlar gibi hususların önemli eleştiri noktaları olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Yeni yoksulluk; belirsizlik-güvencesizlik, tüketim toplumunda sosyal dışlanma, farklı birçok dezavantaj grubundan oluşma (tek ebeveynli aileler, etnik-dini-cinsel yönelim vb. ötekiler), formel ve enformel çalışma hayatına katılamama durumları içermektedir. Bunun karşısında yeni yoksulluğu ele almada çok boyutlu, farklılıkları ve yapabilirlik kayıplarına odaklanan bir yaklaşımın yararlı olabileceğini ortaya koymaya çalıştık.

Ulaştığımız veriler ışığında, Yapabilirlik Olarak Adalet (*The Capability Approach*) yaklaşımının yeni yoksulluğun bünyesindeki unsurlara yanıtlar üretebileceğini ifade edebiliriz. Amartya Sen ve Martha Nussbaum tarafından geliştirilen Yapabilirlik yaklaşımı, insanların farklı yaşam yollarını seçme ve izleme özgürlüğüne sahip olmalarının ve yalnızca gelirleri veya kaynakları değil, aynı zamanda insan haklarına uygun bir şekilde yaşayabilecekleri kabiliyetlerinin veya özgürlüklerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, yoksulluk sadece düşük gelir veya maddi kaynakların eksikliği değil, aynı zamanda insanların onurlu bir yaşam sürdürmelerini sağlayacak şekilde farklı yolları seçme ve izleme özgürlüklerinin olmamasıdır. Benzer

[828] Fleischacker, a.g.e, s.216.

şekilde, yeni yoksulluk kavramı, yoksulluğun sadece düşük gelir veya maddi yoksunlukla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumda tam olarak yer alamama ve tatmin edici bir yaşam için gerekli olan fırsatlara ve kaynaklara erişimdeki zorlukları da içerdiğini kabul etmektedir. Yeni yoksulluk, insanların kabiliyetlerine veya özgürlüklerine ve sadece maddi kaynaklarına odaklanmayıp daha kapsamlı bir yaklaşımı zorunlu kılar niteliktedir. Bu nedenle, Yapabilirlik yaklaşımı ve yeni yoksulluk yaklaşımı, yoksulluk ve refahın anahtar göstergeleri olarak insan kabiliyetlerine ve özgürlüklerine odaklanarak benzer bir bakış açısına sahiptir. Yapabilirliklerin ve özgürlüklerin önemini vurgulayarak, her iki yaklaşım da yalnızca gelir veya maddi kaynaklara odaklanan geleneksel yoksulluk ölçütlerini sorgulamakta ve yoksulluk ve sosyal dışlanmaya katkıda bulunan daha geniş sosyal, ekonomik ve siyasi faktörleri ele almaya vurgu yapmaktadır.

Yapabilirlik Olarak Adalet'in yeni yoksulluk konusunda; neoliberal negatif özgürlük yerine pozitif özgürlük, farklılıkları dikkate alan adalet, dezavantajlı konumlara karşı eğitim ve belirsizlik-güvencesizlik zoru karşısında yapabilirlik güvencesi konuları ile önemli yanıtlar üretebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yeni yoksulluğun bünyesinde incelediğimiz; (a)*yapabilirliklerin yitimi ve kronikleşen yoksulluk*, (b)*neoliberal psikopolitika* ve (c)*sosyal dışlanma* unsurlarına odaklı bir analiz çerçevesi oluşturamaya çalıştık. Yapabilirlik yaklaşımında öne sürülen argümanlarla yeni yoksulluk bünyesine ele aldığımız üç temel etken için yanıtların neler olabileceğini irdeledik. Bu kapsamda Nussbaum'un öne çıkardığı insan onuru ve insan onuruna yakışır bir yaşam sürme temelinde bir analiz yapmaya çalıştık. Eşit insan onuru ve eşit yurttaşlık yaklaşımı içerisinde kamusal politikalar oluşturulurken Nussbaum'un on merkezi yapabilirliğin asgari bir eşik düzeyinde sağlanması düşüncesinden hareket ederek çözüm önerilerini sunmaktayız.

İlk olarak yapabilirliklerin yitimi ve kronikleşen yoksulluk durumu açısından, bireylerin kaygı, korku ve güvencesizlik içerisinde verimlilik baskısı içerisinde kendi kendisinin sömürenine dönüştüğü neoliberal iklimde özgürlüklerin pozitif özgürlük anlamında geliştirilmesi önem taşımaktadır. Belirsizliğin önemli bir yapılandırmayı ortadan kaldırarak yapılandırdığı durum içerisinde yapabilirlik güvencesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim, Wolff ve De-Shait'in 1995 Chicago sıcak hava dalgası örneğindeki gibi, suç oranının düşük olduğu yerlerde ölüm oranı az iken suçun yaygın

olduğu yerlerde ölüm oranının yüksek olduğunu ortaya koymaları bu güvencenin önemi ortaya koyar niteliktedir. Belirli bir alandaki yapabilirlik kaybının (Chicago sıcak hava dalgası veya Şilili güvencesiz işçilerdeki gibi) hayatın diğer alanları etkiler nitelikte yetenek kayıplarına neden olabileceği açıktır. Yıpratıcı dezavantaj adı verilen bu durumun yeni yoksulların çok boyutlu etkiler altındaki durumunda ne tür boyutlara ulaşabileceğini düşünmek oldukça zorlayıcı olmaktadır. Bu nedenle, gerek eğitim, sağlık, sağlıklı çevre, barınma, yeterli ücret gibi yaşam standardı faktörleri gerekse güvencesizlik, kaygı ve korku gibi neoliberal psikopolitik zorlamaların bireylerin dönüştürme faktörlerine olan etkilerini dikkate almak gerekmektedir. Özellikle stres ve belirsizlik etkenleri bağlamında zihinsel sorunların dönüştürme faktörlerine olumsuz etkisinin yapabilirlik setlerine, onların da seçimlere ve sonuç olarak bireylerin işlevlerindeki değişimlere etkilerini dikkate almak önem arz etmektedir. Ayrıca yapabilirlik kayıplarına neden olan, yıpratıcı dezavantaj olarak tanımlanan eğitime erişim eksikliğinin neoliberal dönemde yeni işlere erişim konusunda önemli sorunlara neden olabileceğini ortaya koymaya çalıştık. Bu kapsamda çalışmamızın ilk hipotezi olan eğitim ve yeni yoksulluk ilişkisinde Yapabilirlik Olarak Adaleti dikkate alan bir analiz düzeyinin önemli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

O halde yapabilirlik güvencesinin sağlanması hedefinde politik yapı nasıl olması gerekmektedir? Bu konuda Nussbaum'un da belirttiği gibi Sen'in önerileri daha çok kamu politikaları ile ilgili olmaktadır. Nussbaum için ise politik yapı sorusunun daha merkezi olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, esasında "merkezi yapabilirliklere ve eşik düzeylerine odaklanırken aslında politik ilkelerden ve bunların adil politik kurumlara" dönüşmesi gerekliliğini öne sürmektedir. Merkez yapabilirliklere güvence sağlanmasında kimin görev alacağı konusunda ise herkese kolektif bir sorumluluk düştüğünü ifade etmektedir. Fakat yine de Nussbaum'un devlete daha fazla görev düştüğüne yönelik bir anlayışının olduğunu ifade edebiliriz. Nussbaum, "listede sayılmış her hakkın yasalarla ve bu hedefi gözeten kamu politikalarıyla korunması güvence altında alınmasını" devletlerin sorumluluğu olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle merkezi yapabilirliklerin güvence altında olmadığı bir devlette asgari seviyede dahi adaletin olmadığını belirtmektedir. Bu bilgilerin ışığı, çalışmamızın 3. ve 4. Hipotezlerinin doğrulanmasını beraberinde getirmektedir.

Son olarak, yeni yoksulluğu bir adalet meselesi olarak ele almakta *pareto optimum* olarak adlandırılabilecek durumun: Kapasite farklılığını ve farklılıkları dikkate alan bir yaklaşımın gerekliliği olarak ifade edebiliriz. Adalet kuramının -yeni yoksulluk özelinde belirlenirken- genelin mutluluğunu artırma veya sosyal sözleşmedeki sorunları giderme biçiminde oluşturulması yeterli olamayabilecektir. Yeni yoksulluğun çok boyutlu ve karmaşık yapısı bir yana toplumun ve toplumdaki her bir bireyin ihtiyaçları, seçimleri kısacası 'değer verdiği hayata' yönelik adımları birbirinden farklı olabileceğinden, yeknesak bir dayatma olumlu sonuçlar veremeyebilecektir. Ayrıca neoliberalizmin prosedürel/usuli adalet kavrayışı yerine yeni yoksulluğun daha kapsamlı bir adalet kavrayışı ile karşılanması gerekmektedir. Bu bakımdan bireylerin eylemliliğini (*agency*) pekiştirici, dönüştürme faktörleri (*conversion factors*) üzerindeki ekonomik, politik ve toplumsal baskıları minimize eden ve bu sayede bireysel seçimlerin daha sağlıklı olabilmesi sonucunda yapabilirlikleri artırıcı kamusal politikaların izlenmesi daha fazla etkili olabilecektir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yay., 8. Baskı, 2018.

AKTAN Coşkun Can, VURAL İstiklal Yaşar, *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri,* Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002.

AKTAŞ Sururi, "Komüniteryan Etik", Erzincan, *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1-4, (2002).

ANDERSON Elizabeth, "Justifiying the Capability Approach to Justice", Ed. Harry Brighouse, Ingrid Robeyns, Cambrige: Cambridge University Press, 2010.

ANDERSON G. Esping, "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", *Sosyal Politika Yazıları,* A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), B. Yakut-Çakar ve U. B. Balaban (çev.), İletişim Yayınları, 2006.

AQUİNAS Thomas, *Summa Theologica*, Question 65, Article 2, s.1156.

ARİSTOPHANES, *Ploutos (Servet)*, çev. Erman Gören, Eser Yavuz, İş Bankası Kültür Yayınları, s.?

ARİSTOTELES, *History of Animals*, 487b32-488a 14, 588al5-589al0.

ARİSTOTELES, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan,1033n12-20.

ARİSTOTELES, *Politika*, çev. Mete Tuncay, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, 2000, I.

ARİSTOTELES, *The Nıcomachean Ethics*, çeviren D. Ross,Oxford: Oxford University Press, gözden geçirilmiş bs..1980.

ARMSTRONG Stephen, *The New Poverty*, London: Verso, 2017.

ARNHART Larry, *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, 6. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2017.

ASLAN Murat, "Helenistik Döneme Damgasını Vuran Yaratıcı Felsefe: Epikürosçuluk ve Stoacılık", *Arkeoloji ve Sanat*, 23 sayı 100, (2001).

ATKINSON Anthony B., "The Strange Disappearance of Welfare Economics", *Kyklos*, Volume:54, Issue2-3 May-August, ss. 193-206, 2001.

BARRY Brian, *Sosyal Adalet Neden Önemlidir*, çev. Ebru Kılıç, 1. Baskı, İstabul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

BAUDRİLLARD Jean, *Tüketim Toplumu*, çev. Ferda Kesgin ve Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., 9. Baskı, 2020.

BAUMAN Zygmunt, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005.

BAUMAN Zygmunt, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi,1. Baskı, 1999.

BAUMAN Zygmunt, *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz, 9. Baskı, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2020.

BAUMAN Zygmunt, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, İstanbul: Say Yayınları, 2022.

BAUMAN Zygmunt, *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

BAUMAN, Z., *Liquid Limes: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press., 2007.

BEAUDOİN Steve M., *Yoksulluğun Tarihi*, çev. Tugay Kaban, İstanbul: Dedalus Yay., 2017.

BEİTZ Charles R., *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton Un. Press, 1999.

BENTHAM Jeremy, "Tracts on Poor Laws and Pauper Management, The Works of Jeremy Bentham", vol. 8 (Chrestomathia, Essays on Logic and Grammar, Tracts on Poor Laws, Tracts on Spanish Affairs), 1843.

BENTHAM Jeremy, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Botoche Books, 2000.

BIÇKI Doğan, "Analysis of Urban Poverty by Cultural Factors: An Overview on Bursa Case", *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, 2007/2.

BUĞRA Ayşe, "Current Perspectives on Global Poverty: Rights, Capabilities and Social Exclusion", *Research Handbook on Human Rights and Poverty*, Ed. Martha F. Davis, Morten Kjaerum, Amanda Lyons, 2021.

BUĞRA Ayşe, "Yoksullukla Mücadele Hayırseverlik Değil", *Radikal İki*, Sayı 531, 10 Aralık 2006.

BUĞRA Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yay.2013.

BUTLER Judith, *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2018.

CEVİZCİ Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*.

CEVİZCİ Ahmet, *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, İstanbul:Say Yay., 2015.

CEVİZCİ Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 2. Baskı, Bursa: Asa Yay. 2000.

CİCERO, *Yükümlülükler Üzerine*, Çev: C: Cengiz Çevik, İstanbul :Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

Comission on Social Justice, "What is Social Justice", The Welfare State Reader, 2th Edition, ed. Cristopher Pierson, Francis G. Catles, Cambridge: Polity Press, 2006.

COTTİNGHAM John, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Necati Ilgıcoğlu, vd., İstanbul:Sarmal Yayınevi, 1996.

ÇAHA, Ö., *Siyasal Düşüncelere Giriş*,4. Baskı, İstanbul: Dem Yay., 2016.

ÇIVGIN Ayşe Gül, "Platon'un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2018) ss. 212-229.

ÇOŞKUN Başak, *Neoliberal İktidar ve Özne: Foucault'nun İzinde Güncel Bir İnceleme*, NotaBene Yay., İstanbul, 2019.

DARDOT Pierre, Christian Laval, *The New Way of The World: On Neoliberal Society*, çev. Gregory Elliot, Verso Books, London, 2013.

DE COULANGES Fustel, *Antik Site*: Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma, Hukuk ve Kurumlar, çev. İsmail Kılınç, Ankara: Epos Yay., 2011..

DESCARTES R., *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: MEB Basımevi.68, 1998, s. 55

DİVİTÇİOĞLU Sencer, Marksist "Üretim Tarzı" Kavramı: Devlet ve Artık-Değer(İki Deneme), İstanbul, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, 1971.

DOMINELLİ, L., "Neo-liberalism, social exclusion and welfare clients in a global economy", *International Journal of Social Welfare*, VoI:8. ss.14-22.

DPT, 1963-1967 Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl, Ankara, 1962.

DÜNYA BANKASI, (Erişim Tarihi: 20.13.2021) https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS,

DWORKİN Ronald, “Liberalizm”, Liberaller ve Cemaatçiler, ed. Andre Berten, Pablo da Silveira, Herve Pourtois,6. Baskı, çev. Eylem Özkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

DWORKİN Ronald, *Law’s Empire*, Cambridge: Harward University Press,, 1986.

DWORKİN Ronald, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, 4th Edition, Massachusetts: Harvard University Press, 2002.

EPİCURUS, *Principal Doctrines*, çev. Robert Drew Hicks, 1925.

ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.

FAO, “Impacts of Policies on Poverty: Absolute Poverty Lines”, 2005.

FLEİSCHACKER Samuel, *Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi*, çev. Eylem Yolsal Murteza, Gökhan Muteza, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.

FOUCAULT Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

FRİEDMAN M., *Capitalism and Freedom*, Chicago :The University of Chicago Press, 2002.

FRİEDMAN M., *Free to Choose*, New York, Avon Publishers, 1981.

GEREMEK, Bronislaw, *Poverty: A History*, Blackwell Publishers, 1997.

GORZ André, *Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri*, çev. Nilgün Tutal, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

GÖDELEK Kamuran, “Michel Foucault’nun Ahlak Anlayışı”, *Beytulhikme An İnternational Journal of Philosophy*, cilt.1, sayı 2, Aralık (2011).

GÖKBERK Macit, *Felsefe Tarihi*, 33. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.

GÖZLER Kemal, “Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 4, Sayı 15, (2008).

GRİFFİTH Mark, Glenn W. Most, David Grene, Richmond Lattimore, Greek Tragedies 1: Aeschylus: Agamemnon, Prometheus Bound; Sophocles: Oedipus the King, Antigone; Euripides: Hippolytus, “Prometheus Bond”, çev. David Grene, The University of Chicago Press, 2013.

GÜL Hüseyin, Songül SALLAN GÜL, “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksulluk”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, sayı 3, 2007.

GÜLMEZ Mesut, Sosyal Politika Kavramı: Tanımlar ve Düşündürdükleri, *Uluslararası Sosyal Politika*, ed. KAYA Pir Ali, GÜLER Ceyhun, Umuttepe Yayı. İstanbul, 2. Baskı, 2017.

HAAN Arjan de, Social Exclusion: Towards a Holistic Understanding of Deprivation, 1999, s.2, https://www.researchgate.net/publication/44824462, (Erişim Tarihi: 25.04.2021.)

HAMADİ Afifeh, "The Concept of Justice In Greek Philosophy (Plato and Aristotle)", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Rome, Vol 5 No 27, ss. 1163-1167, s.1164.

HARRİS M., *Kültür Bilmeceleri: İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*. Çev. Fatih Gümüş. Ankara, İmge Kitabevi, (1995), s.104-106.

HART Betty, RISLEY Todd R., *Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children*, Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co., (1993).

HARVEY David, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Wiley-Blackwell, 1991.

HAYEK, *The Road to Serfdom*, London: Routledge, 1944.

HEYWOOD Andrew, Siyaset, Ed. Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 4. Baskı, 2011.

HİCK Rod, "The Capability Approach: Insight for a New Poverty Focus", *Journal of Social Policy* , 41, 2, , (2012), ss. 291–308,

HİMMELFARB Gertrude, *The Idea of Poverty: England in the Earyl Industrial Age*, Random House, New York, 1985.

HOBBES Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,1992.

HOBBES Thomas, *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*, Çev: Deniz Zarakolu, İstanbul: Belge., 2007, s. 172.

HORNEY Karen, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selma Koçak, İstanbul, Doruk Yayımcılık, 2003.

HÖFFE Otfired, *Adalet: Felsefi Bir Giriş*, çev. Muhsin Bulut, 1. Baskı, İstanbul: Runik Kitap, 2020.

HUTCHESON Francis, s. (II. III. § VIII)., Hruschka, Joachim. "The Greatest Happiness Principle and Other Early German Anticipations of Utilitarian Theory." Utilitas 3 (1991): 165–177.

HÜNLER Solmaz Zelyüt, *İki Adalet Arasında: Liberal ve Komuniteryan Düşünlerin Çatışma Alanı*, Ankara: Vadi Yay., 1997.

IŞIK Oğuz, PINARCIOĞLU Melih, *Nöbetleşe Yoksulluk- Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

İPEK Melek, "Yeni Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Yardım Paradoksu", *İş Yazıları Dergisi*, Sayı 1.,ss. 77-104, 2015

JOHNSTON David, *A brief History of Justice,* Singapore: Wiley-Blackwell, 2011.

JOHNSTON Derek, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Burcu Yalçınkaya, İstanbul: İnkılap Yay., 2020.

KANT Immanuel, *Lectures on Ethics*, çev. Peter Heath, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

KANT Immanuel, *Pratik Usun Eleştirisi*, 5. Baskı, İstanbul: Say Yay., 2001.

KANT Immanuel, *The Methaphysics of Morals*, çev. Mary Gregor, Cambridge University Press, New York, 1991.

KARAKAŞ Mehmet, "Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, (2010).

KAYAPINAR M. Akif, "Modern Siyaset Tasavvurunun Paradigmatik Öncülleri", *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, cilt 19, sayı, 37 (2014/2), ss.1-50,.

KELEŞ Ruşen, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

KEYDER Çağlar, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yay., İstanbul, 2004.

KİRMANOĞLU Hülya, "Amartya Sen'in Özgürlük ve Kalkınma Düşünceleri Üzerine Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 47. Seri, (2005).

KORAY Meryem, *Sosyal Politika,* Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, 2019.

KÜÇÜKALP Derda, "Morals, Justice and Political Philosophy, Ankara, *Felsefe Dünyası*, S.65, (2017).

KÜÇÜKALP Derda, *Siyaset Felsefesi*, 3. Baskı, Bursa: Dora Basım-Yay. , 2018.

KÜÇÜKALP, Derda "Morals, Justice and Political Philosophy, Ankara, *Felsefe Dünyası*, S.65, 2017.

KYMLİCKA Will, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford Uni. Press, 1991.

LAZZARATO Maurizio, *Borçlandırılmış İnsanın İmali*: Neoliberal Durum Üzerine Deneme, çev. Murat Erşen, Dergah Yayınları, 1. Baskı, 2020.

LE GUİN Ursula K. *The Ones Who Walk Away from Omelas*, Harper Prennial, 2016.

LOCKE, J., *Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (çev. S. Taşçı & H. Akman). İstanbul: Metropol Yayınları, 2002.

LOPEZ, G., Kriebel, D., Cifuentes, M. et al. Effects of precarious work on symptomatology of anxiety and depression in Chilean workers, a cross sectional study. BMC Public Health 21, 927 (2021).

MACHİAVELLİ N., *Prens*, çev. K. Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2017.

MACNAUGHTON Gillian, "Is Economic Inequality a Violation of Human Rights?" *Research Handbook on Human Rights and Poverty*, Ed. Martha F. Davis, Morten Kjaerum, Amanda Lyons, 2021.

MARX Karl, *1844 El yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2011.

MARX Karl, ENGELS Friedrich, Komünist Manifesto, Çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 2008.

MILANOVİÇ Branko, *Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı için Yeni Bir Yaklaşım*, çev. Meneviş Uzbay ve Mustafa Pirili, 1. Baskı, Ankara: Eflayun Yay., 2018.

MİLL J. S., *Utilitarianism*. London, Parker, Son, And Bourn, Retrieved From The Library Of Congress, 1863.

MİNGİONE Enzo, Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis and Debates, Urban Poverty and Underclass, Blackwell, 1996.

NOZİCK, R., Anachy, State and Utopia, Oxford: Wiley-Blackwell, 2001.

NUSSBAUM M. C., "Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice", içinde Ed. KAUFMAN Alexander, *Capabilities Equality*, Routledge, ss. 44-70, s.45, 2006.

NUSSBAUM Martha C., T*he Cosmopolitan Tradition: A Noble But Flawed Ideal*, Belknap Press, 2019.

NUSSBAUM Martha C., *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, 1. Baskı, çev. Selda Somuncuoğlu, 2018.

NUSSBAUM, "Aristotle, Politics, and Human Capabilities: A Response to Antony, Arneson, Charlesworth, and Mulgan", Ethics, Vol. 111, No. 1, s. 102-140.(2000)

NUSSBAUM, “Nature, Function, and Capability: Aristotle on Political Distribution”, Oxford Studies in Ancient Philosphy, ss. 145-184, (1988)

NUSSBAUM, *Frontiers of Justice: Disability, Nationality and Species Membership*, The Belknap Press, 2007.

OXFAM, “Inequality”, https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621341/bp-inequality-kills-170122-en.pdf. Erişim Tarihi (08.10.2022)

OXFAM, https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people, Erişim Tarihi (01.03.2020).

ÖKTEM Niyazi, “Stoisizm”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 40, S. 1, (1974).

ÖZAYDIN Merve, “Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 / 1, 163 – 180, (2008).

ÖZTÜRK, Armağan, *Liberal Adalet*, İstanbul: Doruk Yay.,, 2013.

PEARCE Diana, “The Feminisation of Poverty: Women, Work and Welfare”, Urban and Social Change, Sayı: 11,. 1978, 28-36.

PİNCH Geraldine, *Handbook of Egyptian Mytholog*, California: ABC-CLIO, 2002.

PLATON, Devlet, çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman, İstanbul: Bordo Siyah Yay., 5-331b

POGGE Thomas, *World Poverty and Human Rights*, Blackwell Publishers, 2002.

RADKAU Joachaim, *Doğa ve İktidar*, çev. Nafiz Güder, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

RAVALLİON Martin, *The Economics of Poverty: History, Measurement and Policy*, Oxford Uni. Press, Oxford, 2015.

RAWLS J., *Hakkaniyet Olarak Adalet*, çev. Osman Baş, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

RAWLS John, *Theory of Justice*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, , 1999.

ROSAVALLON Pierre, *Refah Devletinin Krizi*, çev. Burcu Şahinli, 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2004.

ROUSSEAU J. J. , *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 10. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

RUNCİMAN W. G, "Problems of Research on Relative Deprivariton", *European Journal of Sociology,* Vol. 2, No. 2, On the Welfare State, pp.315-323, (1961).

SAHLİNS Marshall, *Taş Devri Ekonomisi*, çev. T. Doğan, Ş. Özgün, BGST Yay., İstanbul, 2010, s. 10.

Saint Augustine, *City of God,* XIX. 21.

SANDEL Michael, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir*?, çev. Mehmet Kocaoğlu, 3. Baskı, Ankara: BigBang Yayınları, 2015.

SCHEİDEL, W, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*,Princeton: Princeton Unıversirty Press, 2017.

SCHMİDTZ David, *Adaletin Unsurları*, çev. Hayrettin Özler, 1. Baskı, İstanbul: Liberte Yay., 2010.

SEABROOK Jeremy, *Papaurlen: Poverty and the Poor in Britai*n, Hurst&Comp., London, 2013.

SEN Amartya, "Utilitarianism and Welfarism", *The Journal of Philosophy,* Sep., 1979, Vol. 76, No. 9 Sep., pp. 463-489, (1979).

SEN Amartya, *Kimlik ve Şiddet*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: Optimist Yayınınları, 2010.

SEN Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.

SEN Amartya, Social Excluison: Concept, Application, and Scrutiny, Asian Development Bank. Manila, 2000.

SEN Amartya, *The Idea of Justice,* Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press

SEN, Amartya , *Resources,Values and Development*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1997, s. 308-309.

SEN, Amartya, 'The political economy of targeting', in D. van de Walle and K. Nead (eds.), Public Spending and the Poor, Washington, DC: World Bank, 1995.

SENNET Richard, *Karakter Aşınması*, çev. Barış Yıldırım, 8. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2014.

SENNET Richard, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev Aylin Onacak, 5. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2021.

SHWARTZ Adian, “Moral Neurtality and Primary Goods”, Ethics, Vo. 83, No 4, s. 294-295, (!973). KOCAOĞLU Mehmet, John Rawls: Adalet Teorisi ve Temel Kavramları, 3. Baskı, Ankara: İmaj Yayın Evi, 2017.

SİDGWİCK H., *The Methods of Ethics*, 7th Edition, Palgrave Macmillan UK, 1962.

SİLVER Hilary, “Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms”, *International Labour Review*, January 1994 , Sayı 133, (5), ss. 531-578.

Silvina RİBOTTA, “Poverty as a Matter of Justice”, *The Age of Human Rights Journal*, ss.1-15, (2003).

SİMMONS A. John, *The Lockean Theory of Rights*, Princeton University Press, 1994.

SİNGER Peter, *Famine, Affuluance and Morality*, Oxford: Oxford Un. Press, 2015.

SOLOMON R. C, HİGGİNS K.M., *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Mustafa Topal, İstanbul: İletişim Yay., 4. Baskı, 2020.

SOLOMON Robert C., *Adalet Tutkusu*, çev. Ertuğ Altınay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2004.

STANDİNG Guy, *Temel Gelir*, çev. Ceren Demirdöğdü, 1. Baskı, İstanbul: Tellekt, 2020.

STRAUSS Leo, Joseph Cropsey, *History of Political Philosophy*, 3th Edition, Chicago: The University of Chicago Press, 1987.

ŞAHİN TAŞĞIN Neşe, *Yoksulluk, İnsan Hakları ve Sosyal Hizmetler*, 1. Baskı, Nika Yayınevi, 2017.

ŞENKAL Abdulkadir, "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, ss. 97-126, (2012).

ŞENSES Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

TOWNSEND Peter, “Measuring Poverty”, *The British Journal of Sociology* , Jun., 1954, Vol. 5, No. 2 (Jun., 1954), pp. 130-137.

UNDP & OPHI, “Unpacking Deprivation Bundles to Reduce Multidimensional Poverty”, *Global Multidimensional Poverty Index 2022*, 2022

UNDP, “Uncertain Times, Unsettled Lives Shaping Our Future in a Transforming World”, *Human Development Report 2021/2022*, 2022.

UNDP, İnsani Gelişmişlik Raporu 1997, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf s. 15-25. (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

USLU, A., *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi: İktidarı Tanrısallaştırmak* (Eskiçağ'dan Feodalizmin Krizine), 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2021, s.43.

UZUNASLAN Şerif, "Ronal Dworkin'in Adalet Anlayışı ve Eşitlik Teorisi", Sosyal Adalet Kuramında GEWİRTH Alan, The Basis and Content of Human Rights, Nomos , 1981, Vol. 23, Human Rights, 1981, pp. 119-147.

ÜMÜTLÜ Ayşe Yaşar, *John Stuart Mill ve Herbert Spencer Karşılaştırmasında Özgürlük, Adalet ve Sosyal Evrim*, 1. Baskı, İstanbul: Mana Yayınları, 2015.

VERGİN Nur, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 147.

WACQUANT, L. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Durham and London: Duke University Press. 2009, s.307

WARD, Michael, "Identifying Absolute Poverty in 2005: The Measurement Question", Absolute Poverty and Global Justice, ed. Elke Mack, Michael Schramm, Stephan Klasen ve Thomas Pogge, MPG Books Group, Farnham, 2009.

WOLFF Jonathan, DE-SHALİT Anver, D*isadvantage*, Oxford: Oxford University Press, 2007,s.36.

WORLD BANK, "Employment in Services", https://data.worldbank.org/indicator/SL.SRV.EMPL.ZS, (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

WORLD BANK, Monitorin Global Povert Report, 2020, Çevrimiçi, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/9781464816024_Ch1.pdf 2020, s. 27, (Erişim Tarihi : 28.01.2021).

WORLD BANK, *Poverty and Human Development Report*, UNDP, 1980.

YILDIZ Hayrettin, Doğal Hukuk Bahçesinde Stoacılık, Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi, Cilt: 6,Sayı: 15, 2014.

YILMAZ Zafer, *Yoksulları Ne Yapmalı?,* Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.

ZENGİNGÖNÜL Oğul, *Küreselleşme: Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde*, Adres Yay., Ankara, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Ahmet		ÖZGÜLTEKİN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		YDS/80
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise	2007	2011	Nilüfer Şahinler Anadolu Lisesi
Lisans	2011	2015	Yıldız Teknik Üniversitesi/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	2015	2017	Bursa Uludağ Üniversitesi/Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı
Doktora	2018		Bursa Uludağ Üniversitesi/Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2018	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi
2.	2022	-	Gençlik ve Spor Bakanlığı
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			

Yayınlar:	**A. <u>Hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:</u>** OZGULTEKIN, A. (2022). COVID-19 Pandemisini Küresel Sosyal Adalet Perspektifinden Düşünmek. International Journal of Social Inquiry, Cilt 15/1, ss. 33-54. OZGULTEKIN, A. (2022). Yeşil Ekonomide İklim Adaletinin ve Yoksulluğun Birlikte Ele Alınması Üzerine Bir İnceleme. Yönetim Bilimleri Dergisi, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı Özel Sayısı, 218-240 **B. <u>Bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (p*roceedings*) basılan bildiriler:</u>** OZGULTEKIN, A (2021) "Sosyal Yardım Programlarının Olumsuzluklarını Gidermede Bir Yöntem Olarak Temel Gelir Yaklaşımı", USBIK Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Kayseri/Türkiye. OZGULTEKİN, A (2021), "Yeşil Ekonomide İklim Adaletinin ve Yoksulluğun Birlikte Ele Alınması Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı II "Yeşil Kalkınma", Çanakkale/Türkiye.
Diğer:	
İletişim (e-posta):	

Tarih:	
İmza:	
Adı-Soyadı:	